

2008 Eesti Inimarengu Aruanne

Keelekorrektuur: **Signe Põldsaar**

Kujundus: **Mart Nigola**

Illustratsioonid: SA Eesti Koostöö Kogu loovtööde konkursi „Minu Eesti“ võidutööd

Esikaanel: **Hanna Loore Ney** *“Minu pere ja minu inimesed”*

Kirjastaja: **Eesti Ekspressi Kirjastuse AS**

Autoriõigus: Autorid, SA Eesti Koostöö Kogu, 2009

Trükinud: **AS Printon Trükikoda**

ISSN 1406-5398

2008 Eesti Inimarengu Aruanne

EESTI KOOSTÖÖ KOGU

Tallinn 2009

Sisukord

1. PEATÜKK Eesti inimarengu indeks ja selle komponendid

Toimetaja: Ene-Margit Tiit

1.1. Globaalne inimarengu indeks / Ene-Margit Tiit	10
1.2. Eesti demograafiline areng ja selle jätkusuutlikkus / Helerin Rannala, Alis Tammur, Mare Vähi, Ene-Margit Tiit	12
1.3. Hariduse arengusuunad Eestis / Karmen Trasberg, Ene-Margit Tiit	20
1.4. Sisemajanduse koguprodukt ja inimeste elujärg / Tõnu Mertsina, Ene-Margit Tiit	26
1.5. Eesti inimarengu indeksi muutused / Ene-Margit Tiit	29

2. PEATÜKK Tervis ja elukvaliteet

Toimetaja: Ain Aaviksoo

2.1. Sissejuhatus / Ain Aaviksoo	31
2.2. Eesti elanikkonna tervis rahvusvahelises võrdluses / Ain Aaviksoo	32
2.3. Tervise sotsiaalmajanduslik taust / Ain Aaviksoo	34
2.4. Elukvaliteedist lähtuvad tervisenäitajad / Ain Aaviksoo, Gerli Paat, Luule Sakkeus	35
2.5. Elulaad ja käitumine terviseriskide allikana / Ain Aaviksoo, Gerli Paat	40
2.6. Tervisteenused ja nende kättesaadavus / Ain Aaviksoo, Jarno Habicht	43
2.7. Riiklikud rahvatervishoiu teenused / Ain Aaviksoo, Gerli Paat	47
2.8. Tervise mõju makromajandusele / Ain Aaviksoo, Andres Võrk	49
2.9. Kokkuvõte / Ain Aaviksoo	51
2.10. Eesti elanikkonna tervisega seotud elukvaliteedi paranemisele suunatud poliitikasoovitused	52

3. PEATÜKK Eesti elukvaliteet ja eluga rahulolu rahvusvahelises võrdluses

Toimetaja: Dagmar Kutsar

3.1. Sissejuhatus / Avo Trumm, Kairi Kasearu	54
3.2. Individuaalse elukvaliteedi muutumine, 1994–2008 / Avo Trumm, Kairi Kasearu	55
3.3. Eluga rahulolu ja õnnelikkus / Anu Realo	63
3.4. Elukvaliteedi tüpoloogia / Avo Trumm, Kairi Kasearu	67
3.5. Lapse elukvaliteet / Dagmar Kutsar	69
3.6. Eakate elukvaliteet / Kai Saks	74
3.7. Elukvaliteet Eestis Euroopa võrdluses / Avo Trumm, Kairi Kasearu	78

4. PEATÜKK Elukvaliteet ja lõimumine

Toimetaja: Triin Vihalemm

4.1. Sissejuhatus / Marju Lauristin, Triin Vihalemm	81
4.2. Etnilised erisused rahulolu hinnangutes: Eesti eripära Euroopa kontekstis / Anu Masso	81

4.3. Hinnangud ühiskondlikele muutustele Eesti, Läti ja Leedu põlisrahvuste ja vähemuste seas / <i>Peeter Vihalemm</i>	87
4.4. Poliitiline toetus ja poliitiline osalemine: eestlaste ja mitte-eestlaste võrdlus / <i>Piret Ehin</i>	91
4.5. Mitte-eestlased Eesti tööturul / <i>Kristina Lindemann, Ellu Saar</i>	95
4.6. Kokkuvõte / <i>Marju Lauristin, Triin Vihalemm</i>	100

5. PEATÜKK Elukvaliteet tarbimis- ja infoühiskonnas

Toimetajad: *Veronika Kalmus, Margit Keller, Pille Pruulmann-Vengerfeldt*

5.1 Tarbimis- ja infoühiskonna tähendusest / <i>Margit Keller, Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Veronika Kalmus</i>	102
5.2 Tarbimiskultuuri arengutendentsid / <i>Margit Keller, Maie Kiisel</i>	103
5.3. Elukvaliteedist infoühiskonnas / <i>Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Kristina Reinsalu</i>	109
5.4. Lapsed ja noored tarbimis- ja infoühiskonnas / <i>Veronika Kalmus, Margit Keller, Pille Pruulmann-Vengerfeldt</i>	115
5.5. Tarbimis- ja infoühiskonna näitajate üldised seosed elukvaliteediga / <i>Veronika Kalmus</i>	123
5.6. Kokkuvõte / <i>Veronika Kalmus, Margit Keller, Pille Pruulmann-Vengerfeldt</i>	124

6. PEATÜKK Heaolu ja majandusareng

Toimetaja: *Erik Terk*

6.1. Sissejuhatus / <i>Alari Purju</i>	125
6.2. Heaolu subjektiivsed ja objektiivsed näitajad / <i>Anneli Kaasa, Helje Kaldaru</i>	125
6.3. Majanduspoliitika ja sotsiaalpoliitika seosed / <i>Alari Purju</i>	131
6.4. Tööturg ja sellega seostuvad poliitikad / <i>Raul Eamets, Reelika Leetmaa</i>	138
6.5. Linnad kui arengumootorid / <i>Silja Lassur, Külliki Tafel-Viia, Erik Terk</i>	148
6.6. Kokkuvõte / <i>Erik Terk</i>	151

VII PEATÜKK Eesti inimarengust ja sotsiaalsetest riskidest majanduskriisi kontekstis

Marju Lauristin, Erik Terk

EIA 2008 autorid	158
------------------	-----

Loovtööde konkurss „Minu Eesti”	161
---------------------------------	-----

Hea lugeja

Su käes on järjekordne Eesti hetkepilt, millelt vaatab vastu meie ühiskond aastal 2008. Nagu ka paaril varasemal aastal, kutsun Sind seegi kord süüvima kogumikku koondet statistikas ja uuringute käigus selgunud arvnäitajaid seletavatesse kommentaaridesse.

Väljendan oma siirast tänu kogumiku tellijale ja koostajatele, kes on seekordses aruandes leidnud Eesti hindamiseks uue, elukvaliteedi rakursi, mis minu hinnangul laseb meil tegelikkust tunnetada hoopis tõelähedasemalt kui pelk Eesti asend erinevais inimarengu aspekte mõõtvates edetabelites.

Elatustaseme tõus toob üldjuhul kaasa elukvaliteedi paranemise. Seda kinnitab ka Eesti inimeste elujärje märgatav paranemine ajavahemikus 2003–2007. Siiski ei määra arenenud ühiskonnas eluga rahulolu pelk aine- lise rikkuse suurenemine. “Õnn ei peitu rahas”, kõlab paljukorratud tõdemus.

Aga milles siis? Lugege seda aruannet ja leiage vastuseid.

Me vajame neid teadmisi just praegu; ajal, mil majanduse kasvukõver on võtnud järsu suuna alla ning eelse muretuse asemele on tulnud ebakindlus homse ees. Ajal, mil Eesti inimareng ehk teisisõnu ühiskonna tegelik tugevus – see, mida me riigi ja rahvana tegelikult väärt oleme –, pannakse proovile. Kas oleme küps, avatud dialoogi käigus parimaid lahendusi otsiv ühiskond, mis täiskasvanule omase analüüsivõimega lahendab keerulisi probleeme? Või kapseldume turris teismelistena oma nurkadesse “tõde” kuulutama, süüdlasi otsima ja helgemat eilset taga nutma?

Jagan aruande peatoimetaja, professor Marju Lauristini seisukohta, mille järgi ei saa vaimsetel väärtustel, rikastel inimsuhetel, tervislikul eluviisil, õnnelikel lastel ning tugeval ühistundel põhinevat elukvaliteeti saavutada raha abil, vaid oma aega, mõistust ja tahet investeerides. Sel viisil Eestit vaadates võib tõesti tõeks osutuda ka järeldus, mille järgi “pole võimatu, et majanduskriis saab isegi kaasa aidata materiaalsete ja mittemateriaalsete väärtuste tasakaalu jaluleseadmisele”.

Mina usun nii kodaniku kui riigipeana Eesti inimeste tarkusesse aduda probleemide põhjusi ning võimesse ühiselt ja tugevamana raskustest välja tulla. Mistõttu tahangi eriliselt toonitada üht selle kogumiku tõdemust, õigemini üleskutset kõigile neile, kelle otsustest sõltub Eesti riigi hakkamasaamine keerulisel ajal:

“Kuna riigil raha napib, tuleks just majanduskriisi ajal pöörata suuremat tähelepanu elukvaliteedi mittemateriaalsetele aspektidele, eriti psühholoogilisele turvalisusele. Eriti oluline on hoida usaldust selles suhtes, et riigivõim tegutseb avalikes huvides ja hoolib inimeste muredest”.

Tähelepanu, usaldust ja hoolivust ei mõõda me rahas ega majanduskasvu protsentides. Ometigi on see iga toimiva ja areneva ühiskonna suurim kapital, mille maht ja kasutamine leiab väljundi nii inimarengu kui elukvaliteedi indeksis.

Head lugemist ja targemaks saamist.

Toomas Hendrik Ilves
Vabariigi President

Saateks

Käesolev Eesti Inimarengu Aruanne on pühendatud meie elukvaliteedile. Elukvaliteedi temaatika on viimastel aastatel maailma sotsiaalteadlaste ja ka otsustajate seas leidnud üha enam käsitlemist. See on teema, mille mõistmine muutuv maailmas täieneb pidevalt. Seepärast küsimegi endalt – milline on Eesti elu kvaliteet ning selle võrduspilt Euroopa Liidu ja maailma juhtivate riikidega?

Majandussurutis on meid taas mõtlema pannud selle üle, kuhu me teel oleme. On ilmselge, et ilma majandusarenguta ei arene meie riik ja ühiskond. Kuid jätkusuutlik areng vajab elukeskkonda ja inimesi, kes suudavad muutuv maailmas teha uusi otsuseid ja mobiliseerida ennast uute arengueesmärkide nimel. Mitmed elukvaliteedile pühendatud rahvusvahelised uuringud näitavad, et kõige paremini saavad hakkama need riigid, kus osatakse hinnata ja hajutada riske ning kus on arenenud dialoog ja solidaarsus ühiskonnas.

Just seepärast soovib Eesti Koostöö Kogu tuua kokku avalikkuse huvi ning Eesti ja teiste maade sotsiaalteadlaste uurimustööd, arendada diskussiooni Eesti elu kvaliteedi mudeli defineerimiseks Euroopa Liidu olemasolevate standardite baasil, mis loovad võrdluspildi Eesti elu kvaliteedi hindamiseks.

Meie inimeste ootused oma elujärje paranemisele on kõrged, kuid see saab võimalikuks ainult tugevas ühiskonnas. Ühiskonna kvaliteeti mõõdetakse aga muuhulgas selles valitseva usaldusega. Eesti tõus ja arenguvõime saavadki rajaneda usaldusele meie ühiskonnas ja majanduses. Just seetõttu on oluline ühiskonna ja meie elukeskkonna kvaliteedi mõistmine ning selle järjepidev mõõtmine ja hindamine. Nii loome head eeldused uute pikajaliste arengueesmärkide püstitamiseks ning ühiskonna tasakaalustatud arenguks ja inimeste elukvaliteedi jõudsaks edenemiseks.

Peep Mühlis

juhatuse esimees

Eesti Koostöö Kogu

Eessõna

Lugeja kätte jõudev järjekordne, 2008. aasta Eesti Inimarengu Aruanne on valminud ajal, kui Eesti majandusareng on pööranud koos kogu maailma majandusega järsule langusele. Nii Eesti riik kui kogu rahvas mõtleavad murega, kuidas säilitada iga pere toimetulek ning tagada ühiskonna suutlikkus majandusraskustega hakkama saada ja uuesti tõusuteele jõuda.

Kui aasta tagasi valiti seda raportit välja andva Eesti Koostöö Kogu poolt tänavuse inimarengu aruande läbi-vaks teemaks *elukvaliteet*, olid silme ees rõõmsamad väljavaated Eesti elu paremaks muutumisest. Ometigi peame elukvaliteedile mõtlemist eriti oluliseks uues olukorras, kui on selge, et raha on mullusest vähem nii riigi kui pere eelarves. Just nüüd on vaja eriti täpselt vaagida, mis on elus kõige olulisem ja millega annab oodata, ning hoiduda ka tegemast samme, mis võivad elukvaliteeti pöördumatult kahjustada ja jätta sügavaid arme rahva elujõule.

Andmed, millele 2008. aasta inimarengu aruanne on üles ehitatud, näitavad meile tänast Eestit tagasivaates, pildistavad hetke, mil majanduse tõusulaine oli alles harjal ning rahva ootused elujärje paranemisele optimistlikud. Siiski olid juba aasta ja enamgi tagasi nähtaval Eesti arengu ohud ja nõrgad küljed. Majandusarengu senise arenguressursi ammendumine, hariduse kitsaskohad, ühiskonna vähene sidusus ja kodanikuühiskonna nõrkus on eelmistest aruannetest tuttavad teemad. Tänavuses ülevaates tuleb juttu veelgi teravamatest probleemidest, eriti nendest, mis on seotud rahva tervisega, ühiskonna elujõudu ohustavate sotsiaalsete pahedega, tarbijaliku ellusuhtumise levikuga, sotsiaalsete ja rahvuslike pingetega. Kuid neist ühistest muredest rääkides on autorid samal ajal toonud lugejate ette pildi kiiresti arenenud ühiskonnast, mis jõudis viimaste aastate jooksul oma heaolu taseme, infokülluse, eluviisi ning eluga rahulolu määra poolest peaaegu järele sellel „läänelikule elustandardile“, mis kümme aastat tagasi tundus veel kauge ja kättesaamatu. Inimarengu aruanne tõendab, et Eesti ühiskond sisenes ülemaailmsesse kriisiaega mitte väeti ja vaesena, vaid juba üsna tugeva jõuvaruga. Suurenenud heaolu on alus, millelt edasi liikuda avaramale hea elu mõistmisele. Vaimsetel väärtustel, rikastel inimsuhetel, terviselikul eluviisil, õnnelikel lastel ning tugeval ühistundel põhinev elukvaliteet ei ole saavutatav raha abil, vaid oma aega, mõistust, emotsioone ja tahet investeerides.

Elukvaliteedi kui keske mõiste ümber koonduvad arutlused kõigis kuues peatükis. Esimeses käsitletakse traditsiooniliselt Eesti kohta globaalses kontekstis, inimarengu indeksi järgi igal aastal koostatavas pingereas, ning vaadatakse lähemalt selle indeksi kahe komponendi sisu: rahva elujärje materiaalseid näitajaid ning hariduse taset ja kvaliteeti. Teine peatükk on pühendatud rahva tervise probleemidele. Kolmas käsitleb inimeste endi rahulolu oma eluga, peatudes pikemalt laste ja eakate elukvaliteedil. Neljandas arutletakse vähemusrühvaste olukorra üle Eestis Euroopa teiste riikide taustal, seekord täpsemalt eritledes vähemuste olukorda tööturul ja poliitikas osalemist. Viies peatükk lubab pilgu heita hoopis uutesse elukvaliteedi probleemidesse, mis on esile kerkinud Eesti jõudmisega info- ja tarbimisühiskonda. Ka siin on fookuses lapsed ja noored. Inimarengu aruande lõpuosad on pühendatud heaolu seostele majandusarenguga: kuues peatükk toob esile majandusarengu seosed sotsiaalpoliitikaga, kokkuvõttev osa aga jõuab kõige põletavama küsimuste ringi juurde – kuidas mõjutab majanduskriis elukvaliteeti ja milliseid prioriteete peaks siin arvestama raskeid valikuid tehes.

Ühiskonna probleemide käsitlemine akadeemilise objektiivsusega, arvudele ja rahvusvahelistele võrdlustele toetudes on inimarengu aruandest teinud vajaliku käsiraamatu nii ühiskonnahuvilisele tavakodanikule kui ajakirjanikule või poliitikule. On märkimisväärne, et 2007. aasta inimarengu aruanne põhjustas elava arutelu ka Riigikogu eriistungil. Loodetavasti pakub ka käesolev, 2008. aasta Eesti Inimarengu Aruanne rohkesti mõtlemise ja arutamise ainet. Pole võimatu, et majanduskriis saab isegi kaasa aidata materiaalsete ja mittemateriaalsete väärtuste tasakaalu jaluleseadmisele. Sellele sihile on suunatud ka tänavune inimarengu aruanne.

Marju Lauristin

EIA 2008 peatoimetaja

1. PEATÜKK

Eesti inimarengu indeks ja selle komponendid

1.1. Globaalne inimarengu indeks

Inimarengu mõõtmine ja sellega seotud paradoksid

Tänapäevast ratsionaalset inimest iseloomustab püüe kõikvõimalikke nähtusi kvantitatiivselt mõõta, eesmärgiga neid hinnata, võrrelda, aga ka juhtida, suunata soovitud suunas muutuma. Selleks peab aga olema selge ka see, mis suunas soovitakse liikuda. Ühiskonna arengut mõõtes on tarvis mõista, mis määrab ühiskonna ja riigi arengutaseme. Kui oluline selle juures on rikkus ja võimalusterohkus? Kuivõrd määrab riigi arengutaset see, kuidas selle elanikkond mõistab ümbritsevat maailma – kas teaduse või religioosse maailmapildi taustal? Kas rahvastiku ja kultuuri jätkusuutlikkus on riigi/ühiskonna kõrge arengutaseme eeldus või järeldus? Kui suurel määral on omavahel seotud ühiskonna arengutase ja selle inimeste elukvaliteet ja õnnelikkus? Kas on alust lugeda kõigi ühiskonnaliikmete võimalikult kõrget elukvaliteeti selleks sihifunktsiooniks, mille poole püüelda?

Riikide puhul on pikka aega olnud kombeks rääkida nende arengutasemest, kuid arengutaseme mõõtmine kvantitatiivsel skaalal on suhteliselt uus nähtus. Alates 1990. aastast annab ÜRO igal aastal välja inimarengu aruande. See sisaldab ka iga ÜRO-sse kuuluva riigi jaoks arvatud inimarengu indeksi (IAI, ingl. HDI) väärtust ja riikide järjestust selle indeksi alusel.

Inimarengu indeks peaks oma idee poolest mõõtma iga riigi elanikele kättesaadavaid võimalusi, lähtudes eeldusest, et võimalusterohkusega seostub selles riigis elavate inimeste kõrgem elukvaliteet.

Iga arvulise koondnäitajaga seondub statistiline paradoks: arengu toimumist peaks näitama keskmise taseme tõus, samas tuleneb paljude näitajate puhul kõrgest keskmisest tasemest ka suurem hajuvus, mis näitab ühiskonna arengu ebaühtlust. Kuna see ebaühtlus tuleneb reaalsuses toimuvate protsesside ja nähtuste individuaalsetest erisustest ning erinevast arengukiirusest, nõuab igasuguste näitajate ebaühtluse vähendamine täiendavate ressursside rakendamist. Järelikult, mida kõrgem on riigi arengu keskmine näitaja, seda enam ressursse on vaja ebaühtluse vähendamiseks. Sellest järeldub, et positiivselt kulgevate arenguprotsesside toetamisel ongi võimalusterohkuse tagamine riigi üheks põhiülesandeks.

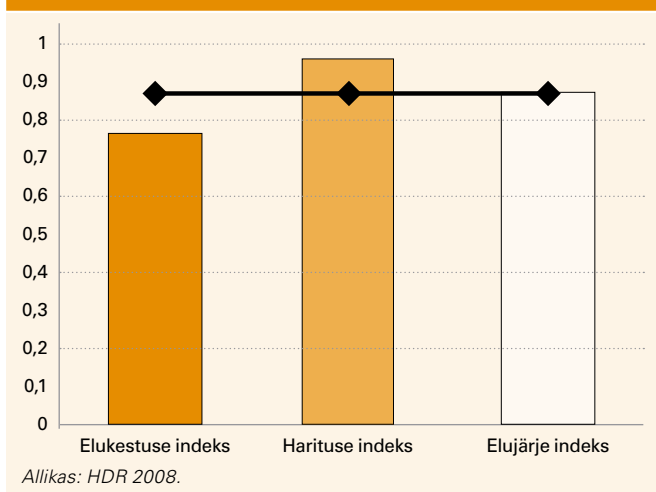
Inimarengu indeksi arvutamisel lähtutakse kolmest suhteliselt lihtsalt leitavast indikaatorist, mis iseloomustavad riigi sotsiaalset ja majanduslikku olukorda. Need indikaatorid on:

- oodatav keskmine eluiga sünnil, mis näitab rahvastiku tervist ja pikaajalist;
- haritus, mida iseloomustab ühelt poolt täiskasvanute kirjaoskus ja teiselt poolt erinevatel tasemetel õppijate vanuseline määr;
- elujärg, mida mõõdab sisemajanduse koguprodukt inimese kohta väljendatuna ostujõu pariteedi alusel US dollarites.

Iga indikaatori põhjal arvutatakse üks komponent (indeks), mis võib omandada väärtuse 0 ja 1 vahel. Mida suurem on vastava komponendi väärtus, seda kõrgem on vastava eluvaldkonna tase riigis. IAI arvutatakse kolme komponendi keskmisena (joonis 1.1.1.).

Kuigi inimarengu indeksisse tervikuna võib suhtuda skeptiliselt, sest selle komponentide liitmine ei ole sisuliselt hästi põhjendatav, on see siiski osutunud nii riikide võrdleval hindamisel kui ka ühe maa arengudünaamika jälgimisel kasulikuks. Eriti informatiivne on ühe maa arengu jälgimisel teha seda mitte koondindeksi, vaid selle üksikdimensioonide tasemel.

Joonis 1.1.1. Inimarengu indeks (horisontaalne joon) ja selle komponendid (Eesti, 2008)

Inimarengu aruanne 2007/2008 ja Eesti koht riikide järjestuses

Igas ÜRO inimarengu aruandes käsitletakse inimkonna jaoks jooksva aastal olulisi globaalseid probleeme. ÜRO viimane, 2007/2008 aasta inimarengu aruanne on pühendatud kliimamuutustele („Human Development Report” 2007/2008). Käesolevas käsitluses me aga aruande teist osa, mis sisaldab tabeleid ÜRO liikmesriikide inimarengut käsitlevate näitajate kohta, keskendudes peamiselt inimarengu indeksile, selle komponentidele ja selle dünaamikale. Tehniliselt ei saa aruandes esitatavad andmed olla väga värsked, sest nende kogumine, kvaliteedi hindamine ja indikaatorite arvutamine on paratamatult aeganõudev ülesanne. Selletõttu ongi 2007/2008. aasta aruandes valdav osa andmetest esitatud 2005. aasta kohta.

2008. aasta 18. detsembril ilmus aga uus dokument („Human Development Indices”), kus esitati 2006. aasta andmete põhjal täpsustatud ja parandatud IAI andmed. Võrreldes eelmise dokumendiga kerkis Eesti inimarengu järjestuses kahe koha võrra ja jõudis 179 riigi seas 42. kohale. IAI alusel rühmitati riigid kolme rühma:

- kõrge inimarengu tasemega riigid (kokku 75);
- keskmise inimarengu tasemega riigid (kokku 78);
- madala inimarengu tasemega riigid (kokku 26).

Vajalike andmete puudumise tõttu jäi järjestusest välja 15 riiki.

Eesti kuulub selle jaotuse alusel kindlalt kõrge inimarengu tasemega riikide hulka, olles 42. kohal. Eestist kõrgemal kohtadel on viimases IAI pingereas 26 Euroopa riiki alates Islandist (1.) ja Norrast (2.), sh enamuse EL-i riike, v.a Leedu (43.) ja Läti (44.), Bulgaaria (56.) ja Rumeenia (62.), kes on küll samas rühmas, kuid jäävad Eesti seljataha. Eestist kõrgema inimarengu indeksiga riikide hulgas on esindatud kõik maailmajaod peale Aafrika. Ameerikast on Eestist peajagu eespool Kanada (3.) ja USA (15.), kuid Eesti ette on jõudnud ka Tšiili (40.). Pingerea tipus on Austraalia (4.), kuid Eestist eespool on ka Uus-Meremaa (20.) ja Borneo saarel paiknev Brunei Darassalam (27.). Aasia riikide edetabelit juhivad Jaapan (8.), järgnevad Hongkong (22.), Iisrael (24.), Lõuna-Korea (25.), Singapur (28.) ning rida Araabia riike – Kuveit (29.), Araabia Ühendemiraadid (31.), Bahrein (32.), Katar (34.) ja Kariibi mere saar Barbados (37.). Euroopa riikidest jäävad Eestist tahapoole veel kõrgeima indeksiga riikide hulgast Montenegro (64.), Serbia (65.), Valgevene (67.), Makedoonia (68.), Albaania (69.), Vene Föderatsioon (73.), ning Bosnia ja Hertsegoviina (75.). Aafrika riikidest on kõrgeimal kohal Seišellid (54.) ja Mauritius (74.).

Keskmise inimarengu indeksiga riikide seas on Euroopa riikidest vaid Ukraina (82.), Armeenia (83.), Gruusia (93.) ja Aserbaidžaan (97.). Suurematest riikidest on 94. kohal Hiina ja 132. kohal India.

Madala inimarengu indeksiga riike on loetletud 26, neist 25 kuulub Aafrikasse.

Inimarengu indeksi arvutamisel kasutatakse kahe (varem ka kolme) aasta vanuseid andmeid. 2007/2008. aasta aruandes olid põhiliseks materjaliks 2005. aasta andmed, paranduste tabelis, mida käesolevas kommenteeritakse, kasutati 2006. aasta andmeid.

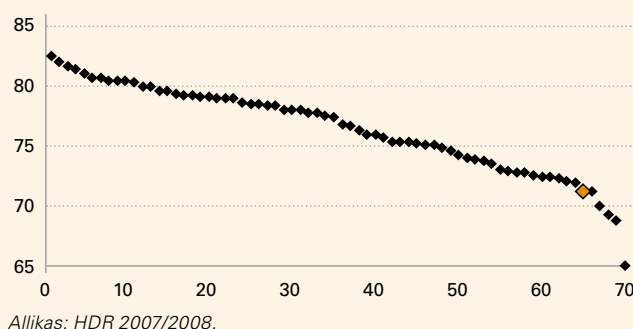
Eluea indeks. Oodatav keskmine eluiga sünnil oli Eestis 2006. aastal ÜRO andmetel 71,3 aastat; standardiseerimise tulemusena saadi selle indeksi väärtuseks 0,771.

Haritusindeks koosneb kahest osaindeksist. Neist üks (kaaluga 2/3) on vähemalt 15-aastaste isikute kirjaoskuse tase, mida aga enamuses arenenud maades ei mõõdetata. Sel juhul võetakse selle indikaatori väärtuseks 0,99. Teiseks osaindeksiks on kombineeritud 1., 2. ja 3. taseme hariduse omandamise määr, mis arvutatakse õppijate arvu ja õppimiseas laste ja noorte arvude suhtena. Eestis oli 2006. aastal kombineeritud tasemehariduse määr ÜRO andmetel 91,2% ja haritusindeksi väärtus 0,964. Kuni 1995. aastani kasutati haritusindeksis tasemehariduse määra asemel keskmist õpinguaastate arvu, mis ühtlustamise mõttes standardiseeriti.

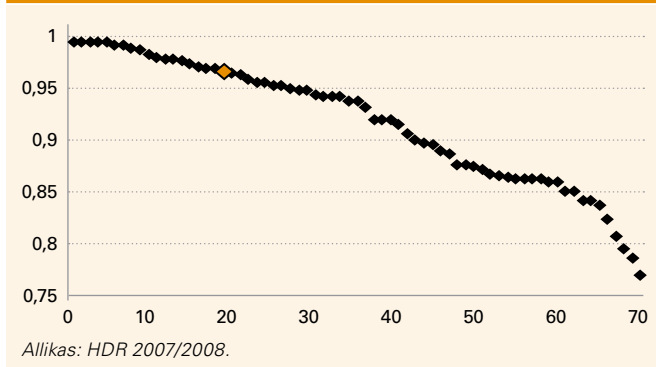
Elujärje indeks. Sissetulekute jaotus on riigiti väga erinev. Selleks, et SKP erinevad (eriti just suured) väärtused inimarengu indeksit liiga tugevasti ei mõjustaks, kasutatakse selle osaindeksi arvutamisel sobivaid teisendusi, mis vähendavad selle varieeruvust. Esialgu teisendati vaid keskmisest suuremaid SKP väärtusi, kuid alates 2000. aastast lõigatakse ülemise lävega ära suurimad SKP väärtused ja seejärel tulemused logaritmitakse. Eesti SKP väärtus 2006. aastal oli ÜRO andmetel 19 155 USA dollarit isiku kohta, millele vastas osaindeksi väärtus 0,877 ja kolme komponendi keskmisena inimarengu indeksi väärtus IAI = 0,871.

Vaadates Eesti kohta inimarengu indeksi pingereas paneme tähele, et erinevate komponentide järjestuses on Eesti koht üpris erinev.

Joonis 1.1.2. Oodatav keskmine eluiga kõrgema inimarengu tasemega riikides. Suurem romb tähistab Eestit

Joonis 1.1.3. Harituse indeksi väärtused kõrgema inimarengu tasemega riikides. Suurem romb tähistab Eestit

Oodatava keskmise eluea poolest on Eesti kõigi vaadeldavate riikide järjestuses enamvähem kesk-

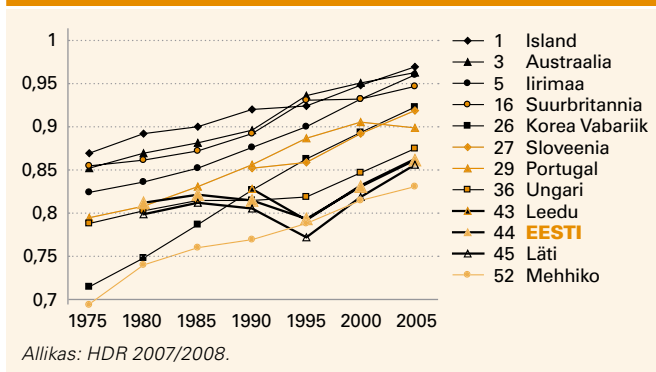
kohal, kuid kõrgema indeksiga riikide seas hoopis taga. Eestist parem on see näitaja (2005. aasta andmetel) 65-l kõrgema indeksiga riigil (joonis 1.1.2.) ja lisaks veel 24-l keskmise indeksiga riigis. See tähendab, et nimelt see näitaja nihutab Eesti kohta pingereas allapoole ja selle paranemisel võiks Eesti koht kõige tõhusamini tõusta.

Seevastu harituse näitajate poolest on Eesti suhteliselt heas seisus, olles (2005) kõigi riikide seas 19. kohal (joonis 1.1.3.). Siin on parandamiseks ruumi väga vähe, sest kaalukam komponent (täiskasvanute kirjaoskus) on Eestis maksimaalsel tasemel ja ka tasemehariduse määr (0,924) võrdlemisi lähedal absoluutsele maksimumväärtusele.

Elujärje indeksi poolest on Eesti üks väheseid riike, mille koht järjestuses täpselt vastab kohale IAI järjestuses.

Inimarengu indeksi globaalne dünaamika

Joonis 1.1.4. Inimarengu indeksi muutumine rea riikide puhul (number nimetuse ees näitab kohta 2007/2008. aasta järjestuses)

Kuigi inimarengu aruannete ajalugu ulatub tagasi vaid aastani 1990, on selle väärtusi arvatud ka tagasiulatuvalt ning korduvalt ka tagantjärei parandatud. Üldise suundumusena indeksid enamasti kasvavad, indeksite väärtuste kahanemine näitab kriisi või šokki riigi arengus. Näiteks selle kohta on Balti riike tabanud kriisi 90ndate keskel (joonis 1.1.4.). Väga kiired tõusjad on mõned arenevad riigid, nt Korea Vabariik, seevastu „vanade tippude“ kasvutempo on mõõdukam.

Käesoleva peatüki järgmises kolmes osas vaatleme kõigi kolme IAI komponendiga seotud eluvaldkondi ja nende arengusuundumusi Eestis.

Viidatud allikad

1. Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/human-dev/>
2. Human Development Indices, http://hdr.undp.org/en/media/HDI_2008_EN_Tables.pdf
3. Human Development Report 2007/2008, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Complete.pdf

1.2. Eesti demograafiline areng ja selle jätkusuutlikkus

Suremuse ja sündimuse suundumused

Eesti kui miljonirahva arengu puhul on eksistentsiaalse tähtsusega demograafiline areng. Erinevalt suurematest rahvastest, kus rahvastiku arenguga seotud probleemid on pigem sotsiaalset laadi, seostudes tööealise ja ülalpeetava rahvastiku

vahekorraga (mis on loomulikult olulised ka Eestis), on Eesti jaoks kõige tähtsam sündide ja surmade vahekord kui arengu jätkusuutlikkuse näitaja. Ka rände puhul on Eesti jaoks esmatähtis mitte lihtsalt immigrantide integreerimine, vaid pigem

see, et eesti keelt kõnelev rahvas ikka jääks Eestis enamusrahvuseks.

Demograafiline šokk

Demograafilist arengut väljendavad mõned olulised statistilised näitajad – need on loomulik iive, st sündide ja surmade vahe, ja nendega seotud sündimuskordaja ning keskmine oodatav eluiga, kuid samuti ka rändeiive, st sisse- ja väljarände vahe.

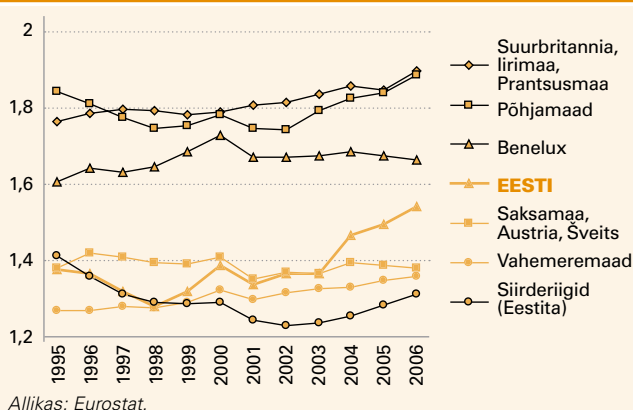
Kõigis Kesk- ja Ida-Euroopa üleminekuriikides toimus 1990ndatel aastatel järsk demograafiline šokk, mille tulemusena järsult langesid abiellumus ja sündimus, kasvas suremus ja vähenes keskmine oodatav eluiga. Selle põhjuseks olid kindlasti suured muutused ühiskonnas. Ühest küljest põhjustas seda toimetulematust muutunud ühiskonnas ja elukorralduses, teisest küljest aga ühiskonna avanemisega seotud võimaluste avarustumine, sealhulgas eriti Euroopa demokraatlikes riikides juba palju varem toimunud naise ühiskondliku positsiooni muutumine ning pere ja abieluga seotud väärtuste ümberhindamine.

Eestis oli demograafiline šokk 90ndate esimesel poolel väga intensiivne: abiellumus vähenes enam kui kahekordselt, sündimus langes aastail 1990–1994 keskmiselt 10% aastas, keskmine oodatav eluiga langes 1994. aastaks madalaimale tasemele viimase 35 aasta jooksul. Negatiivse loomuliku iibe tulemusena vähenes rahvastik 90ndate teisel poolel ligi 0,5% aastas. Tugevasti negatiivne oli ka rändeiive. Selle tulemusena oli 1989. ja 2000. aasta loenduste vahel rahvastik vähenenud enam kui 12% võrra.

Hoolimata väga kiiretest muutustest 90ndate aastate alguses osutus, et demograafiline šokk Eestis hakkas taanduma märksa kiiremini kui enamuses teistes siirderiikides. Mingil määral olid perekonna-alaste hoiakute muutused Eestis alanud juba mõnekümne aasta eest: vabaabieli oli küllaltki levinud vähemalt seadusliku abieli eel, ühiskonnas aktsepteeriti nii vallaslapsi kui ka üksikvanemaid.

Šoki põhjaks võib lugeda aastat 1994, sellest aastast peale on oodatav keskmine eluiga pidevalt kasvanud. Summaarne sündimuskordaja (mis näitab keskmist

Joonis 1.2.1. Summaarse sündimuskordaja muutumine Euroopa riikide rühmades ja Eestis

Allikas: Eurostat.

laste arvu naise kohta) hakkas taas suurenema (väikeste tagasilöökidega) alates 1999. aastast.

Sündimus

Summaarse sündimuskordaja kasv on märgatavalt kiirenenud alates 2004. aastast (joonis 1.2.1.). Põhjusti selleks on ilmselt mitu: paranev majandusolukord ja sellest tulenev perede kindlustunne tuleviku suhtes, eelnevatel aastatel edasilükatud sünnid. Alahinnata ei saa ka perepoliitilisi meetmeid, sh eriti vanemahüvitist. Selgus, et nimelt vanemahüvitise rakendamise järgselt toimus muudatus leibkondade sünnitamise strateegiates. Alates 2004. aastast ületas kokkuvõtlikult tõenäosus langetada otsus sünnitamise kasuks raseduse katkestamise tõenäosuse; kusjuures arvestatavalt suurenes kõrgemate haridustasemetega ja töötavate sünnitajate arv (ülejäänute samaks jäädes). Nimetatud muutused sünnitajate seas, olles küll samasuunalised muutustega kogurahvastikus, ületavad viimaseid oluliselt. Mitmesuguste hinnangute alusel on vanemahüvitise mõjul sündimus suurenenud 5–10% ulatuses, kusjuures mõju on seni olnud püsiv ja aastate lõikes kumuleerunud. Summaarse sündimuskordaja senine kasv Eestis (mis on küll Euroopa ulatuses tähelepanuväärne) pole siiski piisav rahvastiku jätkusuutlikuks arenguks.

Mis on keskmine oodatav eluiga ja mis seda mõjustab?

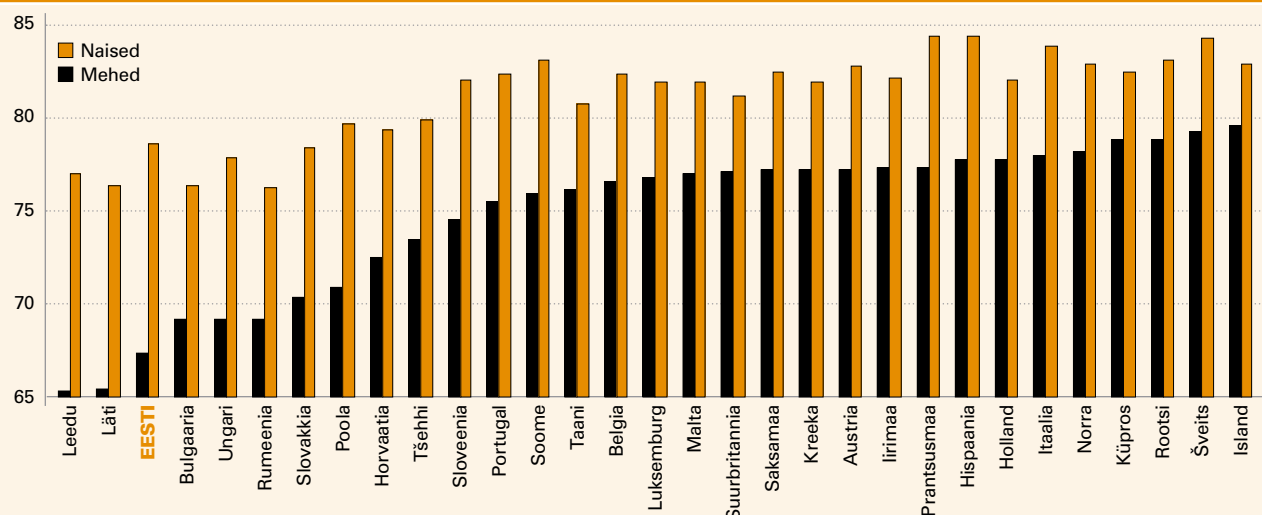
Elukestuse indeksi arvutamisel kasutatakse riigi elanike keskmist oodatavat eluiga sünnil vaatlusaasta andmetel. See näitaja iseloomustab suremust vaatlusaastal. Piltlikult võiks öelda, et keskmiselt elaks nii kaua vaatlusaastal sündinud laps siis, kui kogu tema edasise eluea jooksul jääks suremus täpselt selliseks, nagu on vaatlusaastal. Tegelikult see muidugi nii ei ole ja võib päris kindlalt kinnitada, et vaatlusaastal sündinud lastel on kõik eeldused elada sellest aastate arvust märksa kauem.

Võrreldes mitmesuguste muude suremuse näitajatega tuleb tähele panna, et oodatavat keskmist elu-

iga mõjutavad oluliselt suhteliselt nooremate isikute surmajuhtumid vaatlusaastal. Jämeda hinnanguna võiks öelda, et ühe 20-aastase mehe surm vaatlusaastal vähendab oodatava keskmise eluea pikkust rohkem kui viie 60-aastase mehe surm. Kuigi Eestis on imikute suremuse näitajad küllaltki madalad, lähenedes Euroopa keskmisele tasemele, ei piisa sellest keskmise oodatava eluea parandamiseks.

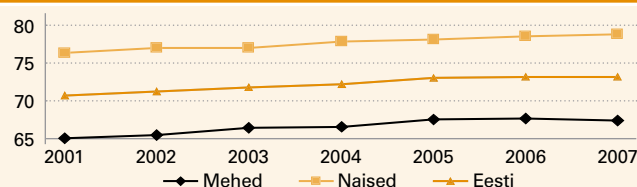
Selle näitaja poolest oleme jätkuvalt Euroliidu viimaste seas, varem kui Eestis surevad mehed keskmiselt vaid Lätis ja Leedus (joonis 1.2.2.). Euroopa Liidu

Joonis 1.2.2. Meeste ja naiste oodatav keskmine eluiga sünnil

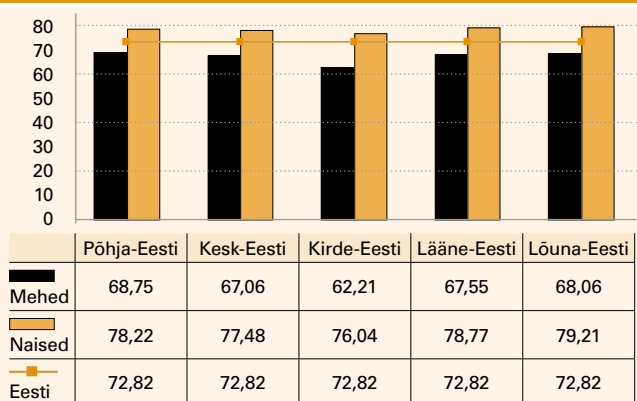
Allikas: Eurostat.

Joonis 1.2.3. Meeste, naiste ja kogurahvastiku keskmine oodatav eluiga sünnil

Allikas: Statistikaamet.

Joonis 1.2.4. Keskmine oodatav eluiga Eesti regionides

Allikas: Statistikaamet.

27 liikmesriigi keskmine oodatav eluiga oli 2004. aastal meestel 75,2 ja naistel 81,5 aastat, Eestis aga samal aastal meestel 66,3 ja naistel 77,8 aastat. Eesti madala keskmise eluea põhjusi käsitletakse lähemalt käesoleva inimarengu aruande 2. peatükis.

Olukord on vaid pisut parem naiste osas, lisaks Lätile ja Leedule on Eestist lühem naiste keskmine eluiga sünnil EL-i riikidest veel Bulgaarias, Rumeenias, Slovakkias ja Ungaris. Kui naiste keskmine oodatav eluiga on rea aastate vältel suurenenud keskmiselt 3 kuu võrra aastas, siis meeste osas on kasv piirdunud ühe kuuga aastas; kusjuures on ka tagasilööke. Eri-nervus Eesti meeste ja naiste keskmise oodatava eluea vahel (ligi 11 aastat) on maailma suurimaid. Vahe ei ole ka viimastel aastatel vähenenud (joonis 1.2.3.).

Suured erisused keskmises oodatavas elueas on seotud rahvusega. Eesti rahvusest meeste keskmine eluiga on pikem ja kasvab kiiremini võrreldes teistest rahvustest (venekeelsete) meestega. See ilmneb ka regionaalsete erisustena, vt joonis 1.2.4., kus domineerivalt venekeelse elanikkonnaga (meestest 79% ja naistest 81% ei ole eestlased) Ida-Virumaal on meeste keskmine oodatav eluiga 5–6 aasta võrra ja naistel 2 aasta võrra lühem kui mujal Eestis. Seega on viimaste aastate negatiivse iibe oluliseks põhjuseks rahvastikuprotsessid Ida-Virumaal. Arvestatavad on ka haridusest ja sissetulekust põhjustatud erisused, kuid kõik need põhjused mõjutavad suremust vähem, kui soost ja etnilisest rahvusest tingitud erisused.

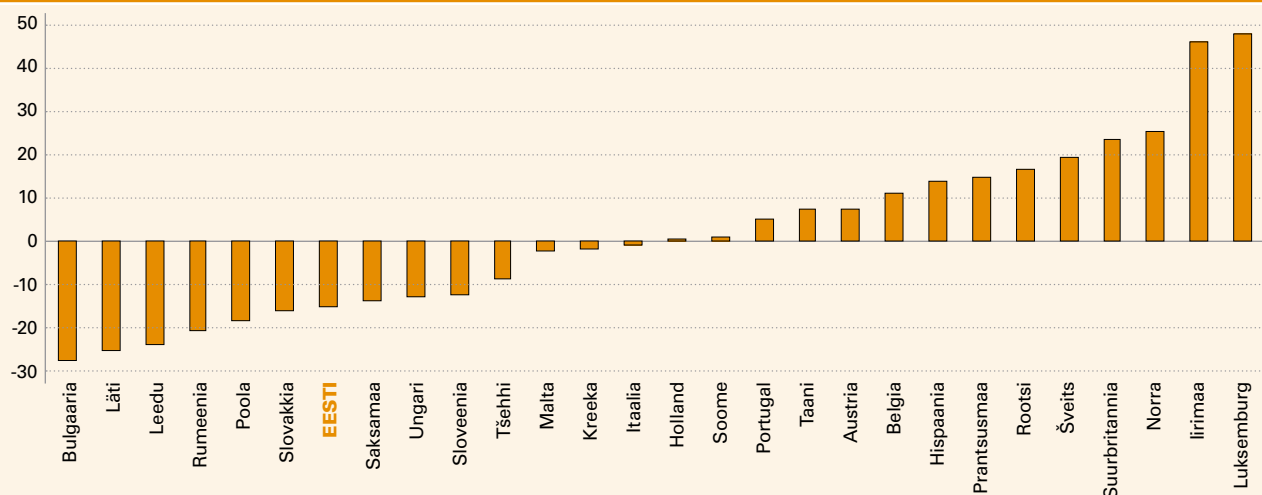
Pilk tulevikku. Rahvaarvu muutumine

Praegu ei ulatu summaarne sündimuskordaja üheski Euroopa riigis taastetasemeni, mille väärtuseks on ca 2,1. Suures osas riikides on siiski loomulik iive positiivne. Üheks selle põhjuseks on keskmise eluea järjepidev pikenemine. Mõjub ka see, et suures osas Euroopa riikidest on ajalooliselt kujunenud selline rahvastiku struktuur, et vanemad põlvkonnad (kelle hulgas on enam lahkujaid) on tänu varasemale demograafilisele

arengule keskmiselt väiksema arvukusega kui nooremad, selle tõttu on surmajuhtumeid sündidest vähem isegi siis, kui sündimussuhted on suhteliselt madalad. Niisugune on olukord näiteks Hispaanias.

Jooniselt 1.2.5. järeldub, et kõige suurem rahvastikukadu ootab lähema poolsajandi jooksul ees Kesk- ja Ida-Euroopa siirderiike. Esmaseks põhjuseks on siin madal sündimuse tase viimase kümne-viieteistkümne aasta

Joonis 1.2.5. Rahvastiku ennustatav muutus aastail 2010–2060 (%)

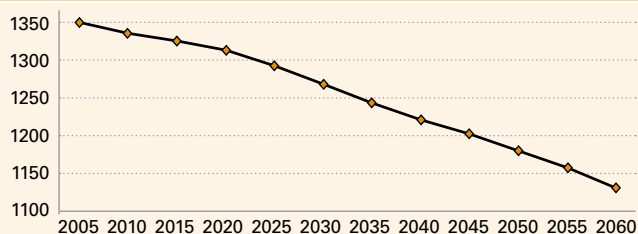

Allikas: Eurostat.

jooksul. Lisaks sellele on enamuses neist riikidest ka keskmine oodatav eluiga madal, mis teisisõnu tähendab suhteliselt kõrget suremust. Ja kolmandaks ei ole mitmes nendest riikides varasemgi demograafiline areng toimunud normaalselt, tegemist on olnud sundrändega, olemata jäi sõjale järgnev beebibuum jne. Kõik need tegurid on olulised ka Eesti puhul. Kuid suuremasse riski võrreldes kõigi teiste riikidega asetab Eesti tema väike rahvaarv.

Võrreldes mõningate eelnevatel aastatel erinevate rahvusvaheliste organisatsioonide poolt tehtud prognoosidega on joonisel 1.2.6. esitatud prognoos suhteliselt optimistlik. Tõenäoliselt jõuab loomulik iive Eestis peagi nulli lähedale, kuid sündide arv väheneb paratamatult taas siis, kui sünnitusikka jõuavad väikesearvulised põlvkonnad, kes sündisid aastail 1994–2004.

Joonis 1.2.6. Eesti rahvaarvu prognoos (tuhandetes)

Allikas: Eurostat.

Hoolimata selle prognoosi süngusest tuleb meenu-tada, et Eesti rahvaarv ei olnud suurem ka sel hetkel, kui Eesti riik loodi.

Välis- ja siseränne Eestis

Piirkondliku rahvastiku paiknemise ja koosseisu muutustes on rändel praeguses mobiilses maailmas väga suur roll. Ränne mõjutab nii rahvastiku riigisiseseid ümberpaiknemisi kui ka riigi kui terviku rahvastiku kadu või kasvu. Sündide ja surmade mõju rahvastiku arvule ning struktuurile on sageli rände mõjust väiksem. Küll võib ränne mõjutada sündimuse ja suremuse näitajaid, kuna kõige aktiivsemad elukohavahetajad on noored ja perealised inimesed, kellele saabumine või lahkumine piirkonnast mõjutab oluliselt teisi rahvastikuprotsesse. Eesti jaoks on praegu murettekitav negatiivne välisrände saldo; oluline on teada, kuhu ja kui palju Eesti elanikke on elama asunud ja kui palju neist kodumaale naaseb. Siserändes on valitsenud Tallinna ja tema tagamaale liikumise suund, kuid selle kõrval on laienenud ka teiste suuremate keskuste tagamaa. Rahvastikust on tühjenedes keskustest kaugemal asuvad piirkonnad.

Mõisted, andmed ja meetod

Ränne on elukohavahetus üle asustusüksuse piiri. Rahvusvahelise rändena mõistetakse iga isiku elukoha-

riigi vahetust. Elukohariik on riik, kus isik on elanud enamuse viimasest aastast või plaanib seal elada vähemalt aasta (United Nations 1998: 9). Siserände puhul on rändesündmus linna, valla või vallasisesse linnalise asula piire ületav elukohavahetus. Rände kirjeldamisel kasutatakse rändesaldot (s.o uuritavasse ruumiüksusse saabunute ja sealt lahkunute vahe ajavahemikul 2004–2007), rändesaldokordajat (s.o rändesaldo suhet üksuse perioodikeskmisesse rahvaarvu promillides) ja rändeintensiivsust (elukohavahetuste arvu tuhande uuritavas piirkonnas elava inimese kohta).

Kasutatud andmed pärinevad Statistikaametist, nende allikaks on Rahvastikuregister ja Kodakondsus- ja Migratsiooniamet (Tammur jt 2009), mis on praegu ainsad võimalikud, kuigi paraku mitte päris usaldusväärsed teabeallikad rände kohta. Uuringud näitavad, et registris olevate isikute elukohtadest ligikaudu viiendik ei vasta tegelikkusele. Suurem ebatäpsus on just nooremate (20–34) seas, registreeritust rohkem elatakse suuremate linnade tagamaal (Tammur jt 2006, Tammur jt 2009). Võrreldes erinevaid andme-

allikaid võib öelda, et Eesti välisränne, eriti väljaränne, on alahinnatud, kuid vahe Eesti ja välisriikide statistika vahel väheneb viimastel aastatel. Sisserände kirjete arvu märgatav suurenemine 2007–2008 kajastab pigem elukoha registreerimise arengut kui sisserände suurenemist. Väljarände registreerimine on suhteliselt ühtlasemalt arenenud. Alaregistreerimist esineb tõenäolisemalt rohkem aastatel 2000–2004. Siin tuleb arvestada, et välismaalaste puhul, kelle sisseränne ei olnud registreeritud, ei ole võimalik registreerida ka väljarännet (Tammur jt 2009).

Välisränne

Välisrände põhjused ja ajalugu

Pärast Teist maailmasõda algas massiline rahvusvaheline ränne majanduslikult vähemarenenud riikidest edukamatesse riikidesse ja see suundumus kestab siiani. Aja jooksul on muutunud vaid rände tagamaa. Eesti on sel perioodil muutunud rände sihtkohariigist lähteriigiks. Enne Teist maailmasõda oli Eesti üks etniliselt homogeensemait piirkondi kogu Euroopas (1934. aastal oli 88% rahvastikust eestlased) ja vahetult pärast sõda moodustas eestlaste osatähtsus kogu rahvastikust 97% (Tiit 1993: 1678). Anneksioonija tulemusena vähenes aastatel 1945–1989 Eesti põlisrahvuse osatähtsus elanikkonnas 62%-ni. Aastane migratsioonisaldo kogu 40 aasta vältel moodustas 5000–10 000 inimest, mis on 0,3–0,8% elanikkonnast (Tiit 1993).

1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses toimunud poliitilise ja majanduselu muudatuste tulemusena pöördus Eestis (samuti nagu enamuses teisteski siirderiikides) rände suund – Eesti ei olnud enam aktiivse sisserände piirkond, rändesaldo muutus alates 1990. aastast negatiivseks. Aastail 1989–1994 lahkus Eestist hinnanguliselt üle 80 000 inimese (so ca 5% elanikkonnast). Lahkusid varasemal perioodil Nõukogude Liidu teistest piirkondadest sisserännanud, eriti hilis saabunud, Vene sõjaväelased ning nende pereliikmed, kuid ka majanduslikel põhjustel repatrieerunud juudid, sakslased ja soomlased. Väljarände tulemusena kasvas eestlaste osatähtsus oma kodumaal 2000. aastaks pea 68 protsendini.

1990ndate teisel poolel ja 2000ndate alguses muutus väljarändamise põhjus – vähenema hakkas etnilisele kodumaale tagasi pöördumine ja suurenes majanduslikel põhjustel kõrgema arengutasemega riikidesse tööle (aga ka õppima) minek. Endiselt olid väljarännanute hulgas ülekaalus vene rahvusest inimesed, kuid eestlaste osatähtsus rändajate hulgas järjest tõusis. Rändesaldo oli kõigi oluliste sihtriikide suhtes negatiivne. Venemaa kõrval oli teiseks tähtsaks rände sihtriigiks Soome, mille tähtsus järjest tõusis ja alates 2001. aastast on Soome peamiseks sihtkohaks Eestist väljarändes. Soomest sai immigrante vastuvõttev maa alles 1990ndatel (Forsander 2003), milles võib näha seost piiride avanemisega endistes sotsialistlikes riikides. Praegu moodustavad Eesti kodakondsusega sisserändajad Soome peamise immigrantide rühma (Herm 2008). Ka teised riigid Euroopas ja kaugemal on erinevatel aastatel olnud Eesti jaoks tähtsad välisrände sihtkohad.

Väljaränne 2004–2007

Statistikaameti andmete kohaselt lahkus Eestist teistesse riikidesse elama uuritava nelja aasta jooksul kokku üle 17 000 inimese, mis on üle 1% kogu rahvastikust. Peamiseks eestlaste väljarände sihtriigiks on Soome, kuhu siirdus nelja aasta jooksul üle 13 000 inimese. Soomele järgnevad tähtsuselt Venemaa ja Saksamaa (tabel 1.2.1.). Kuna Eesti ja Soome rahvastikuregistrite vahel on toimunud andmevahetus, mida teiste riikidega kahjuks ei ole, on Soome rände andmed teiste riikidega võrreldes tunduvalt usaldusväärsemad. Soome on Eesti väljarändajate peamine sihtkoht, kusjuures seda tõsiasja ei muuda ka oletatav teistesse riikidesse rännanute alahinnang.

Teiste Euroopa riikide kõrval on Eesti jaoks olulised väljarände sihtriigid SRÜ riigid, kuhu siirduvad väga erineva koosseisuga rändevood. Kui üldiselt on väljaränne Eestist kasvanud, eriti pärast 2004. aastat, siis ränne SRÜ riikidesse on alates 2000. aastast kuni 2007. aastani vähenenud ligi kolm korda. Kuigi SRÜ riikidesse (peamiselt Venemaa, Ukraina ja Valgevene) siirdus kokku vaid 16% kõikidest Eestist välisriikidesse rännanutest, oli nende väljarändajate vanuseline ja rahvuslik koostis üsna eriline. Lahkus ka suhteliselt palju vanemaid, üle 60-aastaseid inimesi, kusjuures 91% lahkunutest on venelased, ukrainlased ja valgevenelased (Anniste 2009).

Aastatel 2004–2007 Eestist väljarännanute sooline jaotus kattub Eesti rahvastiku soolise jaotusega: mehed moodustavad 46% ja naised 54%. Rändava rahvastiku vanusjaotus on tavaliselt oluliselt noorem, kui paikselt rahvastikul. Eestist teise riiki elama siirdunute keskmine vanus on 35 aastat ja mediaanvanus 33 aastat, mis peegeldab nooremas tööeas olevate inimeste suuremat väljarännet. Vanemas tööeas ja pensionieas inimesed rändavad vähem ja üle 60-aastaste väljarändajate arv kahaneb järsult. Sidudes väljarände uutest liikmesmaadest eelkõige töörandega ja võttes arvesse noorte inimeste suuremat tööpuudust, on mitmed

Tabel 1.2.1. Väljaränne peamiste sihtriikide ja aastate lõikes

	Väljarände aasta				Kokku
	2004	2005	2006	2007	
Soome	1960	3513	4451	3163	13 087
Venemaa	350	353	276	221	1200
Saksamaa	136	148	145	206	635
Suurbritannia	45	87	125	164	421
Rootsi	70	59	78	108	315
USA	61	60	81	57	259
Ukraina	46	82	38	32	198
Muud riigid	259	308	333	433	1333
Kokku	2927	4610	5527	4384	17 448

Allikas: Statistikaamet.

uurijad prognoosinud nooremate tööealiste suuremat tõenäosust otsida tööd välisriigist (Krieger 2004). Seda kinnitab ka Eesti väljarändestatistika, kus 20–30-aastaste osakaal oli suur. Kodakondsuselt moodustasid peamise väljarändajate rühma Eesti kodanikud – neid oli kokku 87%. Vene kodakondsusega inimeste osatähtsus oli vaadeldaval neljal aastal 6% ja aastate lõikes see vähenes ühtlaselt. Ülejäänud kodakondsused jäid oma osatähtsusest alla 2%.

Sisseränne 2004–2007

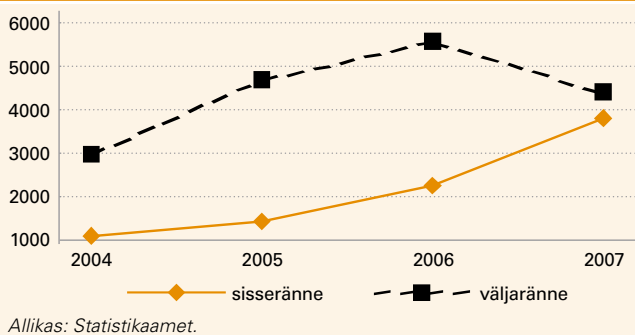
2004–2007 aastal rändas Eestisse sisse 8508 inimest, mis moodustas kogurahvastikust 0,6%. Suurimateks lähteriikideks on Soome (31% sisserändajatest) ja Venemaa (21% sisserändajatest), arvestatav hulk inimesi saabus ka Ukrainast, Saksamaalt, Lätist ja Rootsist. Aastate lõikes sisseränne enamikest riikidest suureneb, mis ilmselt tähendab tagasirände kasvu. Seda näitab ka see, et 39% sisserännanutest on Eesti kodanikud. Vene ja Soome kodakondsusega isikuid on vastavalt 15% ja 12% kõigist sisserändajast. Aastate lõikes on Eesti kodanike osatähtsus sisserändes suurenenud ja Vene kodanike osatähtsus ligi poole võrra vähenenud. Arvuliselt aga on sisserände maht suurenenud. Pooled sisserännanutest asuvad elama Harjumaale. Kaheks teiseks suuremaks sihtkohaks on Tartu- ja Ida-Virumaa (vastavalt 14% ja 12%).

Kõigist sisserändajatest moodustavad mehed 55%. Seega, kui Eestist väljarändes on ülekaalus naised, siis Eestisse sisserändes (tagasirändes) on ülekaalus mehed. See viitab võimalusele, et Eestist lahkuvad naised jäävad suurema tõenäosusega välismaale elama või viibivad seal pikemat aega. Sisserändaja keskmine vanus on 34 aastat (mediaanvanus 32 aastat), kusjuures naiste seas on ülekaalus 20–29-aastased. Sisserändavate meeste vanusjaotus on ühtlasem, kuid siiski on ka nende seas rohkem nooremaid, peamiselt 20–39 aasta vanuseid inimesi.

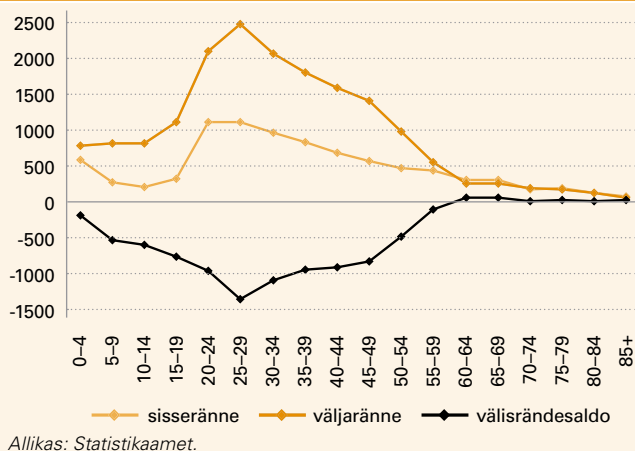
Eesti rändesuundumused muutusid mõneti umbes 2004. aastast, mil Eesti liitus Euroopa Liiduga. Rändesaldo oli aastatel 2004–2007 endiselt negatiivne, kokku –8940, mis teeb keskmiselt aastas 2235 inimest rändekadu. Järelkult väheneb negatiivse välisrändesaldo tõttu Eesti rahvastik 0,2% aastas. Kui sisseränne on kulgenud ühtlases kasvujoones, siis väljaränne on 2007. aastal natuke vähenenud (joonis 1.2.7.). Väljarände senine kõrghetk oli 2006. aastal, mil Eestist siirdus teistesse riikidesse rekordiliselt üle 5000 inimese.

Riigiti aga ei ole kõigi riikidega Eesti rändesaldo enam negatiivne. Endiste Nõukogude Liidu riikide jaoks on Eestist saanud sihtkohariik. Kõige suurem on sisseränne Venemaalt, Ukrainast ja Lätist. Kõige rohkem kaotab Eesti igal aastal rahvastikku Soomele ja teistele vanadele Euroopa Liidu liikmesriikidele, nagu Suurbritannia, Iirimaa ja Saksamaa. Eesti siseselt kaotavad välisrände tõttu rahvastikku kõik maakonnad, kõige rohkem Harju- ja Ida-Virumaa (Anniste 2009). 2007. aastal, kui sisseränne on järsult kasvanud, on suuremates maakondades, nagu Tartu, Harju ja Ida-

Joonis 1.2.7. Eesti välisränne 2004–2007

Joonis 1.2.8. Rändava rahvastiku vanusjaotus, 2004–2007

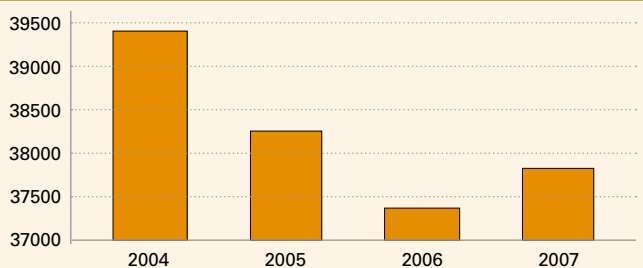

Viru välisrände saldo positiivne ja kõige rohkem kaotavad rahvastikku Lääne-Viru- ja Pärnumaa. Vanusjaotuselt on sisserändav ja väljarändav rahvastik võrdlemisi sarnased (joonis 1.2.8.). Seega, välisränne on võrreldes 1990ndatega oluliselt muutunud. Aastatel 2004–2007 on eestlased peamiselt nii välja- kui sisserändajad, kes suunduvad majanduslikult paremal arengul olevatesse Euroopa riikidesse tööle. Neist üsna paljud naasevad tagasi Eestisse.

Sisseränne

Sisserände põhjused ja ajalugu

Siiani mõjutab Eesti linnastumist ja üldisemalt sisserännet pikka aega kestnud nõukogude periood, mil rahvastiku paiknemist korraldati plaanimajanduse eeskirjade järgi. Nõukogude Eestis oli ränne maalt linna tagasihoidlik, rahvastiku koondumist suurematesse linnadesse ja nende tagamaale põhjustas suuresti välisränne (liiduvabariikide vahel) (Katus jt 1999, Tammaru 2002). Nõukogude perioodi algupoolel rännati peamiselt maalt linnadesse ja edasi Tallinna, kuid 1970. aastate teisel poolel hakati üha rohkem liikuma pealinnast Harjumaaga maapiirkondadesse (Marksoo 1990). Alates 1983. aastast muutus maarahvastiku rändesaldo positiivseks kogu Eestis. Eelkõige said el-

Joonis 1.2.9. Siserände sündmuste arv aastas

Allikas: Statistikaamet.

Tabel 1.2.2. Siserände vanusrühmade osakaal aasta rändest 2004–2007

	15–29	30–49	50+
2004	37%	25%	14%
2005	31%	28%	17%
2006	31%	28%	15%
2007	31%	28%	14%

Allikas: Statistikaamet.

Tabel 1.2.3. Linna ja maa vahelised rändesuunad 2004–2007

	linna	maale	kokku
linnast	27%	33%	60%
maalt	25%	15%	40%
kokku	52%	48%	100%

Allikas: Statistikaamet.

nikke juurde suuremaid linnu ümbritsevad maapiirkonnad – seda nii linnarahvastiku kui ka kaugemalt pärineva maarahvastiku arvel (Marksoo 1992).

Pärast 1991. aastat hakkas taastuma loomulik rändeprotsess. Toimus linnastumine, mis järgis asustuse hierarhiat, st rahvastik koondus maalt ja väike-linnadest Tallinna ja regioonikeskustesse. Kõigi maakondade siseses liikumises toimus eeslinnastumine, st liiguti keskusest tagamaale. Peamine kogu Eesti rände sihtkoht oli 1990ndatel Tallinn ja selle tagamaa (Tammur jt 2003). Eeslinnastumine on pärast 2000. aastat oluliselt intensiivistunud (Leetmaa 2004). Kõige aktiivsemad rändajad on noored (15–29-aastased) ja nende ränne koondub selgelt suurematesse linnadesse ja nende tagamaale (Jõeveer 2003, Kulu 2005).

Siseränne 2004–2007

Nelja aastaga toimus siserändes 152 822 asustusüksuse piiri ületavat rändesündmust. Aastas oli rändesündmusi keskmiselt 38 000 (joonis 1.2.9.), st rändesündmuste intensiivsus oli 114‰ ehk nelja aasta jooksul on Eestis teise asustusüksusesse kolinud üksteist inimest sajast. Perioodil 1989–2000 vahetas oma elukohta üle asustusüksuse piiri 17% rahvastikust (Tammur jt 2003), seega oli siis rändesündmuste intensiivsus märksa madalam.

Erinevate rahvastikurühmade rändesündmuste intensiivsus on olnud erinev. Enamus elukohavahetajatest on Eesti

kodanikud (93%). Määratlemata või Vene kodakondsusega isikute rändesündmuste intensiivsus on poole väiksem. Elukohavahetuse intensiivsus langeb vanuse kasvades (tabel 1.2.2.).

Linn-maa rändesuundades äratub tähelepanu liikumine linnast maale (tabel 1.2.3.). Selle tulemusel on vaatlusperioodi vältel valdades elavate inimeste hulk suurenenud 10 500 inimese võrra ja linnaelanike hulk samavõrra vähenenud. Üldse on elanikkond vähenenud 125 vallas ja 39 linnalises asulas ning kasvanud 62 vallas ja 17 linnas. Peamiseks rände sihtkohaks on Tallinna lähedal asuvad vallad, kuhu siirdutakse kogu Eestist, neis, samuti Pärnu ja Tartu tagamaal, on rändesaldo kordaja kõrgeim. Ka mujal liigutakse linnast tagamaale. Linnadest kaugemal asuvatest valdades, maakondade äärealadel on rändesaldo negatiivne, sealt kolitakse kas suurematesse linnadesse või linna lähiümbruse valdadesse. Kõige madalam rändesaldo kordaja on Paide linnas ja Pärnu maakonna ääreala valdades.

Ligi poolte maakonnasiseste keskuslinnade rahvastik suureneb, seda põhjustab suurem väljaränne äärealadelt. Selline protsess toimub näiteks Järva, Lääne-Viru ja Valga maakonnas. Harju, Ida-Viru ja Tartu maakonnad torkavad silma selle poolest, et seal võib maakonnasiseses liikumises rahvastikku ka ääreala. Sellest võib eeldada, et nende keskuste tagamaa on laienemas (Tammur 2009). Maakondadevahelises rändes kolitakse kõige enam Harjumaale (39%), millele järgnevad Tartumaa (15%) ning Pärnumaa (7%). Kõige rohkem inimesi on negatiivse rändesaldo tõttu kaotanud suuremad linnad, nagu Kohtla-Järve, Tartu, Tallinn ja Narva. Enamus negatiivse rändesaldoga asustusüksustest on maakonnakeskused ning maakondade äärealadel paiknevad väikelinnad ja vallad. Tallinna rändesaldo on muutunud negatiivseks just uuritava perioodil. Positiivse rändesaldoga on peamiselt keskuste tagamaal paiknevad vallad ja satelliitlinnad. Kõige rohkem kasvab rahvastik aktiivse siserände tõttu Tallinna tagamaa valdades: Viimsi, Harku ja Rae vallas.

Erinevate vanuserühmade rändesuundumused on erinevad. Noored, 15–29-aastased, lahkuvad maakondade äärealadelt ja nende peamiseks sihtkohaks on Tallinn ja selle tagamaa. Pereelised (30–49) lahkuvad suurematest linnadest ja suunduvad peamiselt Tallinna ja regioonikeskuste tagamaale. Vanemaalised asuvad elama kõigisse suurematest linnadest välja-poolle jäävatesse piirkondadesse – Tallinna lähiümbruse kõrval on nende tähtsuselt teine elukohaeelistus maakondade äärealad (Tammur 2009).

Vene kodanike siserände puhul on nii sarnasusi üldsuundumustega kui erinevusi. Sarnaselt Eesti kodanikega liigutakse peamiselt suurematest linnadest nende tagamaale, suhteliselt palju minnakse ka Tallinna. Erinevalt Eesti kodanikest on Vene ja määratlemata kodakondsusega isikutel positiivne rändesaldo ka paljudes äärealade valdades. Määratlemata ja muude kodakondsustega isikute rändesaldo Tallinnaga on negatiivne.

Eesti välis- ja siseränne Euroopa taustal

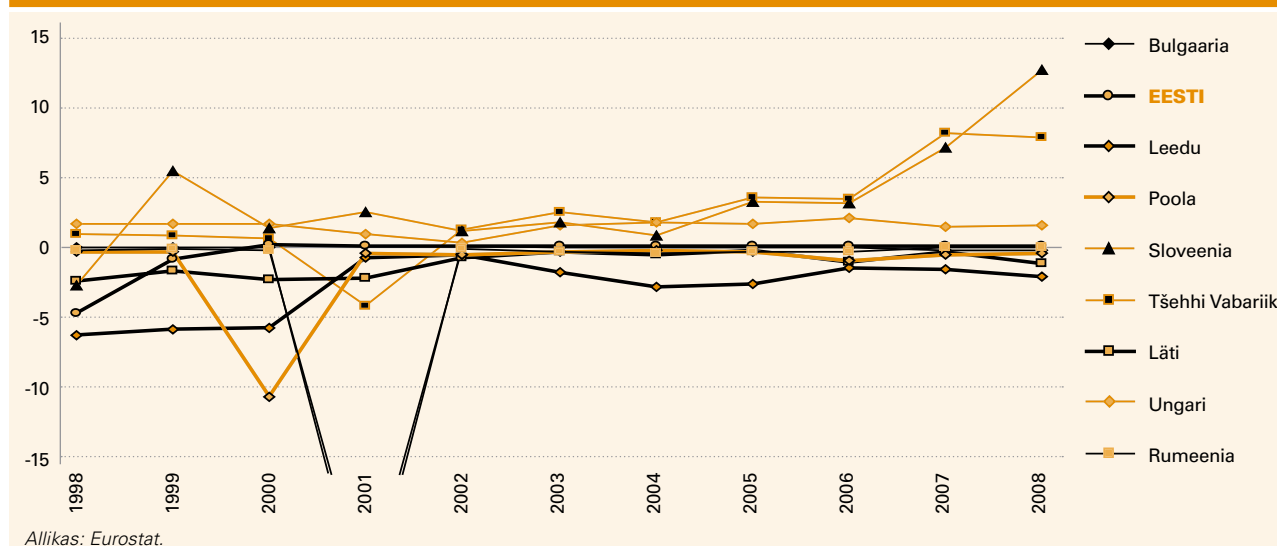
Euroopa statistikakeskuse Eurostat andmetel on Euroopa Liidus (koos Islandi, Norra ja Šveitsiga) rändesaldo positiivne; aastail 1998–2008 on sellesse piirkonda kolinud aastas ligi 1,5 miljonit uut elanikku. Euroopa-sisene ränne on aga aastate lõikes olnud üsnagi muutlik, kuid ilmselt on siingi raskusi korrektsete andmetega: tüüpiliselt on väljarändeandmed tugevasti alakaetud, sest inimeste riigist lahkumist ei kontrollita, sisserände andmed aga on korrektsemad seoses elamis- ja töölubade vormistamisega. Paratamatult kasutatakse riikidevahelistes võrdlustes vaid ametlikke rändeandmeid (meil RR), selletõttu erinevad Eesti puhul Eurostati andmed mõnevõrra täpsematest Statistikaameti andmetest.

Suurimad sisserändemaad on olnud Hispaania ja Iirimaa, kus keskmine aastane välisrände saldo on üle ühe protsendi; sama kehtib ka Luksemburgi ja Küprose kohta. Arvukas on olnud ka sisseränne Itaa-

lias. Enamuses üleminekuriikides (välja arvatud Ungari) oli 90ndate lõpul rändesaldo negatiivne (nt Bulgaarias ja Rumeenias aastal 2001 koguni 2,5%), kuid paljudel on viimastel aastatel rändetasakaal (vähemalt ametlike andmete järgi) taastunud (joonis 1.2.10.). Positiivse arengu poolest paistavad silma Sloveenia ja Tšehhi vabariik, Eesti välisränne on Eurostati andmetel alates 2000. aastast praktiliselt tasakaalus, seevastu Leedu, Poola ja Läti välisrände saldo on jätkuvalt negatiivne.

Ilmselt on võimalik usaldusväärseid andmeid Eesti rände, kuid ühtlasi ka kogu Eesti rahvaarvu hindamiseks saada alles järgmise, 2011. aasta rahvaloenduse tulemusena. Kuid selleks on tingimata vaja loendus teostada traditsioonilisel viisil, sest registreeritud andmed on registripõhise loenduse jaoks liiga ebapätsed ja nende korrastamine ilma loenduseta ei ole mõeldav.

Joonis 1.2.10. Euroopa siirderiikide välisrände saldo aastail 1998–2008

Viidatud allikad:

1. Anniste, K. (2009). Eesti välisränne aastatel 2000–2007. Teoses: Ränne. Migration. 2000–2007. Toim T. Tammaru, A. Tammur. Tallinn: Statistikaamet, lk 50
2. Bauer, K. T., Zimmermann, K. F. (1999). Assessment of Possible Migration Pressure and Its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe. IZA Research Report, nr 3, Bonn
3. Forsander, A. (2003). Inside or outside within? Immigrants in the Finnish Labor Market. In Yearbook of population research in Finland XXXIX, 55–72
4. Eurostat: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1090,30070682,1090_33076576&_dad=portal&_schema=PORTAL
5. Herm, A. Recent migration trends: citizens of EU-27 Member States become ever more mobile while EU remains attractive to non-EU citizens. Population and social conditions. Statistics in focus 98/2008. Eurostat
6. Jõeveer, J. (2003). Siserände vanuserisused. Ränne üleminekuaja Eestis (toim T. Tammaru ja H. Kulu). Statistikaamet, lk 28–47
7. Katus, K., Kupiszewski, M., Rees, P., Sakkeus, L., Herm, A., Powell, D. (1999). Internal migration and population dynamics in Estonia. EKDK Rahvastiku-uuringud, seeria B:3
8. Kulu, H. (2005). Siseränne üleminekuajal: mitmetasandiline analüüs. Asustus ja ränne Eestis. Uurimusi Ann Marksoo 75. sünnipäevaks. TÜ Kirjastus, lk 150–169
9. Kofman, E. (1999) 'Female 'birds of passage' a decade later: Gender and immigration in the European Union', International Migration Review, 33(2): 269–299
10. Krieger, H. (2004). Migration trends in an enlarged Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, lk 106
11. Leetmaa, K. (2004). Eeslinnastumine Tallinna linnaregioonis sotsiaalmajärgsel perioodil. Magistritöö. Geograafia Instituudi raamatukogu
12. Marksoo, A. (1990). Tallinn Eesti rahvarände süsteemis. Eesti Geograafia Seltsi Aastaraamat, lk 53–66

13. Marksoo, A. (1992). Dynamics of rural population in Estonia in 1980s. *Estonia: Man and Nature* (Ed. J.-M. Punning). Tallinn: Valgus, 129–153
14. Rahvastik 2005–2006, Eesti Statistika, Tallinn 2007
15. Statistikaameti koduleht, <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Data-base/Rahvastik/databasetree.asp>
16. Tammaru, T. (2002). Universal and specific features of urbanization in Estonia under socialism: The empirical evidence of the sources of urban and rural population growth. *The Professional Geographer* 54:4, 544–556
17. Tammaru, T., Kulu, H., Kask, I. (2003). Siserände üldsuunad. Ränne üleminekuaja Eestis (toim. T. Tammaru ja H. Kulu). Statistikaamet, 5–27
18. Tammur, A. (2003). Siserände rahvuserisused üleminekuaja Eestis. Ränne üleminekuaja Eestis (toim. H. Kulu ja T. Tammaru). Tallinn: Eesti Statistikaamet, 66–82
19. Tammur, A., Tammaru, T., Tiit, E.-M. (2006). Rändeandmete kvaliteet ja rändesuundumused Eestis aastatel 2000–2005. Linnad ja vallad arvudes. Statistikaamet, lk 8–28
20. Tammur, A., Herm, A., Pungas, E., Rannala, H., Valgma, Ü. (2009). Rändeandmete meetodika ja kvaliteet. Teoses: Ränne. Migration. 2000–2007. Toim T. Tammaru, A. Tammur. Statistikaamet, lk 5
21. Tammur, A., (2009). Siserände suundumused. Teoses: Ränne. Migration. 2000–2007. Toim T. Tammaru, A. Tammur. Tallinn: Statistikaamet, lk 35
22. Tiit, E. (1993). Eesti rahvastik ja selle probleemid. *Akadeemia* 8–10.
23. Tiit, E.-M. (2006). Suremus Eestis ja selle sõltuvus soost. http://www.riigikogu.ee/?page=pub_ooc_file&op=emsplain&content_type=text/html&file_id=149262
24. United Nations, (1998). Recommendations on Statistics of International Migration. Revision 1. Series M, No. 58, New York
25. <http://www.undp.org/publications/annualreport2008/>

1.3. Hariduse arengusuunad Eestis

IAI harituse indeks ja tasemehariduse määr

Kuna haridusindeksi kaalukam komponent – täisealiste kirjaoskuse protsent – on kõigis arenenud riikides 99% (sõltumata sellest, kas seda mõõdetakse ja saadakse lävest kõrgem väärtus või seda ei mõõdetata), siis mõjustab hariduse osaindeksi väärtust ainult tasemehariduse määr.

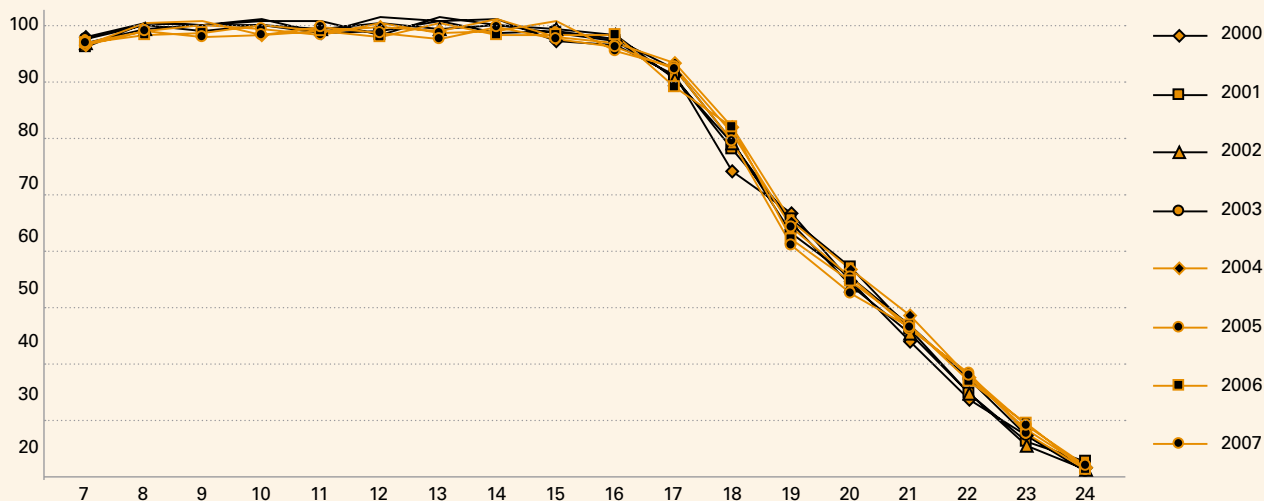
Mis on tasemehariduse määr ja kuidas seda arvutatakse?

Tasemehariduses õppijate vanuseline määr on õppijate arvu osatähtsus vanuserühmas ehk õppijate ja samas vanuses elanike arvu suhe väljendatuna protsentides. Eesti Statistikaameti andmetel on aastatel 2000–2007 keskmine tasemeõppijate määr 7–15-aastaste seas (esimene tase, s.o põhiharidus) 99,5%; 16–18-aastaste seas

(teine tase ehk keskharidus) 90% ja 19–23-aastaste seas (kolmas tase ehk keskhariduse järgne kutse- või kõrgharidus) 46% (joonis 1.3.1.).

EIA indeksi puhul arvutatakse esimesel, teisel ja kolmandal tasemel õppijate vanuseline määr igal tasemel vastavas riigis õppijate arvu ja vastavale õppetasele teoreetiliselt vastava vanuserühma arvukuste jagatisena. Kõigis riikides loetakse kolmandal tasemel õppijate teoreetiliseks vanuserühmaks vahetult teise taseme hariduse lõpetamisele järgnev viieaastane vanuserühm. Selletõttu ongi käsitletud kolmanda taseme hariduse puhul vanusevahemikku 19–23, kuigi Eestis bakalaureusehariduse saamiseks kulub vaid 3 aastat ja vanuserühmas 19–21 oleks vastav määr 55%. See näitaja annab õppijate vanuselisele määrale võrdlemisi ligikaudse hinnangu, sest ei arvesta tegelikku

Joonis 1.3.1. Tasemeõppijate määr 7–24-aastaste hulgas Eestis aastail 2000–2007

Allikas: Statistikaamet.

haridustee kestust erinevate programmide puhul, samuti mõjutab näitajat see, kui vanuserühmade suurus varieeruvad või muutuvad süstemaatiliselt. Arvesse ei võeta ka välismaal omandatud haridust.

Nimetatud puudustele vaatamata sobib see näitaja hästi, eristamaks arenenud hariduskorraldusega riike

Eesti õpilaste tulemused PISA-s: rahvusvaheline võrdlus

Et saada rahvusvaheliselt kaalutud tagasisidet väärtustele ja sisule, mida kannab tänane Eesti kool, osalesid meie 15-aastased õpilased esmakordselt ülemaailmses õpitulemuslikkuse hindamise uuringus PISA 2006. Peamised küsimused, millele vastust otsiti, olid: kas Eesti õpilased on valmis toimima tuleviku info- ja teadmuspõhises ühiskonnas? Kas nad on suutelised analüüsima ja suhestama enda ümber toimuvat ning kas nad suudavad oma ideid ka arusaadavalt edastada? Kuivõrd on nad valmis elukestvalt õppima? Uuringus osalemine andis Eestile väärtusliku võrdleva andmebaasi, millele on võimalik üles ehitada järgmised uurimused. Edasise hariduspoliitika kujundamiseks on oluline teada, millised on koolisisesed ja koolide vahelised erinevused, kuidas mõjutab saavutusi õpilaste kodune taust, hoiakud õppimise suhtes, õppekeel, sugu, rahvus, klassi suurus, kooli juhtimismudel, samuti see, kas ja kuidas haridusse paigutatud raha korreleerub õpilaste saavutustega jne. Kõiki neid faktoreid peame arvestama, kui soovime analüüsida oma senise haridussüsteemi eeliseid ja kitsaskohti ning edasisi muutusi juhtida.

PISA ajalooost

PISA (Programme for International Student Assessment) viidi esmakordselt läbi 2000. aastal Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) poolt. See on rahvusvaheline saavutusuuring, mis mõõdab 15-aastaste õpilaste teadmisi ja teadmiste rakendusoskusi kohustusliku hariduse lõpul. PISA-s hinnatakse õpitulemuslikkust (PISA kõnepruugis kirjaoskust) kolmes valdkonnas: 2000. aastal oli põhirõhk funktsionaalsel, 2003. aastal matemaatilisel ning 2006. aastal loodusteaduslikul kirjaoskusel. Ka PISA järgmises tsüklis (2009–2015) korraldatakse uuringud iga kolme aasta tagant.

2000. aastal osales uuringus 43, kolm aastat hiljem 41 riiki. 2006. aastal oli uuringusse kaasatud 57 riiki. PISA valim on kavandatud nii, et selle tulemusi saaks üldistada kogu riigi vastava vanusega õpilaskontingendile.

2006. aasta PISA uuring Eestis

PISA uuring viidi läbi aprillis 2006 ning selle juhuvalimisse kuulus 4865 õpilast, kes esindasid ca 19 600 liikelist eagruppi (testis osalejate vanus oli uuringu tingimuste järgi 15,3 kuni 16,2 aastat); 49% osalenu-

ülejäänutest. Hoolimata kõigist Eesti haridusega seotud probleemidest kuulub Eesti vaieldamatult arenenud hariduskorraldusega riikide hulka. Kas see aga tähendab ka seda, et Eestis antav haridus on oma sisu poolest rahvusvaheliste kriteeriumide järgi kaalukas ja väärtuslik?

test olid tüdrukud, 51% poisid. Proportsionaalselt õppekeele jaotusega riigis olid uuringusse kaasatud 24,3% venekeelsete koolide õpilased. Kokku osales uuringus 127 eesti õppekeelega kooli, 38 vene õppekeelega kooli ja 4 segakeelset kooli. Esindatud olid ka väikesed maakoolid. Ligi 85% osalenutest õppis gümnaasiumi kaheksandas või üheksandas klassis, ülejäänud käisid põhikoolis.

Testi läbiviimist korraldas Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, kellele olid toeks kohalikud koordinaatorid ja koolijuhid, testide läbiviimist jälgisid erapooletud vaatlejad. Väga oluline oli Eesti õpetajate panus ja pühendumine; pingevaba töömeeleolu testide läbiviimisel ei blokeerinud õpilaste (k.a erivajadustega) teadmisi ja loovust. Uuringus oli ette nähtud ka koolijuhki küsimustiku täitmine, hindamaks õpikeskonna kvaliteeti.

PISA 2006 tulemused

PISA 2006 uuringus oli pearõhk loodusteadustel ning õpilaste sooritustulemusi esitati kahel viisil: kogutud keskmise punktisummana ja saavutustaseme järgi. Mõlemal juhul olid Eesti õpilaste tulemused loodusteadustes suurepärased. PISA uuringu toel lükati ümber üks müütidest Eesti hariduses – meie õppekavad olevat liiga faktiteadmiste orienteeritud ning õpilased ei oskavat saadud teadmisi kasutada igapäevaelus. Tulemustest ilmnas, et õpilased said ülesannete lahendamisel hakkama nii probleemi tuvastamisega, nähtuse teadusliku selgitamisega kui ka tulemuste tõlgendamise ja rakendamisega. Keskmise punktisumma järgi

Joonis 1.3.2. PISA-s osalenud riigid 2006

Allikas: PISA koduleht www.pisa.oecd.org.

Tabel 1.3.1. PISA 2006 uuringu tulemused keskmise punktisummana ning võrrelduna 2003. aasta tulemustega

Posit-sioon	Riik	Punkti-summa 2006	Posit-sioon 2006*	Punkti-summa 2003	Posit-sioon 2003
1	Soome	563	1	548	1
2	Hongkong (Hiina)	542	2	539	3
3	Kanada	534	3	519	11
4	Taiwan	532	-	-	-
5	EESTI	531	-	-	-
6	Jaapan	531	4	548	2
7	Uus-Meremaa	530	5	521	10
8	Austraalia	527	6	525	6
9	Holland	525	7	524	8
10	Liechtenstein	522	8	525	5
11	Lõuna-Korea	522	9	538	4
12	Sloveenia	519	-	-	-
13	Saksamaa	516	10	502	18
14	Suurbritannia	515	-	-	-
15	Tšehhi Vabariik	513	11	523	9
16	Šveits	512	12	513	12
17	Macao (Hiina)	511	13	525	7
18	Austria	511	14	491	23
19	Belgia	510	15	509	14
20	Iirimaa	508	16	505	16
21	Ungari	504	17	503	17
22	Rootsi	503	18	506	15
23	Poola	498	19	498	19
24	Taani	496	20	475	31
25	Prantsusmaa	495	21	511	13
26	Horvaatia	493	-	-	-
27	Island	491	22	495	21
28	Läti	490	23	489	25
29	USA	489	24	491	22
30	Slovakkia	488	25	495	20
31	Hispaania	488	26	487	26
32	Leedu	488	-	-	-
33	Norra	487	27	484	28
34	Luksemburg	486	28	483	29
35	Venemaa	479	29	489	24
36	Itaalia	475	30	486	27
37	Portugal	474	31	468	32
38	Kreeka	473	32	481	30
Rahvusvaheline keskmine		473			
39	Israael	454	-	-	-
40	Tšiili	438	-	-	-
41	Serbia	436	33	436	34
42	Bulgaaria	434	-	-	-
43	Uruguay	428	34	438	33
44	Türgi	424	35	434	35
45	Jordaania	422	-	-	-
46	Tai	421	36	429	36
47	Rumeenia	418	-	-	-
48	Montenegro	412	-	-	-
49	Mehhiko	410	37	405	37
50	Indoneesia	393	38	395	38
51	Argentiina	391	-	-	-
52	Brasiilia	390	39	390	39
53	Kolumbia	388	-	-	-
54	Tuneesia	386	40	385	40
55	Aserbaidžaan	382	-	-	-
56	Katar	349	-	-	-
57	Kõrgõzstan	322	-	-	-

* Siin arvestatakse ainult neid riike, kes osalesid ka 2003. aastal

Allikas: PISA koduleht www.pisa.oecd.org.

paigutusid Eesti õpilased koos Jaapaniga 5.–6. positsioonile PISA üldskaalal (tabel 1.3.1.).

Teiseks hindamisviisiks kasutati liigitamist saavutustasemete järgi. Selleks grupeeriti PISA testi ülesanded kuude raskusastmesse ning vastavalt sooritu-sele jaotati kuude gruppi ka õpilased. Esimesse ja alla esimese taseme gruppi liigitusid õpilased, kes polnud võimelised oma teadmisi PISA uuringu kõige lihtsa-mateski ülesannetes rakendama. Loodusteaduste baas-oskused loeti omandatuks, kui õpilane saavutas vähe-malt teise taseme. Kõrgeim ehk kuues tase eeldas, et õpilane oskab kasutada oma teadmisi reaalse elu olu-kordades, seostab erinevaid infoallikaid, demonstree-rib oma reflekteerimis- ja argumenteerimisoskust.

Joonisel 1.3.3. on esitatud Eesti ning tema naaberrii-kide õpilaste jaotus saavutustasemete järgi, võrdluseks Saksamaa (tuntud diferentseeritud haridussüsteemi tõttu) ja USA (tuntud kõrgete hariduskulude tõttu).

Õpilaste saavutustaseme järgi loodusteaduste üld-skaalal paigutusid Eesti õpilased teisele kohale (Soome järel). Uuringust ilmnes, et võrrelduna rahvusvahe-lise keskmisega, on Eestis tunduvalt vähem selliseid õpilasi, kelle teadmised loodusteadustes on alla baas-oskuste taset. See kinnitas võrdlusuuringu TIMSS 2003 tulemusi, kust selgus, et Eestis ületas madalama taseme 99% õpilastest, samal ajal kui rahvusvaheline keskmine oli 78% (rahvusvaheline matemaatika ja loodusainete võrdlusuuring TIMSS 2003, 143).

See näitab, et Eestis on nõrkade õpilaste osakaal rah-vusvahelises võrdluses väga väike. Kuid kahjuks puudub ka eriti andekatest moodustuv särav tipp. Neid õpilasi, kes sooritasid testi kõige kõrgemal ehk kuuendal tase-mel, oli Eestis 1,4%, mis jäi alla sellistele riikidele, nagu Soome, Suurbritannia, Jaapan, Kanada, Sloveenia.

Kõrge saavutustasemega (viies ja kuues tase kokku) õpilaste osakaal oli keskmiselt OECD-s 9%, Soomes ja Eestis aga vastavalt 21% ja 11,5%. Siit järeldub, et Ees-til on arenguruumi tööks anderikaste õpilastega – seni-sed aineolümpiaadid ja teaduskoolid on innustanud liialt vähest osa meie õpilastest. Meie naaberriigid (Läti, Leedu ja Venemaa) paistsid uuringus silma suhteliselt madalate keskmiste tulemuste poolest. Ilmnes, et PISA küsimuste formaat erines oluliselt nende tavapärasest teadmiste kontrolli viisist, ka sõelus uuring nendes ri-i-kides välja suure hulga neid õpilasi, kellel puuduvad loodusteaduste alased baasteadmised ja -oskused.

USA on tuntud oma kõrgete hariduskulude poolest ühe õpilase kohta. On üpris loomulik eeldada, et sel-lega kaasneb hea üldtulemus ja nõrkade õpilaste madal osakaal, kuna erinevatesse tugisüsteemidesse on palju investeeritud. Siiski näitas PISA, et kõrged haridusku-lud ei too alati kaasa efektiivset hariduskorraldust ja häid tulemusi. Saksamaal jaotatakse õpilased võime-tekohastesse koolitüüpidesse eeldusel, et see võimal-dab arvestada iga lapse individuaalset annet. Ometi ei ole see PISA uuringutega kinnitust leidnud. Diferent-seeritud koolisüsteem toob esile veelgi suuremad erisu-sed õpilaste vahel, ka on selles riigis kõrge korrelatsioon õpilase sotsiaal-majandusliku tausta ja tulemuste vahel.

Sotsiaalne kontekst kirjeldab Saksamaal 19% õpilaste tulemuste hajuvusest, samal ajal kui Eestis ja Soomes on see näitaja vastavalt 9,3% ja 8,3%. Niisiis näitab PISA üheselt, et hea haridussüsteem suudab kompenseerida madala sissetuleku ja probleemsete koduste tingimuste mõju õppe edukusele. Parimate haridussüsteemide puhul on seire ja sekkumine viidud koolide tasandile, kus on võimalik abi vajavad õpilased üles leida ja neid vajadusel pidevalt toetada (Barber; Mourshed 2007: 48).

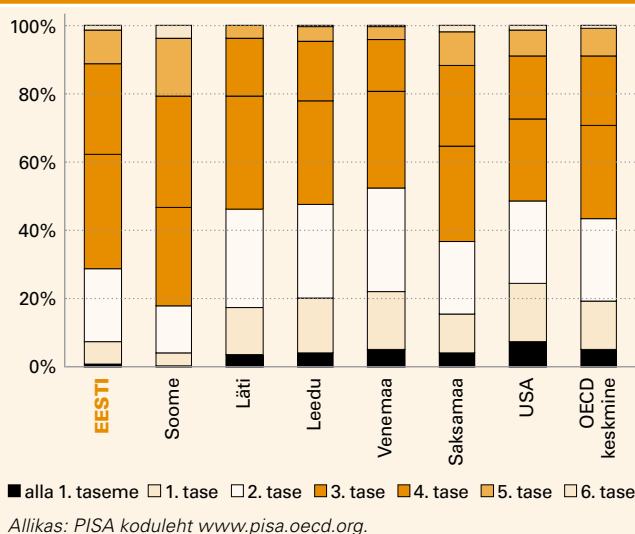
Nagu rõhutatakse PISA uuringu lõppraportis (OECD 2007), on haridusliku läbikukkumise sotsiaalne ja rahaline hind väga kõrge. Need noored, kellel puuduvad tänapäeva ühiskonnas toimetulekuks vajalikud pädevused, põhjustavad suuremaid kulusi tervishoiule, toimetuleku- ja hoolekandetasutustele ning ühiskonna turvalisusele tervikuna. Seetõttu on väga oluline analüüsida neid tegureid, mis põhjustavad koolide ja õpilaste tulemuste erinevusi ning selle kaudu leevendada õpivõimaluste ebavõrdsust.

PISA-st tulenevad väljakutsed Eesti haridusele

PISA 2006 uuring kinnitas, et loodusteaduste valdkonnas on Eesti õpilaste teadmised ja oskused piisavad, et ära tunda ja selgitada loodusnähtusi, samuti said nad suurepäraselt hakkama teadusliku tõendusmaterjali otsimisega ja selle kasutamisega igapäeva olukordades. Senine loodusteaduste õppekava ja õpetamismeetodid nagu ka õpetajate alus- ja täiendkoolitus on olnud sellele heaks pinnaseks. Ometi ilmnes ka rida probleeme, mis ootavad mitte ainult järgnevaid süvauuringuid, vaid kiireid ja tõhusaid lahendusi.

Tulemuste analüüsi juures oli juba juttu *andekate õpilaste* väikesest osakaalust. Sellele lisaks ilmnes kahetsusväärset, kuid ootuspäraselt tõsiasi, et Eesti õpilaste *huvi loodusteadustega seotud elukutsete vastu on väga madal*. Vastavalt õpilaste vastustele sooviks 26% meie õpilastest töötada loodusteadustega seotud erialal (siia alla liigitati kõik loodusteadustega piirnevad valdkonnad, sh inseneri- ja meditsiiniteadused), 22% soovib jätkata loodusteaduslikke õpinguid pärast keskkooli lõpetamist ja kõigest 14% tegeleda teadusliku uurimistööga. Kõik nimetatud näitajad olid madalamad kui osalenud riikide keskmine. Üldise, mõnevõrra üllatava suundumuse selgus, et motivatsioon loodusteaduslikke aineid õppida ning oma tulevikku nendega siduda oli kõrgem riikides, kus üldine saavutustase oli kehvem. Seevastu suhteliselt pessimistlik hoiak loodusteaduste suhtes oli iseloomulik just tulemuste poolest esikümnes olevatele riikidele. Ka on nendes riikides järsult vähenenud huvi loodusteaduslike erialade vastu ülikoolis. See esi-

Joonis 1.3.3. Õpilaste protsentuaalne jaotus saavutustasemetel järgi PISA 2006 loodusteaduste testis

tab koolidele väljakutse: leida uusi õpetamismeetodeid selleks, et *muuta loodusteaduste õppimine köitvaks*.

Kolmas PISA-st tulenev väljakutse Eesti haridusele on seotud siinsete *venekeelsete koolide tulevikuga*. Ühtne riiklik õppekava, kasutatavad õpikud, õpetajakoolitus, koolide rahastamismudel jne seavad võrdsed ootused nii eesti- kui venekeelsetele koolidele. Ometi ilmnes PISA uuringust sõltuvalt õppekeelest statistiliselt oluline erinevus niihästi keskmises tulemusel kui ka saavutustasemetes. Eestikeelsete koolide õpilastest liigitus loodusteadustes alla 1. ja 1. tasemele (baasoskused omandamata) 5% õpilastest, venekeelsetest õpilastest aga 13,6%. Kõige kõrgema saavutustasemeni (5. ja 6. tase) küündis 14% eestikeelseid ja 6,3% venekeelseid õpilasi. See viitab erinevustele koolide õppesises ja vormis ning ahendab meie venekeelsete õpilaste põhikoolijärgseid valikuvõimalusi. Arvukad uuringud kinnitavad, et õpetaja asjatundlikkus mõjutab õpitulemusi rohkem kui ükski teine faktor. Tipp-tasemel õpetajate õpilased arenevad palju kiiremini kui ebaefektiivse õpetaja õpilased (Barber; Mourshed 2007: 12). Ka Eesti venekeelse haridussüsteemi kvaliteet ei saa olla kõrgem kui nende koolide õpetajate õpetamiskvaliteet. Võtmetemaks on siin venekeelse õppekeele koolide õpetajate ettevalmistus ja täienduskoolitus.

2009. aasta abiturientide on meie esimene PISA testi läbinud põlvkond ning nende valikud ja elukäik näitavad siinse hariduse tõhusust ning kohanemisvõimet viimase kümnendi jooksul muutunud oludega. Tippharidussüsteemide hulka saame ennast arvata aga alles siis, kui Eesti õpilaste kõrge õpitulemuslikkusega kaasneb ka suurenenud huvi ja õppimisrõõm.

Kõrgem ja teadusharidus Eestis

Inimarengu aruande haridust puudutavates statistika-tabelites on esile toodud Eesti oludes väga aktuaalne näitaja: „Teaduse ja tehnika eriala tudengite % kolmanda taseme tudengite seas”. Selle näitaja väärtus oli

Eestis 23% samal ajal kui suurim, 40%, oli see näitaja Põhja-Koreas. EL-i riikidest olid Eestist kõrgema näitajaga täpselt pooled: Soome (38%), Kreeka (32%), Hispaania (30%), Tšehhi ning Portugal (29%), Bulgaaria

Tabel 1.3.2. Õppijate arv Eesti kõrgkoolides

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Keskmine	%
Bakalaureuseõpe										
Õpetajakoolitus, kasvatusteadus	5247	5681	5126	4722	3930	3292	2744	2546	4161	7,9
Humanitaaria ja kunstid	5647	6027	6274	6273	6525	6551	6366	6596	6282	11,9
Sotsiaal- ja käitumisteadused	3090	3266	4157	4585	5157	5372	5549	5288	4558	8,6
Ärindus ja haldus	12449	13012	12707	13064	12854	12829	13051	13135	12888	24,3
Õigus	4696	4465	4022	3774	3604	3664	3730	3631	3948	7,5
Loodus- ja keskkonnateadused	2459	2619	2984	3111	3391	3135	3054	3067	2978	5,6
Inseneri- ja arvutiteadused	8566	9175	9402	9683	9965	9123	9196	8547	9207	17,4
Põllumajandus	1097	1179	1256	1259	1224	1078	989	880	1120	2,1
Tervis	3295	3576	2425	2454	2485	2426	2465	2421	2693	5,1
Teenindus	4105	4761	5176	5452	5938	5719	5143	4753	5131	9,7
Kokku	50651	53761	53529	54377	55073	53189	52287	50864	52966	
Magistriõpe										
Õpetajakoolitus, kasvatusteadus	529	666	1121	1298	1477	1817	1940	1922	1346	13,3
Humanitaaria ja kunstid	643	742	816	848	873	1009	1132	1233	912	9
Sotsiaal- ja käitumisteadused	450	516	661	823	877	983	1033	1033	797	7,9
Ärindus ja haldus	1263	1429	1995	2188	2563	2801	2819	3043	2263	22,4
Õigus	130	170	227	307	375	537	675	743	396	3,9
Loodus- ja keskkonnateadused	355	430	500	575	613	865	923	918	647	6,4
Inseneri- ja arvutiteadused	563	701	1302	1680	2014	2849	3426	3592	2016	19,9
Põllumajandus	126	154	233	276	426	515	578	586	362	3,6
Tervis	165	183	1427	1397	1357	1352	1369	1397	1081	10,7
Teenindus	115	149	227	237	312	398	443	456	292	2,9
Kokku	4339	5140	8509	9629	10887	13126	14338	14923	10111	
Doktoriõpe										
Õpetajakoolitus, kasvatusteadus	33	42	51	61	69	73	83	83	62	3,7
Humanitaaria ja kunstid	155	180	215	241	284	342	372	452	280	16,7
Sotsiaal- ja käitumisteadused	87	116	154	185	228	279	339	360	219	13
Ärindus ja haldus	51	67	79	72	85	93	87	88	78	4,6
Õigus	18	21	27	33	43	47	56	72	40	2,4
Loodus- ja keskkonnateadused	323	347	380	414	432	472	492	521	423	25,1
Inseneri- ja arvutiteadused	185	217	244	305	356	399	448	533	336	20
Põllumajandus	71	79	97	103	112	110	113	110	99	5,9
Tervis	104	106	112	118	125	117	121	128	116	6,9
Teenindus	19	24	28	30	34	38	31	34	30	1,8
Kokku	1046	1199	1387	1562	1768	1970	2142	2381	1682	31,3
Doktorikraadi saavutamine										
Õpetajakoolitus, kasvatusteadus	0	0	0	2	6	2	2	8	3	2,2
Humanitaaria ja kunstid	10	14	15	17	28	17	26	33	20	17,6
Sotsiaal- ja käitumisteadused	4	5	8	11	4	8	14	8	8	6,8
Ärindus ja haldus	3	5	4	3	6	5	2	2	4	3,3
Õigus	0	4	2	2	3	4	2	2	2	2,1
Loodus- ja keskkonnateadused	31	21	29	33	48	34	46	50	37	32,1
Inseneri- ja arvutiteadused	11	10	11	18	19	30	22	24	18	15,9
Põllumajandus	6	2	5	8	5	7	5	5	5	4,7
Tervis	7	1	10	27	27	16	18	19	16	13,7
Teenindus	0	0	1	1	4	1	6	2	2	1,6
Kokku	72	62	85	122	150	124	143	153	114	20,7

Allikas: Statistikaamet.

(27%), Rootsi ja Slovakkia (26%), Leedu ja Rumeenia (25%), Austria ja Itaalia (24%). Eestiga samal tasemel oli Iirimaa; Saksamaa ja Prantsusmaa kohta ei olnud andmeid esitatud. Mõistmaks esitatud näitajate sisu, võrreldem erialade jaotust Eesti kõrgkoolides erinevatel õppeasemetel.

Kõrghariduse esimesel tasemel on kõige arvukam erialagrupp haldus ja ärikorraldus (ligi veerand tudengitest), umbes kümnendik õpib teeninduse, humanitaaria ja sotsiaalia alasil. Inseneriteadustest huvitunud on stabiilselt kuuendik, teadustele

(matemaatika, füüsika, loodus ja keskkond) pühendunute arv on kasvanud vaatlusperioodi vältel 5%-lt 6%-ni.

Magistriõppe tasemel olukord pisut muutub. Mõnevõrra suureneb loodusteadustes ja inseneriteadustes edasiõppijate osakaal, tähelepanuväärne on kasv õpetajakoolituse ja tervise erialadel, ootuspäraselt kahaneb teeninduse osa.

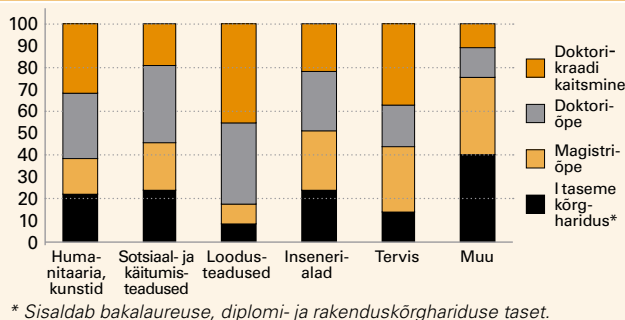
Doktoritasemel on aga olukord radikaalselt muutunud. Loodus- ja keskkonnateaduste (sh matemaatika, füüsika ja keemia) õppijate osakaal on

magistritasemega võrreldes neljakordistunud. Ligi kahekordselt (võrreldes magistriõppega) on suurenenud ka humanitaaria osakaal, insenerialade protsent on jäänud samaks, vähenenud on kõigi muude erialade, sh ka tervise osakaal. Tegelik doktorikraadini jõudmine on suurim loodusteaduslikel aladel: ligi kolmandik kõigist viimase 8 aasta jooksul teaduskraadini jõudnutest tegi seda neil erialadel. Seevastu inseneriteadustes on doktorikraadi kaitsnute osa õppurite osaga võrreldes kahanenud. Tõhus on doktoriope olnud tervise erialadel, kus on saavutatud enam kui kaheksandik kõigist doktorikraadidest. Kuna doktorikraadini jõudnute arv on Eestis kaunis väike, pole siin erialati dünaamika jälgimine võimalik.

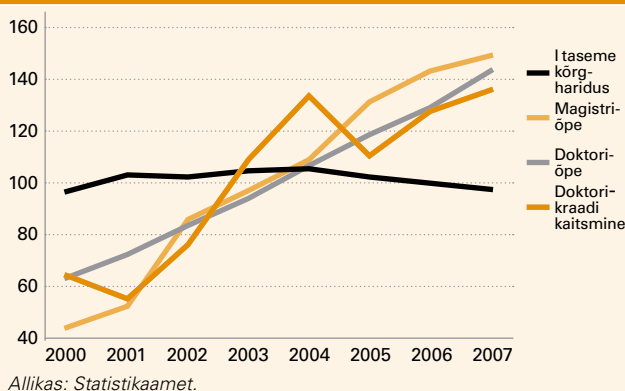
Kas kõrghariduse omandajate erialade jaotus vastab Eesti vajadustele? Kahjuks mitte. Kuigi Eestis õpib praegu kõrgkoolides rohkem noori kui kunagi varem, ei ole tehniliste alade õppijate arv – keskmiselt kuuendik kõigist õppuritest – piisav majanduse innovatiivseks arendamiseks. Nähtavasti on erialade valiku juured keskkoolis – kuna teaduserialad, sh matemaatika, pole populaarsed, sulgeb nende ebapiisav tase osale andekatest õppuritest tee edasiõppimiseks neil aladel. Teisalt pole mõtet teha etteheiteid noortele, kes enamasti ise finantseerivad oma õpinguid nn pehmetel erialadel – kõrgem haridustase nendelgi erialadel on kasulik nii õppijate kui ka kogu ühiskonna arengule. Tuleb tõdeda, et kõigi keskkoolilõpetajate võimed ja kalduvused ei sobigi inseneri- ja teadusalade omandamiseks.

Mis puutub teadusharidusesse, siis siin on jätkuvalt tõsisemaid probleeme doktorioppe tulemuslikkusega. Seda näitab aastail 2000–2003 doktorioppes õppinute ja aastail 2004–2007 doktoritöö kaitsnute suhe: $5194:570 = 9,1$, st keskmiselt jõudis normaalsel ajal doktorikraadini iga üheksas tudeng. Doktorioppe vähene tulemuslikkus on ohtlik nii teaduse ja kõrghariduse enda jätkusuutlikkusele, kuid pidurdab kokkuvõttes ka kogu riigi arengut teadusühiskonna suunas. Oleks loomulik, et analoogiliselt USA-le, Jaapanile ja Euroopa majanduses tipus olevatele riikidele hakkab teaduste doktoreid järjest rohkem nägema ka Eesti tippametnikkonnas, samuti ettevõtete juhtide ja tippspetsialistide hulgas. Dokto-

Joonis 1.3.4. Erinevate erialade esindatus (%) kõrghariduse tasemetel (2000–2007 keskmine)

Joonis 1.3.5. Kõrghariduse erinevatel tasemetel õppijate ja doktorikraadi kaitsjate arvukus erinevatel aastatel võrreldes perioodi keskmisega (%)

rite karjääriuurings (Estonian Survey...2008) näitas, et edukamad olid tugevate, intensiivsete välissuhetega koolkondade õppurid – neid oli kõige enam loodusteadustes, kuid ka humanitaarias. Paljudel aladel on kujunemas nooremate teadlaste põlvkond, kes erinevalt oma vanematest kolleegidest on tugevamini orienteeritud rahvusvahelisele koostööle, kollektiivsele uuringule ja eelistavad oma töid publitseerida kõrgetasemelistes väljaannetes. Kahjuks on niisuguseid tugevaid teaduskoolkondi vähe inseneriteaduste vallas, sh isegi ka infotehnoloogias, mis peaks Eestis olema esmaseks prioriteediks.

Viidatud allikad:

1. Barber, M., Mourshed, M. (2007). Kuidas maailma tulemuslikumad haridussüsteemid on jõudnud tippu? OECD õpitulemuslikkuse võrdlusuuring PISA tulemuste mõistmiseks ja kasutamiseks. McKinsey&Company
2. Estonian Survey on Careers of Doctorate Holders. Transition Facility 2005, Agreement number 19100.2006.002-2006.640, Final Report. Statistics Estonia 2008
3. Haridus- ja Teadusministeerium (2007). Rahvusvaheliste haridusalaste uuringute tutvustus – PISA. <http://www.ekk.edu.ee/valdkonnad/uldharidusvalishindamine/pisa>
4. OECD (2005). First Results from PISA 2003. Executive Summary
5. OECD (2005). School factors related to quality and equity. Results from PISA 2000
6. OECD (2006). Assessing Scientific, Reading and Mathematical Literacy: A Framework for PISA 2006
7. OECD (2007). PISA 2006 Science Competencies for Tomorrow's World
8. Rahvusvaheline matemaatika ja loodussainete võrdlusuuring TIMSS 2003 (2006). Koostaja K. Mere. Haridus- ja Teadusministeerium
9. Statistikaameti koduleht, <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Sotsiaalelu/databasetree.asp>
10. <http://www.undp.org/publications/annualreport2008/>

1.4. Sisemajanduse koguprodukt ja inimeste elujärg

Sisemajanduse koguprodukt kui majandustegevuse mõõdik

Inimarengu indeksi arvutamisel mängib olulist rolli riikide sisemajanduse koguprodukt (SKP), mis on aluseks majandustegevuse hindamisel. Üks inimarengu indeksi kolmest komponendist on SKP inimese kohta, mis mõõdab majandusaktiivsust ja sellest saadavat tulu inimese kohta.

Üha enam lõimuvas maailmas on vaja, et erinevate riikide majandusarengut iseloomustav statistika oleks riikide vahel võrreldav. SKP riikidevaheliseks võrdluseks peab olema täidetud 4 tingimust:

- SKP definitsioon peab olema sama;
- SKP mõõtmine peab toimuma ühtemoodi;
- vääring ehk valuuta, milles SKP-d väljendatakse, peab olema sama;
- SKP peab olema väljendatud samal hinnatasemel.

SKP definitsioon ja selle arvestus

SKP (turuhindades) on residentide¹ toodetud lisandväärtuste summa kogurahvamajanduse ulatuses, millele on lisatud netotootemaksud. Üldjuhul vastab Euroopa Liidu ja OECD liikmesriikide SKP arvestus esimesele ja teisele tingimusele, kuna rahvamajanduse arvepidamist koostatakse nendes riikides rahvamajanduse arvepidamise süsteemide, SNA 93 (System of National Accounts 1993) ning selle põhjal koostatud Euroopa rahvamajanduse arvepidamise süsteemi, ESA 95 (European System of Accounts 1995) järgi. Rahvamajanduse arvepidamise süsteem hõlmab mõisteid, klassifikaatoreid ja arvestusreegleid. Et Eesti Statistikaamet on Euroopa statistikasüsteemi osa, peame me tagama oma arvestusmetoodikate kooskõla kogu Euroopat puudutavate metoodikate ja arvestuspõhimõtetega. Statistikaamet koostab rahvamajanduse arvepidamise statistikat ESA 95 alusel juba alates 1996. aastast.

Samas ei hõlma kõikides EL-i liikmesriikides SKP arvestus kogu rahvamajandust täpselt ühesuguses ulatuses. Nii võib suure varimajandusega riikide SKP olla alaarvestatud, sõltuvalt sellest, kui hästi suudetakse riigi rahvamajanduse arvepidamises mittevaaeldavat majandust SKP-s arvestada. Seega ei pruugi teine tingimus olla kõikides riikides ühesel määral olla täidetud. Eestis arvestatakse varimajandust Eurostati metoodika järgi ning seetõttu peab selle arvestus olema võrreldav teiste liikmesriikide omaga. Vari-

majanduse osakaal Eesti SKP-s oli 2007. aastal 4,1%. Rahvamajanduse arvepidamises toimuvad regulaarselt SKP ümberarvestused arvepidamise reeglistiku, määratluste ja klassifikaatorite muutumisel. Samas tehakse varasemate perioodide ümberarvestusi ka metoodika parendamisel või uue metoodika kasutuselevõtul. EL-i liikmesriigina on Eestil kohustus viia oma rahvamajanduse arvepidamise metoodika täielikult vastavusse EL-i nõuetega, mis tagavad liikmesriikide vaheliselt arvestuste võrreldavuse.

Arvestusmetoodika

Eestil, nagu ka teistel 2004. aastal Euroopa Liiduga ühinenud riikidel, tuli täita Euroopa Komisjoni poolt rahvamajanduse arvepidamise metoodikale kehtestatud ühinemiseelsed kriteeriumid. Nende kriteeriumite täitmisega tagati statistika täielikum võrreldavus ülejäänud EL-i liikmesriikidega. Ka 2006. aastal uuendas Statistikaamet SKP arvestusmetoodikat vastavalt pakumise ja kasutamise tabelite süsteemile ning korrigeeris SKP arvestust. Majanduskasvu väljendamiseks kasutatakse kokkuleppeliselt SKP muutust. Selleks, et hinnata SKP muutumist ajas ning saada teavet selle reaalse kasvu kohta, tuleb kõrvaldada hinnamuutuste mõju. Lihtsustatult, SKP reaolväärtust leitakse jooksevhindades SKP väärtuse jagamisel kaupade ja teenuste hinnaindeksitega. Tabelis 1.4.1. esitatud SKP deflaatori² kasv väljendab kaudselt SKP arvestusse kaasatud kaupade ja teenuste keskmist hinnamuutust. Mida kiiremini hinnad kasvavad, seda aeglasem on SKP reaalkasv samasuguse SKP nominaalkasvu korral.

Alates 2008. aasta sügisest kasutab Statistikaamet SKP reaalkasvu arvutamiseks aheldamise meetodit. Selle meetodi puhul ei fikseerita baasaastat, vaid baasina kasutatakse arvestusperioodile eelnenud aastat. Seetõttu tuleb arvestused teha eelmise aasta hindades ja seejärel erinevate perioodide võrdlemiseks aheldada. See võimaldab mõõta reaalseid muutusi täpsemalt kui varem fikseeritud baasaasta (2000) kasutamise korral. Aheldamise meetodi kasutuselevõtmisega tagas Statistikaamet SKP ja selle komponentide kasvu parema rahvusvahelise võrreldavuse. Peaaegu kõik Euroopa Liidu ja enamik maailma arenenud riike (nt USA, Kanada, Jaapan, Norra, Šveits) kasutavad SKP reaalkasvu arvutamisel aheldamise meetodit. Eesti SKP reaalkasv tegi 2007. aastal Euroopa Liidus läbi kõige kiirema kukkumise, langedes 2006. aasta 10,4%-lt

¹ Resident — institutsionaalne üksus, millel on riigis majanduslikud huvid, mis tähendab majanduslikku seotust riigi majandusterriitoriumiga.

² Deflaator on hinnaindeks, mille abil mingi perioodi hindades kajastatud majandusnäitaja teisendatakse mingi teise perioodi hindadesse.

Tabel 1.4.1. Eesti SKP nominaal- ja reaalkasv 2000–2007

	Jooksevhindades, mln kr	Aheldatud väärtus 2000 referentsaasta järgi, mln kr	SKP deflaator	SKP deflaatori kasv, %	SKP nominaal-kasv, %	SKP reaalkasv, %
2000	95491,0	95491,0	1,000			
2001	108218,3	102808,2	1,053	5,3	13,3	7,7
2002	121372,2	110847,5	1,095	4,0	12,2	7,8
2003	136010,2	118736,5	1,145	4,6	12,1	7,1
2004	151012,2	127682,2	1,183	3,3	11	7,5
2005	173530,2	139373,2	1,245	5,3	14,9	9,2
2006	205038,1	153835,9	1,333	7,0	18,2	10,4
2007	238928,9	163578,1	1,461	9,6	16,5	6,3

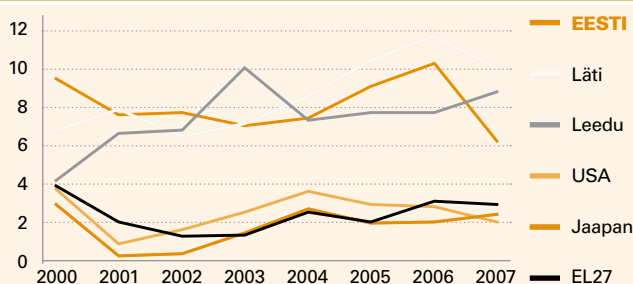
Allikas: Statistikaamet.

6,3%-ni 2007. aastal. Kuid siingi on SKP kasv arvatud riigi valuuta või riikide ühenduse ühisvaluuta ning üksikute riikide hinnatasemete alusel ning seetõttu ei võimalda üheselt võrrelda kõiki riike.

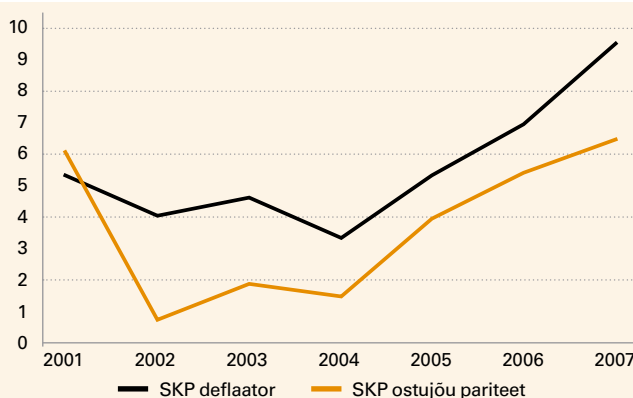
SKP arvestus ühise valuuta järgi ja ühtsel hinnatasemel

Kolmas tingimus SKP riikidevahelise võrreldavuse tagamiseks ühise valuuta kasutamise kaudu on täidetud vaid eurosooni riikidel. Samuti täidab osaliselt kolmanda tingimuse SKP arvestamisel ühise vääringu järgi vahetuskursside kasutamine. Euroopa Liidu ühisraha euro kasutuselevõtt on EL-i kõikidele liikmesriikidele kohustuslik (erandiks on vaid Taani ja Suurbritannia). Vabariigi Valitsus ja Eesti Pank on seadnud eesmärgi võtta euro kasutusele esimesel võimalusel, kui Eesti suudab täita kõik selleks vajalikud tingimused. Eesti Panga 2008. aastal antud hinnangul on euroalaga liitumine võimalik 2011. või 2012. aastal (Ross 2008), majanduslanguse tõttu võib see prognoos ka muutuda.

Selleks, et võrrelda ühe riigi reaalselt SKP-d ajaperioodide, näiteks aastate lõikes, tuleb sellest kõrvaldada hindade muutus. Samamoodi, selleks et võrrelda riikide grupi SKP-d konkreetsel ajahetkel, tuleb SKP-st kõrvaldada nende hindade tasemetest tulenevad erinevused. Kuna SKP arvutatakse konkreetse riigi hinnatasemete järgi, ei ole neljas tingimus täidetud. Kui ühes riigis erineval ajal mõõdetud SKP hinnamuutuste kõrvaldamiseks kasutatakse üldjuhul hinnaindekseid, siis riikide grupis (nt Euroopa Liidus) erinevate hinnatasemete mõju kõrvaldamiseks kasutatakse ostujõu pariteete³ (*Purchasing Power Parities, PPP*). Ostujõu pariteedi abil kõrvaldatakse SKP arvestuses riikidevaheliste hinnaerinevuste mõju, võrdsustades erinevate valuutade ostujõu. SKP ostujõu pariteediga konverteerimise tulemusena saadakse SKP ostujõu standardites⁴ (*GDP in Purchasing Power Standards*). Ostujõu standardites väljendatuna saame riikidevahelise nn reaalse SKP võrdluse. Teisisõnu,

Joonis 1.4.1. Eesti ja mõnede teiste riikide SKP kasvu võrdlus 2000–2007 (protsentides), leitud aheldamise meetodil

Allikad: Statistikaamet, Eurostat.

Joonis 1.4.2. Eesti SKP deflaatori ja ostujõu pariteedi kasv protsentides 2000–2007

Allikad: Statistikaamet, Eurostat.

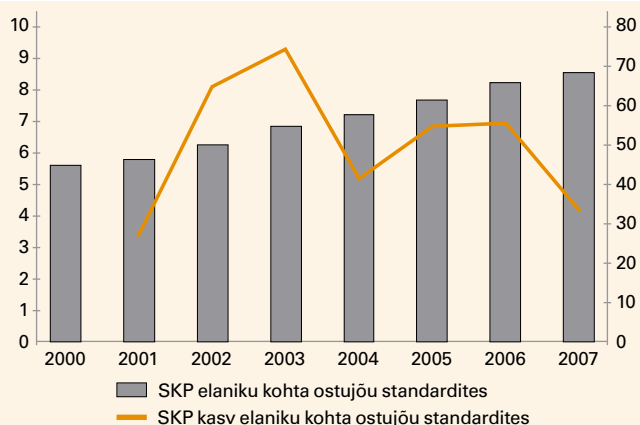
kõrvaldades riikidevahelised vääringu- ja hinnaerinevused, võrreldakse nn “puhast” SKP mahtu.

Eesti SKP elaniku kohta ostujõu standardi järgi tõusis 2007. aastaks 68%-ni EL-i 27 liikmesriigi keskmise suhtes. Võrdluseks, Läti vastav näitaja oli 55% ja Leedul 60%. Ostujõu standardi järgi suurendavad SKP muutust Eesti SKP kiirem kasv võrreldes EL-i omaga

³ Ostujõu pariteet (*Purchasing Power Parities*) on valuutade selline vahetuskurss, mis võrdsustab erinevate valuutade ostujõu.

⁴ Ostujõu standard (*Purchasing Power Standard*) on “kunstlik” rahaühik, mis võrdsustab võrreldavates riikides kõigi sarnaste kaupade ja teenuste hinnad.

Joonis 1.4.3. Eesti SKP (parem telg) ja SKP kasv (vasak telg) elaniku kohta ostijõu standardi järgi 2000–2007 (EL 27 = 100)

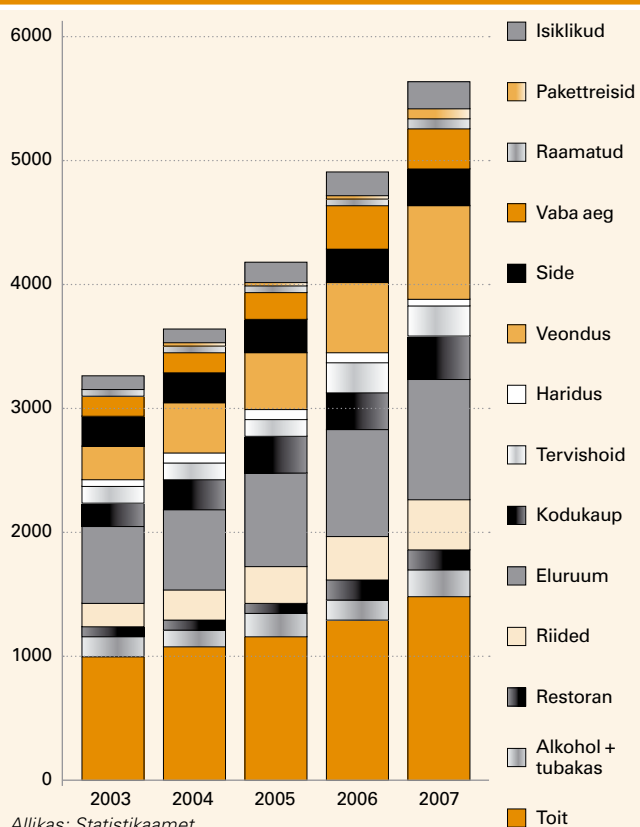

Allikas: Eurostat.

Eesti perede elujärg aastail 2003–2007

Arvestades seda, et aastail 2003–2007 toimus Eestis kiire SKP kasv, jõudes 68% tasemele Euroopa Liidu keskmisest, on üsna loomulik küsida, kas Eesti pered tunnetasid aastail 2003–2007 toimunud majanduskasvu oma elujärje paranemises. Ehk teisisõnu, kui-võrd on majanduse üldnäitajate tõus seotud elukvaliteedi tõusuga.

Joonis 1.4.4. Eesti perede tarbimise struktuur aastail 2003–2007

Allikas: Statistikaamet.

ja Eesti elanike arvu vähenemine, samas kui hindade kasv Eestis vähendab seda näitajat.

SKP reaalkasvu järsu aeglustumise ning hindade kasvu kiirenemise tulemusel aeglustus 2007. aastal ka SKP kasv elaniku kohta ostijõu standardites. Kui see näitaja kasvas 2005. ja 2006. aastal vastavalt 6,8% ja 6,9%, siis 2007. aastal vaid 4,1% (joonis 1.4.3.).

Ostujõu pariteetid, nagu enamik statistilisi näitajaid, sisaldavad hinnanguid ning seetõttu ka statistilisi vigu. Sellepärast tuleb riike võrreldes silmas pidada, et ostujõu pariteetide põhjal leitud SKP väärtuste puhul ei ole alla 5% erinevused statistiliselt olulised (Methodological... 2006). Ostujõu pariteetides sisalduvad vead sõltuvad kulugruppide kaalude ning nendega seotud hindade usaldusväärsusest ning sellest, kui täpselt arvestustes kasutatavad kaubad ja teenused peegeldavad iga üksiku riigi tarbimismudelit ja sealset hinnataset.

Sissetulekud

Jälgides perede majandusliku olukorra dünaamikat selgub (Tiit 2008), et neil aastail kasvasid sissetulekud kõigis leibkonnatüüpides. Nominaaltulu leibkonnaliikme kohta suurenes nelja aastaga keskmiselt 94% ja reaaltulu 63% võrra. Suurim oli kasv kahe töötajaga lasterikas peres (2,35 korda), kuid ka ühe leivateeni- ja kahe vanemaga kahe lapsega peres (2,28 korda) ja ühe lapsega peres (2,06 korda). Tõenäoliselt on siin tegemist ka perepoliitika mõjuga, sest nimelt sellistes peredes on vanemahüvitise mõju suurim. Suhteliselt väiksem (71%) oli sissetuleku kasv üksikvanema peres, siin polnud ka vanemahüvitise mõju suur (oletatavasti ei sündinud lapsed kuigi sageli üksikvanema perre, kuid ühe vanema lahkumisel tekivad üksikvanema pered hiljem). Vanemahüvitise mõju (sissetuleku osana) on pidevalt suurenenud. Lastetoetused moodustavad olulise osa (vähemalt 15%) niisuguste perede sissetulekust, kus on vähemalt 2 last ja kus töötab ainult üks vanematest. Pensionid suurenesid vaatlusperioodi jooksul keskmisest tasemest mõnevõrra vähem, 77% võrra; seega reaalne pensioni kasv on vaid 49%.

Kulutused

Sissetulekute suurenemine mõjutab positiivselt elukvaliteeti, kui ta annab inimestele rohkem võimalusi mitmekesisemate vajaduste rahuldamiseks. Aastatel 2003–2007 on Eesti perede mittetoidukulutused (nominaalvääringus) kasvanud keskmiselt 61% võrra. Arvestades tarbijahinnaindeksi kasvu, järeldub siit, et reaalsed kulutused suurenesid sama aja jooksul 40% võrra. Mittetoidukulutuste struktuuris on erinevate leibkonnarühmade kulutuste taseme erinevused ligi kaks korda suuremad kui toidukaupade puhul (2,7–3,3 korda). Suhteliselt palju kasvasid transpordikulutused – suurel määral on selle põhjuseks transpordi ja

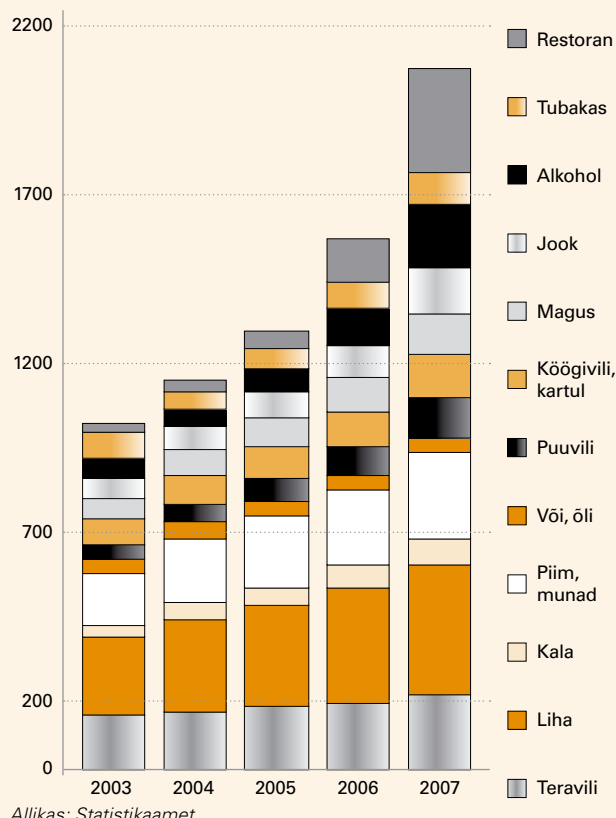
kütuste kallinemine, kuid ka autode arvu suurenemine ja autode vahetamine uute vastu. Märgatavalt suurenesid ka garderoobi- ja vaba aja kulutused, samuti kulutused isiklikele esemetele ja isikuteenindusele. Kõige suurem tõus oli pakettreiside osas. Keskmisest madalam oli tõus toidukaupade ja eluasemekulutuste osas. Leibkondade vahelised erisused kulutuste struktuuris ja mahus on jätkuvalt suured, kuid selget trendi erinevuste suurenemise või vähenemise suunas ei esinenud. Kõik finantskulutused (maksud, maksed, investeringud, laenude tagasimaksed ja intressid, kindlustus, sotsiaalhoolekande maksud) kokku moodustavad keskmiselt alla veerandi kõigist kulutustest. On oluline teada, kuivõrd hakkab perede eelarveid mõjutama laenude olemasolu. Keskmise laenu tagastuste maht (nominaalvääringus) kasvas uuringuaastail 78% võrra.

Toidukulutused

Toidukulutused suurenesid nominaalvääringus keskmiselt 49% mis tähendab (arvestades toidukaupade 21%-list inflatsiooni) reaalkulutuste kasvu 23% võrra.

Ometi ei muutunud toidukulutuste struktuur selle aja jooksul kuigivõrd. See, mis toimus, oli toiduvaliku väike nihkumine kvaliteetsemate ja kallimate toiduainete suunas. Keskmiselt viiendiku kõigist toidukulutustest moodustavad liha ja lihatooted, 13,5% kulub piima, piimatoodete ja munade peale, kuid vaatlusaastail suurenes juustu tarbimine. 12,4% kulutatakse leiva ja muude teraviljatoodete peale. Peaaegu võrdsed on kulutused puuviljale, köögiviljale koos kartuliga (6,5%) ja alkoholile (6,4%, kuid tõenäoliselt alahinnatud). Oluliselt kasvas puuviljadele ja marjadele kulutatav summa (nominaalvääringus 85% võrra). Veelgi suurem oli mahlade tarbimise 2,25-kordne kasv (nominaalvääringus). Nii alkoholivabadele jookidele kui ka maiustustele kulutatakse 5,7% kogu toidukulutuste eelarvest. Leibkonna tüüpide lõikes on toidutarbimise

Joonis 1.4.5. Toidukulutuste maht ja struktuur tulukvintilides⁵, 2003–2007. aasta keskmine

Allikas: Statistikaamet.

struktuur vägagi sarnane (joonis 1.4.5.), sama ei kehti muidugi üksikleibkondade kohta. Suurimad erinevused leibkonnatüüpide vahel on väljas söömise mahus (10%, leibkonnatüübilt 2,4%–12,5%). Seega võib kinnitada, et aastail 2003–2007 paranes Eesti leibkondade elujärg, sealhulgas toitumine, majanduslikus mõttes üsna märgatavalt. Arvatavasti polegi Eesti ajaloos olnud teist nii kiire majandusliku elujärje paranemise aega.

Viidatud allikad

1. European System of Accounts, ESA 1995. Luxembourg, 1996
2. Global Purchasing Power Parities and Real Expenditures. 2005 International Comparison Program. 2008 by the International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank
3. Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/humandev/>
4. Methodological Manual on Purchasing Power Parities. European Communities/OECD, 2006
5. Ross, M. Eesti Panga majandusprognosist ja rahapoliitilisest olukorrast. Ettekanne Riigikogu rahanduskomisjonis 04.12.2008
6. System of National Accounts 1993, Commission of the EC, IMF, OECD, UN and World Bank, 1993
7. Tiit, E.-M. Perede sissetulekute ja tarbimise struktuur 2003–2007. Lepingu aruanne. Rahvastikuministri büroo, 2008

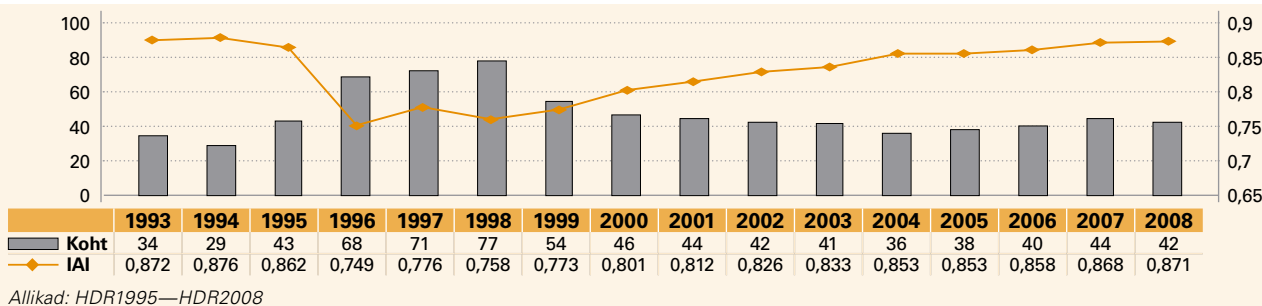
1.5. Eesti inimarengu indeksi muutused

Alates 1998. aastast on Eesti inimarengu indeks järjepidevalt kasvanud, kuid alati pole paranenud koht järjestuses, sest indeksi kasv pole meil olnud nii kiire, kui teistel samasse rühma kuuluvatel riikidel (joonis 1.5.1.).

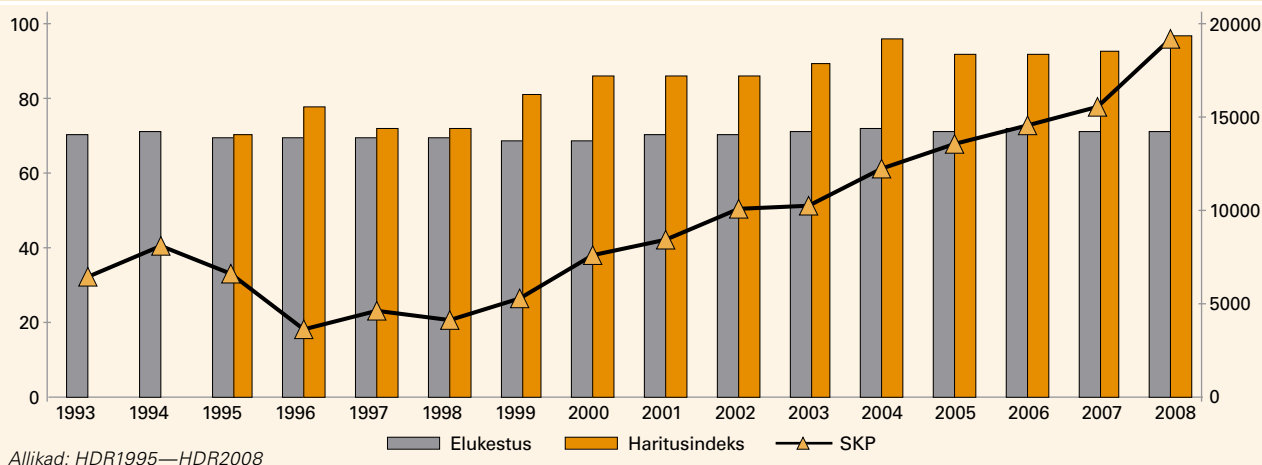
Joonisel 1.5.2. on esitatud Eesti inimarengu indeksi kolme komponendi muutused (vastavalt arvutamise aastale, st ilma tagantjärei parandusteta). Praktiliselt muutumatu on keskmine oodatav eluiga, seevastu hari-

⁵ Tulukvintilid saadakse, jagades sissetulekute järgi järjestatud leibkondade jada viieks võrdseks osaks. Madalaima sissetulekuga on esimene viiendik e kvintil, kõrgeimaga viies kvintil.

Joonis 1.5.1. Eesti inimarengu indeksi väärtuse ja järjestuskoha muutumine

Joonis 1.5.2. Eesti inimarengu indeksi aluseks olevate indikaatorite muutumine

tuse indeks (joonisel protsentides) on muutunud kaunis palju. Peamiseks põhjuseks on siin vanuselise õppimismäära objektiivne tõus, kuid kuna selle indeksi puhul on tegemist ligikaudse hinnanguga, mida mõjutab ka hindamise meetodika ja vanuserühmade erinev arvukus, ei tarvitse kõik selle näitaja võnked olla objektiivselt põhjendatud. Kõige rohkem on vaatlusperioodi jooksul muutunud SKP ja ilmselt see näitaja ongi põhjustanud Eesti inimarengu indeksi IAI üsna suuri muutusi. Üheksakümnendate alguse suhteliselt kõrge tase tulenes erinevatest arvutusreeglitest ja kõigi näitajate madalamast tasemest kogu maailmas; Eesti oli siis järjestuse poolest kõrgemal tasemel kui kunagi hiljem.

Langus 90ndate aastate keskel seostus eeskätt SKP langusega, kuid samal ajal olid madalseisus ka keskmine oodatav eluiga ja haritusindeks.

Mis puutub edasisse arengusse, siis võib oletada Eesti väikest tõusu järgmisel aastal (2007. ja 2008. aastal suurenenud SKP arvel), kuid sellele järgnevatel aastatel on karta pigem langust koos SKP langusega, sest keskmine oodatav eluiga kasvab paratamatult väga

aeglaselt ja majanduslanguse aastail pigem kahaneb, harituse indeksil aga puudub Eestis praktiliselt kasvuruum.

Eesti kohta võib öelda, et siin on harituse indeksi ja eluea indeksi erinevus suurimaid kogu maailmas: eestlased on küll võrdlemisi hästi haritud, kuid kehva tervise ja sellest tulenevalt lühikese elueaga. On selge, et Eesti võimalik tõus inimarengu järjestuses on vältimatult seotud keskmise oodatava eluea suurenemisega, eriti meeste osas. Ilma selleta ootab meid pigem tagasikäik, sest praktiliselt kõigis arenenud riikides keskmine oodatav eluiga mitte ainult ei ole Eestist märgatavalt kõrgem, vaid ka kasvab kiiremini – eriti meeste osas.

Kindlasti võib Eesti elanike madala keskmise eluea põhjusi otsida nii meie ajaloost kui ka kliimast, võib-olla isegi geneetikast, ent põhjanaabrite näide kinnitab, et riigi sihikindel poliitika elustiili kujundamisel ja tervisliku elu väärtustamisel suudab ka selle näitaja taset märgatavalt parandada ja tagada riigi kõrge koht inimarengu osas.

2. PEATÜKK

Tervis ja elukvaliteet

2.1. Sissejuhatus

Tervis on üks põhilistest inimõigustest ja oluline igale inimesele, et areneda ja ennast hästi tunda. Tervise olulisust on rõhutatud mitmetes kokkulepetes ja hartades, seejuures 2008. aastal kinnitatud Tallinn hartas. „Kõik WHO Euroopa piirkonna liikmesriigid jagavad ühist väärtushinnangut, et parim võimalik tervise seisund on üks inimese põhiõigustest; selle nimel peavad riigid püüdma tõhustada oma tervisesüsteemide⁶ toimimist, et saavutada parema tervise eesmärk õiglastel alustel, ...” (Tallinna harta 2008). Sarnaselt on eelnevalt Euroopa Liidu terviseministrid rõhutanud tervisesüsteemi olulisust ja kesket rolli, et tagada liikmesriikides elanikkonnale turvatunne ning suurendada sotsiaalset sidusust, sotsiaalset õiglust (*social justice*), ja seeläbi jätkusuutlikku arengut. Seejuures iseloomustavad tervisesüsteeme laialdaselt tunnustatud väärtused Euroopas, nagu universaalsus, kvaliteetsete teenuste kättesaadavus, õiglus ja solidaarsus (EU common principles 2006).

Tervise ja jõukuse omavaheline seos on keerukas ja palju uuritud. Ühelt poolt võimaldab parem tervis jõukuse kasvu üksikisiku ja ühiskonna tasandil, aga samamoodi on jõukus teguriks, mis võimaldab paremat tervist saavutada. Sarnaselt toimib ka vastupidine seos, kus halb tervis mõjutab jõukust ja vaesus omakorda ei võimalda saavutada parimat tervisepotentsiaali. Empiirilised uuringud kinnitavad, et rahvastiku hea tervis ei ole üksnes majanduskasvu loomulik kõrvalprodukt, vaid et ka rahvastiku tervis mõjutab omakorda majanduslikku arengut, konkurentsivõimet ja tootlikkust (CMH 2001, Suhrcke 2007). Seda tõdeb ka hiljuti kokku lepitu: „Lisaks sellele, et tervis on väärtus omaette, aitab tervise paranemine kaasa sotsiaalse heaolu kasvule, mõjutades majandusarengut, konkurentsivõimet ja tootlikkust. Hästi toimivad tervisesüsteemid aitavad kaasa majandusarengule ja jõukuse loomisele” (WHO 2008).

Sellel tõsiasjal on oluline järelendus poliitika kujundamise jaoks: riigi majanduse arengu edendamisel tuleb tõsiselt kaaluda terviseinvesteeringuid, kuna need võivad mõjutada riikide majanduspoliitiliste eesmärkide saavutamist. Teisisõnu – tervis ja jõukus võimendavad teineteist, hästi toimivad tervise-

süsteemid panustavad mõlema arengusse ning see omakorda viib sotsiaalse heaolu kasvule (Figueras 2008).

Eelneva põhjal saab tuletada olulise seose rahvastiku tervise seisundi ja ühiskonna arengupotentsiaali vahel. Vajadust suuremate terviseinvesteeringute järele tõdes ka Euroopa Komisjon 2004. aastal põhjendusega, et tervis on majandusliku heaolu eeltingimuseks, kuna see aitab kaasa pikemale, paremale ja produktiivsemale elule (European Commission and Parliament 2004). 2008. aasta juunis toimunud WHO Euroopa regiooni ministrite konverentsil vastu võetud Tallinna hartas on Euroopa riikide poliitilised liidrid esmakordselt tunnustanud hästi toimivate tervisesüsteemide olulisust nii elanike tervise arendamisel kui ka majanduse kasvule. Tallinnas kogunenud liidrid olid veendunud, et investeerides tervisesse, investeerime inimarengusse, sotsiaalsesse heaolusse ja jõukusse (WHO 2008).

Üldiselt on Eesti rahvastiku tervis viimastel aastatel paranenud. Keskmise eluiga kasvas 1990–2007 meestel ligi kolme ja naistel ligi nelja aasta võrra (Statistikaamet 2008). Seejuures jäid vahepeale aastad, mil elanike tervis järsult halvenes ja kiire tõus on toimunud 21. sajandil. Siiski on Eestil oluline mahajäämus rahvastiku tervise koondnäitajate poolest valdava osa Euroopa riikidega võrreldes. Samuti püsib Eestis jätkuvalt naiste kiirem keskmise eluea tõus, mistõttu 2006. aastal oli see meestel enam kui 11 aastat lühem. Noorte tervis on praegu Eestis üldiselt parem kui kunagi varem – suremusnäitajate järgi on kuni 20-aastased lapsed ja noored, aga eriti 0–5-aastased lapsed nautinud mitu aastakümnet suremuse stabiilset langust, erinevalt tööealisest elanikkonnast. Samas on ka mitmeid põhjusi muretsemiseks, näiteks suurenev vaimne pinge, varane suitsetamine, alkoholi kuritarvitamine, puudulik füüsiline aktiivsus, ohtlike nakkushaiguste levik (eeskätt HIV ja suguhaigused) ning vigastused ja mürgistused (HBSC 2005/2006).

Allpool on analüüsitud erinevaid Eesti rahva terviseiga seotud näitajaid ning Eesti tervishoiukorraldust detailsemalt, et paremini mõista, kus peitub arenguväru.

⁶ Maailma Tervishoiuorganisatsiooni (WHO) määratluse kohaselt on tervisesüsteem kõigi nende avalik-õiguslike ja eraorganisatsioonide, asutuste ja ressursside kogum, mille esmane ülesanne on parandada, säilitada ja taastada tervist. Tervisesüsteemid hõlmavad nii üksikisikule ja elanikkonnale suunatud teenuseid kui ka tegevust teiste valdkondade poliitika ja meetmete mõjutamiseks, et need arvestaksid sotsiaalsete, keskkonnaalaste ja majanduslike tervise mõjuritega (WHO 2008).

2.2. Eesti elanikkonna tervis rahvusvahelises võrdluses

2005. aasta andmetel oli inimeste aruande kohaselt Eesti 88. kohal oma eeldatava eluea järgi sünnimomendil. Sõltumata erinevate edetabelite koostamise meetodist torkab teiste riikidega võrdluses Eesti puhul alati silma tervisenäitajate oluline „mahajäämus“ üldisest elatus- ja haridustasemest või muudest arengunäitajatest.

Näiteks majandusarengu tasemega (SKP elaniku kohta) võrreldes on Eesti samuti ilmselt kõige viletsamate tervisenäitajatega riik maailmas. Meist „jõukamates“ riikides on vaid Trinidad ja Tobagos ning Ekvatoriaal-Gineas keskmine eeldatav eluiga madalam. Mõlemad on Eestist väiksemad riigid, kus kiire rahvusliku rikkuse kasv rajaneb põhiliselt viimaste aastate nafta- ja gaasihinna tõusul, mis samavõrra kiiresti elanike elujärge kasvatada ei suuda. Sarnane ebakõla suhtelise majandusliku edukuse ja tervisenäitajate vahel on täheldatav Lätis ja Leedus ning kõigis endistes Nõukogude Liidu koosseisu kuulunud riikides.

Suurema kui 5000 USD/PPP juures ühe elaniku kohta kaob majandusliku jõukuse ja keskmise eeldatava eluea vahel ühene seos (CSDH 2008). Eesti oma 20 000 USD/PPP-ga elaniku kohta on kaugelt ületanud taseme, kus mehaaniline jõukuse kasv automaatselt pikendaks eluiga. Pigem on küsimus üksikisikute ja ühiskonna valikutest (*ibid*).

Samuti on inimeste aruande üldise tabelikoha (2005. aastal 44.) ning keskmise eeldatava eluea tabelikoha (2005. aastal 88.) vahel Eestil kõige suuremad „käärid“ (tabel 2.2.1.).

Tabelis 2.2.1. on toodud Eesti võrdlus 10 riigiga, kes inimeste aruande järgi olid üldjärjestuses vahetult meie ees või järel, lisaks 2007. aasta raporti järgi edetabeli juht Island ning lähim eeskuju Soome. Võrreldes keskmist eeldatavat eluiga sünnimomendil torkab silma, et viimase 30 aastaga on Eesti (koos Läti ja Leeduga) kõige tagasihoidlikuma tervise arenguga, kusjuures jõukuse poolest on vaid naftariigid meist eespool. Samamoodi on kõnekas fakt, et Soomega võrreldes oli Eesti 1970ndatel aastatel samasuguse eeldatava eluea näitajaga. Tõenäosus surra enne 60. eluaastat oli 2000–2005. aastal Eestis samuti võrdlusriikidest kõige suurem, seda isegi võrreldes riikidega, kus on oluliselt suurem imikusuremus. Tabel 2.2.2. illustreerib Eesti olukorda peamiste rahvastiku terviseindikaatorite seisukohast.

Oodatavat eluiga sünnihetkel ning laste või imikute suremust kasutatakse terviseindikaatoritena riikidevahelises võrdluses kõige enam. Et laste suremus mõjutab eeldatavat eluiga sünnihetkel üsna tugevalt, siis selleks, et näidata täpsemalt tööeas või vanemas eas inimeste tervislikku olukorda, lisasime indikaatorite hulka oodatava eluea 45-aastaselt. Tabelis 2.2.2. toodud andmed nelja oodatava eluea indikaatori kohta näitavad kõik, et Eesti rahvastiku keskmine tervislik seisukord on (a) alati alla teiste uute EL-i liikmete keskmist ja (b) kaugemal isegi kõige halvemate näitajatega EU-15 riigist. Samuti on ilmne, et Eesti suhteline kehv olukord on eriti väljendunud meeste oodatava eluea puhul (nii sünnihetkel kui ka 45-aastaselt) – vt nt meeste 8,5-aas-

Tabel 2.2.1. Tervisenäitajate võrdlus inimeste aruande edetabeli „lähiriikidega“

Riik	IAI 2007 koht	Eluea (EE) indeksi koht	IAI - EE indeksi koht	Tõenäosus surra enne 60. eluaastat	Keskmine eeldatav eluiga sünnil (1970–75)	Keskmine eeldatav eluiga sünnil (2000–05)	SKP elaniku kohta (USD/PPP)
Island	1	3	-2	5,9	74,3	81,0	36510
Soome	11	21	-10	9,4	70,7	78,4	32153
Araabia Ühendemiraadid	39	27	12	2,1	62,2	77,8	25514
Tšiili	40	28	12	3,5	63,4	77,9	12027
Bahrein	41	45	-4	3,4	63,3	74,8	21482
Slovakkia	42	53	-11	14,6	70,0	73,8	15871
Leedu	43	68	-25	20,0	71,3	72,1	14494
EESTI	44	88	-44	21,4	70,5	70,9	15478
Läti	45	75	-30	19,8	70,1	71,3	13646
Uruguay	46	41	5	4,3	68,7	75,3	9962
Horvaatia	47	44	3	12,7	69,6	74,9	13042
Costa Rica	48	25	23	3,7	67,8	78,1	10180
Bahama	49	71	-22	10,6	66,5	71,1	18380

Allikas: HDR, 2007/2008

Tabel 2.2.2. Eesti valitud tervisenäitajad võrreldes EL-i riikidega (2006)

		Oodatav eluiga sünnihetkel (mehed)	Oodatav eluiga sünnihetkel (naised)	Oodatav eluiga 45-aastaselt (mehed)	Oodatav eluiga 45-aastaselt (nai- sed)	Alla 5-aastaste laste suremus/ 1000 kohta	Imikute suremus/ 1000 kohta
EU-15	Halvim	75,8	81,8	34,5	38,0	5,9	5,0
	Keskmine	76,8	82,7	34,0	38,8	4,9	4,0
	Parim	77,8	83,2	34,40	39,3	3,3	2,8
CEE-8	Halvim	65,3	77,2	25,0	33,8	9,3	7,6
	Keskmine	68,72	77,98	27,34	34,74	8,42	6,72
	Parim	74,0	80,9	31,2	37,2	3,9	3,4
EESTI		67,3	78,3	26,2	35,1	5,4	5,4

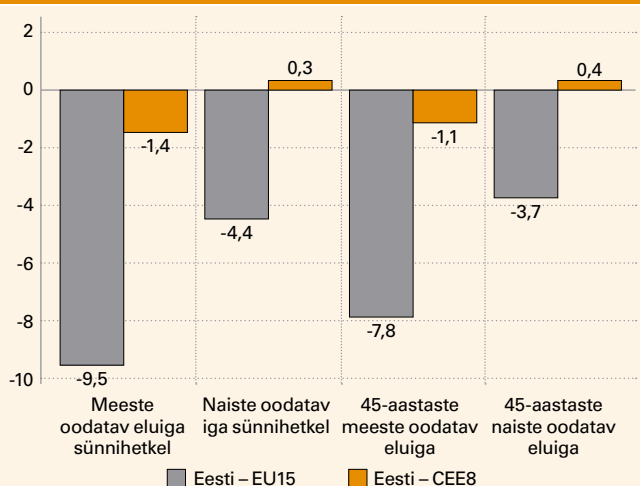
Allikas: WHO/EURO (2005) European health for all database (HFA-DB), versioon jaanuarist 2009.

tast ja naiste 3,6-aastast erinevust oodatavas elueas sünnihetkel Eesti ja kõige kehvema tasemega EU-15 riigi vahel (joonis 2.2.1). Mis puutub laste ja imikute suremusse, siis selles osas näib Eesti olevat teistest vähem maha jäänud kui teiste eeldatava eluea indikaatorite puhul.

Eesti meeste eeldatav eluiga oli Leedu ja Läti järel 2006. aastal üks lühemaid kogu Euroopa Liidus (67,4 eluaastat) (Eurostat 2008). Põhjamaadest on madalaima meeste keskmise elueaga silma torkamas jällegi Soome, kuid meeste eluiga on neil 8,5 aastat Eesti meeste omast kõrgem, olles 75,9 eluaasta tasemel. Naiste keskmine eluiga 78,6 eluaastaga 2006. aastal oli samuti võrreldav madalama elueaga riikide tasemega. Meist veelgi halvemate näitajatega olid Läti, Leedu, Ungari ja Slovakkia. Naiste eluea pingereas on lähim Põhja-Euroopa naaber Taani, kus naiste keskmine eluiga moodustas 80,7 eluaastat.

Võrreldes erinevusi tervises rahvuste lõikes, ilmnesid eriti iseseisvuse taastamise järgselt eesti ja mitte-eesti meeste eeldatava eluea arengus olulised erinevused. Esimesel kümnendil vähenes märgatavalt mitte-eesti meeste eeldatav eluiga (3,2 aastat), samal ajal kui eestlastest meestel halvenes see õige pisut (-0,8 aastat) ning naistel toimus väike paranemine (0,6 aastat) mõlemas rahvastikurühmas (Sakkeus 2009). Viimase 10 aasta jooksul on mõlema meesrahvastiku tervise areng on olnud võrreldava ulatusega ning kumbki on ajavahemikul 1998–2006 madalale elueale jõudsalt lisandanud ligi 3 eluaastat (*ibid*). Kokkuvõttes on alates 1989. aastast Eesti naiste keskmine eeldatav eluiga sõltumata rahvusest kasvanud üle 3 aasta, eestlastest meestel umbes 2 aastat ning mitte-eestlastest meeste puhul oli veel 2006. aastal keskmine eeldatav eluiga 0,5 aasta võrra lühem võrreldes 1989. aastaga (tabel 2.2.3., Sakkeus 2009).

Tabelis 2.2.4. on võrreldud EL-i vanade (EL15) ja 2004. aastal liitunud liikmesriikide (EL10) ning Eesti elanike eeldatavas eluea erinevust vanuserühmade lõikes. Võrreldes lõhet eeldatavas elueas eri vanuserühmade (2002. aasta andmetel), torkab silma, et meeste

Joonis 2.2.1. Eesti meeste ja naiste oodatava eluea erinevus rahvusvahelises võrdluses

Allikas: WHO/EURO (2005) European health for all database (HFA-DB), versioon jaanuarist 2009.

Tabel 2.2.3. Eestlaste ja mitte-eestlaste keskmise eeldatava eluea muutus 1959–2006

	Eestlastest mehed	Eestlastest naised	Mitte-eestlas- test mehed	Mitte-eestlas- test naised
1959–70	1,34	3,02	3,02	1,89
1970–79	-1,29	-0,11	-0,11	-0,13
1979–89	1,83	1,01	1,01	-0,17
1959–1989	1,88	3,92	3,92	1,59
1989–1998	-0,8	0,65	-3,2	0,59
1998–2006	2,86	3	2,74	2,73
1989–2006	2,06	3,65	-0,46	3,32

Allikas: Sakkeus L. (2009). Eesti rahvastiku tervise areng. Eesti arst, 2009 ilmunas.

puhul langeb 74% erinevusest vanusevahemikku 20–65 eluaastat. Naistel moodustab suurema osa erinevusest üle 65 aasta vanuserühmas, kusjuures naiste erinevus EL15 riikidega võrreldes on selles vanuse-

Tabel 2.2.4. Erinevus eeldatavas elueas vanusegruppide lõikes 2002. aastal. Eesti ja EL10 võrdlus EL15-ga

MEHED				
Vanusegrupp	Eesti vs EL15		EL10 vs EL15	
	Erinevus eeldatavas elueas (aastates)	Osamõju erinevusele	Erinevus eeldatavas elueas (aastates)	Osamõju erinevusele
0–1	0,16	1%	0,4	6%
1–19	0,51	5%	0,2	3%
20–44	3,24	30%	1,1	16%
45–64	4,69	44%	3,0	45%
65+	2,10	20%	2,0	30%
Kokku	10,69	100%	6,8	100%

NAISED				
Vanusegrupp	Eesti vs EL15		EL10 vs EL15	
	Erinevus eeldatavas elueas (aastates)	Osamõju erinevusele	Erinevus eeldatavas elueas (aastates)	Osamõju erinevusele
0–1	0,04	1%	0,4	8%
1–19	0,10	2%	0,1	3%
20–44	0,69	14%	0,3	6%
45–64	1,59	33%	1,2	26%
65+	2,38	49%	2,6	56%
Kokku	4,81	100%	4,7	100%

Allikas: HealthGAP 2008.

rühmas isegi suurem (2,38 aastat) võrreldes meestega (2,1 aastat).

Samas on Eestis võrreldes teiste Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega märgatavalt väiksem suremus nii laste ja noorukite (0–19a) hulgas – EL15 võrreldes moodustas see vanuserühm kogu erinevusest vastavalt 9–11% ning 3–6% – kui ka vanemaealiste (>65a) hulgas – EL15-ga erinevuse osatähtsus vastavalt 30% meestel ja 56% naistel EL10 riikides ning 20% meestel ja 49% naistel Eestis.

Alates 21. sajandist on meeste keskmine eeldatav eluiga Balti riikides umbes 12 aastat lühem, kui näiteks Rootsis. Vanusegrupis 20–64 aastat on meeste seas fataalselt lõppenud vigastuste arv Balti riikides umbes 7–9 korda suurem kui Hollandis ja Suurbritannias. Täiskasvanute enneaegne suremus (surmad vanuses 20–64 aastat) saavutas kõrgeima taseme Eestis 1994. aastal. Järgnevate aastate jooksul suremus oluliselt kahanes ning 1997–2002 stabiliseerus nii meeste kui naiste hulgas. Eesti ja teiste Balti riikide lühema eluea põhjuste mõistmiseks peame nägema meie olukorda nende põhimõtetlike muutuste taustal, mis toimusid elanikkonna suremuse põhjustes arenenud lääneriikides.

2.3. Tervise sotsiaalmajanduslik taust

Erinevad andmed näitavad, et Eestis esineb ebavõrdsus nii tervises, tervisekäitumises kui ka tervishoiuteenuste kättesaadavuses. Iseseisvuse taastamise järgselt (1990–2000) kasvas märkimisväärselt ebavõrdsus tervises erinevates ühiskondlikes lõigetes. Näiteks kasvas suremus alla keskharidusega ja vähenes kõrgharidusega isikute seas, süvenes lõhe eestlaste ja muukeelsete elanike suremuses, samal ajal kui maa- ja linnapiirkondade elanike suremuse vahetõrge püsis muutumatuna linnaelanike kasuks (Kunst jt 2002).

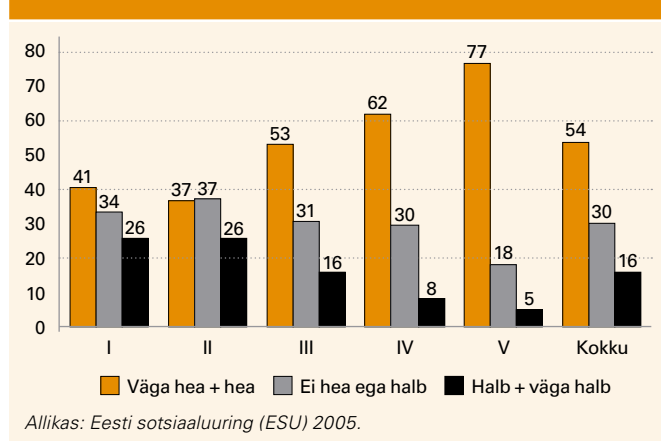
Praktiliselt sobib ebavõrdsuse kui objektiivse paratamatuse ning ebaõigluse kui eetilise tauni-

tava nähtuse eristamiseks Whitehead'i poolt 1990. aastal välja toodu, mis käsitleb erinevaid ebavõrdsuse vorme (Whitehead 1990). Sellest lähtudes on suunatud tegevuste abil välditavad: (1) vabalt valitud tervist kahjustav tervisekäitumine, (2) tervist edendavate tegurite kiirem kasutamine paremini informeeritute poolt, (3) sotsiaalselt keskkonnast tingitud tervist kahjustav käitumine, (4) tervist kahjustav psüühiline ja füüsiline keskkond, (5) esmavajaliku arstiabi kättesaadavuse puudumine ja (6) sotsiaalsel skaalal allaliikumine tingituna halvast tervisest (Mackenbach jt 2002).

Elukvaliteedi üheks paremaks indikaatoriks on inimeste endi poolt hinnatud terviseseisund. 2005. aastal läbi viidud Eesti sotsiaaluuringu (ESU) põhjal hindas Eesti elanikest jõukama viiendiku hulgas 77% oma terviseseisundit heaks või väga heaks, samal ajal kui vaesema viiendiku hulgas oli selliseid vaid 41%. Halvaks või väga halvaks hindas oma terviseseisundit vastavalt 5% jõukamatest ning 26% vaesematest elanikest (joonis 2.3.1.), mis selgelt peegeldab halvema tervise koondumist vaesematesse elanikkonnakihtidesse.

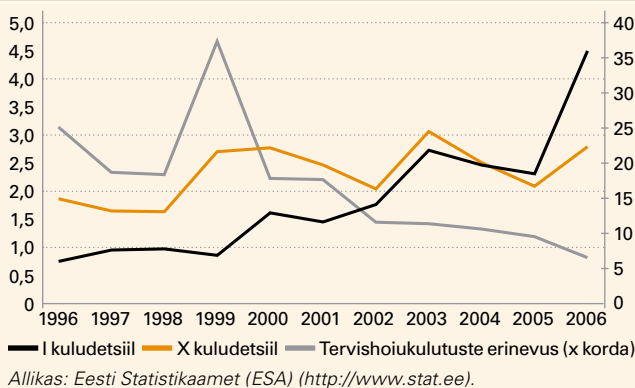
Lisaks terviseseisundi ebavõrdsusele jaotusele on ka tervishoiuteenuste mitterasumise põhjused enamasti (üle pooltel juhtudel) majanduslikud (Habicht jt 2008). Arvestades, et viimastel aastatel on jõudsalt kasvanud erasektori kulutused (24%) tervishoiuteenustele peamiselt inimeste omaosaluse arvel, on samuti oluline viimastel aastatel just vaesemates sissetuleku-

Joonis 2.3.1. Hinnang enda tervisele sissetulekuvintiliide lõikes

rühmades kasvanud tervisteenuste suhteline osatähtsus kogukulutustest, mis 2005. aastaks oli kõige vaesema ning rikkama sissetulekudetsiili puhul sisuliselt võrdsustunud (joonis 2.3.2.). Seejuures on oluline märkida, et kui vaesemad (ja reeglina vanemad) elanikud kulutasid põhiliselt ravimite ostmisele, siis jõukamate (ja reeglina nooremate) elanike puhul on tervisekulud põhiliselt seotud hambaravi ning spaateenustega.

Joonis 2.3.2. Isikute tervishoiukulutuste osakaal nende kogukulutustest esimese ja kümnennda kuldetsiili ja aastate lõikes koos nendesse kuldetsiili-
desse kuuluvate isikute reaalsete tervishoiukulutuste erinevusega (kordaja kujul)

2.4. Elukvaliteedist lähtuvad tervisenäitajad

20. sajandi esimesel poolel kasvas arenenud tööstusriikides keskmine eeldatav eluiga üle 50% – see oli rohkem kui kogu eelneva inimkonna ajaloo jooksul. Seda suurt muutust seostatakse nakkushaigustest tingitud imikute ja väikelaste suremuse vähenemisega. Eluea pikkust hakkas määrama peamiselt mittenakkuslike ehk inimese käitumisega seotud haigustest tingitud suremus (Omran 1971). Pärast II maailmasõda oli enamuses Euroopa riikides surmapõhjusted ja keskmine eluiga sarnased – erinevus oli keskmiselt ainult 1–2 aastat (HealthGAP 2008). Alates 1960ndatest aastatest toimus peaaegu kõikides lääne-riikides aeglane, kuid püsiv suremuse vähenemine. Üldsuremuse vähenemise taustal sagesid surmapõhjustena inimeste individuaalse tervisekäitumisega seotud ja pikenenud elueaga kaasnevad haigused (eeskätt südameveresoonkonna haigused ja pahaloomulised kasvaja) (Omran 1971). Samas vähenes arenenud riikides paralleelselt inimelu väärtuse kasvuga pidevalt välispõhjustest (eelkõige vigastustest) tingitud haigestumise ja surmade osa. Üldise suremuse vähenemise ehk haigestumise „edasi lükkamise“ tagajärjel kujunes arenenud lääne-riikides nn vananev ühiskond. Seejuures algas oluline eluea paranemine ka meestel alles 1970ndatel, kui hakkas ilmne inimese enda käitumismuutuste (toitumine, suitsetamine, füüsiline aktiivsus, alkoholi tarvitamine) oluline mõju (Caselli 1995; Vallin, Mesle 2005).

Seoses nimetatud muutustega ei piisanud rahvastiku tervise seisundi hindamiseks pelgalt suremuse mõõtmisest, kuna lisaks eluaastate hulga suurenemisele sai oluliseks tervise seotud elukvaliteedi kriteeriumiks rahvastiku tervelt ja kvaliteetselt elatud aastate hulk.

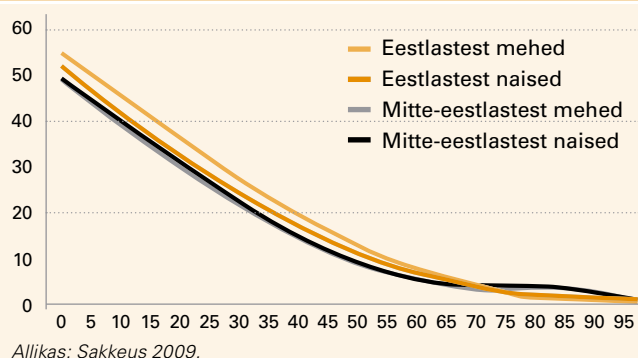
Tervelt elatud eluaastad

“Tervelt elatud eluaastad” on üks lihtsamaid suremuse ja haigestumise andmeid kombineeriv kontseptsioon, mis võimaldab mõõta tervise seotud elukvaliteeti (Eurostat 2008). Üks esimene näide sedasorti indikaatorist oli 1969. aastal USA Tervisehariduse ja heaolu ministeeriumi (HEW 2008) poolt avaldatud vaegurlus-vaba eeldatava eluea (*disability-free life expectancy*) arvutused. Euroopa Liidus kasutatakse tervelt elatud eluaastade arvutamiseks kokkuleppeliselt nn Sullivani meetodit, mis on välja töötatud 1970ndatel aastatel tervelt elatud eluaastade arvutamiseks. Meetod põhineb hea tervise dimensioonil lisamisel elutabelile ehk sisuliselt on tegemist enesehinnangul põhineva „hea tervise“ levimusega korrigeeritud eluaastade arvuga erinevates vanusrühmades (Eurostat 2008).

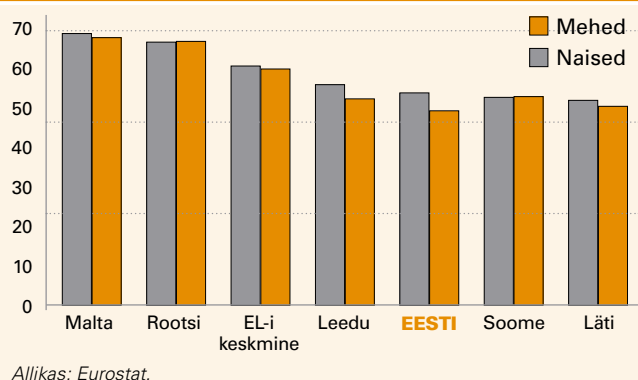
Sisaldades elanike endi poolt subjektiivset hinnangut tervise seisundi tõttu piirangutest igapäevatoimingu sooritamisel erinevas vanuses elanike jaoks, on tervelt elatud eluaastade kontseptsioon suhteliselt lihtsalt mõistetav. Alates 2004. aastast on kogu Euroopa Liidus kokku lepitud “hea tervise” definitsioonina kasutada igapäevategevuste piirangute puudumist, mille kohta kogutakse andmeid üle-Euroopalise EU-SILC uurin-guga. Kuna näitaja on tundlik rahvastiku tervise paran-damisele suunatud sekkumiste suhtes, sobib see hästi ka tervise poliitikate edukuse mõõtmiseks (Perenboom RJ 2004). Lähtudes tervisliku seisundi hindamisel piiran-gutest või nende puudumisest igapäevategevustes, on tervelt elatud eluaastade seostamine sobiv mõõdupuu ka rahvastiku tervise hindamiseks ja võrdlemiseks majan-duspotentsiaali ja konkurentsivõime seisukohalt.

“Hea tervise” hindamiseks erinevates vanusrüh-mades on Eestis kasutatud Eesti täiskasvanud elanik-

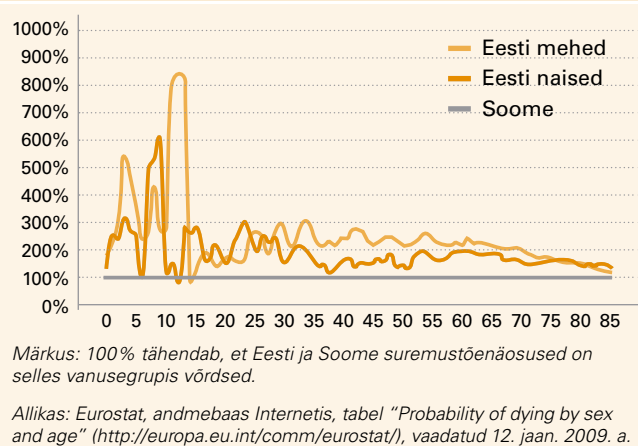
Joonis 2.4.1. Eesti mees- ja naisrahvastiku tervelt elatud eluaastad eestlaste ning mitte-eestlaste lõikes

Joonis 2.4.2. Tervena elatud eluaastad 2006, Eestis ja mõnedes EL-i riikides

Joonis 2.4.3. Suremustõenäosused Eestis protsentides Soome suremustõenäosusest 2006. aastal (soo ja vanuse lõikes)

konna tervisekäitumisuuringut 1990–2004 ja Eesti terviseuuringut 1996 ning 2006. Eesti asub 2006. aasta andmetel sünnimomendil ennustatava 52 tervelt elatud eluaasta poolest nii meeste kui naiste lõikes Euroopas ühel viimastest kohtadest. Samas on nii soolises kui vanuserühmade lõikes erinevused tervelt elatud aastates väiksemad kui üldises oodatava eluea pikkuses (joonis 2.4.1.).

Kuigi naiste ja meeste keskmise eeldatava eluea vahe on üle 11 aasta, torkab tervelt elatud eluaastade puhul silma meeste ja naiste suhteliselt väike erinevus – vaevalt 3 aastat (joonis 2.4.1.). See viitab ühelt poolt meeste haigestumise erinevale muustrile ja enneaege suremuse suurele mõjule. Teisalt tähendab naiste kasvunud eluiga kauem toimetulekupiirangutega elamist. Seda, et vanuse kasvades väheneb erinevus nii meeste-naiste kui eestlaste-mitte-eestlaste tervelt elatud eluaastade vahel, määrab vastavaks vanuseks ellu jäänute tervises seisund (Sakkeus 2009).

Eestis on keskmine tervelt elatud eluaastade arv 2006. aastal meeste lõikes 49,4 aastat ning selle näitaja poolest on Eesti meeste tervis Euroopa Liidus kõigil viimasel kolmel aastal madalaimal tasemel (Eurostat 2008). Eesti meestele järgnevad väikeste vahedega tervelt elatud eluaastade arvus Läti, Leedu ja Soome mehed (joonis 2.4.2.). Eesti naiste keskmine tervelt elatud eluaastade arv 2006. aastal oli 53,7 eluaastat. See näitaja on kõikunud 52 ja 54 piirimail aastail 2004–2007. Läti kui madalaima naiste tervelt elatud eluaastatega maa järel on mõnel aastal Euroopas eelviimasel kohal olnud Eesti, mõnel aastal Soome naised.

Täiendava hinnangu tervises seisundi jaotusele erinevas vanuses saab anda, võrreldes näiteks suremustõenäosust parema rahvatervisega riikidega kogu elukaare jooksul. Joonis 2.4.3. võimaldab võrrelda suhtelist erinevust Eesti ja Soome suremustõenäosuste vahel igas meeste ja naiste vanusegrupis. Joonisel on näha kaks tippu, mis näitavad suhtelist suurt suremust Eestis – üks vanusegrupis 5–10 (meestel kuni 15 eluaastat), mida siiski mõjutavad surmade väga väikesed absoluutarvud selles vanusegrupis. Keskmiselt on lapse- ja noorukieas poiste suremus neli ning tütarlaste suremus ligi kolm korda kõrgem. Teine silmatorkav erinevus esineb peamises tööeas, 25–65-aastaste meeste puhul, mil suremustõenäosus on püsivalt 2 kuni 3 korda kõrgem, võrreldes Soome meestega.

Kirjeldatud erinevuse põhiliseks allikaks näiteks 25–64-aastaste meeste puhul on suhteliselt suur erinevus vereringesüsteemi haigustesse (2,6 korda), välispõhjustesse ehk vigastustesse ja mürgistustesse (2,2 korda) ning kasvaja (2,0 korda) suremuses (tabel 2.4.1.).

Haiguskoormuse tõttu kaotatud eluaastad

Lisaks tervelt elatud eluaastade kontseptsioonile on suhteliselt sarnane lähenemine rahvastiku tervises seisundi terviklikuks hindamiseks nn haiguskoormuse ehk DALY (*disability adjusted life years*) meetodika, mida ulatuslikult kasutati 1990. aastal WHO poolt üldilmse võrdluse koostamiseks (Vals 2005). Ka haiguskoormus püüab rahvastiku tervisekaotuse mõõtmisel lisaks surmade tõttu kaotatud eluaastadele arvesse võtta ka haiguste tõttu eluaastade „väärtuse/täisväärtuslikkuse“ vähenemist. Erinevus tervelt elatud eluaastade meetodikast seisneb haigestumise leviku puhul epidemioloogiliste uuringute või andmebaaside kasutamises enesehinnangu asemel. Subjektiivse kompo-

nendina omistatakse igale diagnoosile nn haiguskaal – s.o hinnang ajale, mis on elatud kindla haiguse või puudega, ja mis kajastab erinevate terviseseisundite võrdlevat sotsiaalset tähendust (Lai 2004).

DALY meetodil arvutatakse kõigepealt eraldi enneaege surma tõttu kaotatud eluaastad (*years of life lost, YLL*) ning aastad, mida inimene ei ole saanud elada täie tervise juures haiguse tõttu (*years of healthy life lost, YLD*). Seejärel mõlemad näitajad summeeritakse: $DALY = YLL + YLD$ (Lai 2004).

Eesti rahvastiku tervisekadu 2000. aastal oli kokku 341 164 aastat. Kahel järgmisel aastal see arv veidi langes (vastavalt 2001. aastal 340 968 ja 2002. aastal 338 242 aastat). Soo ja vanuserühmades sellel ajavahemikul olulist dünaamikat ei toimunud (tabel 2.4.2.).

2002. aastal kujunes Eestis DALY meetodit kasutades summaarseks eluaastate kogukaotuseks 338 224 aastat – 170 736 aastast meestel ja 167 506 aastat naistel (Lai 2004).

Kuigi kokkuvõttes kaotavad mehed ja naised aastaid võrdselt, tuleneb põhiosa meeste kaotusest surmade ja naistel haiguste tõttu (tabel 2.4.3.). Kogu rahvastiku haiguskoormusest jaotub 8% lapse- ja noorukieale (0–19a), 39% penisonieale (65+) ning üle poole langeb tööealisele elanikkonnale (20–64a) (meeste puhul 58% ja naiste 43,6%). Kolm peamist tervise kadu põhjustavat haigusgrupp (südame-veresoonkonna haigused, kasvaja ning välispõhjused) hõlmavad 65% kogu haiguskoormusest. HIV/AIDS selles nimekirjas veel ei esine, kuid Eesti haiguskoormuse uuringu järgi võib aastaks 2012 eluaastate kadu AIDSi haigestumise tõttu olla sama suur kui suremus südame-veresoonkonna haigustesse 2002. aastal (Lai 2004).

Naiste haiguskoormus on lihas-liigeshaiguste tõttu kaks korda suurem kui meestel ning meeste tervisekadu välispõhjuste tagajärjel ületab naiste oma kolmekordselt. Lõviosa naiste haiguskoormusest moodustavad südame-veresoonkonna haigused (35%), seejärel kasvaja (22%) ja lihas-liigeshaigused (8,5%).

Tabel 2.4.1. Eesti ja Soome 25–64-aastaste meeste peamised surmapõhjused 2005. aastal

	Eesti	Soome	Eesti/Soome suhe
Kasvaja	204	104	2,0
Vereringeelundite haigused	358	136	2,63
Vigastuste ja mürgistuste välispõhjused	280	129	2,17

Märkus: standardiseeritud suremuskordajad 100 000 kohta

Allikas: European detailed mortality database (DMDB). Copenhagen, WHO Regional Office for Europe. Uuendatud jaanuaris 2009.

Tabel 2.4.2. Tervisekaotus aastates suremuse ja haigestumise tõttu 2000.–2002. aastal

	Mehed			Naised		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Suremusest (YLL)	108 458	112 483	111 573	89 954	88 585	86 781
Haigestumisest (yld)	59 620	59 026	59 163	82 072	80 872	80 725
Tervisekadu kokku (DALY)	168 078	171 508	170 736	172 023	169 458	167 506

Allikas: Lai, T. (2006). Maakondlik haiguskoormus Eestis 2000–2003. Tallinn: Sotsiaalministeerium.

Suurimad erinevused meeste ja naiste kaotustes on 5–19 ja 20–44 vanuserühmades. Nendes vanuserühmades ületab meeste kaotatud eluaastade arv naiste oma kolmekordselt. Poiste ja noorte meestega juhtub õnnetusi mitu korda sagedamini kui tüdrukutega, kuigi selle ea eluaastade kao peamiseks põhjuseks on välispõhjused meestel 60% ja naistel 40% Eesti meeste eluaastade kaotus enne 65. eluaastat on 2,3 korda suurem kui naistel (vastavalt 72 842 ja 32 002 aastat) ning 61% kaotatud aastatest langeb tööealistele meestele.

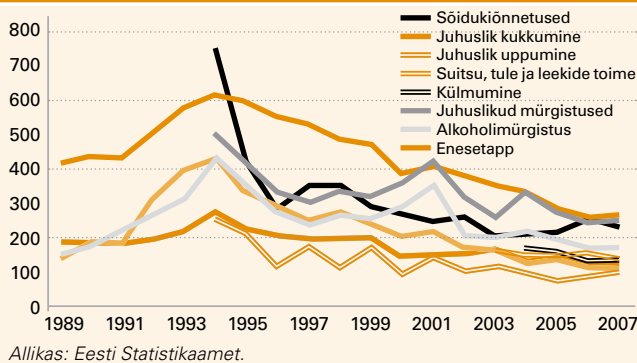
13% Eesti meeste surmadest leiab aset enne 45. eluaastat, sealjuures jääb nende arvele 25% kaotatud eluaastatest. Enne 45. eluaastat sureb 4% naistest, kuid see moodustab 11% kaotatud eluaastatest. Meestel omavad sünnist kuni 50. eluaastani suurimat kaalu välispõhjused, seejärel on ülekaalus südame-veresoonkonna haigused.

Tabel 2.4.3. Summaarne tervisekadu (DALY) – mehed ja naised

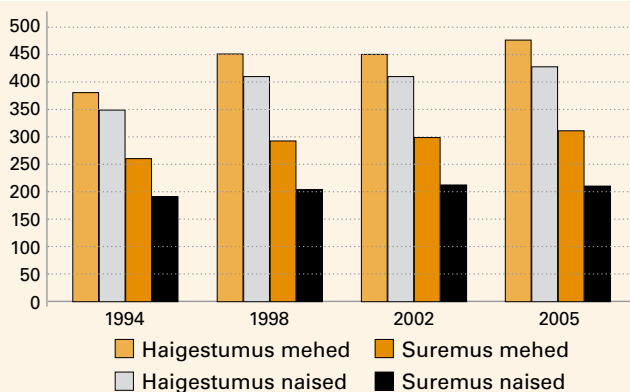
	Mehed						Naised					
	0–4	5–19	20–44	45–64	65+	Kokku	0–4	5–19	20–44	45–64	65+	Kokku
Hingamisteede haigused	512	902	2067	4562	3360	11402	240	656	1773	2882	2748	8299
Kasvaja	243	1057	2616	1164	14319	29889	393	1138	5637	13843	15872	36883
Kuse-suguelundite haigused	17	64	254	701	1072	2108	22	235	1041	953	1179	3430
Liiges-lihashaigused	152	910	2260	2935	1512	7770	134	1064	3148	5903	4114	14363
Muud haigused ja seisundid	554	1364	2492	3386	3009	10804	843	1569	2640	3377	6726	15156
Nakkushaigused	54	272	1082	798	191	2398	54	206	583	227	184	1253
Neuroloogilised haigused	2335	888	1425	1196	539	6427	2158	733	960	889	871	5610
Psühhiaatrilised haigused	145	1176	2721	1823	616	6481	66	770	2567	2223	1638	7263
Seedeorganite haigused	61	107	1816	3163	1450	6598	46	151	1070	2005	1822	5093
Südame-veresoonkonna haigused	59	317	5110	21701	26214	53402	51	344	2585	12044	43745	58769
Välispõhjused	433	2831	14831	10503	2078	30676	254	917	3185	3758	1590	9705
Väärarenguga ja sünnitusega seotud haigused	2042	465	178	46	11	2742	1017	394	209	47	17	1684
Kokku	6627	10353	36852	62478	54425	170737	5278	8176	25397	48151	80504	167507
%	3,9	6,1	21,6	36,6	31,9		3,2	4,9	15,2	28,7	48,1	

Allikas: Lai, T., Kiivet, R. (2004). Haiguskoormuse tõttu kaotatud eluaastad Eestis: seosed riskifaktoritega ja riskide vähendamise kulutõhusus. Sotsiaalministeerium, Tartu Ülikool.

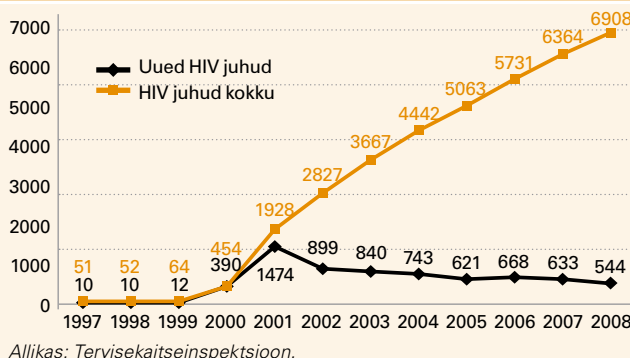
Joonis 2.4.4. Erinevad surmaga lõppenud õnnetusjuhtumid, traumad ja mürgistused

Joonis 2.4.5. Vähi haigestumus ja suremus 100 000 elaniku kohta meeste ja naiste lõikes

Joonis 2.4.6. HIV-i uued juhud ja juhud kokku, 1997–2008

gused. Naistel põhjustavad eluaastate kaotust välis- põhjused sünnist kuni 45. eluaastani. Kasvajatest tingitud kaotus on naistel ülekaalus 45–59-aastaselt ning alates 60. eluaastast südame- ja veresoonkonna haigused (Vals ja Lai 2005).

Südame-veresoonkonna haigused

Eestis moodustavad südame-veresoonkonna haigused kogusuremusest 50% ringis, samal ajal kui arenenud

Euroopa riikides on nende osakaal umbes kolmandik. Siiski on Eestis naiste seas märkimisväärselt viimase kümnendi jooksul SVH osakaal langenud ning suurenenud on suurem pahaloomulistes kasvajatess (Sakkeus 2009).

Vigastused

Vigastussurmad on laste ning parimas tööeas meeste üheks peamiseks surma põhjuseks. 2006. aastal moodustasid vigastussurmad Eestis 9,4 % kõigist surma- juhtudest (Soomes oli see 11,2% ja Rootsis 7,7%) (Kaasik jt 2008). Meeste vigastussuremus ületab naiste oma keskmiselt 3,3 korda, mõnes eagrupid isegi 8 korda. Vigastussurmade sagedasemad põhjused nii meeste kui naiste seas on enesetapp, mürgistus (sh alkoholimürgitus) ja mootorsõidukiõnnetustega seotud surmad. Kõigist 1–49-aastaselt surnud meestest oli vigastuste läbi hukkunud 50% ja naistest 30% (Kaasik jt 2008).

Alates 2001. aastast on õnnetusjuhtumite, mürgistuste ja traumade tagajärjel surmade arv vähenenud 30%. Kõige enam on langenud suremus alkoholimürgitusse (joonis 2.4.4.).

Vähk

Eestis on vähkkasvajad surmapõhjuste hulgas vereringeelundite järel teisel kohal ja see moodustab 20% kõigist surmadest. Eesti Vähiregistri andmetel suureneb vähi esmasjuhtude arv pidevalt. 1994–2005 suurenes pahaloomulistes vähkkasvajatesse haigestumine meestel 25% ja naistel 22,4%, suremus samal ajaperioodil on suurenenud meestel 20% ja naistel 11% (joonis 2.4.5.). 2003. aasta andmetel esines meestel kõige sagedamini kopsuvähki (ligi 20% kõigist uutest vähijuhtudest meestel), teisel kohal oli eesnäärmevähk ning komandal käär- ja pärasoolevähk. Naised haigestuvad kõige sagedamini rinnavähki (20% kõigist juhtudest), seejärel nahavähki ning käär- ja pärasoole vähki. Aastate lõikes näitab haigestumus neisse vähivormidesse pidevat kasvutrendi.

HIV ja tuberkuloos

Eestis on aastate jooksul kokku registreeritud 2008. aasta detsembri lõpu seisuga 6908 HIV-i juhtu, kuid UNAIDS-i hinnangul on tõenäoline nakkusekandjate arv üle 10 000 (UNAIDS 2008). Plahvatuslik HIV-i nakkuse levik algas 2000. aastal Ida-Virumaal. 2001. aastal diagnoositi seni kõige suurem HIV-i esmashaigestumise arv – 1474 uut juhtu aastas (joonis 2.4.6.).

Endiselt on Eestis registreeritavate uute HIV-juhtude määr Euroopa kõrgeim, kuid 2001. aasta tippseisuga võrreldes on nakatunute arv siiski vähenenud ja stabiliseerunud. Naiste osakaal esmakordselt diagnoositud HIV-juhtude seas on Eestis ilmutanud stabiilset tõusutendentsi – 2000. aasta 20%-lt 2006. aasta 36%-ni (Rüütle 2008), kuid see seletub uute HIV-diagnooside arvu vähenemisega meeste seas, mitte nakatumise kasvuga naiste hulgas. Kuna tõendusmaterjal ei viita vastupidisele, on tõenäoline, et need naised on

peaaegu eranditult meessoost süstivate narkomaanide seksuaalpartnerid ning seni veel ei ole HIV-epideemia levinud väljapoole riskirühmasid (Drew *et al* 2008).

HIV-i mõju ei ole veel Eesti võrdlusnäitajatesse märkimisväärselt mõjunud, kuid tõenäoliselt kasvab lähiaastatel AIDS-i haigestunute ning surnute arv märkimisväärselt, kuna sajandi alguses alanud kontsentreeritud HIV-i epideemia⁷ ohvrid hakkavad jõudma haiguse lõppfaasi. Kõige mustema stsenaariumi kohaselt võib mõne aasta pärast HIV-i haiguskoormus olla võrreldav SVH-ga (Lai 2004), kuna Eesti epideemia eripäraks on valdavalt väga noorte inimeste haigestumine. Eestis oli HIV-i nakkusega uutest registreeritud juhtudest alla 25-aastasi 2004. aastal 61%, 2005. aastal 57% ning 2006. aastal 45% ning 2007. aastal 38,4%. Emalt on nakkuse saanud 25 last (Rüütle 2008).

Tuberkuloosi haigestumine hakkas Eestis sagedasem kui Põhjamaades. Tuberkuloosiepidemia taastekke oht tekkis Eestis ebapiisava ravi ning ebaõigete raviskeemide kasutamisega, mis omakorda oli tingitud valvuse kadumisest tuberkuloosi suhtes tervishoiusüsteemis ja ühiskonnas tervikuna (TAI 2004). 2006. aastal oli Eestis 100 000 elaniku kohta 24,5 tuberkuloosi juhtu (joonis 2.4.7.), 2007. aastaks oli juhtude arv tõusnud 29,8-ni. 2007. aastal oli tuberkuloosi juhtude arv 100 000 elaniku kohta Euroopas kõige väiksem Islandil (3) ja kõige suurem Leedus (66,12) (Tervisekaitseinspeksioon 2008).

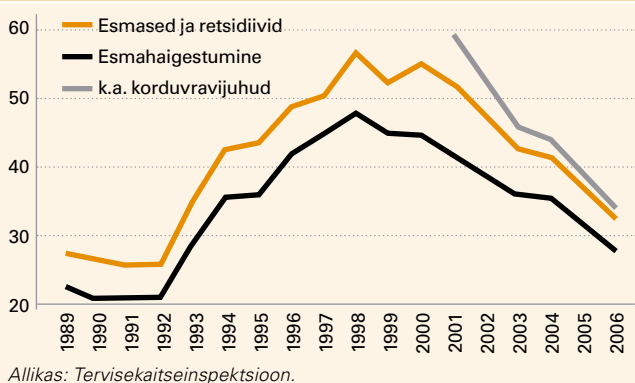
Kuigi tuberkuloosi juhtude arv on viimastel aastatel vähenenud, on endiselt tõsiseks probleemiks multiresistentsed tuberkuloosivormid, samuti 2007. toimunud nakatumise vähenemise peatumine ning märkimisväärne HIV-i ja tuberkuloosi koosinfektsiooni sagedasus.

Tuberkuloosiregistri andmetel diagnoositi HIV esimest korda tuberkuloosiga 1997. aastal. 2007. aasta seisuga on HIV kokku registreeritud 183-l tuberkuloosiga. HIV-i nakatunud tuberkuloosiga on olnud vanuses 20–44 aastat. Keskmine tuberkuloosiga vanus Eestis on 45 aastat ja seetõttu vanuse järgi riskigrupid oluliselt ei kattu (Rüütle 2008).

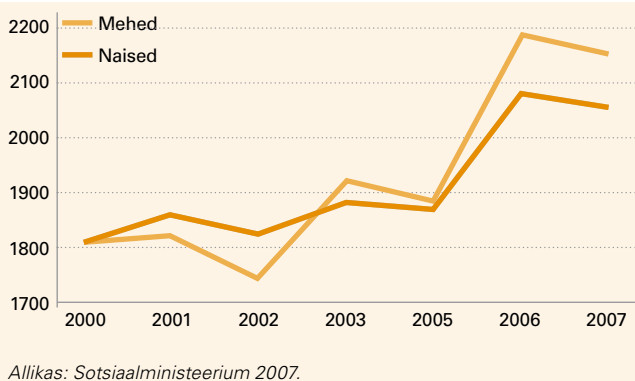
Vaimne tervis

WHO andmetel röövivad vaimsed häired kõikjal maailmas kõige enam täiskasvanute (15-aastased ja vanemad) hulgas haigustest põhjustatud haiguskoormusest (WHO 2008). WHO andmetel esineb eluaegset rasket depressiooni 9%-l Lääne- ja Lõuna-Euroopa täiskasvanud meestest ja 17%-l naistest. Kuigi depressioon on nende hulgas kõige sagedasem haiguse põhjus nii naiste kui meeste puhul, eristab viimaseid oluliselt sagedasem sõltuvusainete (alkohol ja narkootikumid) tarvitamine.

Joonis 2.4.7. Tuberkuloosi haigestumine Eestis 1998–2006 100 000 elaniku kohta (koos korduvravijuhudega)

Joonis 2.4.8. Psüühika ja käitumishäired 100 000 elaniku kohta, naiste ja meeste lõikes

Viimase viie aastaga on Eestis toimunud pidev psüühika ja käitumishäirete kasv ja seda eriti meeste seas (joonis 2.4.8.). Meeste seas on kõige suurem haigestumus psüühikoaktiivsete ainete tarvitamisest tingitud psüühika- ja käitumishäiretesse (917/100 000 elaniku kohta). Naiste haigestumine on kõige enam stressiga seotud, neurootilised ja somatoformsed häired (871,4/100 000 elaniku kohta) (Sotsiaalministeerium 2007).

Euroopas on üheks oluliseks enneaegse surma põhjuseks enesetapud. Selle tagajärjel oli Euroopa Liidus 2006. aastal keskmiselt 10,7 surma 100 000 elaniku kohta (kõige kõrgem Leedus – 28,9/100 000 elaniku kohta, kõige vähem Küprosel – 2,4/100 000 elaniku kohta) (WHO). Eestis oli sel aastal enesetapu tagajärjel surmajuhte 100 000 elaniku kohta 18,4 (sh mehed 30,9 ja naised 7,7) (Statistikaamet 2008).

Täiskasvanutega võrreldes on viimasel ajal sagedasem noorte sõltuvusainete tarvitamine (vt järgmine alapeatükk). Kõige sagedasemad laste ja noorte psüühikahäired on psühholoogilise arengu häired, lapseas alanud käitumis- ja tundeelu häired (sh suhtlemishäire ja hirmud) ning stressiga seotud ja somatoformsed häired (ärevus, kohanemishäired, vaimne alaareng jms) (Saame 2008).

⁷ Eestit iseloomustab HIV-nakkuse kontsentreeritud epideemia, mille puhul HIV-levimus süstivate narkomaanide seas ületab 5%, kuid rasedatel naistel jääb alla 1% (Tervise Arengu Instituut, HIV-nakkus ja AIDS arvudes 2006).

2.5. Elulaad ja käitumine terviseriskide allikana

Nagu eelpool öeldud, on arenenud tööstusriikidele iseloomulik elulaadi ja käitumisega seotud surmapõhjuste esiletõus. Neist suurima levikuga on ülekaalulisus, suitsetamine ja alkoholism. Eestigi pole siin erandiks. Samas esinevad ka Eesti eriti noorte hulgas järjest ohtlikumal määral narkootikumidest ja seksuaalkäitumisest tulenevad riskid. Käsitledes allpool neid probleeme, pööramegi eriti tähelepanu tervise- ja riskikäitumisele noorte seas.

Kehaline aktiivsus

Peamine ülekaalulisuse ja rasvumise põhjus ongi vähene füüsiline aktiivsus. 32% täiskasvanud (16–64a) meestest ning 30% naistest tegeleb vähemalt korra nädalas spordiga 30 minutit või enam. Kogu täiskasvanud elanikkonnast 43% tegeleb spordiga väga harva

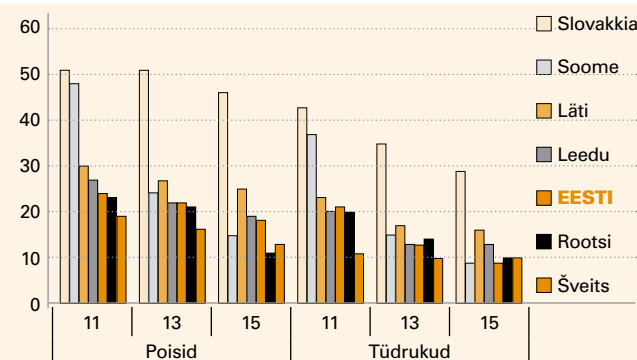
või üldse mitte (Tekkel jt 2007). Viimase 10 aasta jooksul ei ole need näitajad praktiliselt muutunud, kuigi muutunud on spordialad, mida harrastatakse (Arvisto jt 2004).

Noorukiea füüsiline aktiivsus on ühelt poolt seotud heade akadeemiliste tulemustega ja teisalt suurema tõenäosusega tegeleda ka täiskasvanueas spordiga (HBSC 2005/2006). ESPAD uuringu põhjal oli spordiga tegelejate hulgas muuhulgas ka vähem uimastikasutajaid (ESPAD, 2008).

Eestis tervikuna on spordiklubide- ja koolide ning spordiringide tegevusse kaasatud ligikaudu 70 000 7–18-aastast last (ca 1/3). 2003. aastal läbi viidud uuringu järgi tegeles füsioloogiliselt piisava (2–3 ja rohkem tundi nädalas) mahuga sporditreeningutega 69,4% poistest ning 55,6% tütarlastel, kusjuures tütarlaste aktiivsus suurenes kümne protsendi võrra eelneva 10 aasta jooksul, kuid poiste puhul jäi muutumatuks (Arvisto jt 2004).

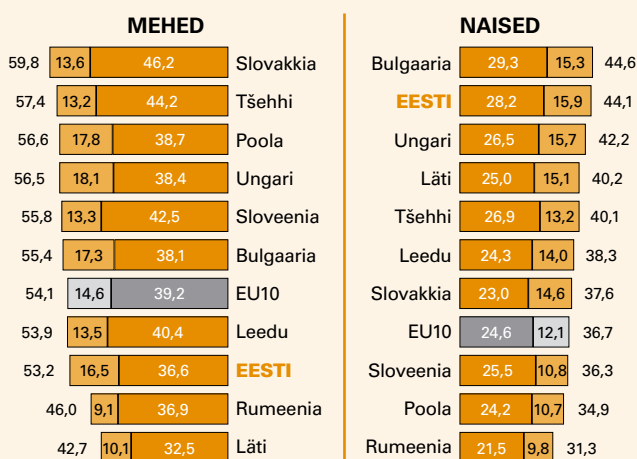
Riikide vaheliselt eksisteerivad laste päevases kehalises aktiivsuses küllaltki suured erinevused. Kõige aktiivsemad olid lapsed Slovakkias ning valdavalt kõige passiivsemad Šveitsis (joonis 2.5.1.). Samas on kõigis riikides poisid ja nooremad lapsed kehaliselt palju aktiivsemad. Eestis teeb selle uuringu kohaselt 11-aastastest poistest igapäevaselt sporti 24% ja tüdrukutest 21%. 15. eluaastaks kahaneb see 19%-ni poistest ning 9% tütarlastest (HBSC 2005/2006). Viimase ESPAD uuringu põhjal tegeleb siiski stabiilselt üle 80% 15–16-aastastest noortest spordiga vähemalt korra nädalas, kuigi kõige sagedasemaks igapäevaseks vaba aja veetmise viisiks on arvuti ja internet (ESPAD 2008).

Joonis 2.5.1. Mõõdukas spordi tegemine vähemalt tund päevas, vanuse ja riikide lõikes

Allikas: HBSC 2005/2006.

Joonis 2.5.2. Liigne kehakaal (BMI>25) 20–64-aastaste hulgas EL-i uutes liikmesriikides (%)

Allikas: HealthGAP.

Toitumine ja ülekaalulisus

Ülekaalulise elanikkonna osakaal on pisut suurenenud alates 1998. aastast, mil 31% täisealistest (15–64a) meestest ning 24% naistest olid ülekaalulised ja rasvtõbi oli 12%-l meestest ning 15%-l naistest. 2006. aasta uuringu põhjal olid ülekaalulised vastavalt 36% meestest ja 25% naistest ning rasvtõbi oli 15%-l meestest ja 16%-l naistest.

Rahvusvahelises võrdluses on ülekaal Eesti elanike jaoks oluline probleem: naised olid 2002. aasta andmetel EL-i riikide hulgas 5. kohal ning mehed 11. kohal, mõlemal juhul oluliselt rohkem EL15 riikide keskmisest (joonis 2.5.2.).

Eesti laste ja noorte hulgas ei ole ülekaal veel nii ulatuslikuks probleemiks. 2006. aastal oli 13-aastastest poistest 15% ning tütarlastest 6% ülekaalulised; 15-aastaste hulgas olid vastavalt 10% poistest ning 4% tütarlastest ülekaalulised (HBSC 2005/2006).

Eestlaste toitumisharjumused on viimase kümneni jooksul märkimisväärselt paranenud: kõige olulisem muudatus on seotud toidurasvade tarvitami-

sega. Kui 1990ndate alguses kasutas kõigest 28% 16–64-aastastest elanikest taimeõli põhilise toiduvalmistamise rasvaina, siis 2006. aastaks oli vastav näitaja tõusnud 92%-ni (Tekkel jt 2007).

Ka värske puuvilja tarvitamine igapäevaselt on suurenenud 11% meeste ning 22% naiste hulgas: 1992. aasta 18%-lt 36%-ni 2006. aastal. Sarnane kasv toimus ka värske juurvilja tarvitamises (*ibid*).

Alkoholi tarvitamine

Alkoholi tarbimise näitajad on maailmas kõige kõrgemad Euroopas ja alkoholi tarbimine on sügavalt juurdunud paljudes kultuurides. Alkoholi on üks peamisi globaalseid riskifaktoreid sotsiaalse kahju ning halvenenud tervise osas. 2002. aasta andmetel põhjustas alkoholi liigtarvitamine Eestis rahvastikule 22 248 eluaasta kao, mis moodustab kogu haiguskoormusest 6,7%. Alkoholist tingitud kaotusest 99% langeb meestele ning koormuse põhiosa moodustab enneaegsetest surmadest tingitud kaotus (Lai 2004). Arvestades allpool kirjeldatud alkoholi tarvitamise kasvu Eestis, võib eeldada, et tänasel päeval on alkoholi poolt põhjustatud kahju inimeste elukvaliteedile veelgi suurem.

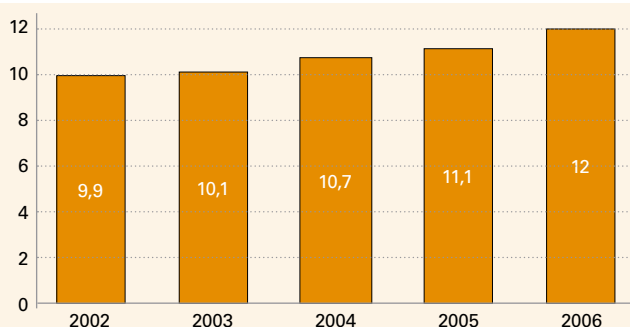
Alkoholi tarvitamine on viimase kümnendi jooksul püsivalt kasvanud: absoluutse alkoholikoguse hulk elaniku kohta on kasvanud 9,9 liitrit 2002. aastal kuni 12 liitrini 2006. aastal (joonis 2.5.3.). Nädalas vähemalt mõned korrad alkoholi pruukijate osakaal on suurenenud 37%-lt 46%-ni meeste ning 6,6%-lt 13,6% naiste hulgas. Kasv on toimunud kõikides vanuserühmades, v.a noormeeste (16–24-aastased) hulgas, kelle puhul näitaja on kõikunud viimastel aastatel 32%–37% juures (Tekkel jt 2007). Seejuures on kasvanud nii lahjade kui kangete alkohoolsete jookide pruukimine (Konjunkturiinstituut 2008). Naiste hulgas on alkoholi tarvitamise kasv olnud kahekordne, kusjuures on tõusnud ka suurtes kogustes (6 või enam alkoholiühikut⁸) alkoholi tarbijate osakaal, mis oli 2000. aastal 9,8% ning 2006. aastal 12,5% 15–64-aastastest naistest.

Kuigi alkoholiga seotud suremus on suurim vanuserühmis 45–54, esinevad alkoholist põhjustatud surmad ka nooremas eas. Noorte peamiseks suremuse põhjuseks on vigastused ning oluline osa neist on seostatav alkoholiga. Alkoholi tarbimine on samuti seotud suitsetamisega ning tapmistega.

Riikide lõikes esineb alkoholi tarbimises noorte hulgas suur erinevus. Kõigis vanusegruppides on alkoholi tarbimine viimase nädala jooksul väga kõrge Bulgaarias ja kõige madalam Norras. Enamikel juhtudel on igapäevane alkoholitarbimine tavalisem poiste hulgas ja see näitaja kasvab oluliselt ajavahemikus 13 kuni 15 aastat.

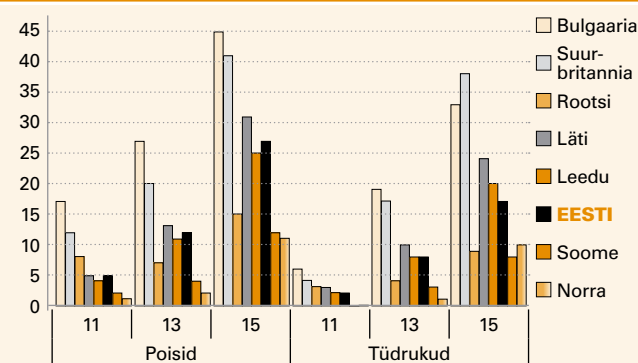
Mitmete uuringute põhjal saab Eesti (noorte) puhul riikidevahelises võrdluses välja tuua just keskmisest kõrgema noorte purjutajate arvu Eestis. Kui

Joonis 2.5.3. Alkoholitarbimise kasv Eestis 2002–2006, legaalne müük, miinus eksporditud alkohol, pluss illegaalne alkohol (100% alkoholi elaniku kohta aastas liitrites)

Allikas: Eesti Konjunkturi Instituut.

Joonis 2.5.4. Viimase nädala jooksul alkoholi tarbimise osakaal (%) vanuse lõikes

Allikas: HBSC 2005/2006.

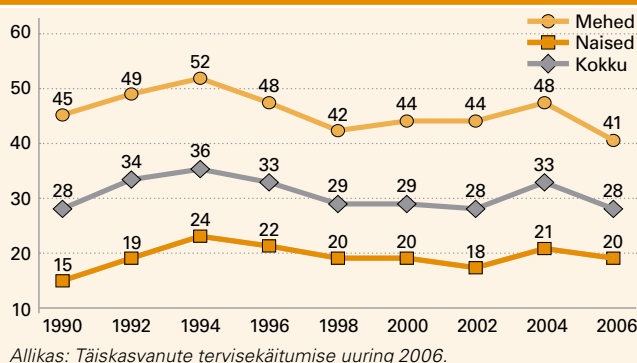
1999. aastal oli 55% kooliõpilasi Eestis olnud purjus viimase 12 kuu jooksul, siis 2003. aastal oli Eestis noori purjutajaid tunduvalt rohkem – 68% (Euroopas keskmiselt 52% ja 53%) (ESPAD 2008).

Suitsetamine

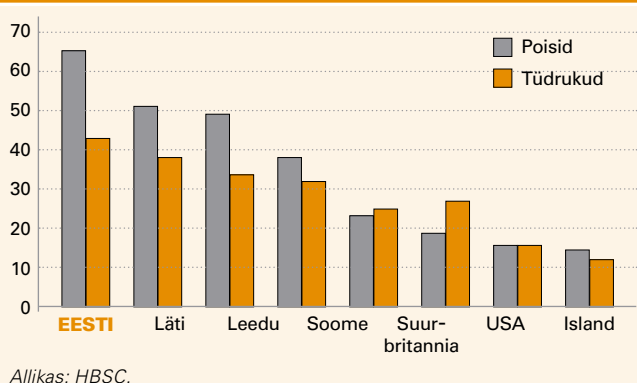
Tubaka kasutamine on riskifaktoriks kuuele enamlevinud surmapõhjusele kaheksast maailmas: hingamisteede vähk, krooniline obstruktiivne kopsuhaigus, südame-isheemiatõbi, ajuveresoonkonna haigused, hingamisteede põletikud, tuberkuloos. 2002. aastal moodustasid suitsetamisest põhjustatud haigused 8,3% Eestis rahvastiku haiguskoormusest, kusjuures kaotus surmade tõttu ületab kaotust elukvaliteedi langusest kolmekordselt. Mehed kaotavad suitsetamisest tingitud haiguste tõttu ligi 4 korda rohkem eluaastaid kui naised. Sarnaselt alkoholi kasutamise mõjuga langeb pool suitsetamisest tingitud eluaastate kaotusest 45–44-aastaste vanuserühma, st tööväimele ikka (Lai 2004).

⁸ Alkoholiühiku definitsioon – rahvusvaheliselt kasutatakse mõistet drink ehk alkoholiühik. Üheks dringiks loetakse Eestis 10 g absoluutpiiritust. Dringi suurus oleneb alkoholi kangusest: mida kangem on alkohol, seda väiksem kogus moodustab ühe dringi.

Joonis 2.5.5. Suitsetamise levik Eestis 1990–2006

Joonis 2.5.6. 15-aastased, kes alustasid suitsetamist 13-aastaselt või nooremalt

Eesti täiskasvanute tervisekäitumise uuringu põhjal on suitsetamise levik Eestis meeste hulgas 1990ndate aastate algusest püsinud muutumatult ning naiste hulgas pigem mõnevõrra kasvanud. Viimastel aastatel on siiski märgatav trend alanemisele: 2006. aasta küsitluse põhjal suitsetas igapävaselt 41% meestest ning 19,5% naistest (joonis 2.5.5.). Ida-Euroopa riikidega võrreldes on tegemist keskmise tulemusega, arenenud Lääne-Euroopa riikides seevastu suitsetavad mehed keskmiselt vähem (34%) ning naised rohkem (25%) võrreldes Eestiga (WHO 2002).

Elukvaliteedi seisukohast on väga oluline muutus töökohas täissuitsetatud ruumides viibimise vähenemine 2006. aastaks võrreldes 1992. aastaga: täiskasvanud (16–64a) meestel vastavalt 54%-lt 22%-ni ning naistel 30%-lt 8%-ni (Tekkel jt 2007). Kodus on suitsetamine vähenenud samal ajavahemikul 49%-lt 34%-ni meestel ning 47%-lt 30%-ni naistel (*ibid*). Suitsetamises ühiskondlikes ruumides viibis 2006. aastal 40% meestest ja 30% naistest iga päev, kuid enamuse jaoks jäi see alla 1 tunni päevas (*ibid*).

Suitsetamine saab tavaliselt alguse juba noorukieas. Oluline osa suitsetajatest väidab, et alustas suitsetamist ja muutus sõltlasteks juba noorukieas. Suitsetamisega seotud terviseprobleemid on seotud suitsetamise kestvuse ja intensiivsusega. Rahvatervise oluliseks eesmärgiks on ära hoida või siis vähemalt edasi lükata suitsetamist noorte hulgas. Mida

pikemalt on võimalik suitsetamist edasi lükata, seda vähemtõenäoliselt muututakse sõltlasteks.

Ühelt poolt on viimastel aastatel Eesti noorte hulgas tubakaga katsetajate ja regulaarsete suitsetajate arv võrreldes viimase ESPAD uuringuga oluliselt langenud nii poiste kui tüdrukute seas (ESPAD 2008). Teisalt edestavad jätkuvalt nii Eesti poisid kui tüdrukud eakaaslaste teistes riikides just suitsetamise alustamisega varases eas. 43% tüdrukutest ja 65% poistest alustas suitsetamisega 13-aastaselt või nooremalt (joonis 2.5.6.) (HBSC 2005/2006).

Noored ise peavad suitsetamist tervisele väga kahjulikuks ning selline arvamus on viimastel aastatel süvenenud. Ligi kolmveerand arvas, et kui sigarette suitsetada aeg-ajalt, on risk tervist kahjustada madal või keskmine. Regulaarse suitsetamise korral (pakk või rohkem päevas), pidasid noored riski tervisele kõrgeks. Sealjuures hindasid tütarlapsed riski kõrgeks 78%-l juhtudest ja poisid 63%-l. Kahju hinnatakse kohati isegi suuremaks, kui illegaalsete uimastitega katsetamisest (ESPAD 2008). Ühelt poolt viitab see massiivse selgitustöö mõjule, teisalt noortele omase eksperimenteerimishuvi ülekandumist tubakast erinevatele mõnuainetele.

Narkootikumid

2006. andmetel oli 15–64-aastastest Eesti elanikest 25% proovinud eluajal kanepit. Kõige kõrgem oli levimus 16–24-aastaste hulgas, kus 50% meestest ning 29% naistest olid eluajal proovinud kanepit (Tekkel jt 2007). Süstivaid narkomaane on 2005. aastal läbi viidud uuringu põhjal Eestis kokku umbes 13 800, kellest 62% on HIV-positiivsed.

Alates 1960. aastatest on kõigis Euroopa ja enamuses maailma arenenud riikide koolinoorte seas kasvanud nii legaalsete kui illegaalsete uimastite tarvitamine, kuid Eesti noored ületavad Euroopa keskmist mitme näitaja poolest (ESPAD 2008). Suur osa 15–16-aastastest õpilastest suitsetab, joob ning katsetab illegaalsete uimastitega (ESPAD 2008). Siiski, kiire kasvutempo on viimastel aastatel vähenenud. Uimastite, sh alkoholiga katsetamist Eestis mõjutab nende võrdlemisi madal hind ja kerge kättesaadavus. Siiski, peale 1995.–2003. aastani toimunud kiiret tõusu, mil Eesti noored lõpuks hakkasid ületama Euroopa keskmisi näitajaid, ei ole enam 2007. aasta uurimistulemuste põhjal suurt tarvitajate/katsetajate arvu tõusu täheldatud. Vastupidi, legaalsete uimastite ning ka mõne illegaalse uimasti osas on tarvitajate osakaal vähenenud, kuid on jätkuvalt kõrgem Euroopa keskmisest (ESPAD).

Illegaalsete uimastitega katsetajate osakaal on võrreldes 2003. aastaga tõusnud, kuid pikemaajalisi trende jälgides on kasvutempo aeglustunud. Peamiseks uimastiks, millega teismelised katsetavad, on endiselt kanep, kusjuures järjest enam õpilasi otab oma esimese uimasti sõbralt. Niisamuti on suurenenud sallivus uimastitarvitamisse üldiselt – suurenenud on hästi õppivate noorte osakaal, kes on katse-

tanud illegaalsete uimastitega ning mõnedes Eesti piirkondades, suurlinnades ja pealinna ümbruses, on uimastitega katsetajate arv suurem lauspurjutajatest. Huvitava muutusena viimastel aastatel on illegaalsete uimastitega katsetajate osakaal venekeelsete noorte seas oluliselt vähenenud, samal ajal kui eesti-keelsete noorte hulgas on see märgatavalt kasvanud (ESPAD).

Enamikes riikides jääb kanepi tarvitamine noorte seas 10–20% vahele. 14 riigi näitaja jääb vahemikku 20–30% (sh Eesti, kus poisid on elu jooksul tarbinud kanepit 31%-l juhtudest ja tüdrukud 19%-l) (joonis 2.5.7.). Kanepi tarvitamine enamikes riikides ei ole seotud perekonna jõukusega.

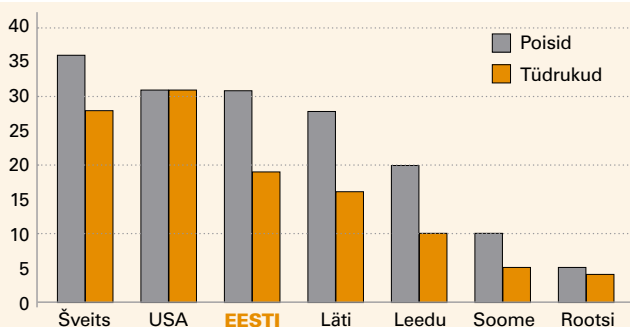
Seksuaalkäitumine

Seksuaalselt levivate infektsioonide juhtude arv ja levimus on kasvava trendiga, sh ka noorte hulgas. Noored on ohustatud grupiks ka HIV-i/AIDS-i suhtes – umbes 25% kõigist uutest juhtudest on 21-aastased või nooremad. Kondoomide kasutamine on laialdaselt tunnustatud kui efektiivne vahend vältimaks suguhaiguste (sh HIV/AIDS) levikut, kuigi ebajärjekindel kaitsevahendite kasutamine suurendab suguhaiguste leviku ohtu ja ka soovimatute raseduste arvukust. Kondoomid on kõige tavalisemad rasestumisvastased vahendid noorte hulgas.

Viimastel aastatel on noorte hulgas mõnevõrra vähenenud riskeeriv seksuaalkäitumine. Näiteks on 2005. aasta ning 2003. aasta võrdluses viimase aasta jooksul rohkem kui ühe seksuaalpartneriga noormeeste osakaal vähenenud kõikides vanuserühmades (14–29a) ning neidude puhul vanuserühmas 14–18. Samuti on kasvanud kondoomikasutus kõikides vanuserühmades nii noormeeste kui neidude puhul. Kõige sagedamini (ligi 75%) kasutasid esimese vahekorra ajal kondoomi 16–18-aasta vanused noored ning kõige vähem (umbes 40%) 25–29-aastased noored; 14–15- ja 19–24-aastaste seas kasutasid kondoomi esimesel korral umbes 60% vastanutest (Lõhmus ja Trummal 2007).

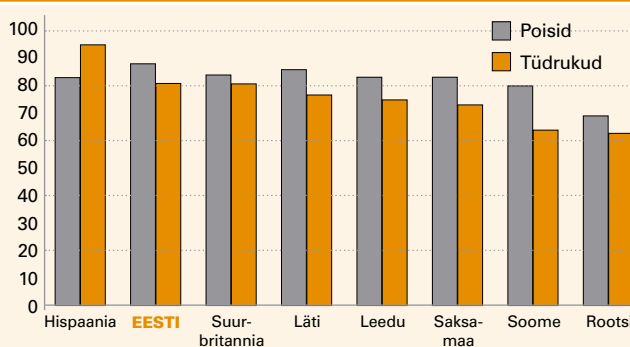
Teisalt on samde 2005. ning 2003. aasta uuringutulemuste võrdluses tõusnud nende noorte arv, kes on olnud seksuaalsuhtes juhusliku partneriga. Pidevalt kondoomi kasutajate hulk tõusnud 16–18-aastaste seas, kuid ülejäänud kolmes vanusrühmas on juhuslike partneritega alati kondoomi kasutanute hulk lan-

Joonis 2.5.7. 15-aastased, kes on elu jooksul tarbinud kanepit Eestis võrreldes mõnede teiste riikidega

Allikas: HBSC 2005/2006.

Joonis 2.5.8. 15-aastased, kes on kasutanud viimase vahekorra ajal kondoomi, Eesti võrreldes mõnede teiste riikidega

Allikas: HBSC 2005/2006.

genud. Püsipartneriga viimase 12 kuu jooksul iga kord kondoomi kasutajate osatähtsus on 14–15-aastaste grupis kahe aasta võrdluses langenud 12%, täiskasvanud noorte seas (19–29) aga jäänud samale tasemele (Lõhmus ja Trummal 2007).

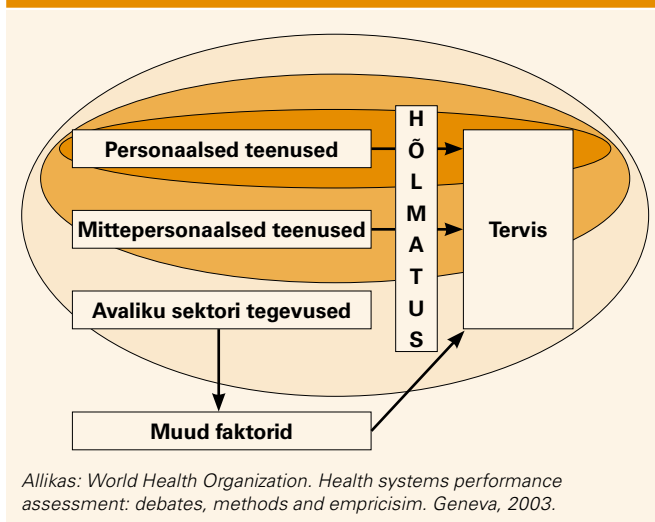
Rahvusvahelises võrdluses on Eesti noored seksuaalkäitumise poolest keskmisest ratsionaalsemad (joonis 2.5.8.). Kõige enam kasutati viimase vahekorra ajal kondoomi Hispaanias (89%) ja kõige vähem Rootsis (65%). Eesti poisist kinnitasid viimase vahekorra ajal kondoomi kasutamist 88% vastanutest ja tüdrukutest 81%. Üldiselt kinnitavad poisid kondoomi kasutamist viimase vahekorra ajal sagedamini kui tüdrukud (HBSC 2005/2006).

2.6. Tervise teenused ja nende kättesaadavus

Tervise teenused on kõigi nende avalik-õiguslike ja eraorganisatsioonide, asutuste ja ressursside kogum, mille esmane ülesanne on parandada, säilitada ja taastada tervist. Tervisesüsteemid hõlmavad nii üksikisikule ja elanikkonnale suunatud teenuseid kui ka

tegevust teiste valdkondade poliitika ja meetmete mõjutamiseks, et need arvestaksid sotsiaalsete, keskkonnavalaste ja majanduslike tervise mõjuritega (WHO 2007). Graafiliselt on ülevaade tervisesüsteemi erinevatest tasemetest kujutatud joonisel 2.6.1.

Joonis 2.6.1. Ülevaade tervisesüsteemi osadest

Personaalsete teenuste hulka kuuluvad nii meditsiinilised kui ka rahvatervisealased teenused. Haiglaravi ägeda haigestumise korral on kõige lihtsamini mõistetav teenuseliik, kuid siia alla kuuluvad nii esmatasandi perearstiabi kui ka vaksineerimine, vähiskriining ja süstlavahetusteenus.

Mittepersonaalsete tervishoiuteenuste hulka kuuluvad näiteks puhta joogivee pakkumine ja kõikvõimalik sanitaarhügieen, samuti teavituskampaaniad ja muud soodsa tervisekäitumise motiveerimise viisid.

Oluline osa avaliku sektori tegevusest, millega on võimalik mõjutada tervist, seisneb tegelikult erinevate valdkondade poliitikate koordineerimisel ning tervisemõjuga arvestamisel. Tervist mõjutavad majanduslikud ja sotsiaalsed olud, milles inimesed elavad ja töötavad, samuti piirangud enda ja kaaskondsete tervist kahjustavale käitumisele või soodustused tervise arengut soodustavatele tegevustele. Näiteks on suitsetamise piiramine oluliselt aidanud kaasa südame-versoonkonna haiguste ja kopsuvähi vähenemisele, samuti müügi- ja reklaamipiirangud alkoholitarvitamise vähenemisele, eriti laste ja noorte hulgas.

Seega on tervisesüsteemi roll oluline lisaks otseste teenuseosutamise koordineerimisele ka võtmeroll kõigi teiste sektorite eestvedamisel, nii et viimased oma poliitikavaldkondades tegutseksid samuti rahvastiku tervist soodustavalt seal, kus see on võimalik. MTO Tallinna harta kohaselt lasub üldvastutus avalikus sektoris tervise eest vastutaval ametkonnal kõigi erinevate poliitikate koostmõju eest tervisele (Tallinna harta, 25–27 juuni 2008).

Tervisteenuste roll tervise kujunemisel

Sageli kiputakse vastandama meditsiiniteenuste osutamise ning elanike tervisekäitumise rolli rahvastiku tervise kujunemisel. Tänapäevase käsitluse kohaselt on mõlemal elanike elukvaliteedi tõstmisel võrdselt

oluline ja teineteist täiendav roll. Tallinna harta kohaselt on Euroopa piirkonna tervise- ja rahandusministrid kinnitanud, et tugevad tervisesüsteemid päästavad elusid (Tallinna harta, 25–27 juuni 2008).

Viimase aja terviklikum käsitlus tervisesüsteemide mõjust elanike tervisele pärineb nn välditava suremuse kontseptsioonist (Nolte & McKee 2004), mis on edasiarendus Rutstein'i jt poolt 1970. aastatel tervishoiuteenuste kvaliteedi mõõtmiseks välja töötatud metoodikast. Selle kohaselt on välja valitud rida haigusi, mille puhul on väga tõenäoline, et tulemuslikult toimiva tervisesüsteemi vahendusel on potentsiaalselt võimalik vähendada enneaegset suremust (kokkuleppeliselt loetakse enneaegseks surma enne 75. eluaastat). Oluline on siinjuures, et valitud haiguste puhul ei saa vältida nendest põhjustatud kõiki surmasid, vaid eeldatakse, et eduka tervisteenuste pakkumisega on võimalik oluliselt vähendada neisse suremust. Niiviisi on tervisteenuste üldine mõju rahvastiku tervisele pigem ala- kui ülehinnatud, arvestades haigestumise ja surmapõhjuste omavahelist seost.

Kõikidest surmapõhjustest on välja valitud esmalt haigused, millesse suremust on võimalik ära hoida meditsiiniabi ning sekundaarse preventsiiooni ja raviga (s.o “raviga välditav suremus”), näiteks emakakaelavähk, kõrgvererõhutõbi, pimesoolepõletik jt. Teise diagnoosirühma puhul ei ole suremuse vältimine edukas eeskätt mitte vahetu meditsiiniabi, vaid väljaspool seda sektoritevaheliste sekkumiste kaudu (s.o “ennetusega välditav suremus”), näiteks kopsuvähk (võlditav sekkumistega, mis vähendavad suitsetamist) ja maksatsirroos (võlditav sekkumistega, mis vähendavad alkoholi väärarvitamist) (Nolte & McKee 2004). Eraldi käsitletakse suremust südameisheemiatõppe – üks kõige sagedasem surmapõhjus arenenud riikides – kuna selle puhul on suremuse vähendamisel võrdne roll ennetusel ja ravil (*ibid*).

Selle meetodi põhjal avaldatud uurimuse kohaselt oli veel sajandivahendusel Eestis meestel ca 20% ning naistel ca 30% suremusest (s.o kogusurmadest populatsioonis teatud aja jooksul) potentsiaalselt välditav parema meditsiini- ja rahvatervise teenuste korraldamise ning pakkumise läbi, kusjuures see pole märkimisväärselt vähenenud 20. sajandi viimase kümnendi jooksul (joonis 2.6.2.).

Sama uurimisrühma poolt valitud EL-i liikmesriikides läbi viidud võrdlus muutuste kohta 1990. aastatel näitab, et 21. sajandi alguseks oli Ida- ja Kesk-Euroopa riikides suremus kõikides liikides suurem võrreldes vanade EL-i liikmesriikidega. Võrreldes muutusi 20. sajandi viimase kümnendi jooksul, tõrjub silma, et Balti riikides (sh Eestis) on areng olnud kõige aeglasem, kusjuures tervisesüsteemiga otseselt seostamata haiguste lõikes suremus isegi suurenes sel perioodil.

Milline võiks olla avalike teenuste panus inimeste elukvaliteedi parandamisse nende tervise parandamisel ning arendamisel? Tabelis 2.6.1. on toodud OECD metoodika järgi arvutatud tervishoiu kogukulude jao-

tus erinevate teenuseliikide kaupa 2000. ning 2006. aasta võrdluses. Eelpool kirjeldatud tervikliku tervise-teenuste kontseptsiooni kohaselt sisaldub siin küll valdav osa rahvatervise teenustest, kuid jäävad välja teiste sektorite tegevused.

Üldiselt on näha, et rahahulk tervishoiusüsteemis sisuliselt kahekordistus sajandialguse esimese kuue aastaga, mis üldjoontes järgib Eesti SKP nominaalkasvu. Valdav osa rahast on suunatud raviteenustele ning ravimitele, kusjuures esimese osakaal on mõnevõrra langenud ja teisel pisut tõusnud. Raviteenuste puhul on seejuures oluline pikaajalise hooldusravi lisandumine eraldi reana, mistõttu summaarselt erinevate ravimisega seotud teenuste osakaal praktiliselt ei muutunud. Märkimisväärne on preventsiionikulude kasv 1,8%-lt 2,5%-ni, milles sisaldub suuresti HIV-ennetuse massiivne kasv, aga samuti suurte riiklike rahvatervise programmide käivitamine (vt allpool).

Tervise-teenuste kättesaadavus

2008. aastalõpu seisuga oli Eesti Haigekassa poolt tervisekindlustusega kaetud 1 281 718 elanikku ehk 95,4% kogu rahvastikust. Aasta varem olid vastavad näitajad 1 287 765 ning 96,0%. Kõigist ravikindlustust omavatest elanikest panustas ise raviraha kogunemisse sotsiaalmaksu kaudu 51% 2008. aastal ning 52% aasta varem.

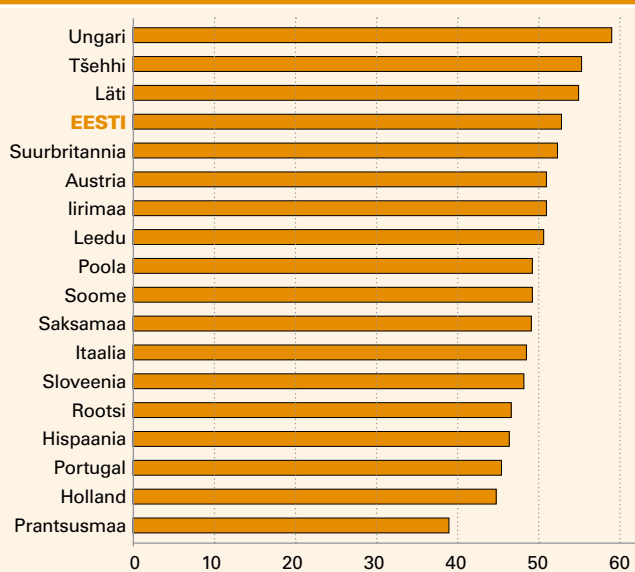
Raviteenused

Raviteenustest puutub suurem osa inimestest kokku *esmatasandi teenustega*, mis peaks tagama professionaalse toe nii üksikisiku tervise pidevale jälgimisele sünnist surmani, kui ka kiire sekkumise haigestumise puhul, kui see ei nõua viivitamatut haiglaravi.

Joonisel 2.6.3. on näha, et arstivisiitide arv on kõikunud 7 miljonit visiidi juures aastas, perearstiabi käivitumise järgselt toimub valdav osa visiitidest perearsti juures. 2008. aasta Haigekassa uuringu järgi viimase 12 kuu jooksul perearsti külastanutest pääsesid arsti vastuvõtule hiljemalt 2 päeva pärast 69% ja samal päeval 34%. Probleeme või tõrkeid perearstile pääsemisega tekkis 10%-l vastajatest (Haigekassa/Sotsiaalministeerium 2008).

Valdavalt perearstiabi võrgustik katab ühtlaselt kogu riiki ning tagab üldiselt hea geograafilise kättesaadavuse. Kättesaadavuse olulisemad probleemid on seotud esmatasandi teenuste piiratud valikuga, mis ei vasta elanikkonna ja tervishoiusüsteemi vajadustele ning ootustele; kvalifitseeritud tervishoiutöötajate puudusega äärealadel; sisult esmatasandisse kuuluvate teenuste (kodune õendusabi, füsioteraapia) ebaühtlase ja ebapiisava kättesaadavusega; üldarstiabi halva kättesaadavusega perearstide töövälisel ajal; teenuste halva kättesaadavusega ravikindlustamata isikutele ja mitteerakorralise transporditeenuse halva kättesaadavusega (Esmatasandi arengukava 2008).

Joonis 2.6.2. Välditav (ravi ja ennetusega) suurem üldsuremusest (%), 2000–2001 valitud EL-i liikmesriikides

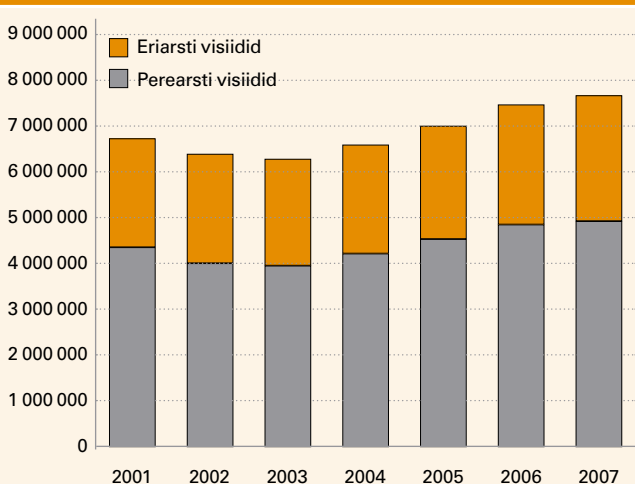
Allikas: Nolte ja McKee 2004.

Tabel 2.6.1. Tähtsamad tervishoiukulud funktsioonide lõikes (miljonites kroonides)

Funktsioon	2000. a	2006. a	2000. a	2006. a
Raviteenused	3003,8	5496,1	58%	53%
Taastusravi	58,7	118,8	1,1%	1,1%
Pikaajaline hooldusravi	0,3	369,7	0,0%	3,5%
Tervishoiu tugiteenused (sh kiirabi)	367,9	923,1	7,1%	8,8%
Meditsiinitooted ambulatoorsele patsientidele (sh ravimid)	1282,5	2877,0	25%	28%
Preventsioon ja elanikkonna tervishoid	90,9	265,7	1,8%	2,5%
Tervishoiu administreerimine ja ravikindlustus	231,4	284,6	4,5%	2,7%
Kapitalkulu	110,0	105,7	2,1%	1,0%
Kokku	5145,5	10 440,9	100%	100%

Allikas: Sotsiaalministeerium 2007.

Joonis 2.6.3. Pere- ja eriarstiabi teenuste osutamine 2001–2007

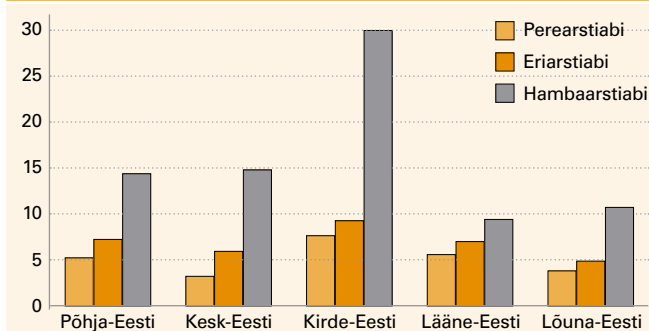
Allikas: Eesti Haigekassa majandusaasta aruanded 2002–2007.

Tabel 2.6.2. Eriarstiabi teenuste kasutamine 2001–2007

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Eriarstiabi kasutanud kindlustatute arv	932 021	919 470	914 611	917 227	919 822	980 809	1 000 702
Ambulatoorne	750 533	744 367	740 153			771 070	786 178
Päevaravi						40 036	45 612
Statsionaarne	181 488	175 103	174 458			169 703	168 912

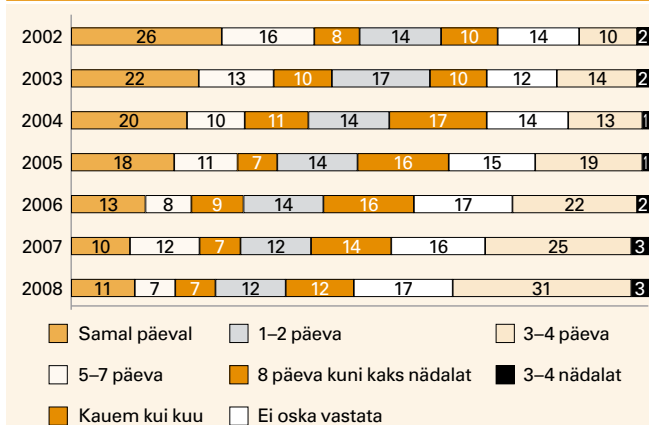
Allikas: Eesti Haigekassa.

Joonis 2.6.4. Elanike hinnang arstiabi kättesaadavusele (arstiabist ilma jäämine, %)

Allikas: Statistikaamet.

Joonis 2.6.5. Aeg mis kulub eriarsti juurde pääsemiseks, %

Allikas: Kindlustatute rahulolu-uuring. Eesti Haigekassa & Sotsiaalministeerium 2008.

Kiirabiteenust, mis samuti esmatasandi individuaalteenuste hulka kuulub, kasutatakse aastas ca 180 väljakutset 1000 elaniku kohta aastas, sama näitaja Põhjamaades on umbes 100 (Tervishoiuamet). Tegemist peaks olema vältimatut meditsiinilist sekumist nõudvate terviseprobleemide teenindamisega, kuid tegelikkuses kasutatavad inimesed seda teenust märksa laiemalt. Haigekassa uuringu "Patsientide hinnangud tervisele ja arstiabile 2008. a" järgi eelistab 37% elanikest öhtu- ja öötundidel või nädalavahetusel tekkiva ootamatu terviseprobleemi

korral kutsuda koju kiirabi. Samal ajal töötab juba alates 2005. aastast spetsiaalne perearsti nõuandetelefon (1220), mis peaks suutma lahendada esmase konsultatsiooniga või järgmisel tööpäeval arstivisiidiga piirduvad probleemid. Kui 2005. aastal kasutas nimetatud teenust 7% inimestest ja 2007. aastal 17%, siis 2008. aastal on teenuse kasutamine langenud 12%-le (Aaviksoo ja Koppel 2008, Eesti Haigekassa). Kiirabi kutsumist eelistatakse sageli seetõttu, et abi saamine on kindel ja toimub kiiresti. Kiirabibrigaadiga rahulolu oli viimase 12 kuu jooksul teenusega kokkupuutunud seas hea või väga hea 85%-l.

Eriarstiabi ambulatoorsete teenuste kasutajate arv on viimastel aastatel kasvanud, seda eriti ambulatoorsete ja päevaraviteenuste osas (tabel 2.6.2.). Ambulatoorseid teenuseid kasutas 2007. aasta jooksul 61% kõigist kindlustatutest.

Eestis on elanike endi hinnang arstiabi kättesaadavusele viimastel aastatel püsinud suhteliselt muutumatu. Heaks või pigem heaks hindab seda haigekassa ja sotsiaalministeeriumi iga-aastase rahulolu-uuringu põhjal pidevalt pisut üle poolte küsitletutest (Haigekassa/Sotsiaalministeerium 2008).

Rohkem kui maa- või linnapiirkonnas elamine, mõjutab Eestis arstiabi kättesaadavust inimeste elukohta. Ambulatoorsete teenuste suhtarv elaniku kohta, mis vaikselt kuid järjekindlalt on kasvanud, erineb piirkonniti kuni 60%. 2005. aasta andmetel oli see Tallinnas 7,9 ning Raplamaal 4,6 visiiti aastas elaniku kohta. Eesti keskmist (6,1) ületas see ainult Harju-, Tartu-, Pärnu- ning Saaremaal (Statistikaamet 2008). Varasemalt on kirjeldatud ka haiglaravi sageduse kuni 2-kordset erinevust maakondade vahel (Kunst 2002). Samal ajal elanike küsitluse põhjal jäi Eestis 2005. aastal kõige enam inimesi arstiabita Kirde-Eestis (joonis 2.6.4.). Hambaarstiabi ei saanud seal vajadusel 30% abivajajatest. Perearstiabi kättesaadavus oli kõige parem Kesk-Eestis, vaid 3,4% vastanutest leidsid, et ei saanud vajadusel perearstiabi.

Viimastel aastatel on püütud vähendada ka ravi järjekordasid. Haigekassa üldine tegevusprintsip on piiratud rahaliste võimaluste tingimustes suurendada kuluefektiivsete teenuste mahtu (näiteks perearsti visiitid) ning lahendada kõige suurema ja märgatavama probleemiga järjekordasid (endoproteesid, katarrakt), samal ajal kui pisitasa pikeleb aeg nn tavalistele arstivisiitidele jõudmiseks (Aaviksoo ja Paat 2007). Näiteks samal päeval arsti vastuvõtule pääsenute osakaal on 2008. aastaks langenud 15% võrra ehk üle 2 korda võrreldes 2002. aastaga. Samas on 3,1 korda suurenenud nende inimeste hulk, kes peavad ootama eriarsti juurde saamist rohkem kui kuu, vastavalt 31% 2008. aastal ning 10% 2002. aastal (joonis 2.6.5.). Lõpptulemusena hakkab lähiajal suurem osa elanikke tajuma seetõttu kättesaadavuse halvenemist eriarstiabile jõudmise piirangute tõttu.

2.7. Riiklikud rahvatervishoiu teenused

Kogu rahvastikule suunatud ennetustegevuses toimub valdav osa tegevustest Sotsiaalministeeriumi ja Tervise Arengu Instituudi poolt juhitud rahvatervise strateegiate kaudu. Lisaks teostab nakkushaiguste ja keskkonnatervise alast seiret ning järelevalvet Tervisekaitseinspeksioon, mis on välja kasvanud nõukogudeaegsest sanitaar- ja epidemioloogia teenistusest.

Alates 2009. aastast on kõik temaatilised strateegiad formaalselt koondatud „Rahvastiku tervise arengukava 2009–2020“ alla. Nimetatud arengukavas on välja toodud viis temaatilist valdkonda, mis kajastavad sotsiaalse sidususe ja võrdsete võimaluste suurendamist, lastele tervisliku ja turvalise arengu tagamist, tervist toetava keskkonna kujundamist, tervislike eluviiside soodustamist ning tervishoiusüsteemi jätkusuutlikkuse kindlustamist. Nende temaatiliste valdkondade kaupa on esitatud ka arengukava üldesmärgi täitmiseks seatud prioriteedid, strateegilised eesmärgid ning meetmete kompleksid (RTA 2008).

Vaktsineerimine ehk immuniseerimine on majanduslikult üks tasuvamaid rahvatervise valdkonna meetmeid elanike kaitsmisel nakkushaiguste eest. Näiteks ei esine seetõttu Euroopas lastehalvatust ja kogu maailmas on likvideeritud rõuged. Last immuniseerimisega hõlmatud Eestis on väga kõrge (joonis 2.7.1.) ning seetõttu haigestumine vaktsiin-välditavatesse nakkushaigustesse, näiteks B-viirushepatiiti, on oluliselt vähenenud või on püsinud pidevalt väga madalal tasemel, näiteks nagu leetrid, punetised, difteeria ja teetanus.

Suuremat osa konkreetsetest rakendustegevustest viiakse ellu valdkondlike *rahvatervise strateegiate* kaudu, milleks on:

- Narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012
- Südame- ja veresoonkonnahaiguste ennetamise riiklik strateegia 2005–2020
- Liikumisharrastuse strateegiline arengukava 2006–2010
- HIV-i ja AIDS-i strateegia aastateks 2006–2015
- Riiklik vähistrateegia aastateks 2007–2015
- Riiklik tuberkuloositõrje strateegia aastateks 2008–2012

Rahvatervisealased teenused

Mitmed strateegiad rahastavad vahetult erinevaid teenuseid, näiteks HIV-i ja AIDS-i strateegia erinevaid narkomaanidele suunatud kahjude vähendamise teenuseid, nagu süstalde vahetamine ja metadoon-asendusravi; südame- ja veresoonkonna strateegia suitsetamisest loobumise nõustamist; liikumisharrastuse arengukava noorsportlaste meditsiinilist teenindamist; vähistrateegia tubakast loobumise nõusta-

mist; tuberkuloositõrje strateegia otseselt kontrollitud tuberkuloosi ravi jne.

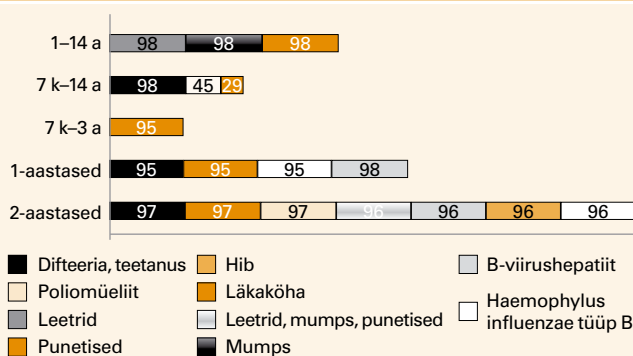
Mitmeid haiguste ennetamisele suunatud teenu-seid rahastatakse ka Eesti Haigekassa poolt. Nende projektide elluviimine toimub osana rahvatervise strateegiast. 2007. aastal kinnitas Eesti Haigekassa nõukogu tervise edendamise ja haiguste ennetamise pikaajalised prioriteedid, millele toetudes toimub ka vastavate projektide elluviimine.

Nende projektide raames toimub:

- raseduseelne ja -järgne nõustamine;
- raseduskriisi nõustamine;
- sünnieelne sõeluuring kromosoomihaiguste vältimiseks;
- suuremates sünnitushaiglates vastsündinute kuulmise sõeluuring;
- vastsündinute fenüülketonuuria ja hüpotüreooosi sõeluuring;
- lähedase pereliikme kaotanud lapse rehabilitatsioon;
- koolitervishoiuteenuse osutatamine kõigis üldhariduskoolides ja põhikooli baasil kutseõppeasutustes;
- noorte reproduktiivtervisealane ning sugulisel teel levivate haiguste ennetusele suunatud nõustamine;
- 30–59-aastaste naiste emakakaelavähi varajase avastamise sõeluuring;
- kõrge riskiga 30–60-aastaste kindlustatud inimeste täiendav uurimine ja testimine südame-veresoonkonna haiguste ennetamiseks ja varajaseks avastamiseks;
- 50–62-aastaste naiste rinnavähi varajase avastamise sõeluuring.

Kogu rahvastikule või spetsiifilistele sihtrühmadele suunatud teenuste puhul on oluline, et need jõuaks kõigi asjassepuutuvate inimesteni, sõltumata nende

Joonis 2.7.1. Laste vaktsineerimisega hõlmatud vanuse lõikes (%)

Allikas: Tervisekaitseinspeksioon.

sotsiaal-majanduslikust staatusest, elukohast või haridustasemest.

Oluline puudus mitmete rahvatervishoiu teenuste puhul on nende väikene ulatus ning ebaühtlane kaetus. Väikestele ja kindlatele sihtrühmadele suunatud teenuste kättesaadavus on reeglina väga hea, näiteks rasedatele ja vastsündinutele suunatud teenused. Samuti on valdav osa teenustest kättesaadavad vähemalt kõigis maakonnakeskustes. Samal ajal näiteks laste tervise arendamiseks ellukutsutud koolitervishoiuteenuse puhul, mis iseenesest jõuab kõikidesse koolidesse, jäävad tähelepanu alt välja koolikohustust mittetäitvad lapsed. Samuti võib Eesti Haigekassa tulenevalt ravikindlustuse seadusest osutada teenuseid ainult kindlustatud isikutele, mis jätab automaatselt välja 5%-se väga haavatava osa elanikkonnast. Suuremahulisemate projektide puhul planeeritakse teenuste mahtu ja hõlmatusi sageli eeskätt Haigekassa eelarve võimalustest, mitte elanikkonna vajadustest lähtuvalt (Aaviksoo 2007, 2008).

Paljude teenuste osutajateks on mittetulundusühingud, kes sõltuvad riigi või välisest rahastamisest ning sponsoortest, mistõttu nende pikaajaline arendamine on heitlik ning jätkusuutlikkus nõrk. Huvitav areng on viimasel ajal tekkinud sotsiaalne ettevõtlus (Terve Eesti SA, MTÜ Convictus, MTÜ Käi Jala jt), mille puhul uuenduslikud ärimudelid võimaldavad täpsemini sihistada teenuseid ja seeläbi kaasata mitmekesisemat kapitali (sh erasektorist), mis aitab maandada riske ja areneda.

Rahvatervisealane teavitus ja koolitus

Suuresti on nende riiklike strateegiate tegevus suunatud elanike käitumise muutmisele erinevate üldelanikkonna või ka probleemiga tegelevatele professionaalidele suunatud teavitustegevuste kaudu. Selleks rahastatakse meediakampaaniad ning massiüritusi, töötatakse välja ja publitseeritakse infomaterjale, soovitusi, korraldatakse koolitusi.

Iseloomulikuks ja edukaks näiteks on Eesti Haigekassa poolt rahastatud kodu- ja vaba aja vigastuste, s.h. alkoholi tarvitamisest tingitud terviskahjustuste ennetamise projektid kõikides maakondades (Eesti Haigekassa „Tervise edendamise projektide 2007. aasta tulemused“). Selle käigus on üks olulisemaid tulemusi paikkondlike koostöövõrgustike teke, kuhu kuuluvad vigastuste erinevate aspektidega tegelevad ametkonnad (politsei, päästeamet, haridusasutused), aga ka kohalikud otsustajad ja meedia. Suhteliselt tagasihoidlike rahaliste vahenditega on saavutatud maavalitsuse ja omavalitsuste tasandil varasemast suurem valmisolek tervise edendamisega tegeleda. Saavutatud on omavalitsuste poliitiline toetus tervisedenduse laiendamise osas, nii et ollakse valmis ise ohutuse teemat arendama ja ellu viima.

Olulise struktuurse muutusena on riiklike rahvatervise strateegiate toel tekkinud kõikidesse maakondadesse ning suurematesse linnadesse nn tervisenõukogud, mille ülesandeks on koordineerida

tervise sektori ning sellest väljapoole jäävate eluvaldkondade tegevusi enam tervist toetavas suunas (RTA 2008). Edukal valdkondadevahelisel koostööl on potentsiaalselt väga suur mõju kõigi piirkonna elanike tervisele, näiteks läbi planeeringute ning ühistranspordi korraldamise, aga ka läbi vastastikuse informeerimise.

Eraldi tähelepanu väärib tegevus on ka erinevate nn terviseteadlikkuse võrgustike arendamine, mida samuti rahastatakse rahvatervise programmidest. Siia kuuluvad tervislike koolide ja lasteadeade, tervislike töökohtade ja tervislike haiglate võrgustikud. Kõigi nende eesmärgiks on arendada teadlikkust võimalustest, kuidas igapäevaseid põhitegevusi kavandades on võimalik suuremat kasu tuua iseenda ning lähikondsete tervisele.

Väga oluline tegevus riiklikul tasandil on olukorra seire ja analüüs, et tagada olukorrast adekvaatne ülevaade, mis võimaldab riigil endal, aga ka kõigil teistel organisatsioonidel ja üksikisikel oma tegevusi paremini juhtida ning vältida riske. Seda on rõhutatud eranditult kõikides WHO poolt koostatud riiklike strateegiate hindamisraportites (Drew 2008, Farrington 2006).

Sektoritevaheline koostöö ja kohaliku omavalitsuse võimalused

Rahvusvahelistes hindamisraportites on positiivselt esile tõstetud Eesti uuemate rahvatervise strateegiate terviklikku lähenemist ja erinevate osapoolte ja rahastamisallikate ühendamist ühiste eesmärkide alla. Näiteks südameveresoonekonna haiguste ennetamise strateegia hindamisaruandes on soovitatud arendada veelgi enam tervele kogukonnale suunatud kampaaniaid. Koolipõhiste sekkumistele ja individuaalselt koostatud tervisekäitumise muutmise programmidele käimist ja jalgrattaga sõitmist reklaamivad ning võimalusi loovad transpordipoliitikad lisades saavutatakse oluliselt paremaid tulemusi (Farrington 2006). Näiteks jalakäijasõbralike tänavatega piirkonnad ergutavad inimesi tegema jalgsi liikumisest oma igapäevaelu nauditava osa. Selle saavutamine võib aga nõuda sektoritevahelist koostööd ja kohalikele omavalitsustele suurema otsustusõiguse andmist.

Positiivse tegurina noorte kehalise aktiivsusega seoses võib märkida, et riigi üldise eduka arenguga on kaasas käinud ka koolide olukorra paranemine spordirajatiste- ja inventariga varustatuse osas. Võrreldes 2003. aastaga oli 2008. aastal Eestis staadion 62%-l koolidest (võrreldes 49%-ga 2003. aastal), võimla või selle kasutamise võimalus 85%-l koolidest (75% 2003. aastal) ning ujula kasutamise võimalus 11% koolidest (4% 2003. aastal) (Raudsepp jt 2008).

Näiteid riiklikul ja ka kohalikul tasandil vastu võetavate otsustega tervise mõjutamist soodsas suunas võib tuua veel. Kuigi endiselt hindab üle poole õpilastest nii alkoholi kui tubaka kättesaadavust kergeks, on õpilaste hinnangul nii alkoholi kui tubaka kättesaadavus vähenenud viimastel aastatel (ESPAD

2008). See võib viidata karmima tubaka- ning alkoholipoliitika soodsale mõjule. Niisamuti võib positiivsele poolele kanda juunis 2007 kehtestatud keelu suitsetamisele toitlustusasutustes, mille osas Eesti oli 11. riik maailmas. Aasta hiljem läbi viidud uuring näitas elanike suurt toetust suitsuvabale avalikule

ruumile. Uuringu järgi on tervelt 86% elanikest rahul suitsetamise keelustamisega toitlustusettevõtetes. Tervelt 70% suitsetajatest oli rahul, et toitlustusettevõtetes ei suitsetata ning 40% on pärast piirangu teostumist kaalunud suitsetamise mahajätmist (Klaster 2008).

2.8. Tervise mõju makromajandusele

Tervise määravad geneetilised, majanduslikud, sotsiaalsed, kultuurilised ja keskkondlikud faktorid. Kuid tervis võib omakorda mõjutada ka majandustulemusi.

Joonis 2.8.1. näitab lihtsustatult, kuidas tervis mõjutab majanduslikke tulemusi arenenud riikides peamiselt nelja kanali kaudu (nii indiviidi kui ka riigi tasemel): suurenenud produktiivsus, suurem tööjõu pakkumine, paremad oskused kõrgema hariduse ja parema koolituse läbi, ning rohkem säästusid füüsilisse ja intellektuaalsesse kapitali investeerimiseks. Neid nelja kanalit kujutab joonise parempoolne osa.

Joonise vasakpoolse küljel on toodud tegurid, mis mõjutavad tervist: geneetiline taust, elustiil, elu- ja töötingimused (sh ligipääs terviseteenustele ja nende kasutamine, haridus, jõukus, eluase, elukutse) ja üldisemad sotsiaalmajanduslikud, kultuurilised ja keskkondlikud tingimused.

Analüüsid tervise mõju majandusarengule, on oluline silmas pidada positiivset tagasisidet sissetulekutelt tervisele. Jõukus võib tervist mõjutada kahel viisil: otseselt läbi materiaalsete tingimuste, mis soodustavad tervise arendamist, ning mõju kaudu sotsiaalsele kaasatusele, võimalusele kontrollida elus ette-tulevaid olukordi ning turvatunde. Kui sissetulek on kõrgem teatud baastasemest, siis võib sissetulek osutada tähtsamaks just tänu seosele muude sotsiaalsete ja psühholoogiliste faktoritega, eriti ühiskondades, kus sotsiaalne kaasatus sõltub tugevalt isiku sissetulekust (Marmot 2002).

Eestis on tervise ja makromajanduse seoseid uuritud 2006. aastal Poliitikauuringute Keskuse Praxis, Maailma Terviseorganisatsiooni ja Sotsiaalministeeriumi ühistööna valminud töös (Suhrcke jt 2006). Selle analüüsitulemustes järeldatakse, et täiskasvanute tervises seisund mõjutab majanduslikku produktiivsust nii üksikisiku, leibkonna kui ka rahvamajanduse tasemel. Analüüsi peamine järeldus on see, et halvem hinnanang tervisele mõjutab kõiki kolme tööturu tulemust negatiivselt.

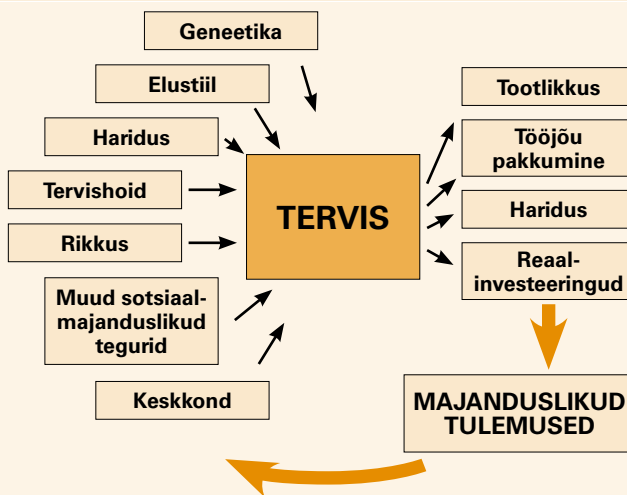
Esiteks on rahuldava tervisega isikute puhul on tõenäosus oma *tööjõudu pakkuda* väiksem. Eestis on 40–50 tuhat inimest, st 6–7% tööjõust (vanuses 15–74), mitteaktiivsed haiguse, vigastuse või puude tõttu. Sel-line osakaal on alates 1997. aastast olnud suhteliselt stabiilne, kerge suundumusega ülespoole. Suurim osa langeb loomulikult vanusegrupile 50–74 aastat (Statistikaamet 2008). Halva tervises seisundiga meestel on peaaegu 40% väiksem tõenäosus tööturul osaleda kui

hea tervises seisundiga meestel. Naiste puhul on vastav näitaja peaaegu 30% (tabel 2.8.1.).

Samast uuringust ilmnes nii meeste kui naiste puhul tervises seisundi väga oluline seos hõivest lahkumisega. Nii suuren-das kehva tervis tõenäosust järgmise paari aasta jooksul hõivest lahkuda 6,4 protsenti ja naistel 5,6 protsenti, võrreldes nendega, kes ei öelnud endal olevat kehva tervist.

Siiski ei ole majandusteooria kohaselt tervisel ühene mõju tööjõu pakkumisele. Ühest küljest võib halva tervise ja mada-lama tootlikkuse tõttu makstav väiksem palk viia väiksema tööjõu pakkumiseni, sest madala palga tõttu muutub kodus olemine suhteliselt atraktiivsemaks. Teisalt võib madalama tootlikkuse tõttu vähenenud sissetulek eluajal motiveerida inimesi seda kompenseerima tööjõu pakkumise suurenda-mise abil. Sissetulekuefekt muutub tõenäoliselt olulisemaks, kui sotsiaaltoetuste süsteem ei pehmenda vähenenud pro-duktiivsuse mõju eluajal teenitule. Asendusefekti ja sisse-

Joonis 2.8.1. Tervise ja majanduse seosed

Allikas: Suhrcke jt 2006.

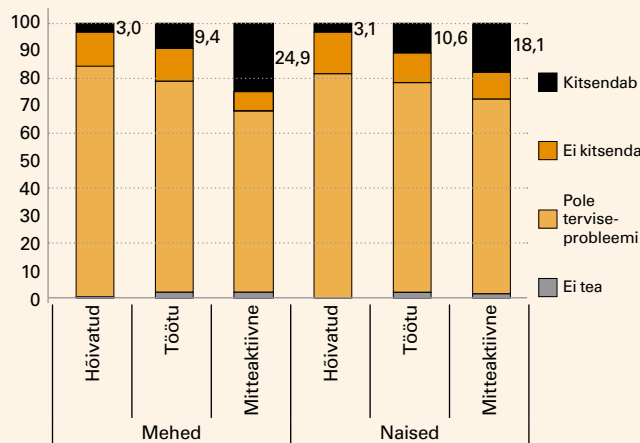
Tabel 2.8.1. Tööjõus osalemise tõenäosuse sõltuvus tervises seisundist, võrreldes hea tervisega inimes-tega (marginaalsed efektid)

	Mehed	Naised
Rahuldav tervis	-10%***	-15%***
Halb tervis	-39%***	-29%***

Märkus: *** oluline 1% juures

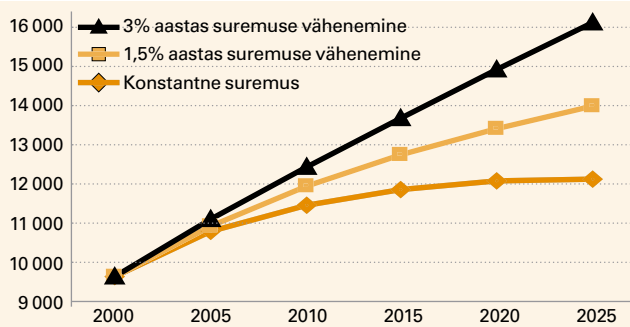
Allikas: Suhrcke jt 2006.

Joonis 2.8.2. Kui palju piirab (või “piiraks” mittetöötavate isikute puhul) tervisehäire tehtava töö tüüpi 2002. aastal (%)

Allikas: Suhrcke jt 2006.

Joonis 2.8.3. SKP simuleeritud muutus inimese kohta suuremuse eri stsenaariumite korral (USA dollarites)

Allikas: Suhrcke jt 2006.

tulekuefekti vastupidise mõju tulemus muutub lõppkokkuvõttes empiiriliseks küsimuseks (Currie ja Madrian 1999).

Kehva tervise negatiivset mõju kinnitavad ka väiksem *töötundide arv ja kuupalk*. Halva tervise korral väheneb iganädalaste töötundide arv keskmiselt rohkem kui 12 tundi meestel ning umbes 8 tundi naistel, võrreldes inimestega, kellel on hea tervis (Suhrcke jt 2006). Halb tervis vähendab töötavate meeste netokuupalka peaaegu 1300 krooni võrra (st ca 30% meeste keskmisest palgast uuritud valimis) ning naistel umbes 600 krooni (st ca 20% keskmisest naiste palgast uuritud valimis) (Suhrcke jt 2006).

Mõju majandusele tuleneb *ka tootlikkuse vähenemisest*, eeldades, et terved isikud toodavad ühe töötatud tunni kohta rohkem. Ühest küljest võib produktiivsust otseselt suurendada paranenud füüsiline ja vaimne aktiivsus, teisalt võivad füüsiliselt ja vaimselt aktiivsemad isikud paremini ja efektiivsemalt kasutada tehnikat, masinaid ja seadmeid. Eeldatavalt on tervem tööjõud paindlikum ja kohanevamus muutuste suhtes (nt muutused tööülesannetes ja tööorganiseerimises), mis vähendab tööjõu voolavust

koos sellega seonduvate kuludega (Currie ja Madrian 1999). Eesti Tööjõu-uuringu andmetel oli 2002. aastal vanusegrupis 15–64 aastat 21% meestel ja 23% naistel mõni tervisehäire. Tööl käivate inimeste osas oli see 17%, töötute osas 24% ning mitteaktiivsete inimeste osas 31%. Üldiselt tervisehäire “piirab märkimisväärselt või veidi” töö tüüpi ja hulka 3%-l töötaval, 9%-l töötutel ja 21%-l mitteaktiivsetel inimestel (joonis 2.8.2.).

Tervisel on eelduste kohaselt mõju ka rahvastiku *haridustasemele*. Inimkapitali teooria järgi on haritumad inimesed produktiivsemad (ning teenivad rohkem). Kui parema tervise ja toitumusega lapsed saavad parema hariduse ning puuduvad koolist põhjusteta vähem ning ei lange koolist varakult välja, mõjutab noorukite paranenud tervis nende tootlikkust tulevikus. Veelgi enam, kui hea tervis on seotud ka pikema elueaga, on tervetel isikutel suurem stiimul investeerida haridusse ja koolitustesse, kuna oskuste amortiseerumine on väiksem (Strauss ja Thomas 1998).

Säästus ja investeerimine. Indiviidi või rahvastiku tervis mõjutab mitte ainult sissetulekut, vaid ka sissetulekute jaotamist tarbimise, säästmise ja investeerimise vahel. Hea tervisega inimestel on tõenäoliselt pikem ajahorisont, mistõttu nende säästmismäär võib olla kõrgem kui halva tervisega inimestel. See tõttu võib kiire eeldatava eluea tõusuga elanikkonnalt oodata suuremate säästude kogumist. See peaks ka soodustama investeringuid füüsilisse ja inimkapitali (Bloom, Canning ja Graham 2003).

Kuid milline võiks rahvastiku tervise mõju olla agregeeritud tasemel kogu ühiskonna majandusarengule? Riikide kogemused näitavad, et rahvastiku tervis on selge majanduskasvu mõjutaja. Bhargava, Jamison ja Murray (2001) näitavad paneelandmete regressiooni abil, et SKP 5-aastane kasvukiirus inimese kohta sõltub muuhulgas riigi täiskasvanud elanikkonna suremusest ning et põhjuslikkuse suund on selgelt täiskasvanute suremusest majanduskasvu poole.

Suhrcke, Vörk ja Mazzuco poolt läbi viidud analoogilise ökonomeetrilise simulatsiooni tulemuste põhjal oleks täiskasvanute suremuse vähenemisel potentsiaalselt märkimisväärne positiivne mõju Eesti majanduskasvule. Uuringu autorid rõhutavad, et antud tulemuste väärtuslikkus ei seisne mitte niivõrd SKP absoluutse taseme ennustamises, kuivõrd eri stsenaariumide korral suhtelise muutuse võrdlusvõimaluses. Analüüsitud kolme stsenaariumi puhul (joonis 2.8.3.) täiskasvanute suremuse vähendamisel 1,5% võrra aastas võiks 25 aasta pärast SKP inimese kohta olla 14% kõrgem võrreldes olukorraga, kui täiskasvanute suremus ei vähene. 3%-lise aastase suremuse vähendamisega võiks SKP inimese kohta olla vastavalt 30% kõrgem. Et tegelikult kaasneb suremuse vähenemisega ka haigestumuse vähenemine, siis on ilmselt tegelik mõju majandusele veelgi suurem.

Võrdluseks, Soomes oli 2000. aastal täiskasvanute suremuskordaja 307, Eestis 641 (vanusegrupis 15–64, 100 000 inimese kohta rahvastikus) (WHO DMDB 2009). 1,5%-lise vähenemise puhul täiskasvanute suremuses kuluks Eestil 49 aastat, et jõuda samale tasemele, kus Soome oli 2000. aastal. Suremuse iga-aastasel 3%-lisel vähenemisel saavutak-

sime Soome taseme aastaks 2025. Joonis 2.8.3. näitab muuhulgas, et SKP inimese kohta kasv pidurdub või võib ka langeda, kui täiskasvanute suremus jääb praegusele kõrgele tasemele (konstantse suremusega stsenaarium). Seega majanduskasv ei saa jääda püsima, kui rahvastiku tervis ei jõua majandusedule järele.

2.9. Kokkuvõte

2006. aastal oli Eesti keskmise eeldatava eluea poolest maailmas 93. kohal, meist vähem elasid inimesed veel 86 riigis. Ometi on 21. sajandi esimestel aastatel eluiga pikenenud väga kiiresti ning alates 1990. aastatest kokku on eluiga pikenenud meestel 2,6 ja naistel 4,1 aastat (Statistikaamet). Seega on kasv olnud kiirem kui kunagi varem viimase poolsajandi jooksul ning täna elavad eestlased kauem kui kunagi varem.

Kogu endise Nõukogude Liidu territooriumil, aga suuresti kõigis nn sotsialistlikes Ida-Euroopa riikides tekkis elanike eluea stagnatsioon umbes 1960. aastatel. Nii ka Eestis. Nelja aastakümne kokkuvõttes ei ole meeste eluiga üldse muutunud ning naiste eluiga on kasvanud vaid kahe aasta ümber (Katus 2009). Eesti ja Soome naised olid 1960. aastal samal tasemel, meeste eluea vahe oli ka Põhja-Euroopa tolleaegse ühe mahajäänuma maa meeste elueaga võrreldes 1960. aastal ligi ühe aasta madalam, järgnevatel aastakümnetel on see vahe vaid suurenenud (vt Caselli 1995, Katus 2009).

Eestis ületati 1980. aasta keskmine eluiga alles 1996. aastal. Suure vaevaga oleme jõudnud Euroopa jõukamate riikide 20 aasta tagusele tasemele, kusjuures vaatamata viimase viie aasta suurele spurdile on kogu taasiseseisvumisaja jooksul ülejäänud riigid Eestil eest ära liikunud. Olgugi et naiste terviseareng on olnud stabiilsem, on 2006. aastal Soomega võrreldes naiste eluiga ligi 5 aastat madalam, meeste elueavahe on kärisenud juba ligi 9 aastale (WHO 2009). Miks on see nii?

Kokkuvõtlikult võib suure tõenäosusega öelda, et seda on põhjustanud nii elanike ennasthävitav tervisekäitumine koos seda soosiva keskkonna ja väärtussüsteemiga, kui ka ebatõhus tervisesüsteem, mis ei ole suutnud rakendada piisava kiirusega tervist parandavaid meetmeid (Nolte ja McKee 2004).

Empiirilised uuringud näitavad, et rahvastiku hea tervis ei ole üksnes majanduskasvu loomulik kõrvalprodukt, vaid et ka rahvastiku tervis mõjutab omakorda majanduslikku arengut. Võttes sihiks vähendada suremust 3% aastas, jõuaksime Soome tänasele tasemele aastaks 2025 ning potentsiaalselt võiks iga elaniku kohta sisemajanduse koguprodukt olla 30% suurem, võrreldes olukorraga, kus suremus jääks tänasele tasemele (Suhrcke jt 2006).

Potentsiaali rahvastikutervise arenguks on nii tervisekäitumise paranemises kui tervisesüsteemi

ulatuslikumas ja tõhusamas toimimises. Kui toidusedeli tervislikumaks muutumises on saavutatud üsna hea tulemus, arvestades meie laiuskraadi ning ostujõudu, siis liikumisaktiivsus on endiselt ebapiisav enamuse Eesti elanike puhul sarnaselt 1990. aastate algusega, vaatamata võimaluste olulisele paranemisele. Ka riskikäitumine, eeskätt tööaliste meeste hulgas, pole märkimisväärselt muutunud: alkoholi tarvitamine kasvab püsivalt ning suitsetamine väheneb visalt.

Suhteline mahajäämus Euroopa teiste riikidega võrreldes on kõige väiksem laste ja noorte tervises. Tervisekäitumises ei saa Eesti noori küll teistele eeskujuks seada, kuid mitmes küsimuses on märgata ratsionaalsuse kasvu ning väikest muutust paremusele paari viimase aasta jooksul. Näidetena sobiks märkida vähem riskeerivat seksuaalkäitumist ning isegi alkoholi- ja tubakatarvitamise kasvu pidurdumist. Siiski on probleemiks teiste riikidega võrreldes varane alustamine sõltuvusainete tarvitamisega ning sagedasem purjujoomine.

Tervisekäitumine on oluliselt mõjutatav asjakohase teabe ning soodsa keskkonna loomisega, seda ka Eestis. Praktikas sobib siia näitena tuua toitumise tervislikumaks muutumine toiduõli ning värskete puu- ja juurvilja kättesaadavaks muutumisega alates 1990. aastatest, aga samuti noorte seksuaalkäitumise paranemise ja ka suitsetamisse suhtumise muutus nii noorte kui täiskasvanute hulgas. Samuti, vaatamata HIV-i jätkuvale lubamatult kiirele levikule, on seni suudetud tavaelanikkonna hulgas epideemia levikut ära hoida, mis on viimaste analüüside järgi seostatav ka rakendatud ennetusmeetmetega (Drew jt 2008).

Eestis esineb endiselt märkimisväärselt ebavõrdsust: meeste ja naiste, Eesti eri piirkondade, emakeele, sissetuleku ja hariduse lõikes. Naiste suremusnäitajad paranevad ikka veel kiiremini, võrreldes meestega kõikides eelarühmades (Statistikaamet 2009). Eesti emakeelega meeste keskmine eluiga on võrreldav Euroopa keskmisega 1970. aastatel, mitte-eesti emakeelega meeste puhul on see näitaja kolme aasta võrra viletsam ning on võrreldav muu Euroopa 1950. aastatega (Sakkeus 2007). Madalama sissetulekuga ja haigemad isikud panustavad enam tervishoidu läbi omaosaluse (Habicht *et al* 2006) ja eriarstiabi ei ole ühtlaselt kättesaav, nt haiglaravi kasutamise erinevus on eri piirkondade vahel mitmekordne (Kunst jt 2002).

2.10. Eesti elanikkonna tervisega seotud elukvaliteedi paranemisele suunatud poliitikasoovitused

Oluline võti inimese tervise arendamiseks ja vajadusel parandamiseks on tema enese käitumine. Siiski on tervisega seotud elukvaliteeti võimalik tõsta, luues soodsamaid tingimusi tervislike valikute tegemiseks ning tuues lisakapitali vastutustundlike eratetvõtete kaasamise teel.

Heaks näiteks on lisaks spordirajatiste loomisele lihtsalt liikumiseks tingimuste loomine kergliiklusteede, valgustatud radade ja parkide jm rajamine. Väga oluline on füüsilist keskkonda toetada aktiivse teavitustöö ning äri- ja sotsiaalsete ettevõtete aktiveerimisega. Eestis on paljudes kohtades häid näiteid, mida on mõttekas levitada. Niiviisi võimaldaks teineteiselt õppimine ja ühistöö heade tulemusteni jõuda kiiremini ja väiksema vaevaga.

Kõige parem eri valdkondade ja huvide kokkukulutamise tasand on kogukond, mis paljudel juhtudel tähendab omavalitsust või siis küla või ka linnaosa. Oluline saavutus, mida tuleks tugevdada, on paikondlike tervisevõrgustike teke eri osapoolte vahel, eesmärgiga koordineerida oma tegevusi tervisehoidlikul viisil.

Arvestades inimeste suurt kalduvust jäljendada enda ümber toimuvat, on eestvedamine ja eeskujude loomine väga oluline. Riiklikul tasandil on näiteks väga palju saavutatud tehniliselt lihtsa, kuid eetiliselt mitmetahulise otsusega piirata tubakasuitsetamist avalikus ruumis, mida toetab valdav enamus ja väga suur osa suitsetajaist endist. Lisaks füüsilisele keskkonna muutmisele saadavad sellised otsused olulisi signaale inimestele ka tahtlikuks käitumise muutmiseks. Tubakaga võitlus on heaks näiteks ka rahvusvahelisest koostööst, mida toetab WHO tubakakontrolli raamkoventsioon.

HIV-epideemiaga tegelemine on Eestis päevakorral ka lähiaastatel. Ühelt poolt tuleb järjest enam tegeleda AIDS-i faasi jõudnud patsientidega, mis tähendab suurenenud ravikoormust, aga ka vajadust kasvatada eetilist taset eelarvamuste vabaks suhtumiseks selle diagnoosiga kaasmaalastesse. Eesti on jätkuvalt Euroopa kiiremini kasvava HIV-nakkusega riik, mistõttu ennetustegevusega tuleb jätkata sama tugevalt või isegi jõulisemalt, et saavutatud positiivne trend

pöörata vääramatuks. Epideemia ennetustegevustes väärivad äramärkimist ning julgustamist jätkamiseks ja teistele eeskujuks Tallinna ning Ida-Viru omavalitsuste pingutused neile spetsiifilise terviseprobleemi lahendamisel.

Terviseteenused, mida osutatakse avaliku raha eest inimese elukvaliteedi parandamiseks, peaksid olema universaalsed ja takistusteta kättesaadavad kõigile sihtrühma liikmetele, mitte ainult neile, kelleni on lihtsam jõuda. Eriti tuleks seda jälgida keerulisemas majanduslikus situatsioonis, sest vaesematel inimestel endil võib olla tervislike valikutega konkureerivaid riske väga palju. Professionaalne lähenemine tähendab siinkohal lahenduste suunamist mitte keskmistele, vaid spetsiifilistele sihtrühmadele. Muuhulgas vajab selline tark poliitika olulist panustamist analüüsi, alates põhjustest ning lõpetades mõjudega.

Eelmiste majanduslanguste kogemusel on Eesti elanikud väga tundlikud muutustele majanduskeskkonnas, ning tervises seisund satub löögi alla reeglina kõige haavatavamatel. Ühiskonna eduka ning jätkusuutliku arengu seisukohast oleks oluline tagada põhiline esmasandri arstiabi kõikidele elanikele, sõltumata nende sotsiaalsest seisundist (sh kindlustusstaatus).

Arvestades Eesti tervishoiusüsteemi rahastamise eripära ning toetumist vaid poolele elanikkonnale, oleks tark seda tasakaalustada. Jätkusuutlikumat rahastamist on võimalik otsida nii rahastamise vastutuse õiglasemalt jagamisest kui ka valikuvõimaluste suurendamisega seal, kus see ei kahjusta liigselt vähemvõimekate ühiskonnaliikmete huvisid, tagades laialdase kaetuse põhiteenustega. Eelnevaga seoses on väga oluline jälgida, et teenuste kasutamisega seotud finantsrisk ei suureneks, kuna see on viimastel aastatel olnud kasvavaks ohuks Eestis.

Muuhulgas ei ole riskide maandamisel tähtis vaid omaosaluse jälgimine, vaid läbimõeldud eri poliitika koostoimimine, näiteks eluaseme-, transpordi-, haridus-, maksu- ja regionaalpoliitikas võivad majandusraskuste kontekstis peituda tõhusamad meetmed rahvastiku tervise ja elujõu kasvatamisel. Igal juhul näitavad analüüsid, et investering tervisesse tasub end ära.

Viidatud allikad

1. Aaviksoo et al. (2007). Rinnavähi varajase avastamise projekti aastateks 2002–2006 audit. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus PRAXIS
2. Aaviksoo, A., Paat, G. (2007). Tervishoiuteenuste kättesaadavus. Sotsiaaltrendid 4/2007, Statistikaamet.
3. Aaviksoo et al. (2008). Noorte reproduktiivtervisealane nõustamine ja sugulisel teel levivate haiguste ennetamise projekti audit. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus PRAXIS
4. Abdel, R. Omran The Epidemiologic Transition: A Theory of the Epidemiology of Population Change The Milbank Memorial Fund Quarterly, Vol. 49, No. 4, Part 1 (Oct., 1971), 509–538
5. Arvisto, M., Noormets, J., Paju, K., Piisang, M., Roosalu, M. (2004). Noorte spordiharrastuse struktuur ja arenguvõimalused, Eesti Sporditeabe Sihtasutus

6. Caselli Graziella (1995). The key phases of the European health transition. Polish Population Review, No. 7, 107–125
7. CSDH (2008). Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. Geneva, World Health Organization
8. Drew et al. (2008). HIV-i JA AIDS-iga võitlemine Eestis Välis-hindamise aruanne. World Health Organization
9. Drew, R., Donoghoe, M., Koppel, A., Laukamm-Josten, U., Politi, P., Rotberga, S., Sarang, A., Stöver, H. Evaluation of Fighting HIV/AIDS in Estonia, World Health Organization 2008
10. Eesti Konjunkturiinstituut. (2008). Alkoholi turg, tarbimine ja kahjud Eestis: Aastaraamat 2008, Eesti Konjunkturiinstituut
11. Esmatasandi arengukava. (2008). Esmatasandi tervishoiu arengukava aastateks 2009–2015. Tallinn: Sotsiaalministeerium
12. ESPAD. (2008). Koolinoored ja uimastid: 15–16-aastaste õpilaste legaalse ja illegaalse narkootikumide tarvitamine Eestis. Tallinn: TLÜ Kirjastus
13. EU Common Principles. (2006). Council Conclusions on Common values and principles in European Union Health Systems (2006/C 146/01)
14. European Commission and Parliament (2004). Building our common Future Policy challenges and Budgetary means of the Enlarged Union 2007–2013. Communication from the commission to the council and the european parliament. COM (2004)
15. Eurostat. (2008). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1090,30070682,1090_33076576&_dad=portal&_schema=PORTAL (12.01.2009)
16. Farrington et al. (2006). “Südame- ja veresoonehaiguste ennetamise riikliku strateegia aastateks 2005–2020” hindamiseks. World Health Organization.
17. Habicht, J., Xu, K., Couffinal, A., Kutzin, J. Detecting changes in financial protection: creating evidence for policy in Estonia. Health Policy and Planning (2006); 21 (6): 421–31
18. Habicht, J., Lai, T., Aaviksoo, A. (2008). Ebavõrdses tervises – lahendamata väljakutse. Sotsiaaltrendid 3/2008. Statistikaamet
19. Haigekassa. (2008). Patsientide hinnangud tervisele ja arstiabile. Tallinn: Eesti Haigekassa
20. HBSC. (2005/2006). Inequalities in young people's health. Health policy for children and adolescents. no. 5
21. HDR. (2007/2008). Human development reports. <http://hdr.undp.org/en/> (06.01.2009)
22. HealthGap. (2008). Closing the health gap in European Union. HEM-Closing the Gap
23. HEW. (2008). US Department of Health Education and Welfare. http://flagspot.net/flags/us_hew.html (12.01.2009)
24. Kaasik et al. (2008). Eesti vigastuste ennetamise strateegia alusdokument. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus PRAXIS
25. Katus, K. (2009). Data on population mortality in the Baltic countries. Vallin, J., Hertrich, V., Jasilionis, D., Katus, K., Krumins, J., Mesle, F., Shkolnikov, V., Stankuniene, V. (Eds), Mortality and the causes of death in the Baltic States. Paris, INED (avaldamisel 2009)
26. Klaster (2008). Hinnangud tubakaseaduse mõjule. Tervise Arengu Instituut / Klaster, Tartu 2008
27. Kunst, A., Leinsalu, M., Kasmel, A., Habicht, J. Social inequalities in health in Estonia. Main report. Tallinn: Estonian Ministry of Social Affairs; 2002
28. Kunst, A. H. (2002). Social inequalities in health in Estonia. Tallinn
29. Lai, T., Kiivet, R. (2004). Haiguskoormuse tõttu kaotatud eluaastad Eestis: seosed riskifaktoritega ja riskide vähendamise kulutõhusus. Sotsiaalministeerium, Tartu Ülikool.
30. Lõhmus, Trummal. (2007). HIV-i temaatikaga seotud teadmised, hoiakud ja käitumine Eesti noorte hulgas. Tallinn: Tervise Arengu Instituut
31. Mackenbach, J., Bakker, M. (eds). Reducing inequalities in health: a European perspective. London: Routledge, 2002
32. Nolte, E., McKee, M. (2004). Does health care save lives? Avoidable mortality revisited. The Nuffield Trust 2004
33. Raudsepp, L., Veskimets, E. Vösaste, A., Kaljurand, A. (2008). Kehalise kasvatusõpetamise tingimused ja olukord Eesti koolides. Spordikoolituse- ja Teabe Sihtasutus 2008
34. RTA. (2008). Rahvastiku tervise arengukava. Tallinn: Sotsiaalministeerium
35. Rüütel, K. (2008). HIV, AIDS ja seotud nakkused arvudes. Seisuga 31. detsember 2007. aasta. Tallinn: Tervise Arengu Instituut
36. Saame, I. (2008). Laste ja noorte tervis 2003–2008. Valdkonna arengud. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
37. Sakkeus, L. (2007). Rahvastiku areng sidusrühmade kaudu. A. Purju (toim.) Sotsiaaltrendid 4, (11–38). Tallinn: Eesti Statistikaamet
38. Sakkeus, L., Eesti rahvastiku tervise areng. Eesti Arst (avaldamisel 2009)
39. Sotsiaalministeerium. (2007). Tervisestatistika. www.sm.ee
40. Statistikaamet. (2008). Statistika andmebaas. www.stat.ee (04.01.2009)
41. Statistikaamet. (2009). Statistika andmebaas. www.stat.ee (12.01.2009)
42. Suhrcke, M., Vörk, A., Mazzucco, S. The Economic Consequences of Ill-health in Estonia. WHO Regional Office for Europe, Ministry of Social Affairs of Estonia, PRAXIS Center for Policy Studies. Tallinn, May, 2006
43. TAI. (2004). Riiklik tuberkuloosiprogramm aastateks 2004–2007. Tallinn: Tervise Arengu Instituut
44. Tallinna harta. (25–27 juuni 2008). Tallinna harta: tervisesüsteemid tervise ja jõukuse heaks. Tallinn: WHO Euroopa ministrite konverents tervisesüsteemide teemal
45. Tekkel, M., Veideman, T., Rahu, M. (2007). Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring, Tervise Arengu Instituut, 2007
46. Tervisekaitseinspeksioon. (2008). Nakkushaigused. www.tervisekaitse.ee (08.01.2009)
47. UNAIDS. (2008). 2008 Report on the global AIDS epidemic. XVII International AIDS Conference held in Mexico City August 2008
48. UNAIDS (2008), 2008 Report on the global AIDS epidemic http://www.unaids.org/en/KnowledgeCentre/HIVData/GlobalReport/2008/2008_Global_report.asp (12.01.2009)
49. Vallin J. (2005). Diseases, deaths and life expectancy. Genus, vol. LXI (Nos.3–4), 279–296
50. Vallin, J., Meslé F. (2005). Convergences and divergences: an analytical framework of national and sub-national trends in life expectancy. A new approach to health transition. Genus, LXI (No.1), 83–124
51. Vals, K., Lai, T. (2005). Rahvastiku tervisekaotus ehk haiguskoormus: hindamise meetodika. Eesti Arst, 84 (7): 473–480
52. Whitehead, M. The concepts and principles of equality and health. Copenhagen: World Health Organization, 1990
53. WHO (2002), World Health Report 2002, World Health Organisation
54. WHO. (2007). Boundaries of the health system. http://www.euro.who.int/healthsystems/20070323_2 (08.01.2009)
55. WHO. (2008). The global burden of disease: 2004 update. World Health Organization
56. WHO/EURO Health for All Database; <http://www.euro.who.int/HFADB> (12.01.2009)

3. PEATÜKK

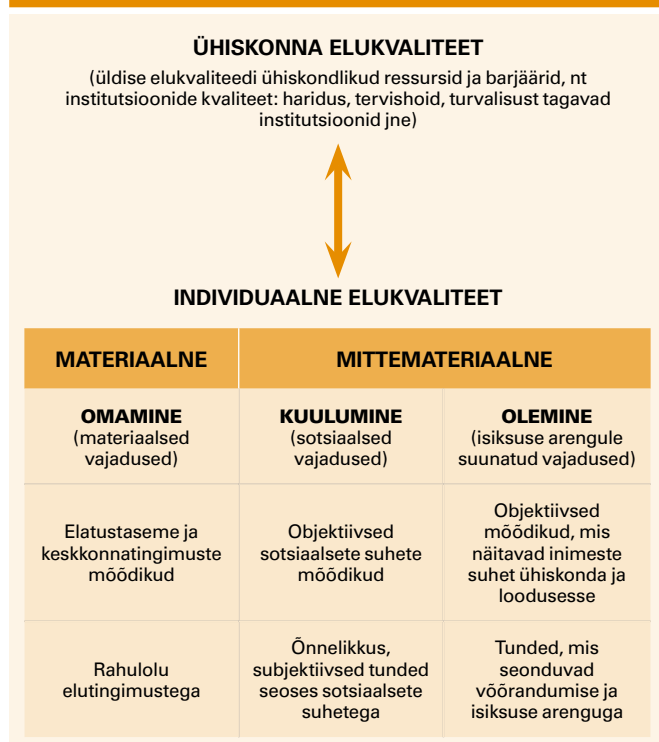
Eesti elukvaliteet ja eluga rahulolu rahvusvahelises võrdluses

3.1. Sissejuhatuse

Elukvaliteedi mõiste ja olemus

Veel suhteliselt hiljuti arvati, et sotsiaalne areng tähendab elatustaseme (elustandardi) tõusu. Siiski kujunes 1970. aastatel välja uus käsitlus, mis lisab valitsevale kvantitatiivse kasvu kontseptsioonile kvalitatiivse dimensiooni (Zapf 2000). Vastavalt uuele käsitlusele ei tähenda sissetulek, auto või maja omine veel automaatselt head elu, ehk teisisõnu, rohkemate asjade omamine ei pruugi veel iseenesest elu paremaks muuta. Sellest loogikast lähtuvalt kujunes arenguloosungiks „kvantitatiivse kasvu asemel kvalitatiivne kasv” ehk „elukvaliteet on olulisem kui elatustase”. Tänapäev on mõiste „elukvaliteet” kasutusel mitte üksnes teadusliku termini või poliitilise kontseptsioonina, vaid ka igapäeva kõnekeeles.

Joonis 3.1.1. Elukvaliteedi kontseptualiseerimine (kohandatud Allardt'i (1993) järgi)

Mis on elukvaliteet? Kõige laiemas tähenduses iseloomustab elukvaliteet inimeste üldist heaolu. See näitab, kui hästi inimesed tulevad toime igapäeva-elu erinevates ühiskonna olulisi väärtusi ja eesmärgi kajastavates valdkondades (Land 2001). Esmalt viitab elukvaliteet indiviidi poolt kasutatavatele ressursidele ja nende kasutamise tulemusele (Erikson 1993), kusjuures „ressursid” ja „tulemused” ei tähenda mitte üksnes majanduslikke võimalusi või materiaalseid elutingimusi, vaid puudutavad samaväärselt ka mittemateriaalseid ja mitte-majanduslikke ressursse. Ressursside kasutamine ja tulemuste saavutamine sõltub suuremal või väiksemal määral indiviidi ümbritsevast keskkonnast – perekonnast, kogukonnast ja ühiskonnast laiemalt. Seega peab üldine sotsiaalne keskkond vastama indiviidi vajadustele ja võimetele, tagades erinevate sotsiaalteenuste ja tervishoiuteenuste kättesaadavuse, võrdse juurdepääsu kvaliteetsele haridusele jne. Indiviidi elu sotsiaalne, poliitiline ja kultuuriline kontekst määrab ära, mil määral on inimestel võimalik saavutada nende poolt püstitatud eesmärgi. Eeldatakse, et kui valitseb tasakaal individuaalsete vajaduste ja keskkonna poolt pakutava/võimaldatava vahel, siis on ühiskonna üldine elukvaliteet kõrgem.

Elukvaliteeti ei ole võimalik adekvaatselt kirjeldada ainult objektiivsete elutingimustega (nt sissetulek, tervislik seisund, lähedaste arv või töötingimused). Elukvaliteedi seisukohast on võrdse olulised ka inimeste poolt antud subjektiivsed hinnangud (hea-halb, rahul-ei ole rahul) oma elule tervikuna ning muudele nn objektiivsetele tingimustele. Wolfgang Zapf (1984) on elukvaliteeti defineerinud kui „mugavad elutingimused, millega kaasneb positiivne subjektiivne heaolu”. Erik Allardt'i (1993) järgi on inimestel kolm peamist vajadust: omamine, kuulumine ja olemine, mis omakorda jagunevad objektiivseteks ja subjektiivseteks vajadusteks (joonis 3.1.1.).

Elukvaliteedi mõõtmine

Ruut Veenhoven'i (1996) järgi saab sotsiaalse keskkonna mõju inimeste heaolule ja elukvaliteedile vaa-

data kui ühiskondade elamisväärsust, mida saab käsitleda kui ühiskonna elutingimusi, mis peaksid vastama inimeste vajadustele ja võimetele (rikkus, poliitiline vabadus, võrdsus, ligipääs haridusele jne). Sellist käsitlust võib tinglikult nimetada „sisendipõhiseks“ elukvaliteedi mõõtmiseks, kus hinnatakse ühiskonna poolt loodud võimalusi kvaliteetseks eluks. Antud lähenemisele on heidetud ette kinnitamata eeldust, et paremad ühiskondlikud tingimused tähendavad automaatselt kõrgemat individuaalset heaolu, samuti on probleemiks inimeste vajaduste ja võimete määramine, millele ühiskondlikud tingimused peaksid vastama (Noll 2002).

„Väljundipõhine lähenemine“ uurib elukvaliteeti inimeste subjektiivse heaolu kaudu (näiteks hinnang tervises seisundile, eluga rahulolu, õnnelikkus või rahulolu ümbritseva elukeskkonnaga (koolisüsteem, tervishoiuteenused, infrastruktuur jne)) (Veenhoven 1996). Selle käsitluse kohaselt määrab ühiskonna elukvaliteedi selle liikmete keskmine elukvaliteedi tase. Üldise elukvaliteedi ajalises või ruumilises võrdluses on oluline mõlema lähenemise ühitamine, nimelt üldine rikkuse kasv ühiskonnas ei tähenda seda, et õnnelikkus kasvaks samaväärselt. Cummins (2000) leiab, et üldine majanduslik kasv väljendub üldises subjektiivses rahulolus ainult siis, kui allpool vaesuspiiri oleva elanikkonna osakaal väheneb.

Lisaks üldisest keskkonnast tulenevale elukvaliteedile määravad elukvaliteedi inimese enda ressursid ja võimed. Elukvaliteedi ressursidena tuuakse esmajärjekorras esile sissetulek ehk indiviidi või leibkonna materiaalne heaolu, millele järgnevad tervislik seisund, töö, suhted sõprade ja perega, kaasatus kogukonda, isiklik turvalisus, emotsionaalne heaolu (Cummins 1996), millele tänapäeva elustiili kontekstis on olulise ressursina lisandunud ka isiklik vaba aeg.

Elukvaliteedi ressursid loovad võimaluse põhivajaduste rahuldamiseks, põhivajaduste rahuldatud loob individuaalset elukvaliteeti, mis väljendub indiviidi rahulolutundes ja positiivsetes hinnangutes oma elukorralduse kohta. Seega tuleb elukvaliteedi mõõtmisel lisaks objektiivsetele indikaatoritele vaadata

subjektiivset individuaalset rahulolu. Subjektiivne eluga rahulolu koosneb rahulolust erinevates elusfäärides: rahulolu perekonnaelu, sõprade suhete, tervise, iseenda edukuse, majandusliku olukorraga jne (Campbell 1981). Subjektiivsed indikaatorid ei peegelda ainult objektiivset olukorda, vaid näitavad ära ka löhe ootuste ja tegeliku olukorra vahel. Seega toovad subjektiivsed hinnangud esile probleemsed elusfäärid, kus esinevad barjäärid eesmärkide (näiteks elamistingimuste või peresuhete parandamine) täitmiseks. Individuaalsed rahuloluhinnangud kujunevad erinevate sotsiaalsete võrdluste teel (võrrelduna referentgrupiga, varasema olukorraga või ideaalseks või sobilikuks peetavaga).

Käesolevas aruandes on elukvaliteedi mõõtmise aluseks Erik Allardt'i healukäsitlus, mille kohaselt moodustub elukvaliteet objektiivsetest ressurssidest ja subjektiivsetest hinnangutest omamise, kuulumise ja olemise dimensioonides.

Eesti elanikkonna elukvaliteedi analüüsis pööratakse tähelepanu kolmele aspektile: elukvaliteedi hetkeseisule (aastatel 2006–2008), elukvaliteedi muutumisele ajas ning Eesti ühiskonna üldise elatustaseme võrdlemisele Euroopa riikide samasisulistele näitajatega.

Elukvaliteedi analüüsis rakendatakse erinevate sotsiaaluuringute andmeid. 1994. ja 1999. aasta andmed pärinevad kahest Eesti elutingimuste uurin- gust (NORBALT I ja NORBALT II), mis viidi läbi Tartu Ülikooli, Sotsiaalministeeriumi, Statistika- ameti ja Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituudi FAFO (Norra) koostöös. Mõlema uurimuse valimiks oli 5000 leibkonda⁹. 2004. ja 2006. aasta elukvaliteeti iseloomustavad näitajad pärinevad Euroopa sotsiaaluuringust, milles 2004. aastal osales 26 ja 2006. aastal 25 riiki; Eesti uuringu valimiks 2004. aastal oli 2000 ja 2006. aastal 1500 isikut¹⁰. Ajaliselt viimased andmed on saadud 2008. aasta integratsioonimonitoringu ainelise olukorra ja rahulolu küsimuste plokist (valim 1500 isikut). Lisaks nimetatud andmetele on aruandes kasutatud Euroopa sissetulekute ja elutingimuste uuringu (EU-SILC) andmeid ja jooksvat statistikat.

3.2. Individuaalse elukvaliteedi muutumine, 1994–2008

Elamistingimused

Elamistingimuste all mõeldakse eelkõige eluaset ning seda ümbritsevat infrastruktuuri. Üldise elukvaliteedi seisukohast on elamistingimuste puhul oluliseks nii eluaseme suurus, mugavuste olemasolu kui ka eluruumi ümbritseva keskkonna karakteristikud

(juurdepääs erinevatele infrastruktuuri objektidele, müra esinemine, elukeskkonna saastatus jne).

Korterelamus elavate inimeste osakaal 2007. aastal oli 70% ja seega 30% elanikkonnast elas talu-, pere- või ridaelamus. Samas erinevad Eesti elanikkonna elamistingimused piirkonniti: Kesk-, Lääne- ja Lõuna-

⁹ Detailsema ülevaate saamiseks Eesti elutingimuste uuringust vt <http://www.faf.no/norbalt/index.htm>.

¹⁰ Vt www.europeansocialsurvey.org.

Tabel 3.2.1. Elamistingimuste karakteristikud piirkonniti Eestis, 2007 (%)

		Põhja-Eesti	Sh Tallinn	Kesk-Eesti	Kirde-Eesti	Lääne-Eesti	Lõuna-Eesti	Kogu Eesti
Elamu-tüüp	Talumaja	...	...	16,4	...	16,5	18,9	9,4
	Pere- või ridaelamu	11,9	6,3	33,5	9,6	35,4	25,3	19,6
	Korterelamu või muu elamu	85,7	93,6	50,1	88,3	48,1	55,8	71,0
Tubade arv pere liikme kohta	Vähem kui üks tuba,	23,2	22,9	21,4	24,9	21,1	20,9	22,4
	Üks tuba	38,9	40,9	28,4	34,9	23,7	26,2	32,5
	Rohkem kui üks tuba	37,9	36,2	50,2	40,2	55,3	52,9	45,1
Eluasemega seotud probleemid	Katus laseb läbi	5,5		10,1	4,0	6,8	8,9	6,8
	Niiskus	8,4		18,8	10,2	14,2	13,4	11,7
	Kuritegevus	29,8		11,7	40,4	11,0	8,1	21,4
	Müra	73,1		59,8	72,2	51,3	59,4	65,5
	Saaste	62,5		51,5	73,0	36,4	47,4	55,7
Eluruumi seisund	Hea või väga hea	61,9	63,3	47,5	35,6	59,6	46,5	52,9
	Rahuldav	34,8	34,8	46,5	57,9	37,2	46,0	42,1
	Kehv	3,3	...	6,0	...	...	7,5	5,0
Kodune internetiühendus		65,6	67,9	59,8	44,7	58,0	52,7	58,1

Allikas: Eesti Statistikaamet 2008.

Eestis elavad ligemale pooled inimestest eramajas (tabel 3.2.1.). Sellest tulenevalt on ka eluruumide arv leibkonnaliikmete kohta suurim antud piirkondades, enam kui poolte leibkondade käsutuses on ühe leibkonna liikme kohta rohkem kui üks tuba. Kõige kitsamad on elamistingimused Kirde-Eestis. Oma elamistingimustega on enim rahul Põhja-Eestis ja eelkõige Tallinnas elavad inimesed, 63% vastanutest hindab oma elamistingimuse heaks või väga heaks, samuti on Tallinnas elavate leibkondade seas võrreldes teiste piirkondadega tunduvalt rohkem neid leibkondi, kellel on kodune internetiühendus. Kirde-Eesti elanikest 58% hindab oma elamistingimusi rahuldavaks, ning samuti nähtub, et antud piirkonnas on koduse internetiühendusega leibkondi kõige vähem. Piirkonnad eristuvad selgelt elamistingimustega seonduvate probleemide alusel, Põhja-Eestis on suurimaks probleemiks müra, Kirde-Eestis lisanduvad mürale saastatus ja hirm kuritegevuse ees.

Siiski kui võrrelda pikemat ajaperioodi, siis selgub, et elamistingimused on aja jooksul paranenud. Sotsialistlikult süsteemilt kapitalistlikule majandussüsteemile üleminek avaldas mõju enamikule eluvaldkondadele, kaasa arvatud leibkondade elukorraldus ja eluaseme omandivorm. Kui omandireformi algusaegadel, aastal 1994 oli oma elamispinna omanikuks 26% leibkondadest, siis 2006. aastal oli omanikke juba 95% kõigist leibkondadest, kusjuures omanikustaatus ei sõltu leibkonnatüübist ega leibkonna materiaalsest olukorrast.

Teine tegur, mis näitab elamistingimuste paranemist, on suurenenud oma majas elavate leibkondade osakaal. 1994. aastal elas kõigist leibkondadest 24% ja 1999. aastal 28% oma majas, siis 2007. aastaks on osakaal kasvanud veel kahe protsendipunkti võrra. Antud kasvus peegeldub paljuski uute linnaäärsete elamurajoonide rajamine.

Samuti on suurenenud leibkonnaliikmete käsutuses olev eluruumide arv. Kui 1994. aastal 54% leibkondadest elas kahe toaga elamispinnal, siis 2006. aastaks on keskmine eluruumide arv leibkonna kohta kasvanud, ning kahe toaga elamispinnal elas 37% leibkondadest. Kuigi eluruumid on laienenud, ei kajastu see otseselt elamistingimuste paranemises. Nii ei ole 12 aasta jooksul muutunud leibkondade osakaal, kelle majapidamises on duši või vanni kasutamise võimalus (1994. aastal 71% ja 2006. aastal 73%).

Üldiselt paranenud eluasemetingimused kajastuvad inimeste rahulolus. 2008. aastal leidis ligi veerand inimestest, et nad on oma eluasemega täiesti rahul ning pooled, et nad on üsna rahul.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et eestimaalaste elamistingimused on viimase kümne aasta jooksul paranenud, peamiselt seoses korterite vahetamisega majade vastu ja elamispinna suurenemisega, ning seda olenemata leibkonna tüübist. Kuigi kõigi erinevat tüüpi leibkondade elamistingimuste tase on paranenud, ei ole erinevused leibkondade vahel kadunud ega vähenenud. Samas ei pruugi leibkondade paranenud elamistingimused tähendada automaatset elukvaliteedi tõusu. Paljudel juhtudel on elamistingimuste parandamine toimunud eluasemelaenu abil, mis võib tekitada objektiivseid raskusi teistes eluvaldkondades, samuti põhjustada subjektiivseid pingeid. AS Emori uuringu F-monitor andmetel on 16% Eesti leibkondadest võtnud laenu kinnisvara tagatisel. Arvestades tänast majandussituatsiooni, võivad esilekerkinud probleemid eluasemelaenu tagasimaksetega viia elutingimuste halvenemisele lähitulevikus.

Materiaalne olukord

Erinevat tüüpi leibkondade sissetulekute võrdlusest selgub lasteta kooselupaaride suhteliselt parem mate-

riaalne olukord – nendes peredes oli keskmine ekvivalentsissetulek 2006. aastal keskmisest sissetulekust ligi veerandi võrra kõrgem. Kõige madalamad on üksielavate eakate (keskmisest ligi poole väiksemad) ja üksikvanemaga perede (keskmisest poolteist korda väiksemad) sissetulekud (tabel 3.2.2.). Sissetulekute kasv viimase nelja aasta jooksul on olnud ligikaudu 1,6-kordne, jagunedes erinevate leibkonnatüüpide vahel enam-vähem ühtlaselt, kuid keskmisest vähem on kasvanud vanemaealiste inimeste sissetulekud.

Sissetulekute suhe vaesuspiiri. Keskmisest sissetulekust enam iseloomustab leibkondade materiaalsest ressursidest tulenevat elukvaliteeti sissetulekute suhe vaesuspiiri¹¹. ESA andmetele tuginedes on kõige väiksem suhtelise vaesuse risk lastega täisperede seas (ühe- ja kahelapselistel täisperedel 11%, kolme- ja enamalapselistel ligi 20%) ning suurim üheliikmelistes ja üksikvanemaga leibkondades (vastavalt 50% ja 44%). Lastega perede vaesusrisk pole viimastel aastatel praktiliselt muutunud, samas on üheliikmeliste leibkondade vaesusrisk kasvanud 30%-lt 2000. aastal ligi 50%-ni 2006. aastal.

Analüüsides meeste ja naiste vaesuse määrade erinevust aastatel 2000–2006 ilmneb, et nooremates vanusrühmades on meeste ja naiste vaesusmäärad ühtlustumas, kuid 65-aastaste ja vanemate inimeste puhul on naiste vaesusmäär meestega võrreldes ligi kaks korda kõrgem. Hariduse lõikes ilmneb põhi- ja madalama haridustasemega inimeste vaesuse määra kasv 43%-ni 2006. aastal, samal ajal on kesk- ja kõrgharidusega isikute vaesusrisk jäänud samaks (vastavalt 20% ja 10%) (ESA andmed).

Leibkondade majandusliku olukorra muutumise hindamise aluseks on kaks näitajat: erinevat tüüpi leibkondade suhteline sissetulekupositsioon üldise sissetulekuga võrreldes¹² ning eluasemekulude osatähtsus sissetulekus aastatel 1994 ja 2006. Enam kui 10 aasta jooksul on eluasemekulude üldine osakaal sissetulekutes vähenenud ligi 10 protsendipunkti võrra, mis viitab sissetulekute suuremale kasvule eluasemekuludega võrreldes (tabel 3.2.3.). Eluasemekulude kahanemine üldise eluasemekulude kahanemisega võrreldes on olnud kiireim lasteta (ühe- ja mitmeliikmeliste) leibkondade seas. Kõige rohkem on suhteline sissetulekupositsioon paranenud üheliikmelistes leibkondades, samal ajal on täheldatav lastega täisperede suhtelise sissetulekupositsiooni halvenemine 14 protsendipunkti võrra.

Eeltoodud analüüsitulemusi kokku võttes saab järeldada, et üldine sissetulekute kasv on erinevaid leibkonnatüüpe erinevalt puudutanud. Üheliikmeliste leibkondade seas on toimunud suhteliselt tugev vanusepõhine polariseerumine – noorte üksielavate inimeste sissetulekud on varasemaga võrreldes tunduvalt kasvanud, samas on pensionide kasvutempo

Tabel 3.2.2. Leibkondade ekvivalentsissetulek¹¹ kuus, 2003–2006 (EEK)

Leibkonnatüüp	2003	2004	2005	2006	Muutus 2003–2006
Kokku	4230	4733	5678	6913	1,63
Lasteta leibkond	4126	4563	5647	6694	1,62
Üheliikmeline leibkond	3125	3474	4469	5152	1,65
Üksik alla 65-aastane	3766	4103	5568	6441	1,71
Üksik 65-aastane ja vanem	2404	2752	3121	3598	1,50
Lasteta paar, vähemalt üks alla 65-aastane	5101	5743	7140	8599	1,69
Lasteta üle 64-aastaste paar	3235	3662	4204	5065	1,57
Muu lasteta leibkond	4593	4966	6127	7262	1,58
Lastega leibkond	4310	4861	5702	7097	1,65
Täiskasvanu ja laps(ed)	2603	3197	3684	4422	1,70

Allikas: Eesti Statistikaamet 2008.

Tabel 3.2.3. Leibkondade suhtelise sissetulekutaseme* ja eluasemekulude osakaalu muutus sissetulekutes 1994–2006

	Sissetulekud			Eluasemekulud		
	1994	2006	muutus	1994	2006	muutus
Üheliikmeline leibkond	90	100	+10%	40	29	-11%
Lastega kahe täiskasvanu pere	110	96	-14%	21	17	-4%
Lastega üksikvanema pere	74	71	-3%	38	29	-9%
Lasteta kahe täiskasvanuga pere	106	108	+2%	23	17	-6%
Muud lastega pered	92	94	+2%	19	12	-7%
Muud lasteta pered	127	126	-1%	22	12	-10%
Kõik leibkonnad				28	19	-9%

*vastava leibkonna sissetuleku mediaan protsendina üldisest sissetuleku mediaanist

Allikad: Elutingimuste uuring 1994 ja Euroopa sissetulekute ja elutingimuste uuring 2006.

jäänud sissetulekute üldisest kasvust aeglasemaks, mis tingib ka eakate suhtelise vaesusriski tõusu. Lastega täisperede seas on toimunud pigem sissetulekute ühtlustumine – vähenenud on nii vaesusriskis olevate perekondade hulk kui ka üldine sissetulekute tase keskmise sissetulekuga võrreldes.

Rahulolu materiaalse olukorraga. Elukvaliteedi uurimisel on palju tähelepanu pööratud materiaalse olukorra ja eluga rahulolu vahelisele seosele. Kõrgema sissetulekuga leibkondades on rahulolu materiaalse olukorraga tunduvalt kõrgem kui madalama sissetulekuga leibkondades (tabel 3.2.4.). Leibkonnad, kelle sissetulek ühe liikme kohta ületab 5000 krooni piiri,

¹¹ Leibkonna sissetulek, mis on jagatud leibkonnaliikmete tarbimiskaalude summaga (rakendatud tarbimiskaalud: 1:0,5:0,3).

¹² Protsent näitab isikute osakaalu, kelle ekvivalentnetosissetulek on suhtelise vaesuse piirist madalam (Eesti Statistikaamet).

¹³ Vastava leibkonna sissetuleku mediaan üldisest sissetuleku mediaanist.

Tabel 3.2.4. Hinnang leibkonna majanduslikule olukorrale sissetulekurühmade lõikes (%)

	Kuni 3000 krooni	3001–5000 krooni	5001 ja rohkem
Hästi elav praeguse sissetuleku juures	4,4	6,7	23,4
Saab hakkama praeguse sissetuleku juures	41	54,5	63,2
Praeguse sissetuleku juures on raske hakkama saada	38,3	27,6	11,0
Praeguse sissetuleku juures on väga raske hakkama saada	16,3	11,2	2,3

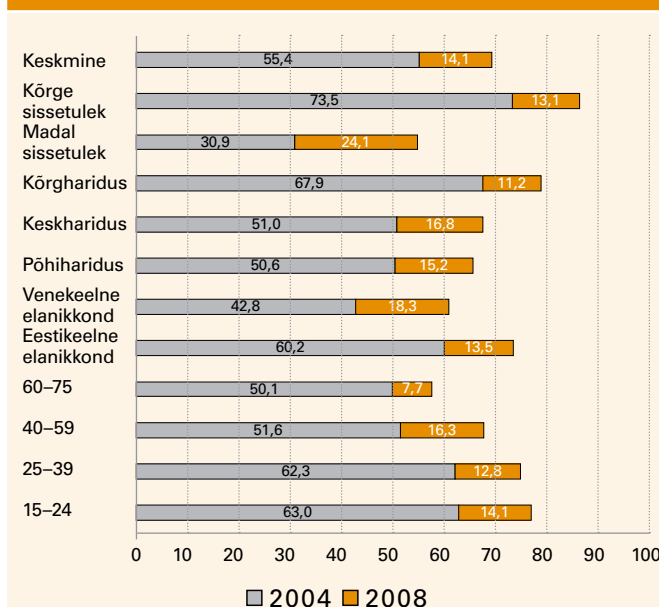
Allikas: Integratsiooni monitooring 2008.

Tabel 3.2.5. Subjektiivne hinnang majanduslikule olukorrale (%)

1994		1999			2004	2006	2008
Rikas	0,1						
Majanduslikult kindlustatud	11,1	Hästi hakkama saav	11,1	Elan/elame hästi praeguse sissetuleku juures	5,5	9,1	13,1
Tuleme otsusega kokku	66,7	Ei rikas ega vaene	59	Saan/saame hakkama praeguste sissetulekute juures	49,9	60,7	56,5
		Vae- susele kalduv	30	Praeguste sissetulekute juures on raske hakkama saada	31,5	22,5	22
Vaene	22,1			Praeguste sissetulekute juures on väga raske hakkama saada	13	7,7	8,4

Allikad: Elutingimuste uuringud 1994, 1999; Euroopa sotsiaaluuring 2004, 2006 ja Integratsiooni monitooring 2008.

Joonis 3.2.1. Rahulolu sissetuleku tasemega 2004. aastal ja 2008. aastaks lisandunud rahulolu juurdekasv

Allikad: Euroopa sotsiaaluuring 2004 ja Integratsiooni monitooring 2008.

leiavad, et nad saavad praeguse sissetuleku juures hakkama (86%). Seevastu leibkondadest, kus sissetulek jääb ühe liikme kohta alla 3000 krooni, 38% leiab, et on raske, ja 16%, et väga raske on hakkama saada.

Järgnevalt on esitatud (tabel 3.2.5.) inimeste rahulolu oma materiaalse olukorraga viimase 14 aasta jooksul. Vaatamata subjektiivset materiaalselt olukorda mõõtvale küsimuse sõnastuse erinevusele aastate lõikes, saab siiski väita, et üldine rahulolu oma sissetulekuga on kasvanud ning oma majanduslikku olukorda probleemseks pidavate inimeste osakaal kahanenud. Siiski võib öelda, et subjektiivsed hinnangud oma sissetulekutele on aastate lõikes suhteliselt stabiilsed, sest isiklike heaoluvõimaluste kasv on tulenenud üldisest majanduskasvust ning inimeste suhteline heaolutase (nt teiste inimeste või ühiskonna keskmise tasemega võrreldes) on jäänud samaks.

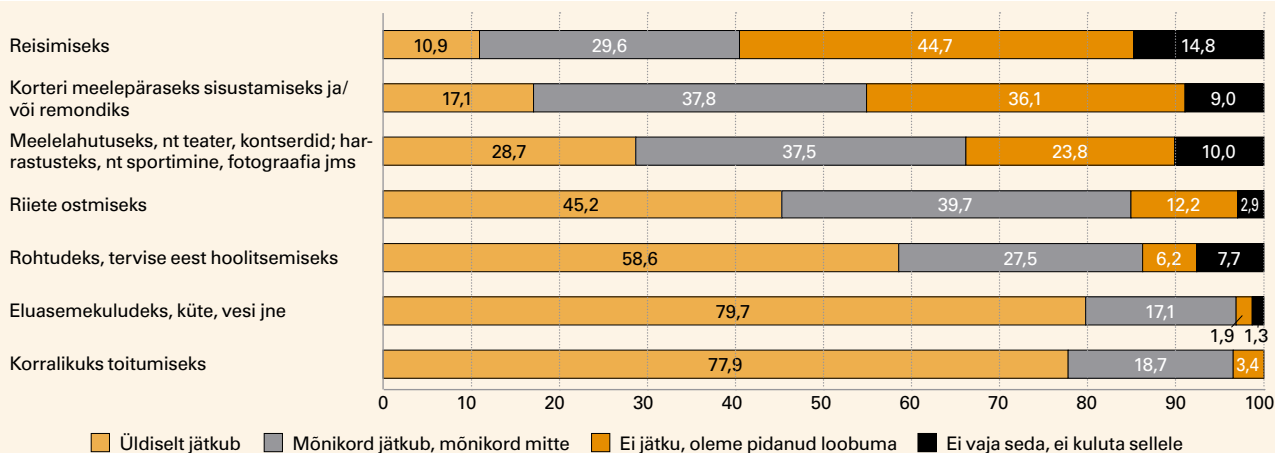
Järgnevalt vaatleme, kuidas on hinnang sissetulekute piisavusele muutunud erinevates vanuse-, haridus-, sissetuleku ja rahvusgruppides (joonis 3.2.1.). 2004. aastaga võrreldes on keskmine rahulolu sissetuleku tasemega tõusnud, ligemale 70% vastanutest leiab, et nad saavad praeguse sissetulekuga hakkama või elavad hästi. Ootuspäraselt kõige enam on majandusliku olukorraga rahul kõrgema sissetulekuga isikud (86,5%), samas on aga madalama sissetulekuga inimeste majanduslik kindlustunne viimastel aastatel kasvanud tunduvalt kiiremini (24 protsendipunkti võrra). Madalama sissetulekuga inimeste elujärje paranemine ja toimetulekutasemete ühtlustumine suurendab ka ühiskonna üldist elukvaliteedi taset.

Haridusgrupiti tunnevad end majanduslikult kindlamini kõrgharidusega isikud (ligi 80%), kuid kesk- ja põhiharidusega inimeste kindlustunde kiirem kasv viitab taas ühtlustumistendentsile, mis omakorda on sarnaselt jälgitav rahvuste lõikes. Siiski eristuvad venekeelse elanikkonna hinnangud sissetulekule selgelt kodakondsuse olemasolu alusel, mille kohaselt kõige vähem rahul on kodakondsuseta ja Venemaa kodakondsusega inimesed (vt Kasearu ja Trumm 2008; Trumm ja Kasearu 2008).

Jätakuvalt on täheldatavad majandusliku kindlustunde erinevused vanuse lõikes. Majanduslikult kindlalt tunneb end kolmveerand 15–24-aastastest noortest, kõige eakamate aga alla 60%, kesjuures erinevused on 2008. aastaks 2004. aastaga võrreldes pigem kasvanud kui kahanenud.

Tarbimisvõimalused. Materiaalse elukvaliteedi tõusu kinnitab ka elanike tarbimisvõimaluste kasv 2008. aastal (joonis 3.2.2.). Ligemale 80% küsitlusest leiab, et nende perel jätkub raha eluasemekulude katteks ja korralikuks toitumiseks. Alla ühe viiendiku on neid, kes leiavad, et mõnikord on korralikuks toitumiseks ja eluasemekulude tasumiseks rahast puudu jäänud. Samuti võib esmavajaduste hulka lugeda terve eest hoolitsemisega kaasnevad kulud, millest on loobunud rahalistel põhjustel 6% inimestest. Riiete ostmiseks jätkub üldiselt raha 45% vastanutest, kuid meelelahutustevõimaluste puhul on juba tunduvalt kas-

Joonis 3.2.2. Leibkonna rahalised võimalused, 2008 (%)

Allikad: Euroopa sotsiaaluuring 2004 ja Integratsiooni monitooring 2008.

vanud nende osakaal (23%), kes leiavad, et nad on pidanud loobuma rahalistel põhjustel. Suuremad väljaminekud, nagu reisimine või elamispinna remont ja meelepärase sisustamine, on taskukohased vastavalt 10 ja 17% vastajatest.

Võrreldes eelneva perioodiga on eestlaste majanduslikud võimalused siiski tunduvalt paranenud. Näiteks 1994. oli veerand vastajatest sunnitud loobuma liha- ja kalatoodete tarbimisest mitu korda nädalas (vt Einasto 2002: 105), siis 1999. aastal 12,9 ja 2006. aastal 10%.

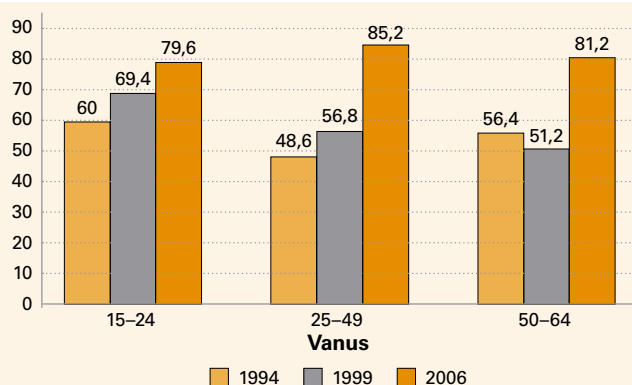
Kokkuvõttes ei ole viimastel aastatel tarbimisvõimaluste struktuuris suuri muutusi toimunud. Kui 1990. aastate talongiajastu elukvaliteet tulenes paljusk peamiste tarbekaupade kättesaadavusest ning esmavajaduste rahuldamisest, siis praegu võib pidada üheks oluliseks elukvaliteedi indikaatoriks võimalust veeta puhkus kodust eemal. Ilma probleemideta oli 2006. aastal võimeline endale nädalast puhkust kodust eemal lubama 33% vastanutest, 1999. aastal 19%.

Tööhõive

Elukvaliteedi oluline osa on rahuldust pakkuv töökoht ning töökohakindlus. Tööturustatistika andmetel on 2000. aastatel tööga hõivatus kasvanud ning tööpuudus on vähenenud 13,6%-lt 2000. aastal 4,7%-ni 2007. aastal. Läbi aastate on suurim töötuse risk iseloomulik 15–24-aastastele meestele ja mitte-eestlastest kodakondsusega isikutele (vt Kasearu ja Trumm 2008) ning geograafiliselt Ida-Virumaale ja Kagu-Eesti maa- ja linnapiirkondadele. Majanduslangusest tulenevalt on viimase aasta jooksul töötus taas kasvanud (2008. aasta teises kvartalis on ESA andmetel vähem kui 6 kuud töötanud inimeste arv kasvanud 12,4 tuhandelt 24-le tuhandele), mistõttu võib eeldada, et tööturusiituatsiooni halvenemine võib halvendada inimeste tööga seotud elukvaliteeti.

Töökohakindlus. Töötuse taseme kõrval on oluline vaadata subjektiivselt tajutud tööturu olukorda. Sarnaselt töötuse vähenemisele on aastate lõikes vähene-

Joonis 3.2.3. Vastanute osakaal, kes ei karda töökoha kadumist (%)

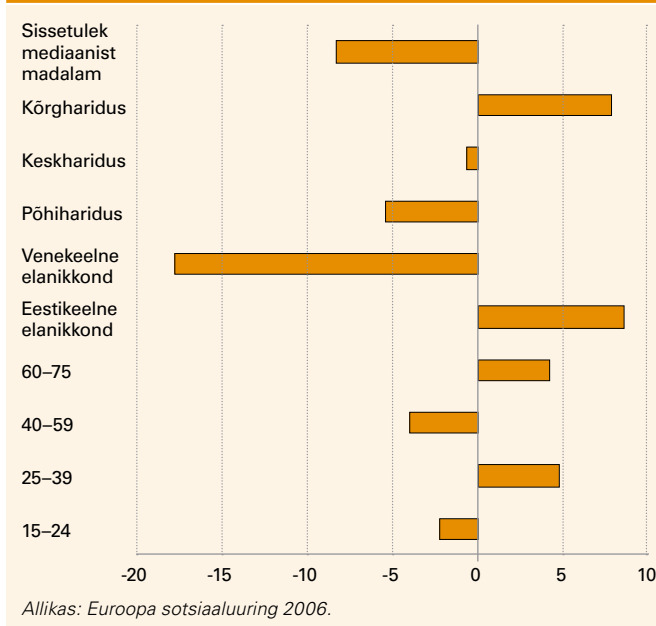

Allikad: Elutingimuste uuringud 1994, 1999 ja Euroopa sotsiaaluuring 2006.

nud töökoha kaotuse kartus. 1994. aastal leidsid pooled vastanutest, et nad ei karda oma töökoha pärast; 2006. aastal on oma töökoha säilimises kindel enam kui kolm neljandikku vastanutest (joonis 3.2.3.). Seega on vaadeldud perioodil kindlustunne töökoha säilimise osas oluliselt kasvanud ning sotsiaalsete gruppide vahelised erinevused kahanenud. 2008. aasta integratsioonimonitooringu andmetel arvas 41% eestlastest ja 29% mitte-eestlastest, et nad leiaksid vajadusel Eestis kindlasti neile sobiva töökoha. Siiski tõenäoliselt kahandab hetke negatiivne majanduskasv üldist kindlustunnet töökoha säilimise osas.

Tööga rahulolu. Madal tasu, töötamine öisel ajal (Tausig ja Fenwick 2001), ületunnitöö (Crompton ja Lyonette 2006; Dex ja Bond 2005; Grzywacz ja Marks 2000; Voyandoff 2004) ning sellega kaasnev probleemiline töö- ja pereelu ühitamine võib alandada tööga rahulolu ja elukvaliteeti. 2008. aastal oli oma tööga rahul 72% inimestest, nendest 22,6% olid väga rahul. Tööga rahulolu on tugevalt seotud tööalaste teadmiste ja oskuste täiendamisega: viimase poole aasta jooksul enesetäienduse läbinud inimestest 55 protsenti on oma tööga täiesti rahul. Samas on pooled

Joonis 3.2.4. Erinevus tööga rahulolu keskmisest hinnangust sotsiaaldemograafiliste rühmade lõikes (Erinevus keskmisest (71,3) protsendipunktides)

viimase 10 aasta jooksul koolitustel/väljaõpetel mitte-osalenud isikutest tööga väga rahulolematud.

Suhteliselt kõrge keskmine rahulolu oma tööga on varjutatud aga suurtest hinnangute erinevustest sotsiaalsete gruppide lõikes. Keskmisest rohkem on rahul kõrgema sissetulekuga inimesed (80%, madalama sissetulekuga inimestest 63%), samuti on eestlaste rahulolu oma tööga tunduvalt kõrgem kui venekeelsel elanikkonnal (eestlastest 80% ja mitte-eestlastest 54%). Keskmisest rahulolevamad on ka 25–39-aastased inimesed nooremate ja vanemaelastega võrreldes (joonis 3.2.4.). Ilmneb, et kõrgem haridustase suurendab tööga rahulolu: kõrgharidusega inimestest üle kolme neljandiku on oma tööga rahul, samas põhiharidusega inimestest 65%. Kõrgharidusega inimeste tööga rahulolu võib tuleneda nende töötamisest juhtivatel töökohadel. Näiteks ilmneb, et need inimesed, kes tajuvad, et neist endist ja nende tööst oleneb organisatsiooni käekäik, on oma tööga rohkem rahulolevad. Võrreldes erineva töösuhtega inimesi selgub, et tööandjatest on oma tööga rahul 97% ja palgatöötajatest ning üksikettevõtjatest 72%.

Töö- ja pereelu ühitamine. Töö ühe olulisema eluvaldkonnana on seotud kõigi teiste elusfääridega ning selle mõju elukvaliteedile ei piirdu vaid töökoha kindluse ja tööga rahuloluga. Eriti oluline on siinjuures töö ja töötamise mõju pereelule – töö- ja pereelu ühitamine, tööprobleemide kandumine pereellu jms. 2006. aasta sotsiaaluuringu andmetel on töö- ja pereelu ühitamisel kõige suuremad probleemid kõrgema haridustasemega ja suurema sissetulekuga juhtivatel ametikohtadel töötavatel inimestel – enam kui pooled kõrgharidusega isikud leiavad, et partnerit/perekonda häirib nende pingeline töö, kolmandik muretsseb kodus sageli nii tööprobleemide pärast kui ka leiab, et

ei ole piisavalt aega pühenduda partnerile ja perekonnale. Suur töökoormus vähendab vaba aega ning võimalust tegeleda sellega, mis pakuks naudingut. Seega on kõrgemal ametikohal töötamisel elukvaliteedile nii positiivne kui ka negatiivne mõju. Võrreldes naistega teevad mehed sagedamini ületunde, töötavad nädalavahetusel või öhtusel ja öisel ajal. Samas aga ei tule esile, et mehed naistest sagedamini muretsesid tööprobleemide või perele ja partnerile pühendatud aja pärast. Seega, kuigi meeste seas on töötamine eba-regulaarsel tööajal sagedasem, ei taju nad suuremat pinget töö- ja pereelu ühitamisele.

Sotsiaalsed suhted

Sotsiaalsed suhted on vahendiks indiviidi kuuluvus-, tunnustus- ja turvalisusvajaduse rahuldamiseks ning mõjutavad oluliselt individuaalset elukvaliteeti. Paugam ja Russel (2000) eristavad kolme tüüpi sotsiaalseid suhteid: suhted perekonnas ja leibkonnas; suhted sõprade, naabrite ja töökaaslastega; suhted ühiskondlike organisatsioonide ja institutsioonidega (sotsiaalne osalus). Nimetatud suhetesfäärid võivad üksteist tugevdada, kuid ühe suhtlussfääri domineerimine võib vähendada osalust teistes sfäärides. Erinevates ühiskondades ja kultuurides on erinevate suhtlussfääride olulisus erinev. Olagnero jt (2008) uurimusest selgub, et Euroopa riikide seas esindab Eesti Skandinaavia mudelit, mille kohaselt perekondlik toetus on vähem oluline kui perekonnavälised toetusvõrgustikud. Siiski ei tohiks perekonna olulisust elukvaliteedis alahinnata.

Perekonnaelu. Perekond on oluline inimese individuaalse elukvaliteedi kujundaja (Jeffers ja Dobos 1995). Perekonna peamine roll on sotsiaalse toetuse, abi ja turvatunde pakkumine. Samas on perekonna olulisus inimese elukvaliteedi mõjutajana sõltuvalt elufaasist pidevalt muutuv (Kohler jt 2005). 2008. aastal oli Eestis oma perekonnaeluga üsna rahul 45 ja täiesti rahul 35 protsenti vastajatest. Ootuspäraselt on oma pereeluga rohkem rahul need, kellel on olemas nii abikaasa/elukaaslane kui ka lapsed (87%) ja vähem on rahulolevaid inimesi üksi elavate ja üksikvanemate seas (vastavalt 66 ja 70 protsenti).

Võib eeldada, et pereelul, sh kodutööde tegemisel ja lastekasvatamisel, on erinev mõju meeste ja naiste elukvaliteedile. Kuigi Eesti naiste panus kodutöödesse ja laste eest hoolitsemisse on suurem kui meestel (Telpt 2008), ei pruugi see tähendada naiste suuremat rahulolematust pereeluga, sest rahulolematust on üldjuhul tingitud hoiakute ja tegeliku käitumise mittevastavusest – kui suurem osalus on tajutud ebavõrdsena, siis rahulolematust kasvab (Lyonette jt 2007) ja võib väljenduda madalamas üldises eluga rahulolus. 2004. aasta Euroopa sotsiaaluuringu andmetel ilmneb, et ligemale ühel kolmandikul vastanutest on vähemalt kord kuus lahkarmusi kodutööde jagamise osas, sagedamini esineb lahkarmusi nooremate ja lastega paaride seas. Rahaküsimustes esineb eriarvamusi ühel neljandikul paaridest, nooremaelaste paaride seas isegi

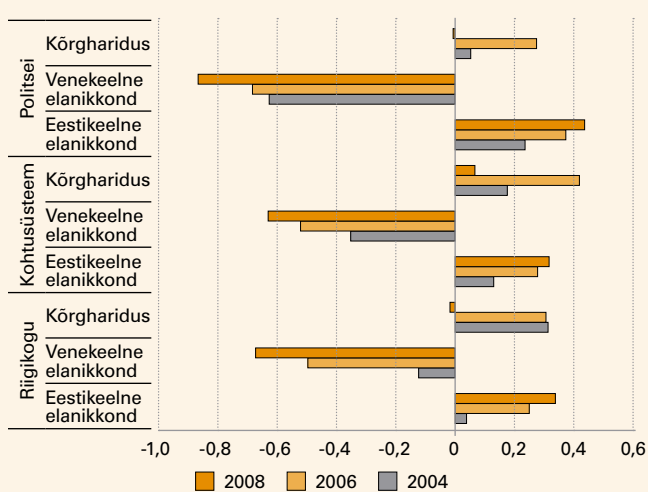
sagedamini (kolmandikul alla 40-aastastest inimestest on selles osas partneriga lahkarvamusi vähemalt kord kuus).

Vanemaelisteisikuteelukvaliteeti mõjutab tervise- seisundi kõrval oluliselt sotsiaalsete kontaktide olemasolu, sh suhted laste ja lastelastega (Farquhar 1995). 1990. aastate alguse ühiskonna muutustega kaasnenud sotsiaalsete riskide ja ebakindluse kasv (Kutsar 1997) tõstis olulisele kohale perekonnasidemete ja mitteformaalse võrgustiku abi ning toetuse elukvaliteedi säilitamisel, samas aga võib eeldada, et ressursse, millega aidata, nappis. 1994. aastal sai täiskasvanud lastelt majapidamistöodes abi 32% inimestest ja vanematest 28% aitas oma täiskasvanud lapsi. Kümme aastat hiljem on abisaajate hulk kasvanud 53%-le ja oma täiskasvanud lapsi abistab lastehoiul või majapidamistöodes 39% inimestest. Seega on põlvkondadevaheline toetus suurenenud. Ühelt poolt võib öelda, et põlvkondadevahelised sidemed on tugevnenud, kuid teisalt võib see peegeldada sotsiaalteenuste ebapiisavust, mis on tinginud mitteformaalse abi suurenemise. Näiteks on vanavanemate osa lapse hoidmisel suhteliselt suur: 2004. aastal tõi üks kolmandik vastajatest esile, et last hoiab peamiselt vanavanem ning ühe neljandiku puhul oli üks vanem ise kodune (ESS 2004). Kuigi viimasel ajal on lasteaiakohtade kättesaadavus paranenud, võib siiski arvata, et vanavanemad on oluline ressurss pereelu igapäevases korralduses. Siiski, teiste Euroopa riikidega võrreldes on Eesti elanike ootused perekonnapoolsele toetusele madalamad, sarnanedes Taanile, Prantsusmaale ja Soomele (Olagnero jt 2008).

Suhtlemisaktiivsus. Perekonna kõrval moodustavad indiviidi jaoks olulise tugivõrgustiku sõbrad, naabrid ja töökaaslased. Inimestevaheline suhtlemisintensiivsus on 2006. aastal 1990ndate lõpuga võrreldes mõnevõrra kasvanud: 1999. aastal kohtus kord nädalas sõpradega 60% küsitletutest, 2006. aastal 77%. Sõpradega suhtlemise aktiivsus on tugevalt seotud vanusega – nooremaelistel on sagedamini sõpradega kontakte kui vanemaelistel. Samuti suhtleb venekeelne elanikkond sõpradega eestlastest sagedamini (venelastest 46% vähemalt mitu korda nädalas või sagedamini, eestlastest 37%). Üldiselt ollakse oma suhetega rahul (2008. aastal vaid 5% vastanutest väitis, et nad on oma suhetega sõprade ja lähedastega rahulolematud). Eestlastest on täiesti rahul ligikaudu pooled ja venekeelsest elanikkonnast üks kolmandik. Eestlastega võrreldes pooldavad mitte-eestlased ka sagedamini väidet, et inimesed pigem hoolivad ennekõike iseendast, kui püüavad teiste suhtes abivalmid olla, samuti võrreldes eestlastega usaldatakse teisi inimesi vähem. Inimestevaheline usaldus ei sõltu vanusest ja soost, küll aga väljendavad suuremat usaldust kõrgharidusega inimesed.

Osalus ühiskonnas. 2008. aastal kuulus kodanikeühendustesse, seltsidesse ja ringidesse enam kui 85% elanikest ning 1990. aastate keskpaigaga võrreldes (31%) on ühendustesse kuulumine tunduvalt kasvanud. Kasv on toimunud põhiliselt korteri-, suvila- või tarbijaühistute liikmeskonna suurenemise tõttu. Muudes

Joonis 3.2.5. Erinevus keskmise usalduse ja vastava grupi hinnangute keskmises aastate lõikes

Allikad: Euroopa sotsiaaluuring 2004, 2006 ja Integratsiooni monitoriing 2008.

ühistegevuse vormides osales 2008. aastal 46% vastanutest. Vaatamata ühiskondlikus elus osaluse kasvule jääb Eesti tunduvalt alla Lääne-Euroopa riikide vastavatele näitajatele, samas on need kõrgemad kui Lätis ja Leedus (Olagnero jt 2008). Aktiivne osalus kohaliku piirkonna üritustel või nende korraldamisel on tunduvalt levinum väljaspool Tallinna ja Kirde-Eestit. Aktiivsemalt osalevad erinevates organisatsioonides ja kodanikeühendustes pigem nooremaelised, kõrghariduse ja kõrgema sissetulekuga inimesed. Madalaim on osalus heategevusega tegelevates organisatsioonides (2006. aastal ligikaudu 20% Eesti elanikest).

Indiviidi suhe ühiskonnaga

Turvatumne. Alates 1990. aastate algusest on turvalisuse tunne ühiskonnas kasvanud. 1994. aastal leidis 43% inimestest, et nad ei karda tänaval langeda kalalätungi ohvriks, aastaks 1999 kasvas see 8 protsendi võrra ning 2006. aastal jõudis juba 60%-ni. Siiski tulevad esile erinevused: 2008. aastal oli isikliku turvalisusega täiesti või üsna rahul 86% eestlastest ja 63% venekeelsest elanikkonnast. Samuti on suured erinevused maa- ja linnaelanike vahel. Linnaelanikest on oma turvalisusega täiesti rahul 15%, maal elavate inimeste seas on rahulolevaid kaks korda rohkem.

Huvitumine poliitikast. Seotust riigiga või sellest võõrandumist saab vaadata huvi kaudu riigi poliitika ja käekäigu vastu. Võrreldes 1994. aastaga on 2008. aastaks kolmekordistunud poliitika vastu suurt huvi ülesnäitavate inimeste hulk (5%-lt 17%-le), samuti on kasvanud „pigem huvituvate” osakaal (35%-lt 52%-le). Enim tunnevad poliitika vastu huvi kõrgharidusega inimesed, samuti nendib ligi veerand 60–75-aastastest elanikest, et nad on poliitikast väga huvitatud. Vene- ja eestikeelse elanikkonna omavahelisest võrdlusest selgub, et mitte-eestlased huvituvad poliitikast üldiselt mõnevõrra rohkem, kuid eestlaste seas on rohkem neid, kes on poliitikast väga huvitatud.

Tabel 3.2.6. Ühiskonnast võõrandumist väljendavate väidetega nõustumine (vastused „täiesti nõus” ja „pigem nõus”rahvuse, elukoha ja vanusrühma lõikes, 2008 (%))

	Rahvus			Elukoht		Vanusrühm			
	Kõik	Eesti	Vene	Linn	Maa	15–24	25–39	40–59	60–75
Ma ei vaata lootustega tulevikku	21,1	18,6	26,1	23,8	15,5	9,5	12,6	24	40,3
Minu poolt tehtavat ei tunnustata	23,5	19,3	32	25,9	18,6	20	19,8	23,9	32,4
Ma tunnen end ühiskonnas teisejärgulise inimesena	26,3	22	35,1	28,8	21,3	15,8	19,8	28,2	42,4
Inimesed vaatavad mulle minu madala sissetuleku või töö tõttu „ülevaalt alla”	13,8	10,8	19,7	16,2	8,8	9,2	8,4	15,2	23,5
Mulle tundub, et olen „rongist maha jäänud”	22,5	18,9	29,4	23,8	19,6	6,4	14,5	28,6	39,4
Mul ei ole võimalust mõjutada ühiskonda	63,3	57,8	72,3	65	59,8	44,6	55	70,8	79,2
Ma ei suuda oma huve kaitsta	25,7	16,4	44,5	30,2	16,3	13,2	18,1	27,3	53,3

Allikas: Integratsiooni monitooring 2008.

Üldine usaldus riigi institutsioonide suhtes on perioodil 2004–2008 olnud stabiilselt madal. Skaalal 1–10 (1 – ei usalda üldse, 10 – usaldan täielikult) on usaldus Riigikogusse kõikunud vahemikus 4,2–4,6 punkti, usaldus kohtusüsteemi vastu on aastate lõikes tõusnud (4,9 aastal 2004 ja 5,3 aastal 2008) ning usaldus politseisse jäänud aastate lõikes samale tasemele (5,6). Kui eestlaste usaldus võrreldes üldise keskmisega on kasvanud, siis venekeelse elanikkonna hinnangud on muutunud üldise keskmise hinnanguga võrreldes järjest negatiivsemaks (joonis 3.2.5.), mis viitab ühiskonnas toimuvale polariseerumisele (vt samuti Trumm ja Kasearu 2008). Kuigi 2004. ja 2006. aastal väljendasid kõrgharidusega inimesed suuremat usaldust institutsioonide vastu, on aastaks 2008 erinevused vähenenud. Usaldus väheneb ka vanuse kasvades (nooremaelised inimesed usaldavad institutsioone rohkem kui vanemaelised). Samuti hindavad nooremaelised kõrgemalt ka ühiskonna sotsiaalset sidusust, leides vanemaelistest 10% võrra harvem, et ühiskond funktsioneeriks paremini, kui igaüks hoolitseks enda eest ise.

Subjektiivselt tajutud võõrdumine ühiskonnast. Eelnevad uuringud on näidanud, et subjektiivne hinnang oma majanduslikule toimetulekule ja edukusele on olulisem heaolu näitaja kui tegelik olukord (vt Kasearu ja Trumm 2008), mistõttu võib arvata, et üldises elukvaliteedis saab objektiivsest olukorrast määravaks selle subjektiivne hinnang. Rahulolematus oma eluga, elukorralduse, elutingimuste ja elukvaliteediga üldisemalt võib paljuskki tuleneda ühiskonnast võõrdumise tajumisest, mitte tegelikest materiaalistest elutingimustest.

2006. aastal väitis 14% Eesti elanikkonnast, et nad kuuluvad ühiskonnas diskrimineeritavasse gruppi. Diskrimineerimise alusena toodi peamiselt esile rahvus ja

keel, seega tajusid diskrimineerimist teistest sagedamini vene rahvusest ning kõrgema haridusega inimesed.

Tajutud võõrdumist ühiskonnast on mõõdetud seitsme väitega (tabel 3.2.6.). Tabelis on esitatud väidetega nõustujate osatähtsus rahvuse, elukoha ja vanusrühma lõikes. Võimaluste puudumist ning sellest tulenevat madalamat elukvaliteeti võib vaadata tulevikku suunatud ootuste kaudu. Võrreldes 2006. aastaga on 2008. aastaks vähenenud oma tuleviku suhtes pessimistlike inimeste osakaal 32%-lt 24%-le. Optimistlikumad on eestlased, pigem maal elavad, kõrgharidusega inimesed ja nooremaelised. Eesti elanike kõige suurem rahulolematus avaldub võimaluste puudumises osaleda ühiskonna protsesside kujundamisel ning neljandik vastanutest tajub, et nad on ühiskonnas teisejärgulised inimesed ega suuda oma huve kaitsta. Ilmneb, et maapiirkonnas elamine vähendab võõrdumist: maal elavate inimeste seas on peaaegu kaks korda vähem neid, kes leiavad, et nad ei suuda oma huve kaitsta ning neile vaadatakse madala sissetuleku tõttu „ülevaalt alla”.

Võõrdumistunne on tugevalt vanusega seotud (tabel 3.2.6.). Vanemaelised inimesed nõustuvad võõrdumist mõõtvate väidetega tunduvalt sagedamini, 60–75-aastastest inimestest ligemale 80% toob esile, et neil ei ole võimalust mõjutada ühiskonda. Nooremaeliste seas on viiendik neid, kes leiavad, et ühiskond ja kaaskodanikud ei tunnusta nende poolt tehtavat, samas aga ollakse suhteliselt optimistlikud, nimelt vähem kui 10% noortest väidab, et nad on „rongist maha jäänud”. Samas keskealiste inimeste puhul on just enam levinud hirm, et ollakse teisejärguline inimene ega oldud suutelised kaasa minema ühiskonnas toimuvate muutustega. Riikidevahelised senised võrdlused (Böhnke 2008) on näidanud, et Euroopa Liidu riikidest on Balti riikides ühiskonnast väljajäetus enim levinud ning vähem seotud inimese sotsiaalmajandusliku positsiooniga.

Võrreldes eestikeelse elanikkonnaga on venekeelse elanikkonna seas tunduvalt rohkem neid, kes tajuvad võõrdumist, suurim erinevus tuleb esile oma huvide kaitsmises. Nimelt on venekeelse elanikkonna seas 28 protsendipunkti võrra eestlastest rohkem neid, kes leiavad, et nad ei suuda oma huve kaitsta (tabel 3.2.6.). Samas 2006. aasta Euroopa sotsiaaluuringu andmed toovad esile, et üllataval kombel on pigem eestlaste kui venelaste seas rohkem neid, kes tunnevad, et nad ei saa oma eluga hakkama. Seega eestlaste puhul võidakse oma ebaedu põhjusteks pidada pigem iseendast tulenevaid probleeme, venekeelne elanikkond aga näeb ebaedu ühe põhjusena struktuurseid ühiskonna korraldusest tulenevaid tingimusi. Näiteks eestlastest 22% ja venelastest 46% leiavad, et eestlastel on paremad võimalused eneseväljenduseks ja loomingu tegelemiseks kui venekeelsel elanikkonnal, ning 39% venekeelsest elanikkonnast nõustus väitega, et neil on väga vähe võimalusi näidata, kui võimekad nad on, eestlaste seas oli antud väitega nõustujate osakaal poole väiksem.

Sotsiaalse võõrandumise edasisel analüüsil summeeriti võõrandumist väljendavad väited ühtsesse võõrandumise koondindeksisse, mis omakorda jagati indeksi jao-
tust arvestades kolme kategooriasse (mittevõõrandunud, võõrandumise riskis ja võõrandunud). Subjektiivselt tajutud sotsiaalne võõrandumine on iseloomulik viiendikule

vastanutest, kusjuures rohkem võõrandunud on 60–75-aastaste (34%), ja venekeelse elanikkonna (30%) seas ning tunduvalt vähem maapiirkondades elavate inimeste hulgas (14%). Elukvaliteedi edasisel analüüsil on sotsiaalse võõrandumise puudumist vaadeldud kui sotsiaalset kaasatust, mis tagab suurema elukvaliteedi.

Viidatud allikad

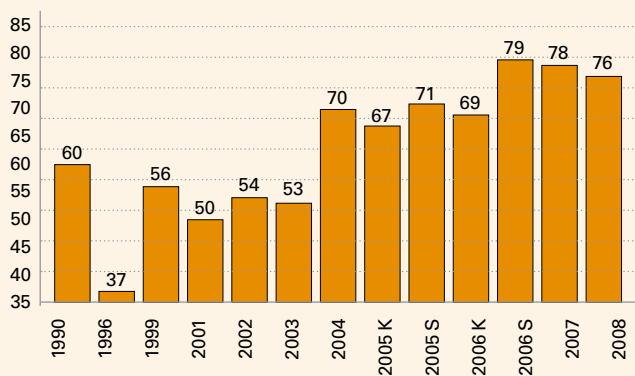
- Allardt, E. (1993). Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. M. C. Nussbaum, A. Sen, The Quality of Life. Oxford, Clarendon Press, 88–94
- Böhnke, P. (2008). Feeling left out. Patterns of social integration and exclusion. Jens Alber, Tony Fahey, Chiara Saraceno, Handbook of Quality of Life in the Enlarged European Union. New York: Routledge, 304–327
- Crompton, R., Lyonnette, C. (2006). Work-life balance in Europe. Acta Sociologica, 49, 379–393
- Cummins, R. A. (2000). Objective and subjective quality of life: an interactive model. Social Indicators Research 52, 55–72
- Dehley, J. (2004). Life Satisfaction in an Enlarged Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Dex, S., Bond, S. (2005). Measuring work-life balance and its covariates. Work, Employment and Society, 19, 627–637
- Erikson, R. (1993). Descriptions of inequality: the Swedish approach to welfare research. M. C. Nussbaum, A. Sen, The Quality of Life. Oxford, Clarendon Press, 67–83
- Farquhar, M. (1995). Elderly people's definitions of quality of life. Social Science and Medicine, 41, (10), 1439–1446
- Grzywacz, J. G., Marks, N. F. (2000). Reconceptualizing the work-family interface: An ecological perspective on the correlates of positive and negative spillover between work and family. Journal of Occupational Health Psychology, 5, 111–126
- Jeffers, L. W., Dobos, J. (1995). Separating people's satisfaction with life and public perceptions of quality of life in the environment. Social Indicators Research 34 (2), 181–211
- Kasearu, K., Trumm, A. (2008). Mitte-eestlaste sotsiaalmajanduslik olukord. Eesti Inimarengu Aruanne 2007, Eesti Koostöö Kogu, lk 47–54
- Kohler, H.-P., Behrman, J. R., Skytthe, A. (2005). Partner+Children=Happiness? The Effects of Partnerships and Fertility on Well-Being. Population and Development Review, 31 (3), 407–445
- Kutsar, D. (1997). Multiple Welfare Losses and Risk of Social Exclusion in the Baltic States during Societal Transition. In: A. Aasland, K. Knudsen, D. Kutsar, I. Trapenciere, The Baltic Countries Revisited: Living Conditions and Comparative Challenges. Fafo: Forskningsstiftelsen Fafo
- Land, K. (2001). Models and indicators. Social Forces, 80, 2, 381–410
- Lyonnette C., Crompton, R., Wall, K. (2007). Gender, occupational class and work-life conflict. Community, Work and Family, 10, 283–308
- Noll, H.-H. (2002). Towards a European system of social indicators: theoretical framework and system architecture. Social Indicators Research, 58, 47–87
- Olagnero, M., Torrioni, P., Saraceno, C. (2008). Patterns of sociality in the enlarged EU. J. Alber, T. Fahey, C. Saraceno, Handbook of Quality of Life in the Enlarged European Union. New York: Routledge, 279–303
- Paugam, S., Russell, H. (2000). The effects of employment precarity and unemployment on social isolation. D. Galie, S. Paugam (eds.), Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe. Oxford: Oxford University Press, 243–263
- Rootalu, K. (2008). Abielulahutuse tagajärjed ja suhtumine lahutustesse Euroopas. M. Ainsaar, D. Kutsar (toim.), Eesti Euroopa võrdlustes. Sotsiaalministeeriumi toimetised 3/2008, lk 35–48
- Tausig, M., Fenwick, R. (2001). Unbinding time: Alternate work schedules and work-life balance. Journal of Family and Economic Issues, 22, 101–119
- Telpt, E. (2008). Hoiakud ja tegelikkus palgatöö ja majapidamistö ühitamisel: Euroopa riikide võrdlus. M. Ainsaar, D. Kutsar (toim.), Eesti Euroopa võrdlustes. Sotsiaalministeeriumi toimetised 3/2008, lk 67–82
- Trumm, A., Kasearu, K. (2008). Sotsiaalse ja majandusliku integratsiooni hetkeolukord ja tuleviku väljakutsed. Riikliku integratsiooniprogrammi 2008–2013 väljatöötamine. http://www.rahvastikuminister.ee/public/V_osa_sotsiaalne_ja_majanduslik_integratsioon.pdf
- Veenhoven, R. (1996). Happy life-expectance: A comprehensive measure of quality-of-life in nations. Social Indicators Research 39, 1–58
- Voydanoff, P. (2004). The effects of work demands and resources on work-to-family conflict and facilitation. Journal of Marriage and Family, 66, 398–412
- Wallace, C., Pichler, F. (2008). Working conditions and quality of work. A comparison of Eastern and Western Europe. J. Alber, T. Fahey, C. Saraceno, Handbook of Quality of Life in the Enlarged European Union. New York: Routledge, 162–174
- Zapf, W. (1984). Individuelle Wohlfahrt: Lebensbedingungen und wahrgenommene Lebensqualität. W. Glatzer, W. Zapf, Lebensqualität in der Bundesrepublik: objective Lebensbedingungen und subjektives Wohlbefinden, Frankfurt a. M. New York, Campus, 12–26
- Zapf, W. (2000). Social reporting in the 1970s and in the 1990s. Social Indicators Research, 51, 1, 1–15

3.3. Eluga rahulolu ja õnnelikkus

Nagu eelpool märgitud, on indiviidide ja ühiskondade elukvaliteeti võimalik majanduslike ja sotsiaalsete näitajate kõrval hinnata ka subjektiivse heaolu kaudu, millena käsitletakse emotsionaalseid ja kognitiivseid hinnanguid, mida inimesed oma elule annavad, ehk

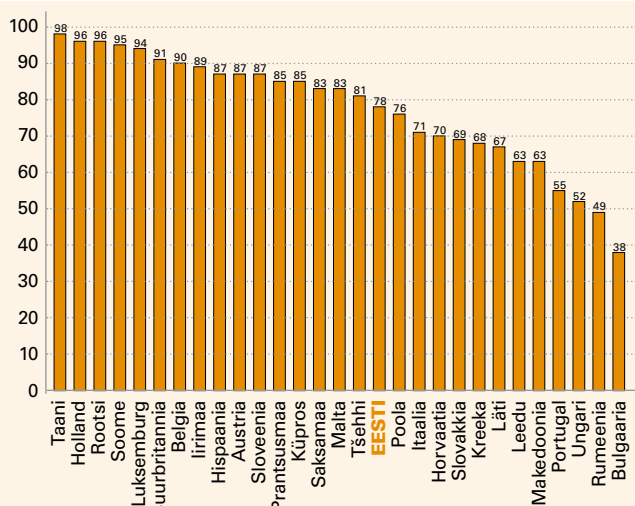
teisisõnu kõike seda, mida tavakasutuses õnneks või eluga rahuloluks nimetatakse (Diener jt 2003). Subjektiivsel heaolul on kaks olulist komponenti: tunnetuslik ehk kognitiivne komponent sisaldab inimeste hinnangut sellele, kui võrd nad oma eluga või spetsiifiliste elu-

Joonis 3.3.1. Eluga rahulolu Eestis aastatel 1990–2008 (vastajate %, kes on oma eluga rahul/väga rahul). K = kevad; S = sügis

Allikad: Maailma ja Euroopa väärtuste uuring 1990–1999; Eurobaromeeter 2001–2008.

Joonis 3.3.2. Eluga rahulolu Euroopa Liidu liikmes- ja kandidaatriikides (vastajate %, kes on oma eluga rahul/väga rahul)

Allikas: Eurobaromeeter 2007.

valdkondadega, nagu näiteks abielu, töö, materiaalne olukord, üldiselt rahul on või kuivõrd tähendusrikast ning eesmärgipärast elu nad elavad. Emotsionaalne ehk afektiivne komponent viitab aga inimeste kalduvusele kogeda sagedamini positiivseid ja harvemini negatiivseid emotsioone. Ehk siis inimestel on kõrge subjektiivne heaolu, kui nad on oma eluga rahul ja kogevad rohkem positiivseid kui negatiivseid emotsioone.

Viimastel aastakümnetel on huvi subjektiivse heaolu ja eluga rahulolu käsitlevate uuringute vastu hüppeliselt kasvanud. Üheks põhjuseks on ilmselt see, et nagu näitavad arvukate uurimuste tulemused, on õnnelikematel ja eluga rahulolevatel inimes-

tel edukamad ja õnnestunud abielud, neil on rohkem sõpru ja paremad suhted teiste inimestega, neil on suurem sissetulek, nad saavad oma tööga paremini hakkama, nad on enam seotud ümbritseva kogukonnaga ja hõivatud vabatahtliku tegevusega ning mis kõige tähtsam – neil on parem tervis ja nad elavad kauem (Lyubomirsky jt 2005). Mis veelgi olulisem – õnnelikkus ja eluga rahulolu pole mitte kõigi nende heade asjade kaastulem, vaid hoopiski põhjus: inimesed ei ole õnnelikud mitte seetõttu, et nad on terved ja neil on suurem sissetulek, vaid nad on terved ja edukamad seetõttu, et on õnnelikud ja eluga rahul (Lyubomirsky jt 2005).

Eluga rahulolu hinnangute dünaamika Eestis viimase 20 aasta jooksul

Eesti elanike eluga rahulolu hinnanguid on rahvusvaheliste uuringute valguses võimalik süstemaatiliselt jälgida alates 1990. aastast (joonis 3.3.1.). 1990. aastate kohta pärinevad andmed Euroopa ja maailma väärtuste uuringust, mis viidi Eestis läbi vastavalt 1990., 1996. ja 1999. aastal¹⁴. Alates 2001. aastast on Eesti elanike eluga rahulolu hinnanguid võimalik analüüsida Eurobaromeetri¹⁵ uuringute alusel, mis viiakse ükskaks korda aastas läbi kõigis Euroopa Liidu liikmes- ja kandidaatriikides. Mõlemas uuringus palutakse vastajatel hinnata oma eluga rahulolu sarnase küsimuse alusel („Kõike kokku võttes, kuivõrd rahul te oma eluga üldiselt olete?“), millele palutakse vastata kas 10-pallisel (1 – ei ole rahul ... 10 – rahul; Euroopa ja maailma väärtuste uuring) või 4-pallisel skaalal (1 – üldse mitte rahul ... 4 – väga rahul; Eurobaromeeter). Joonis 3.3.1. on toodud vastajate protsent, kes olid vastaval uurimuse aastal oma eluga rahul või väga rahul (Eurobaromeetri uuringud) või kes kasutasid vastamisel skaalapunkte 6–10 (Euroopa ja maailma väärtuste uuring).

Eesti elanike eluga rahulolu kõikus perioodil 1990 kuni 1999 üsna märkimisväärselt. Kui vahetult enne taasiseseisvumist 1990. aastal oli oma eluga rahul ligikaudu 60% Eestis elavatest inimestest, siis taasiseseisvunud Eesti esimese viie-kuue aasta jooksul toimunud sotsiaalsete, majanduslike ja poliitiliste muutuste keerises langes rahulolu protsent pea kaks korda – vaid veidi üle kolmandiku (37%) Eesti elanikest oli 1996. aastal oma eluga rahul või väga rahul. 1999. aastaks oli eluga rahuolu määr tõusnud enamvähem samale tasemele (56%) nagu see oli iseseisvuse eelsel ajal. Veel 2000. aastate algupoolel oli eestlaste eluga rahulolu määr üks Euroopa madalaimaid, hakates aga jõudsasti ülespoole rühkima pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga 2004. aastal. 2007. aasta sügisel oli Eesti elanikest oma eluga rahul või väga rahul 78%, mis jääb vaid napilt alla Euroopa Liidu keskmisele näitajale (80%; joonis 3.3.2.).

¹⁴ vt <http://www.worldvaluessurvey.org/>.

¹⁵ vt http://ec.europa.eu/public_opinion/standard_en.htm.

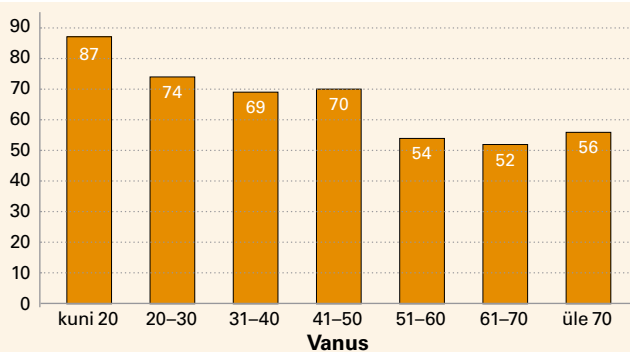
Subjektiivse heaolu seos isiksuslike ja kultuuriliste teguritega

Pikka aega on arvatud, et subjektiivne heaolu sõltub peamiselt vaid välistest teguritest. Viimase aastakümne uurimused on aga näidanud, et erinevatel demograafilistel näitajatel on inimeste subjektiivse heaolu tasemele vaid osaline mõju. Lisaks välistele asjaoludele sõltub inimeste subjektiivne heaolu kahest peamisest isiksuse seadumusest – neurootilisusest ja ekstravertsusest. Kõrge neurootilisuse tasemega inimesed kalduvad kogema rohkem negatiivseid emotsioone, samas kui ekstravertsematel inimestel on üldkaalus positiivsed emotsioonid. Kuna on leitud, et enamus isiksuse seadumusi, aga ennekõike neurootilisust ja ekstravertsust on suuresti pärilikud, siis võib väita, et ligikaudu 50–60 protsenti subjektiivse heaolu individuaalsetest erinevustest on võimalik seletada pärilikkusega. Ka Euroopa sotsiaaluuringu (2006) Eesti andmed kinnitavad leitud seost: eluga rohkem rahul on need inimesed, kes küsitlusele eelneva nädala jooksul kogesid rohkem positiivseid ($r = .20$, $p = .05$) ja vähem negatiivseid ($r = -.27$, $p = .05$) emotsioone. Samas, nii Eestis ja teistes postkommunistlikes maades, kus jätkuvalt rõhutatakse ellujäämisega seotud väärtusi (Inglehart ja Baker 2000) – s.o vähene usaldus teiste inimeste suhtes, madal tolerantsus, kasin poliitiline aktiivsus, keskkonnateadlikkus ja isiklik algatus – ei ole positiivsete emotsioonide osakaal eluga rahulolu hinnangutes väga oluline. Inimeste õnneks ja rahuloluks piisab sellest, kui asjad on „normaalselt“, st ei lähe väga halvasti. Neis maades (sh Skandinaavia ja paljud Euroopa riigid), kus inimesed vastupidiselt ellujäämisele rõhutavad eneseväljendusega seotud väärtusi (kõrge usaldus, tolerantsus, poliitiline ja sotsiaalne aktiivsus jne), on vaja palju positiivseid emotsioone, positiivset stimulatsiooni, selleks et inimesed oleksid oma eluga rahul. Seega sõltub „hea elu“ tähendus oluliselt kultuuris valitsevatest väärtushinnangutest (Kuppens jt 2008).

Eluga rahulolu mõjutavad sotsiaaldemograafilised tegurid

Kuigi suur osa Eesti elanikest on oma eluga rahul, esinevad siiski märkimisväärsed erinevused vanuse, hariduse, kodakondsuse ning sissetulekute lõikes. Nimetatud erinevusi on võimalik analüüsida Euroopa sotsiaaluuringu 2006. aastal kogutud andmete põhjal (Eestis kokku 1517 vastajat). Selles uurimuses mõõdetakse eluga rahulolu järgmise küsimuse abil: „Kõike kokkuvõttes, kuivõrd rahul Te oma eluga üldiselt olete? Vastamiseks kasutage 10-pallist skaalat, kus 0 tähendab, et ei ole üldse rahul ja 10 tähendab, et olete väga rahul“. (Võrdlemaks sotsiaaluuringu tulemusi varase-

Joonis 3.3.3. Eluga rahul või väga rahul olevate inimeste osakaal vanuse lõikes (%)

Allikas: Euroopa sotsiaaluuring 2006.

malt läbiviidud uurimustega, on skaala taandatud 10-palliseks, varieerudes vahemikus ühest kümneni.)¹⁶

Üks olulisemaid tegureid, mis Eesti elanike eluga rahulolu mõjutab, on vanus: kuni 20-aastaste Eesti elanike seas on oma eluga rahul või väga rahul ligikaudu 87% vastajatest, samal ajal kui 61–70-aastaste vastajate seas on eluga rahulolevaid inimesi vaid 52% (joonis 3.3.3.). Tõenäoliselt ei ole siinjuures siiski tegemist puhtalt vanuseliste iseärasustega, vaid hoopiski aastakäigu erinevustega rahulolu tasemes. Taolise interpretatsiooni kasuks räägib muuhulgas asjaolu, et samal ajaperioodil ja samade uurimuste raames kogutud andmete baasil puudub Soomes eluga rahulolu ja vanuse vahel vähimgi seos. Veelgi enam, Rootsis aastatel 1998–2000 läbi viidud analoogse esindusliku uurimuse kohaselt inimeste rahulolu ja õnnetunne vanuse kasvuga hoopiski tõusis (Hansson jt 2000). Seega on Eestis elavate vanemate inimeste madalam eluga rahulolu tingitud pigem ühiskondlikest ja sotsiaalsetest kui bioloogilistest teguritest (Realo 2006).

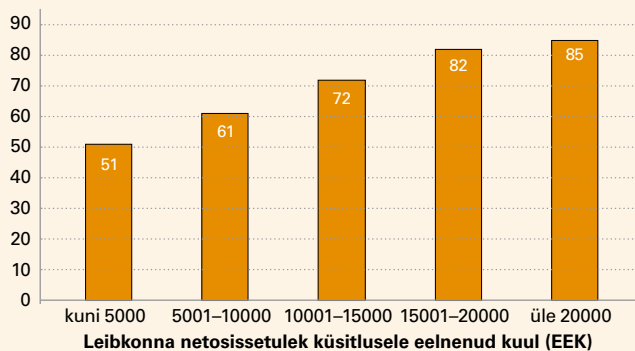
Eestis elavate inimeste eluga rahulolu sõltub lisaks vanusele ka nende kodakondsusest. Eesti kodakondsusega inimeste seas on eluga rahulolevaid ligi 20% enam kui Vene kodakondsusega inimeste ning 10% enam kui kodakondsuseta ehk ”halli passi” omanike seas.

Kui naiste ja meeste eluga rahulolu hinnangud on väga sarnased, siis vallalised inimesed ja need Eesti elanikud, kel pole lapsi, on oma eluga märksa enam rahul kui need, kel on lapsed ja kes on abielus või lahutatud. Samas muutuvad need erinevused tühiseks pärast seda, kui arvesse võtta vanuse mõju. Ehk teisisõnu, Eestis on eluga rahul ennekõike noored inimesed (eriti üliõpilased), kes ei ole veel oma peret loonud. See, kui palju lapsi peres kasvab, eluga rahulolu hinnangutega sellegipoolest seotud ei ole.

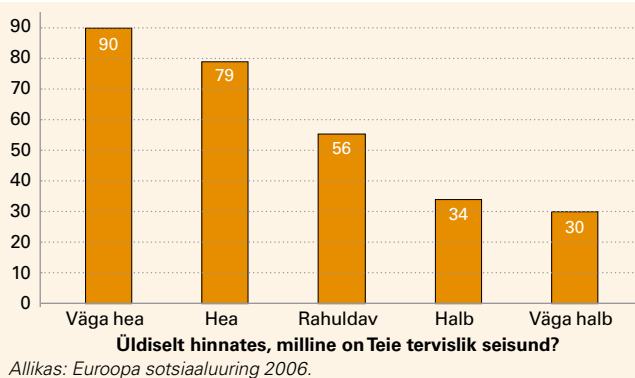
Eluga rahulolu hinnangutega on mõistagi oluliselt seotud vastaja haridustase. Kõrgharidusega Eesti elan-

¹⁶ Sotsiaaluuringu andmete kohaselt oli 2006. aasta lõpus/2007. aasta alguses oma eluga rahul (s.o kasutasid skaalapunkte 6–10) 65% Eesti elanikest, mis on 14% võrra madalam tulemus, kui samal aastal läbiviidud Eurobaromeetri uurimuse kohaselt, mille järgi oli Eesti elanikest oma eluga rahul 79%. Tegemist on ilmselt vastusskaala kasutusest tingitud efektiga, sest analoogne erinevus sotsiaaluuringu ja Eurobaromeetri tulemuste vahel esineb enamikes sotsiaaluuringus osalenud maades. Samas, astakorrelatsioon sotsiaaluuringu ja Eurobaromeetri tulemuste vahel mõlemas uuringus osalenud riikide lõikes on väga kõrge, Spearmani $R = .95$, $p = .000$.

Joonis 3.3.4. Eluga rahul või väga rahul olevate inimeste osakaal leibkonna igakuise netosissetuleku lõikes (%)

Joonis 3.3.5. Eluga rahul või väga rahul olevate inimeste osakaal tervises seisundile antud hinnangute lõikes (%)

niike seas on eluga rahulolu ligi 18% kõrgem kui põhiharidusega vastajate seas. Haridustase on seotud eluga rahulolu hinnangutega isegi juhul, kui arvesse võtta vanuse ja sissetuleku mõju. Nagu varasemalt paljudes uurimustes leitud (Lucas 2007; Realo 2006), mõjutab ka Eestis eluga rahulolu hinnanguid väga oluliselt inimeste tööalane staatus: eluga rahulolevate inimeste osakaal on madalaim töötute (27%) ja nende seas, kes ei ole võimelised töötama puude tõttu (42%), samas kui ligi 88% üliõpilastest on oma eluga rahul või väga rahul.

Kuivõrd suurendavad rikkus ja materiaalne heaolu Eestis elavate inimeste õnnetunnet? Paljud uurijad on seisukohal, et enamik maailma inimesi on küllalt õnnelikud, hoolimata sellest, milline on nende sissetulek ja materiaalne olukord (Biswas-Diener jt 2005). Siiski, mõõdukas positiivne seos sissetulekute taseme ning eluga rahulolu vahel ikkagi esineb ja mida majanduslikult halvemal järjel oleva riigiga tegemist, seda tugevamaks see seos muutub (Diener ja Biswas-Diener 2002). Kui jagada Eestis elavad inimesed sissetuleku järgi erinevatesse rühmadesse, esineb sissetuleku ja eluga rahulolu vahel väga selge seos: vaid pooled inimestest, kelle perekonna netosissetulek kuus on vähem kui 5000 krooni (joonis 3.3.4.), on oma eluga rahul. Nende Eesti elanike seas, kelle sissetule-

kud on suuremad kui 20 000 krooni, on rahulolevate osakaal üle kolmekümne protsendi kõrgem. Seega suureneb sissetuleku kasvades järk-järgult ka inimeste õnne- ja rahulolutunne.

Samas, 2008. aasta kevadel läbiviidud uurimuse kohaselt (Arakas 2008) ei ole Eesti kõige rikkamad inimesed – need, kes kuulusid 2007. aastal ajalehe Äripäev koostatud edetabeli „R-Klubi: Eesti rikaste TOP500“ esimese 150 hulka (Raidla jt 2007) – sugugi õnnelikumad kui need, kelle perekonna igakuine netosissetulek on üle 30 000 krooni. Seega, raha eest saab õnne osta teatud kriitilise piirini, millest edasi ei too jõukuse edasine kasv automaatselt suuremat õnnetunnet ja rahulolu kaasa. Ehk teisisõnu, „õnn ei ole rahas“, kuid majanduslik kitsikus ja vaesus ei jäta ka õnnetundele palju ruumi.

Kuidas on seotud Eestis elavate inimeste eluga rahulolu ning nende tervises seisund? Üldiselt on nii, et mida tervemaks inimesed end peavad, seda õnnelikumad nad ka on (või siis vastupidi, mida õnnelikumad on inimesed, seda tervemaks nad ennast peavad). Eestis elavate inimeste seas, kes hindavad oma tervist väga halvaks, on eluga rahulolevaid kolm korda vähem (30%) kui nende seas, kes hindavad oma tervist väga heaks (90%; joonis 3.3.5.).

Kuid seos tervise ja subjektiivse heaolu vahel kehtib ainult juhul, kui inimene ise oma tervist hindab. Niipea kui võetakse arvesse objektiivsemad tervise näitajad või siis näiteks arstide poolt antud hinnangud inimeste tervisele, vastav seos nõrgeneb või kaob sootuks (Diener ja Biswas-Diener 2008; Johansson 2008; Okun ja George 1984). Ehk teisisõnu, eluga rahulolu hinnanguid mõjutab pigem see, millisena enda tervist tajutakse (s.o kas peetakse ennast haigeks või terveks inimeseks), kui see, milline on tervises seisund teatud objektiivsete näitajate alusel.

Kokkuvõtteks

Võrreldes näiteks Taani, Rootsi või Hollandiga, kus 2007. aasta sügisel oli oma eluga rahul või väga rahul vastavalt 98 ja 96 protsenti vastanutest, näib elu Eestis mõnevõrra trööstitum. Torkab muidugi silma, et eluga rahulolu on üldse madalam Euroopa Liidu uutes ja/või vaesemates liikmesmaades. Kõige lihtsam seletus on selles, et Eesti koos teiste mahajääjatega pole veel jõudnud (või on just sisenenud) „post-materialistlikusse“ arengufaasi, kus raha eest enam õnne juurde osta ei saa. Seda võimalust kinnitab Eesti asend Ronald Ingleharti (1997) maailma väärtusteuuringu (*World Values Survey*) kaardil: Eesti inimene peab ikka veel võitlust turvalisuse ja ellujäämise eest ning tal pole piisavalt aega ega vahendeid, mida kulu- tada enesetäiendamisele ja -väljendamisele, mis omakorda on vajalik selleks, et olla eluga rahul. Samas on eestlaste eluga rahulolu viimase nelja-viie aasta jooksul märkimisväärselt tõusnud, peegeldades sealjuures nii Eesti majanduslikku arengut kui ka sotsiaalses ja ühiskondlikus plaanis aset leidnud olulisi positiivseid muutusi.

Kuigi inimeste õnne- ja rahulolutunne tugineb paljuski sellele, mis toimub nende hinges ja südames, on siinses kultuuriruumis võimalik täiel määral olla õnnelik ja eluga rahul siiski vaid majanduslikult kindlusta-

tud, egalitaarses ja demokraatlikus ühiskonnas. Kuigi ükski riik ei saa teha oma inimesi automaatselt õnnelikuks mingi seaduse või programmi abil, saab ta luua tingimused, et inimestel oleks võimalik õnnelik olla.

Viidatud allikad

1. Arakas, A. (2008). Eluga rahulolu mõjutavad tegurid eesti ärieliidi seas: Kas raha teeb õnnelikuks? Seminaritöö, Tartu Ülikool, psühholoogia instituut. Käsikiri
2. Biswas-Diener, R., Diener, E. (2001). Making the best of a bad situation: Satisfaction in the slums of Calcutta. *Social Indicators Research*, 55, 329–352
3. Biswas-Diener, R., Vittersø, J., Diener, E. (2005). Most people are pretty happy, but there is cultural variation: The Inughuit, the Amish, and the Maasai. *Journal of Happiness Studies*, 6, 205–226
4. Diener, E., Oishi, S., Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54, 403–425
5. Diener, E., Biswas-Diener, R. (2008). *Happiness: Unlocking the mysteries of the psychological wealth*. Malden, MA: Blackwell Publishing
6. Hansson, A., Hillerås, P., Forsell, Y. (2005). Well-being in an adult Swedish population. *Social Indicators Research*, 74, 313–325
7. Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press
8. Inglehart, R., Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19–55
9. Johansson, J. (2008). Osteoartroosiga patsientide subjektiivne heaolu enne liigese endoproteesimist. Seminaritöö, Tartu Ülikool, psühholoogia instituut. Käsikiri
10. Kuppens, P., Realo, A., Diener, E. (2008). The role of positive and negative emotions in life satisfaction judgment across nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 66–75
11. Lucas, R. E. (2007). Adaptation and the set-point model of subjective well-being: Does happiness change after major life events? *Current Directions in Psychological Science*, 16, 75–78
12. Lyubomirsky, S., King, L., Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131, 803–855
13. Okun, M. A., George, L. K. (1984). Physician- and self-ratings of health, neuroticism and subjective well-being among men and women. *Personality and Individual Differences*, 5, 533–539
14. Raidla, P., Hanson, M., Brinkman, K. (2007). Eesti rikaste TOP 500 – Kuraditosin miljardäri rohkem kui mullu. Äripäev, 23. november 2007. Online: <http://www.ap3.ee/Default2.aspx?ArticleID=7d296789-9550-441c-bc66-36f05b1caf3f>
15. Realo, A. (2006). Mis paneb eestlase elust rõõmu tundma? *Horisont*, 2, 24–28

3.4. Elukvaliteedi tüpoloogia

Eelnevalt vaadeldi elukvaliteedi praegust taset ja muutumist ajas erinevate elukvaliteeti kujundavate üksiknäitajate alusel. Ilmnes, et olulisemad elukvaliteedi dimensioonid on materiaalne heaolu, töökoha olemasolu, sotsiaalsed ja ühiskondlikud suhted ning üldine rahulolu ja õnnelikkus.

Majanduslik kindlustatus on viimase 15 aasta jooksul tunduvalt paranenud, samuti on muutunud paremaks eluasemetingimused, seega objektiivsed elukvaliteedi näitajad on paranenud ning see kajastub ka rahuloluhinnangutes. Samuti on inimestevahelised sotsiaalsed suhted tihenunud ning aktiivsus ühiskonnas kasvanud. Individuaalne elukvaliteet, mis koosneb paljudest erinevatest komponentidest, eristub nii elukvaliteedi taseme (kõrge, madal, keskmine) kui ka sisu poolest. Nii võib erinevate inimeste elukvaliteet koosneda erinevatest elementidest, mille esindatus üldises elukvaliteedis varieerub suurtes piirides.

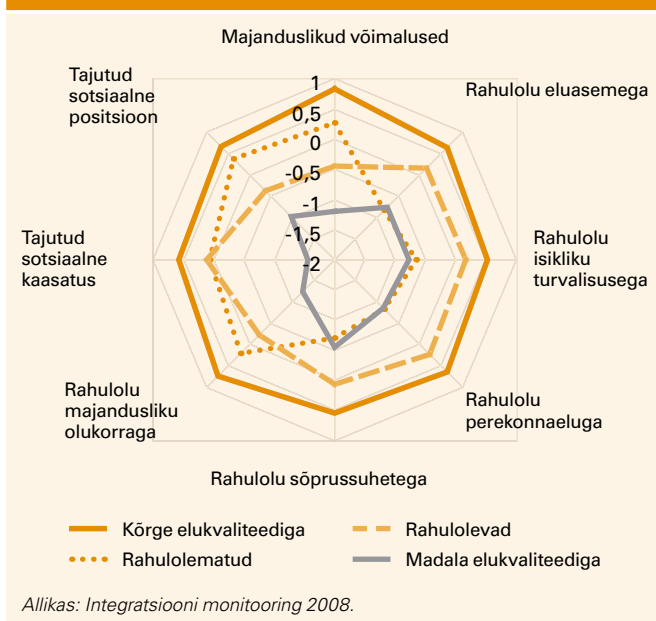
Püüdes üldistatult vastata küsimusele „*Milline on Eesti elanike elukvaliteet?*“, teostati 2008. aasta integratsioonimonitooringu andmetele tuginedes klasteranalüüs, mille abil jagati vastajad elukvaliteeti mõõtvate kaheksa tunnuse (majanduslikud võimalused, rahulolu eluasemega, rahulolu perekonna üldiste materiaalsete võimalustega, rahulolu perekonnelu ja sõpradega suhetega, rahulolu enda turvalisusega, tajutud sotsiaalne positsioon ühiskonnas ning tajutud sotsiaalne kaasa-

tus) põhjal erinevatesse elukvaliteedi tüüpidesse. Erinevate mudelite analüüsimisel osutus kõige sobivamaks ja paremini tõlgendatavaks neljast tüübist koosnev mudel.

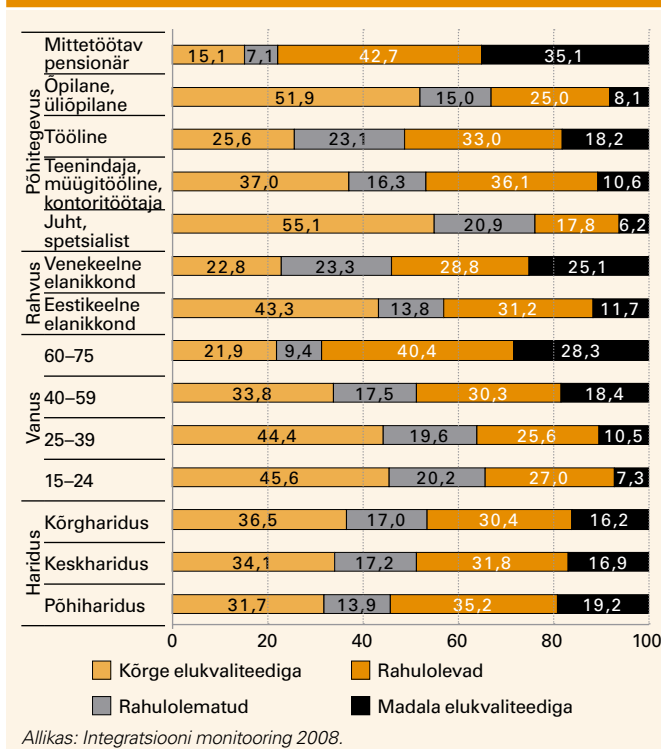
Kõrge elukvaliteediga elanike osa. Esimene elukvaliteedi tüüp, mille alla liigitub 37% elanikkonnast, tähistab ühtlaselt kõrget elukvaliteedi taset kõigi analüüsitud tunnuste lõikes. Sellesse rühma kuuluvaid inimesi iseloomustavad väga head majanduslikud võimalused ja probleemi toimetulek oma sissetulekuga (kolmandik gruppi kuulujatest elavad hästi praeguste sissetulekute juures ning kaks kolmandikku saavad hakkama), üle 90%-ne rahulolu kõikide käsitletud elualdkondadega (eluase, turvalisus, perekonnanelu, sõbrad), sotsiaalse tõrjutuse mittetajumine ning keskmisest kõrgem sotsiaalne positsioon (66% määratleb end ühiskonna redeli 6.–10. astmel) (joonis 3.4.1.). Kõrgem elukvaliteet seostub ka keskmisest kõrgema usaldusega ühiskonna institutsioonidesse, positiivse ja optimistliku suhtumisega Eesti praegusesse sotsiaalmajanduslikku olukorda ja tuleviku arenguperspektiividesse, samuti suurema Eesti-kesksusega (ligi 3/4 ei soovi Eestist ei ajutiselt ega ajaliselt lahkuda) ja kaasatusega kodanikeühendustesse.

Antud rühma kuuluvad eelkõige nooremad (ligi pooled kuni 40-aastased isikud) ning pigem eestlased (üle 40% eestlaskonnast) kui mitte-eestlased (23%). Sotsiaalse staatuse lõikes on kõrge elukvaliteet iseloomulik

Joonis 3.4.1. Elukvaliteedi tüübid (elukvaliteedi komponentide standardiseeritud keskmiste alusel)

Joonis 3.4.2. Elukvaliteedi tüüpide sotsiaal-demograafiline profiil

juhtidele ja spetsialistidele (55%) ning pigem kõrgema kui madalama haridusega inimestele (joonis 3.4.2.).

Vastuolulise elukvaliteedi tasemega elanikkonna osa ehk nn „rahulolematud“ esindavad vastuolulist elukvaliteedi tüüpi (17% elanikkonnast). Ühelt poolt on sellele tüübile iseloomulik esimese elukvaliteedi tüübiga ligikaudselt samaväärne sotsiaalne staatus (keskmisest kõrgemal positsioonil 50%) ja majanduslik toi-

metulek (84% saab hakkama või elab väga hästi), samal ajal aga ollakse oma elu erinevate aspektide suhtes väga rahulolematud (60% ei ole rahul eluasemega, 50% oma perekonnavaluga, 45% oma isikliku turvalisusega), sarnanedes kõige madalama elukvaliteedi tasemega isikute rühmale. 15% tunneb end sotsiaalselt võõrandununa. Nimetatud gruppi kuuluvad isikud on keskmisest pisut enam seotud erinevate kodanikeühendustega, samas on nende usaldus ühiskonnainstitutsioonide vastu mõnevõrra keskmisest madalam ning kümnendik on valmis Eestist alaliselt ning 27% ajutiselt lahkuma.

Rahulolematute grupp on ka oma sotsiaaldemograafiliselt koosseisult heterogeenne – grupi esindajad on enam-vähem ühtlaselt esindatud pea-aegu kõigis sotsiaalsetes rühmades. Siiski on antud elukvaliteedi tüübi esindajatest pooled nooremad kui 40 eluaastat, samuti on see pigem iseloomulik mitte-eestlastele eestlastega võrreldes.

„Rahulolevad“ (30%) erinevad esimesest tüübist peamiselt väiksemate materiaalsete võimaluste ja majandusliku toimetuleku taseme poolest (praeguse sissetulekuga saab hakkama üle 60% tüübi esindajatest). Samuti on selles elukvaliteedi tüübis tajutud sotsiaalne positsioon tunduvalt madalam (vaid kuuendikul keskmisest kõrgem), tajutud võõrandumise määr on 13%. Samas aga on üldised rahuloluhinnangud ühtlaselt kõrged ning vaid paari protsendipunkti võrra madalamad kõrge elukvaliteediga isikute rühma rahulolunäitajatest. Gruppi iseloomustab keskmisest madalam ühiskondlik osalus ning negatiivsem suhtumine Eesti tänasesse ja tulevasse sotsiaal-majanduslikku olukorda, ent samas on huvi Eestist lahkumise vastu vähenenud.

Üle 60% antud rühma kuuluvatest inimestest on vanemad kui 40 eluaastat (üle 40% pensionärid), suhteliselt võrdselt on esindatud nii eestlased kui ka mitte-eestlased.

Madala elukvaliteediga elanikkonna osa. Neljas elukvaliteedi tüüp esindab väga selgelt madalat elukvaliteeti ning siia kuulub 16% elanikkonnast. Ligi 90% rühma esindajatest ei saa praeguse sissetuleku tasemel hakkama, neli viiendikku tajub sotsiaalset võõrandumist ning enam kui pooled leiavad, et nad asuvad ühiskonna sotsiaalses hierarhias kolmel esimesel astmel. Ka üldised rahuloluhinnangud on keskmisest oluliselt madalamad, kuid siiski võrreldavad „rahulolematute“ grupi vastavate hinnangutega. Valdav on pessimistlik hoiak Eestis toimuva suhtes ning usaldamatus institutsioonide vastu. Ligi 15% grupi esindajatest on võimalusel valmis Eestist alaliselt lahkuma.

See elukvaliteedi tüüp on iseloomulik eelkõige vanemaealisele elanikkonnale: 34% antud rühma kuuluvatest inimestest on vanemad kui 60 eluaastat (35% kõigist pensionäridest, kellest enamik on naised, ning mitte-eestlased on eestlastega võrreldes enam esindatud).

Nooremaeliste seas on enim kõrgema elukvaliteedi esindajaid. Vanemaealistest 28% esindab madalat elukvaliteedi tüüpi. Nooremaeliste (15–24-aastaste) ja vanima vanusrühma (60–74) erinevus elukvalitee-

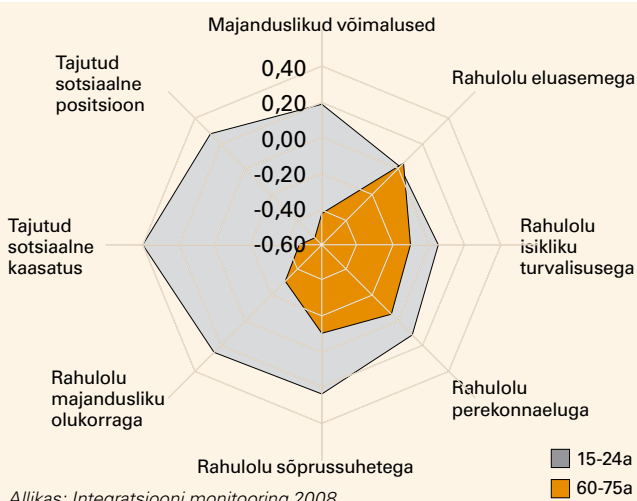
dis tuleneb peamiselt nooremaeliste paremast materiaalsest olukorrast, suuremast ühiskonda kaasatusest ja kõrgemast sotsiaalsest positsioonist (joonis 3.4.3.).

Võrreldes erinevaid leibkondi nähtub, et enim on kõrge elukvaliteedi esindajaid leibkondades, mis koosnevad kahest täiskasvanust ja lastest. Madala elukvaliteediga inimesi on enam esindatud üheliikmeliste ja üksikvanemaga leibkondades.

Elanikkonna kõrvutades ilmneb, et suurim erinevus elukvaliteedis põhineb rahvusel. Eestikeelsest elanikkonnast 43%-le on iseloomulik kõrge elukvaliteet, seevastu venekeelsest elanikkonnast ainult ligikaudu ühele neljandikule. Olulise eripärana selgub, et venekeelse elanikkonna seas on tunduvalt rohkem neid inimesi, kes kuuluvad „rahulolematute” gruppi. Siinkohal tekib küsimus, millised on peamised elukvaliteedi aspektid, mille alusel eestlaste ja venelaste elukvaliteet eristub? Jooniselt 3.4.4. nähtub, et eestlaste ja venekeelse elanikkonna erinevused ilmnevad kõikide elukvaliteedi dimensioonide lõikes, kusjuures suurimad erinevused tulevad esile sotsiaalse kaasatuse ja isikliku turvalisusega rahulolu lõikes.

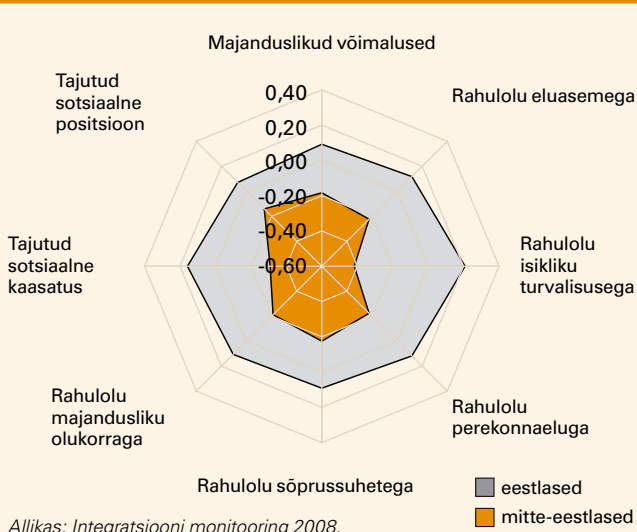
Kokkuvõtteks: Eesti elanike peamised elukvaliteedi erinevused ilmnevad põhiliselt vanuse ja rahvuse lõikes. Võrreldes eestlaste ja mitte-eestlaste elukvaliteeti moodustavaid komponente, ilmneb eelkõige elukvaliteedi tasemete erinevus – eestlaste elukvaliteet on ühtlaselt oluliselt kõrgem kõigi analüüsitud tunnuste järgi. Siiski võib täheldada ka teatud sisulist erinevust – teiste elukvaliteedi komponentide taustal ilmnev mitte-eestlaste oluliselt madalam rahulolu isikliku turvalisusega ning kõrgem sotsiaalse võõrandumise risk võib viidata sotsiaalse keskkonna (nn elukvaliteedi tingimuste) ebasoodsamale mõjule individuaalse elukvaliteedi kujunemisel. Veelgi suuremad sisulised erinevused elukvaliteedis ilmnevad noorte ja eakate isikute elukvaliteedi komponente analüüsides. Eakate keskmisest madalam elukvaliteet on tingitud nende ülimaldast sotsiaalsest positsioonist ja subjektiivsest võõrandumistundest, millele lisandub nii põhjuse kui tagajärjena võimalustevaene ja rahulolematust tekitav materiaalne olukord.

Joonis 3.4.3. Elukvaliteedi dimensioonide keskmised hinnangud vanusrühmades 15–24 ja 60–75 (üldise keskmisega võrreldes)

Allikas: Integratsiooni monitooring 2008.

Joonis 3.4.4. Elukvaliteedi dimensioonide keskmised rahvuse lõikes (üldise keskmisega võrreldes)

Allikas: Integratsiooni monitooring 2008.

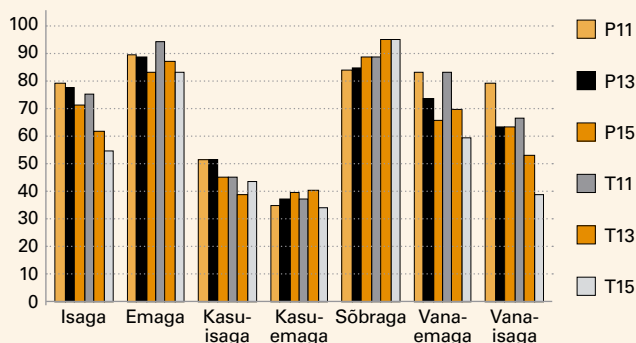
3.5. Lapse elukvaliteet

Sissejuhatus

Uue lapsepõlvikäsitluse kohaselt on lapsed ühiskonna struktuuri osana olemas *siin ja praegu* kui subjektid ja aktiivsed sotsiaalsed tegutsesjad. Lähtudes lapsest siin ja praegu saame vaadata lapse elukvaliteedile kahest aspektist: lapse elukvaliteet lapsena (nt lapse tervis, oluliste täiskasvanute ja eakaaslaste olemasolu ning suhted nendega, ligipääs ühiskonna hüvedele) ja lapse elukvaliteet kui potentsiaalide loomine edukaks täiskasvanupõlvaks (teadmiste ja oskuste ning füüsiliste ja vaimsete ressursside väljaarendamine), pidades silmas nii lapse isiklike eesmärgi kui ka ühiskonna jätkusuutlikkust kindlustavaid tegevusi ehk sotsiaalseid eesmärgi.

Lapse elukvaliteet moodustub perekonna kontekstis ja on otseselt mõjutatud perekonna (täiskasvanute perekonnakäitumuslikust, sotsiaalmajanduslikust, kasvatuslikust jne) toimetulekust. Olulised on perekonna elutingimused ja perekonna üldine ühiskonda integreerituse tase, samuti lapse väärtustamine laiemas sotsiaalses kontekstis. Lisaks suhtlemisele täiskasvanutega vajab laps suhtlemist eakaaslastega. Lapsepõlve uue paradigma looja William Corsaro (1997) väitel on kaasatus eakaaslaste gruppi lapsele terapeutilise väärtusega. Kodus või koolis väärkoheldud laps võib tulla toime oma ebakindluse ja ärevusega, kui teda võtab vastu, tunnistab ja tunnustab lastegrupp.

Joonis 3.5.1. Teismeliste osakaal, kellel on kerge oma muredest vanemate, vanavanemate ja sõpradega rääkida (11-, 13- ja 15-aastased poisid ja tüdrukud, %)

Allikas: Aasvee jt 2007.

Usaldus ja toetus, mida pakuvad omaelised, aitavad luua lapse heaolu – lapse oma sotsiaalset kapitali, mis on halbade või raskete elusündmuste eest abiks ja kaitseks ka edaspidi.

Andrews jt (2002) rõhutavad inim- ja kodanikuõiguste, sotsiaalse õigluse ja kodanikuühiskonnas osalemise olulisust lapse elus. Kodanikuühiskonnas osamine viitab lapse püsivale kommunikatsioonile nii täiskasvanute kui ka eakaaslastega ja sotsiaalsele õiglusele ühiskonna hüvede jaotamisel erinevate sihtgruppide vahel. Lapse inim- ja kodanikuõigused võimaldavad lapsel olla nähtud ja kuulud ning annavad õiguse aktiivselt ühiskonnaasjades osaleda, sh oma elukvaliteeti teatud piirides kujundada. Lapse elukvaliteedi teostumise määr oleneb sellest, kuidas ühiskonnas lastele kui sotsiaalsele kategooriale vaadatakse ja kuivõrd laste vajadustega üldiselt arvestatakse; kes on poliitilise meetme adreassaad ja kuivõrd püütakse lapse heaolu täiskasvanute heaolu kaudu reguleerida.

Lapse kõrge elukvaliteet eeldab ühiskonna solidaarsust

Lapsed ei tooda ühiskonna materiaalseid rikkusi. Nende ülesandeks on teadmiste seletav taastootmine ning edasikandmine ühelt täiskasvanute põlvkonnalt teisele. Erinevalt täiskasvanutest on laste töö ja selle eest saadav tasu ajaliselt lahus, st edukas investeerimine teadmisesse ja eluoskustesse lapsena loob aluse edukale toimetulekule täiskasvanuna. Lapsed ja täiskasvanud moodustavad kaks omaette sotsiaalset gruppi, kes esindavad poliitilistes diskursustes sageli erinevaid ja teineteisele vastukäivaid huve. Samas lapse elukvaliteeti mõjutavad nii need poliitilised otsused, mis on otse lastele suunatud, kui ka need, mis reguleerivad täiskasvanute heaolu – lapse elukeskkonda tema ümber.

Vaesusuuringud Eestis on jätkuvalt välja toonud lapsed kui kõige enam haavatava vaesuse riskigrupi. Senine sotsiaalne praktika on näidanud, et poliitilistes otsustes kasutatakse kergekäeliselt ära laste huve esindava täiskasvanute grupi vaesushoitud ja vähest jõudu laste heaolu

kaitsta. Nii näiteks on pensionikindlustuse kulude osakaal SKP-s viimastel aastatel püsinud kuue protsendi piires, kusjuures tegelikud pensionide väljamaksed on suurenenud ligi kaks korda. Ka on kulutused peretoetustele viimaste aastate jooksul mõõdukalt kasvanud 2004. aastal kehtima hakanud vanemahüvitise arvel, kuid peretoetuste (sh lastele suunatud) osakaal SKP-s on realselt kahanenud. Eesti sarnaselt teiste Euroopa riikidega on vananev ühiskond: võrreldes 2000. aastaga on kuni 18-aastaste osakaal Eestis kahanenud ja üle 65-aastaste osakaal kasvanud. Kui kahaneb ka laste vajadusi esindava huvigrupi (lapsi kasvatavate täiskasvanute) suurus, siis jääb laste huvide otsene esindatus poliitilistes diskussioonides ja otsustes veelgi väiksemaks ning ühiskonna hüvede jaotamisel saab otsustavaks poliitiliste huvigruppide vaheline solidaarsus.

Lapse toetusvõrgustik elukvaliteedi peegeldajana

Pereliikmed. Tänapäeval on lapsed Eestis üha sagedamini ja üha varasemas eas vastakuti muutuvate sotsiaalsete ja bioloogiliste sidemetega – päris-, pool- ja kasuõdede-vendade ning omade ja „omandatud” vanemate, vanavanemate ja sugulastega. Lapse elukvaliteet perekonnasuhete süsteemis sõltub otseselt sellest, kuidas täiskasvanud oma sugulaste ja hõimlaste võrgustikus ning võrgustikuga toime tulevad. Kes on lapse perekond ja kellele ta saab loota? Rahvusvahelise kooliõpilaste tervisekäitumise uuringu (Aasvee jt 2007) põhjal selgus, et kõige kergem on teismelisel oma muredest rääkida emaga, kõige väiksema arvu teismeliste jaoks on aga usaldusisikuks kasuema või kasuisa (joonis 3.5.1.). Kuigi täiskasvanule oma murede usaldamine vanuse kasvades kahaneb ja asendub sõbrast usaldusisikuga, siis üha sagedamini koos võõrasvanemaga peegeldab lapse elukvaliteeti kahandavat riski. Uurimus näitas, et majanduslikult heal järjel olevate perede lapsed usaldavad siiski rohkem muresid oma vanematele, võrreldes nende lastega, kelle kodus on vähem jõukust.

Lapse huvi on omada mõlemat vanemat ja nendega suhelda. Suhtlemist eemalelava vanemaga häirivad aga sageli vanemate omavahelised lahendamata probleemid, mis varjutavad lapse tegelike vajaduste mõistmist. Leeni Hansson (2004) näitas oma uurimuses, et eemal elava vanemaga suhtlemine ja vanemalt ning temapoolsetelt vanavanematelt saadav tugi on lapse jaoks tõenäolisemad, kui vanemad on eelnevalt olnud abielus. Kui aga vanemad on elanud vabas kooselus, on toetusvõrgustikud üldiselt vähem välja kujunenud, jäävad hõredamaks ja lahkuminekul puhul mittetoimivaks. Ka on eemal elava vanema side lapsega siis tõenäoliselt nõrgem. Seega ei pruugi lapse lai mitteformaalne võrgustik kirevate prestruktuuride taustal tähendada lapse jaoks suuremat toetusvõrgustikku ega kõrgemat elukvaliteeti.

Kuulumine perekonda loob kindlustunnet, samas loob kuulumine eakaaslaste gruppi usaldust ja enesest austust – laps vajab neid mõlemaid. Tänapäeva lapsed veedavad palju oma ajast lapsepõlve institutsioonides

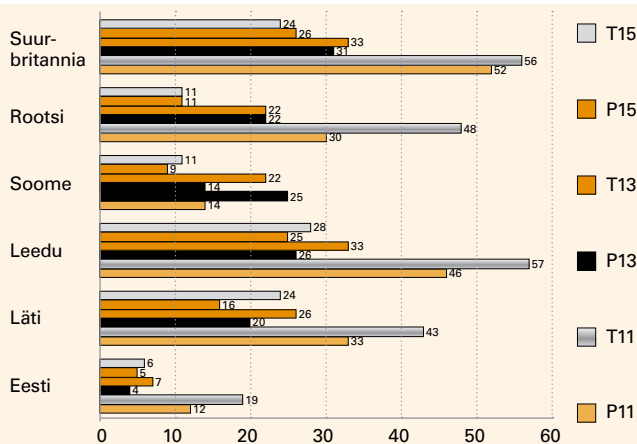
(lasteaia, koolis, huvikoolides jne). Nende igapäevane elu ning sotsiaalne kogemus on tugevalt struktureeritud ning mõjutatud institutsioonide aja ja ruumi jaotustest. Perekonna madalat toimetulekuvõimet nt lapse eluoskuste arendamisel korrigeerivad need institutsioonid ning lapse enda toetusvõrgustik (sõbrad, eakaaslased, õpetajad, treenerid, lapse oma ligipääs teenustele ja toetustele). Lisaks on lapse elus üha suuremat tähelepanu hakanud hõivama meedia (television, internet) ja vähe on lapse nn kvaliteetaega, mida ta veedab koos oma vanematega.

Eakaaslased. Eakaaslaste tähtsus lapse elus kasvab koos vanusega (joonis 3.5.1.). Enamusel teismelistest on vähemalt kolm sõpra, kusjuures sõpradeta on siiski umbes üks protsent teismelistest. Vähemalt korra nädalas ollakse vahetult pärast tunde koos sõpradega ja umbes neljandik suhtleb sõpradega peaaegu iga koolipäeva lõpul. Veidi väiksem on suhtlemisaktiivsus sõpradega õhtuti, kuid see kasvab koos vanusega. Umbes 40% teismelistest suhtleb iga päev sõpradega sms-i või interneti teel, internet suhtlusvormina on olulisel kohal umbes 70%-l teismelistest. Peale aktiivsete näost-näku suhtlemisvormide (nt muusikakuulamine ja tantsimine – 47%; sportimine – 43% jne) märkis aga umbes pool teismelistest, et käivad sõpradega lihtsalt niisama ringi (vt Alasoo jt 2007: 163–184).

Kool. Laps veedab koolis suurema osa oma ajast, kuid kool suhtlemiskeskkonnana on lapse elukvaliteedi mõttes probleeme sisaldav. Koolis meeldib poistele vähem kui tüdrukutele ja kooli meeldivus kahaneb üldiselt koos vanusega. Võrreldes teiste maadega on Eesti lapsed kooli suhtes kõige kriitilisemad (joonis 3.5.2.). Ilmselt on Eesti koolikorralduses midagi sellist, mis poistele ja vanematele teismelistele vähe sobib, kuid päris kindlasti on laste probleemid seotud koolis valitseva atmosfääriga. Strömpl jt (2007) leidsid teismeliste koolivägivallaurimuses, et füüsilisest vägivallast sagedamini esineb koolikeskkonnas vaimset kiusamist, kusjuures kiusajad on poistest sagedamini tüdrukud. Vägivallaohvrite sõnutsi ei oska õpetajad vaimset vägivalda õpilaste vahel märgata, mistõttu see jääb vajaliku tähelepanuta. Ka kipuvad ohvrid ise mõnikord kiusamist mitte kiusamisena tõlgendama ning püüavad tekinud halva tundeiga kuidagi hakkama saada.

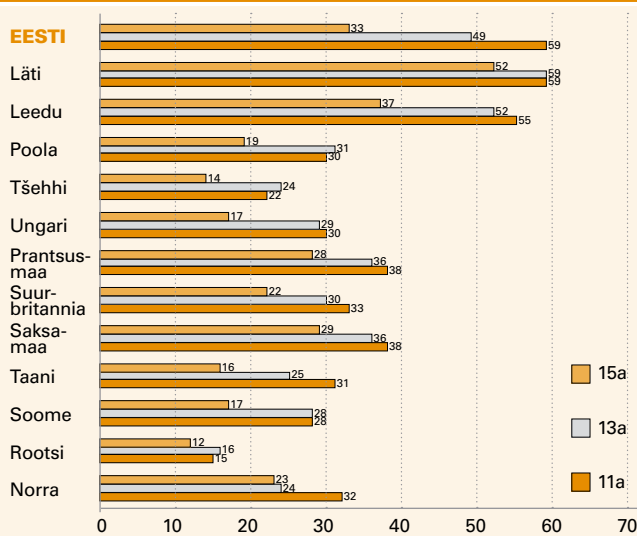
Teiste maade taustal on Eesti kool laste hinnangutest lähtudes suhteliselt vägivaldne, kuigi valitud maade võrdluses on sarnane olukord ka teistes Balti riikides. Võrdlusena toodud Põhja- ja Lääne-Euroopa maade koolides on aga olulisel määral vähem koolikiusamise ohvriks langenud teismelisi (joonis 3.5.3.). Strömpl jt (2007: 96) väidavad oma uurimuse kokkuvõttes, et koolivägivalla põhjused peituvad sügavamal ühiskondlikes protsessides ning konkreetsed nn probleemsed lapsed (ohvrid ja kiusajad) on omamoodi sümptomid, mis viitavad probleemidele, mida lapsed ise ei ole põhjustanud. Nad lisavad kriitiliselt (lk 96): „Tänapäeva Eesti kool tegeleb liiga palju „teadmiste andmisega”, jättes kõrvale selles protsessis osalevad inimesed – nii õpilased kui õpetajad. Inimeste väär-

Joonis 3.5.2. Teismeliste osakaal, kellele väga meeldib koolis käia vastaja elukohamaa, vanuse ja soo järgi (%; väljavõte 2005/2006. aastal uuringus osalenud maadest)

Allikas: Currie jt 2008.

Joonis 3.5.3. Teismeliste osakaal, kes väidavad, et on paari viimase kuu jooksul sattunud koolikiusamise ohvriks vastaja elukohamaa, vanuse ja soo järgi (%; väljavõte 2005/2006. aastal uurimuses osalenud maadest)

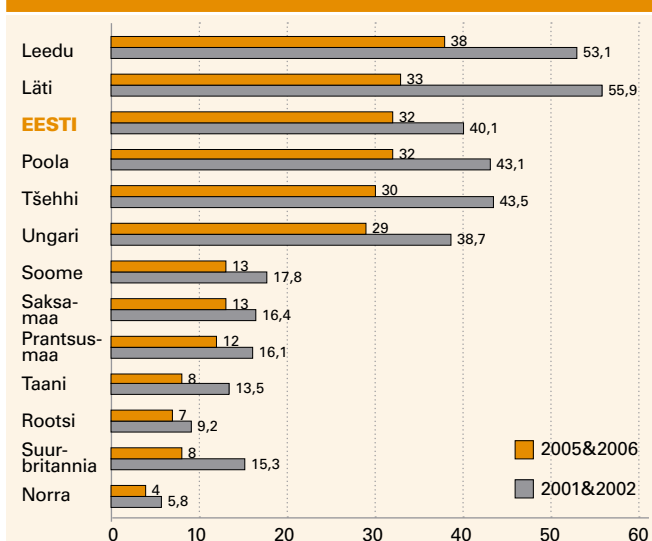
Allikas: Currie jt 2008.

tustamine toimub täna vaid retoorika tasemel, kuid vaja on õppida endale tõlkima, mis peitub nende ilusate sõnade taga ja hakata igast inimesest hoolima ka tegelikkuses.“ Lahendusena näevad nad kogukonna ja ühtekuuluvustunde loomist koolides, mis peaks saama uue koolikontseptsiooni tuumaks.

Lapse majanduslik toimetulek elukvaliteedi osana

Lapse majanduslik olukord, st ressursside olemasolu oma vajaduste rahuldamiseks, oleneb otseselt vanemate majandusliku toimetuleku tasemest ja vanemlikest lastekasvatuse hoiakutest. Laste hinnangul on perede

Joonis 3.5.4. Oma perekonna majanduslikku olukorda¹⁷ halvaks hinnanud vastaja elukohamaa järgi (%; väljavõte uurimuses osalenud maadest)

Allikas: Currie jt 2008, 2004.

majanduslik olukord paranenud, st rahvusvahelise kooliõpilaste tervisekäitumise uurimuse andmetel on vastanute osakaal, kes on oma perekonna majanduslikku olukorda madalaks hinnanud, viie aasta jooksul kahanenud (joonis 3.5.4.). On tähelepanuvääriv, et perekonna majanduslik olukord on oluliselt enam paranenud EL-i uutes liikmesmaades, nagu näiteks Baltimaades ja Poolas, kuid jääb siiski oma tasemelt Põhja- ja Lääne-Euroopa maadele oluliselt alla.

Euroopa võrdluses on Eesti lapsed suhteliselt vaesed, veel vaesemad on vaid Leedu ja Läti lapsed, samas kui naaberriigis Soomes on vaeste laste mediaansissetulek vaid kümnendiku väiksem kui vaesuspiir (Poolakese ja Reinomägi 2008). Majanduslikus mõttes on mitteaktiivse(te) vanema(te)ga elavate laste elukvaliteet kõige madalam, puudutades 2006. aastal 8,2% kõigist alla 18-aastastest isikutest. Vanema töötuse mõju lapse elukvaliteedile on eriliselt märgatav üldise majandustõusu aegadel, kus vahe sotsiaalrahadest elavate ja palgasaajate vahel kasvab kiiresti. Mittetöötavate vanemate laste vaesusrisk hakkas 2002. aastal koos Eesti ühiskonna majanduskasvuga hüppeliselt kasvama. Olulise põhjusena toob Tiit (2006) välja asjaolu, et töötuskindlustuse rahad ei jõudnud suhtelise vaesuspiiri tõusule järele.

Viimaste aastate sotsiaalpoliitilistes otsustustes peegeldub mõningane laste elukvaliteedi aluseks oleva materiaalse heaolu paranemise tendents. Võrk ja Paulus (2007), analüüsides peretoetuste toimet vaesuse leevendamisele Eestis, leidsid, et peredele suunatud riiklikud toetused on vähendanud vaesuses elavate laste arvu ligi kolmandiku võrra, kusjuures suurim on

efekt paljulapseliste perede korral ja väikseim ühe lapsega ja üksikvanema peredes. Tiidu (2006) hinnangul ei ole suurem alla 14-aastaste laste arv leibkonnas viimastel aastatel (erinevalt varasemast) leibkonna vaesusriski oluliselt enam suurendanud, samas kui üksikvanema peres kasvavate laste vaesusrisk on viimastel aastatel siiski kasvanud.

Vaesuse tähendus lapse elukvaliteedile. Statistikaameti sissetulekute ja kulutuste uuringu andmetel erinevad pered suuresti selle poolest, kui palju perekonna kulutustest moodustavad kulutused lastele. Tiit (2004) võrdles 2002. aasta andmete alusel viie alumise (vaesem pool) ja viie ülemise (jõukam pool) tuludetsiili leibkondi, ja näitas, et nende kahe tulugrupi vaheline erinevus kulutustes lastele oli ligi kahekordne. Jõukama osa perekonna kulutuste struktuuris oli kulutustes lastele keskmiselt 1,55 korda enam toidule; 1,86 korda enam väljassöömisele; 2,13 korda enam transpordile; 3,12 korda enam garderoobikaupadele ja 3,25 korda enam vabaaja tegevustele. Laste vajadused on suurema varieeruvusega kui täiskasvanute omad ja need muutuvad kiiresti vanuse tõustes. Analüüs näitas, et juba kulutused koolieeliku riidele ja jalanõudele moodustavad 80% täiskasvanu vajaduste keskmisest ja on kasvanud pooleteisekordseks 18-aastaseks saamisel.

Lisaks lapse põhivajaduste täitmisele toidu, peavarju ja enesearendamise mõttes vajavad lapsed võrdsetel alustel kuulumist eakaaslaste gruppidesse. Kindlate asjade omamine („õiged” mänguasjad, riided, mobiiltelefon, arvuti jne) on oluline väline märk sellest, et laps nõustub eakaaslaste normide ja väärtustega, järelikult on ta ka ise eakaaslaste grupile vastuvõetav. Selle märgi puudumine võib olla aga piisavaks põhjuseks lapse tõrjumiseks eakaaslaste kultuuri-rutiinides osalemisest. Vaesemast perest pärit laps kogeb suurema tõenäosusega majanduslikku ilmajätust eakaaslastega võrreldes – tal on vähem taskuraha, rohkem puudust vajalikest asjadest ning võimalusi osalemiseks eakaaslaste tegevustes. Neil on endi hinnangul vähem sõpru kui teistel ja nad on vähem iseendaga rahul (Kutsar jt 2004). Raha olemasolu isenesest ei määra last sotsiaalsesse tõrjutusse, küll aga aitab olla kaasatud, seda eriti tegevustes, mis eeldavad rahalise ressursi olemasolu.

Rohkem kui mingi konkreetse asja puudumist (majanduslikku ilmajätust), kogebki laps võimetust sisenemisel eakaaslaste gruppidesse, seega ilmajätust valikutest. Lastele on neile organiseeritud tegevustest tähtsamad isealgatatud tegevused. Viira (2005) väiksemahulisest kuuenda klassi õpilaste uurimusest selgus, et 27% vastanutest tundis võimaluste puudumisest tingitud ilmajätust eakaaslastega ühissettevõtmistest. Sagedamini olid need lapsed pärit töötavate vanemate ja madala sissetulekuga peredest. Uurimusest ilmnes ka, et vaesematest peredest lapsed kahandavad ise oma vajadusi, samas olles vähem aktiivsed jõu-

¹⁷ Hindamise aluseks on leppeline punktiskoor, mis arvutatakse lapse poolt kirjapandud perekonna omandi suurust (autode, arvutite, ühiste puhkusereiside arv perekonnas, oma toa olemasolu) iseloomustava indeksina. Skoori väärtused varieeruvad vahemikus 0–9. Majanduslik olukord on halb: skoor 0–3; keskmine: skoor 4–5; hea: skoor 6–9 (Aasvee jt 2007, Kooliõpilaste tervisekäitumise uuring 2005–2006).

kamate perede lastega võrreldes võimaluste leidmisel mittedoovitatavast olukorrast väljapääsemiseks. Kahan-dades oma isiklikke elukvaliteedi standardeid, tulevad nad toime subjektiivse ilmajäetuse tundega. Selline toimetulekustrateegia alandab aga huvi ka organiseeritud vabaajategevuste vastu, seega süvendab passiiv-sust, mittemidagitegemist.

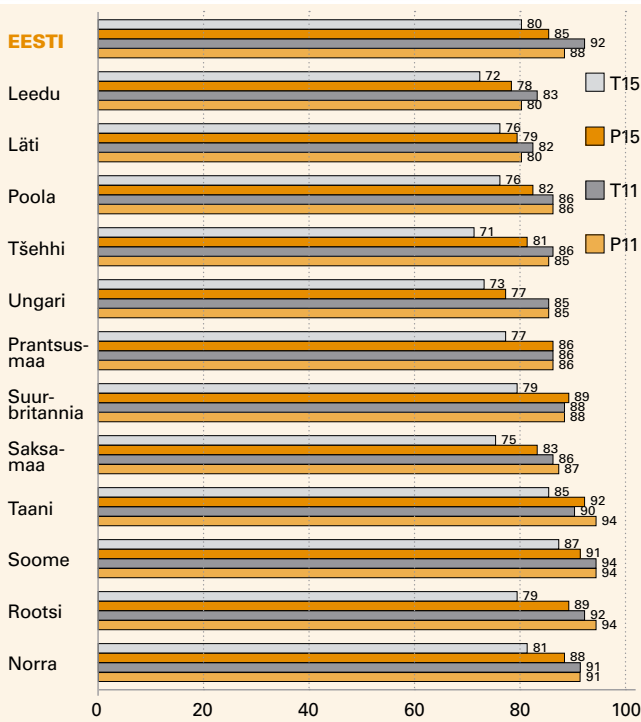
Lapse elukvaliteedis on oluline osa sotsiaalsel võrgustikel, nii täiskasvanute oma kasutamisel kui ka iseloodutel. Sõbralik ja ühtehoidv kooli-atmosfäär, sõprade toetus, kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide abi, ühiskonnapoolsete teenuste ja toetuste kättesaadavus tõstavad oluliselt määral lapse elukvaliteeti. Inim-, sotsiaalse ja kultuurilise kapitali loome algab juba eelkoolieas, kus laps kogeb usaldust omaeliste suhtes, olles eakaaslaste mängudes kaasatud. Hiljem, koolieas, kapitaliloomes intensiivistub. Paradoksaalne on see, et samal ajal, kui lapsed veedavad suurema osa ajast eakaaslaste hulgas institutsioonides (lasteaias, koolis, huviringides jne), asetatuna väljapoole täiskasvanute maailma, on nad täiskasvanutega sarnas-tumas. Vananeva ühiskonna taustal täheldatakse nn lapsepõlve vananemist, mille tuumaks on ühelt poolt individuaalsiooni protsess (lapse individuaalne esi-natus ühiskonnas) ja teiselt poolt lapse enese omadus aktiivselt tegutseda ja teha oma sotsiaalsele kompe-tentsusele vastavaid eesmärgipäraseid valikuid, neid täiskasvanutega läbi rääkides.

Laps tegutseb üha sagedamini koos perekonna-välise isikutega, sealhulgas nn „uuslapsehoidjatega“ (arvuti, internet, mobiiltelefon, avalikud mängutoad, kaubanduskeskused jne). Paremal majanduslikul jär-jel olevatel vanematel on rohkem võimalusi oma lapsi „uuslapsehoidjate“ kätte usaldada, samas kui madala majandusliku toimetulekuga vanemate lapsed saavad valida võimaluste vahel, mis otseselt rahalist lisa-res-surssi ei nõua (televisori vaatamine, sõpradega tänaval suhtlemine, kaubanduskeskuses „niisamaolemine“ jne). Samas on oluline lisada, et lapse elukvaliteet on saanud varasest enam sõltuvaks mitte ainult last ümbritseva-test ressurssidest, vaid ka lapse enese eluoskustest neid ressursse enda kasutusse saada. Lisaks läbirääkimis-ostkustele toetab last lapse väärtustamine ja poliitiliste huvigruppide vaheline solidaarsus ühiskonnas.

Viidatud allikad

1. Aasvee, K., Poolakese, A., Minossenko, M., Kurbatova, A. (2007). Eesti kooliõpilaste tervisekäitumise uuring. 2005/2006 õppeaasta. Tabelid (Tulemused kaalutud andmete alusel). Tal-linn: Tervise Arengu Instituut
2. Andrews, A., Ben-Arieh, A., Carlson, M., Damon, W., Dweck, C., Earls, F., Garcia-Coll, C., Gold, R., Halfon, N., Hart, R., Lerner, R. M., McEwen, B., Meaney, M., Offord, D., Patrick, D., Peck, M., Trickett, B., Weisner, T., Zucker-man, B. (2002). Ecology of Child Well-Being. Advancing the science and the science-practice link. Georgia: Centre for Child Well-Being
3. Corsaro, W. A. (1997). The Sociology of Childhood. Pine Forge Press

Joonis 3.5.5. Teismeliste osakaal, kes on oma eluga üldiselt rahul (10-punkti skaalal märkinud vähemalt 6 punkti) soo ja elukohamaa lõikes (%; väljavõte uurimuses osalenud maadest ja vanusegruppidest)

Allikas: Currie jt 2008.

Eluga rahulolu kui lapse elukvaliteedi kõige üldisem mõõt

Rahvusvahelise kooliõpilaste tervisekäitumise uuringu alusel on lapsed valdavalt rahul oma eluga (joonis 3.5.5.). Siiski ilmneb oluline oma eluga rahul olijate osakaalu langus teismee vanemas grupis. Tü-drukute hinnangud oma eluga rahulolule on kriitili-semad kui poistel ja kõikides maades seotud majan-dusliku jõukuse tasemega (suurem rahulolu seostub perekonna parema majandusliku olukorraga). Lääne-Euroopa ja Põhjamaade lapsed Ida- ja Kesk-Euroopa lastega võrreldes on rohkem eluga rahul, kusjuures Eesti laste hinnangud on siirderiikide esindajate hul-gas ühed kõrgemad.

6. Hansson, L. (2004). Valikud ja võimalused: argielu Eestis 1993–2003. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus
7. Kutsar, D., Harro, M., Tiit, E.-M., Matrov, D. (2004). Children's Welfare in Estonia from Different Perspectives. In: Jensen, A.-M., Ben Arieh, A., Conti, C., Kutsar, D., Nicghiolla Phadraig M., Warming Nielsen H. (eds.), Children in Ageing Europe, COST A19, Vol 1, 81–141. Trondheim: Norwegian Centre for Child Research
8. Poolakese, A., Reinomägi, A. (2008) Vaesus ja sotsiaalne kaitse. Lapsed. Tallinn: Statistikaamet, lk 20–38
9. Reinomägi, A. (2008) Riiklikud peretoetused ja hüvitised. Sotsiaalvaldkonna arengud 2000–2006. Trendide kogumik. Sotsiaalministeeriumi toimetised 2/2008, lk 33–38
10. Strömpl, J., Selg, M., Soo, K., Šahverdov-Žarkovski, B. (2007). Eesti teismeliste vägivaldatõlgendused. Sotsiaalministeeriumi toimetised 3/2007
11. Tammur, A., Randoja, M. (2008) Laste kasvukeskkond. Lapsed. Tallinn: Statistikaamet, lk 11–19
12. Tiit, E.-M. (2004). How much do Estonian children cost? An Empirical Study. Paper presented at NFRN workshop in Uppsala, 11–12 September 2004
13. Tiit, E.-M. (2006). Vaesus ja selle mõõtmine. Vaesuse suundumused Eestis. Sotsiaalministeeriumi toimetised 8/2006
14. Viira, K. (2005). Deprivatsiooni seos majandusliku seisundiga ning selle mõju lapse vaba aja tegevustele. Baka-laureusetöö, juh. D. Kutsar. Tartu: Tartu Ülikool. Käsi-kiri
15. Võrk, A., Paulus, A. (2007). Perelede suunatud rahaliste toetuste mõju vaesuse leevendamisele Eestis: analüüs mikrosimulatsioonimeetodi abil. Uurimisraport. Tallinn: PRAXIS

3.6. Eakate elukvaliteet

Sissejuhatus

Eestis elas 65-aastaseid ja vanemaid inimesi 2008. aasta 1. jaanuaril 230 469, mis moodustas 17,2% kogu elanikkonnast. Väga vanu inimesi (85-aastaseid ja vanemaid) oli 17 899 (1,33% kogu elanikkonnast). Lähematel aastakümnetel on oodata just väga vana elanikkonna osakaalu kiiret kasvu Eesti ühiskonnas, mistõttu on eakate elukvaliteedi küsimused muutumas üha aktuaalsemaks.

Eakate elukvaliteedi käsitlestes räägitakse palju tervisest sõltuvast elukvaliteedist ning kohati kiputakse seda samastama üldise elukvaliteediga. Sellel lähenemine on asjakohane konkreetsete haiguste ravi hindamisel ning haigusest tingitud toimetuleku-probleemide käsitlemisel, kuid ei asenda elukvaliteedi-käsitlust laiemalt. Vananemisega kogevad inimesed oma elus enamasti mitmeid kaotusi (tervis, elukaas-lane, töö, sissetulek, positsioon jne) ning eakate sub-jektiivne elukvaliteet sõltub suurel määral psühholoo-gilistest reservidest nende kaotustega toime tulemisel. Nii on üheks eduka vananemise võtmeks oskus raken-dada valikulisust, optimeerimist ja asendamist vana-nemisega kaasnevate väljakutsetega toimetulemisel (Baltes ja Baltes 1990). Materiaalse heaolu poolest on eakad suuresti sõltuvad solidaarsusel põhinevast ühis-konnapoolsest toest, teenuste ja toetuste kättesaadavu-sest, sest praegustel pensionäridel on olnud vähe või-malusi enesele materiaalsete ressursside kogumiseks.

Järgnevalt käsitleme lähemalt eaka suhet tööturuga, sotsiaalset aktiivsust ja abistamist, tervisehinnanguid ning hooldusevajadust kui eaka elukvaliteeti mõjuta-vaid asjaolusid. Andmealusena on kasutatud viie Ees-tis korraldatud uuringu andmeid: Eesti eakate toime-tuleku- ja terviseuuring 2000 (üle-Eestiline 1000 isiku juhuvalim 65-aastastest ja vanematest inimestest, and-med 811 isiku kohta, s.o 0,5% ealisest populatsioonist; uurijaiks perearstid); Tartu senioriuuring 2002 (Tartu elanike 1000 isiku juhuvalim 50-aastastest ja vanema-test inimestest, andmed laekusid 480 isiku kohta, pos-tiküsitlus); TALSINKI uuring 2004 (Tallinna ja Hel-

singi 75-aastaste ja vanemate elanike uuring; Tallinnas 900 isiku juhuvalim, andmed laekusid 468 isiku kohta; Helsingis 2123 isiku juhuvalim, andmed laekusid 1380 isiku kohta, postiküsitlus); CareKeys uuring (Eesti, Soome, Saksamaa, Rootsi, Suurbritannia; juhuvalim 150 koduhooldusteenuseid saavast ja 150 asutushool-dusel viibivast isikust igas riigis; andmete kogumine viidi läbi 2005. aastal); Hooldusravi audit 2006–2007 (kõikne valim hooldusraviasutusi Eestis, N = 41, igast juhuvalim 10 haigest või kõik haiged, kui ravil oli kuni 10 haiget; kokku 369 juhtu; haigete ja personali küsitlus ning dokumentatsiooni analüüsimine uurijate poolt).

Tööhõive ja lahkumine tööturult

Eesti võrrelduna teiste Euroopa Liidu maadega (tabel 3.6.1.) paistab sarnaselt Põhjamaadele silma suhteliselt kõrge tööhõivega vanemas elanikkonna osas, tööhõive on meestega võrreldes kõrgem naiste seas, eelistatakse töötamist täiskasjaga. Sellise tööhõivelise käitumisega üle-tab vanem elanikkonna osa EL-i sihtmärgi aastaks 2010. Oluline taandumine tööturult algab pärast 61–63-aas-taseks saamist ja soov tööturul püsida kahaneb järsult, nii et enne 65-aastaseks saamist on tööturult lahkunud 80% elanikkonnast (Tiit jt 2004). Pensioniea saabudes töötamise jätkamisel makstakse paralleelselt töötasuga ka vanaduspensioni, mis omakorda toetab aktiivset vananemist ja eaka elukvaliteedi materiaalset poolt. Töö-turult lahkumiseks sobiks paljudele siiski niinimetatud pehme variant, kui see võimalik oleks – töötamine osa-lise koormusega või kergemal tööel enne tööturult lõpli-kult lahkumist (Tiit ja Saks 2002; Saks jt 2000).

Eakate ühiskondlik aktiivsus ja abistavad võrgustikud

Eesti vanuriuuringu andmetel on üle 65-aastased ini-mesed suhteliselt vähe ühiskondlikult aktiivsed. Vaid 15% eakatest vastas, et nad võtavad osa ümbruskon-nas korraldatavatest üritustest, umbes poole vastanute jaoks saab määravaks halb tervis, viiendik aga väitis

huvipuudust. Eakate suhtlemine ja huvitegevus on suures osas individuaalne, valdavalt televiisori vaatamine, raadio kuulamine, raamatute lugemine (sh raamatukogu külastamine), teatris ja kontserdil käimine. Eakate päevakeskustes käib regulaarselt umbes 15% eakatest ja harva 14%, kusjuures linnades vähem ja maapiirkondades rohkem (Tiit ja Saks 2002; Saks jt 2000). Kirikueluga on seotud ligikaudu veerand eakatest. Neid, kes sooviksid osaleda ühisüritustel või kirikuelus, kuid mingil põhjusel ei saa seda teha, on ligi viiendik. Samas ei olnud rohkem kui viiendik eakatest üldse ühistegevusest huvitatud. Arvata võib, et eakate madala ühiskondliku aktiivsuse põhjuseks on muuhulgas eakatele suunatud võimaluste vähesus, kuigi ligi kolmandik kurtis vajaliku teabe puudumise üle ja umbes veerand vastas, et nad ei hooli koduvälistest ettevõtmistest.

Euroopa sotsiaaluuringu (2004) andmetel (Ain-saar jt 2005) kahaneb vanusega inimeste suhtlemisaktiivsus sõprade, sugulaste ja kolleegidega ja sõprusel põhineva suhtlemise vahetab välja hooldusvajadus-test lähtuv suhtlemine. Naistel võrreldes meestega kahaneb suhtlemisaktiivsus aeglasemas tempos, kuna nemad on meestest aktiivsemad ka ise mitterahalist abi jagama (nt abistama sõpra, naabrit, lapsi jne) ja üksi jäädes abi vastu võtma, samas kui mehed saavad mitteformaalset abi põhiliselt abikaasalt/elukaaslaselt ja kurdavad üksi elades suuremat abita jäämist kui naised. Järelikult, mehe elukvaliteet eakana sõltub enam leibkonnasisestest ressurssidest, samas kui naine kombineerib neid enam leibkonnaväliste ressurssidega.

Tervis

Inimese funktsionaalsed võimed alanevad vanemas eas, kuid eelkõige sagenevate terviseprobleemide tõttu on eaka tervis tema elukvaliteedi struktuuris olulisima tähendusega. Täiskasvanud inimeste terviseseisundi iseloomustamiseks on üheks kõige informatiivsemaks näidikuks tervise enesehinnang. Eesti elanike seas on neid, kes hindasid oma tervist heaks või väga heaks 3,5–3,9 korda rohkem, kui neid, kes hindasid tervist halvaks või väga halvaks (joonis 3.6.1). Euroopa Liidus oli see suhe keskmiselt koguni 6,1 (National Health Interview Surveys 2004; Health status..., EU-SILC online). Vanemates vanuserühmades hea/halva tervise suhe väheneb nii Eestis kui ka Euroopa Liidu teistes riikides. Eestis ületab halva tervisega inimeste arv hea tervisega inimeste arvu juba enne 65. eluaastat, samas kui EL-s ilmneb selline muutus alles pärast 75. eluaastat. Kokkuvõttes, Eestis halveneb eakate tervis tunduvalt kiiremini kui Euroopa Liidus keskmiselt, seega terviseseisund on oluliseks eakate elukvaliteeti alandavaks teguriks.

Rahulolu erinevate elukvaliteedi aspektidega

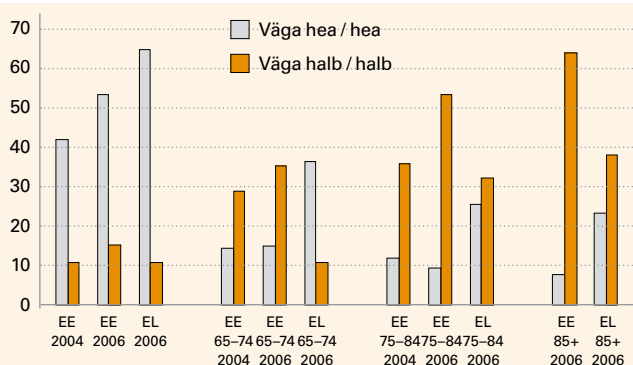
Eakate rahulolu ja subjektiivse heaolu uuringud on näidanud, et need sõltuvad suurel määral inimeste tervisest ja toimetulekust ning tervishoiu- ja hoolekande-

Tabel 3.6.1. Tööhõive määrad EL-i liikmesriikides ja liituvates riikides, 2002 (%)

	Tööhõive määr (15–64)	Naiste tööhõive (15–64)	Vanemaealise tööjõu (55–64) hõive määr
Belgia	59,9	51,4	26,6
Taani	75,9	71,7	57,9
Saksamaa	65,3	58,8	38,6
Kreeka	56,7	42,5	39,7
Hispaania	58,4	44,1	39,7
Prantsusmaa	63,0	56,7	34,8
Iirimaa	65,3	55,4	48,1
Itaalia	55,5	42,0	28,9
Luksemburg	63,7	51,6	28,3
Holland	74,4	66,2	42,3
Austria	69,3	63,1	30,0
Portugal	68,2	60,8	50,9
Soome	68,1	66,2	47,8
Rootsi	73,6	72,2	68,0
Suurbritannia	71,7	65,3	53,5
EL 15	64,3	55,6	40,1
Küpros	68,6	59,1	49,4
Tšehhi	65,4	57,0	40,8
Ungari	56,6	50,0	26,6
Leedu	59,9	57,2	41,6
Läti	60,4	56,8	41,7
Malta	54,5	33,6	30,3
Poola	51,5	46,2	26,1
Sloveenia	63,4	58,6	24,5
Slovakkia	56,8	51,4	22,8
EESTI 2002	61,7	57,8	51,5
EESTI 2003	62,6	58,8	52,1
2010 eesmärk	70	Üle 60	50

Allikas: Tiit jt 2004.

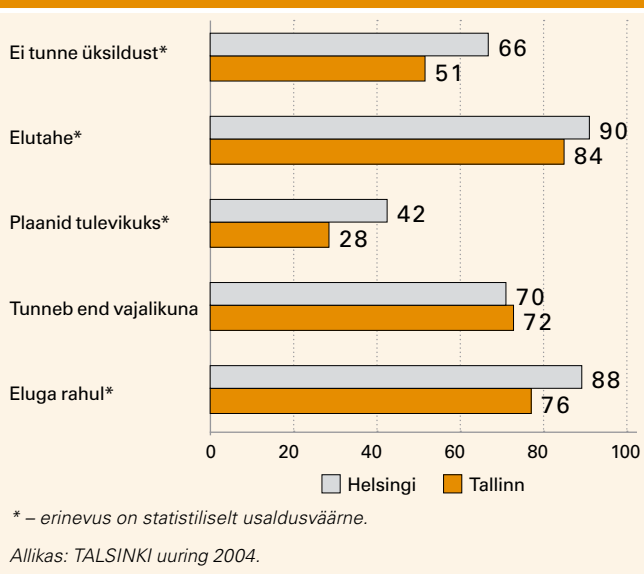
Joonis 3.6.1. Tervise enesehinnang erinevates vanuserühmades Eestis ja Euroopa Liidus 2004; 2006

Allikad: National Health Interview Surveys 2004; Health status... online; Saks jt 2000; Tiit ja Saks 2002.

teenuste kättesaadavusest (Bowling ja Gabriel 2007). Eesti eakate uuringutest selgus, et rohkem kui kaks kolmandikku 65-aastastest ja vanematest inimestest olid oma eluga üldiselt rahul. Majanduslikku toimetulekut hindasid rahuldavaks või heaks ligikaudu pooled eakatest. Eluaseme ja koduümbrusega oli suur osa eakatest rahul või enamvähem rahul, kuid iga kümnes ei olnud siiski rahul. Omavalitsuste tööd eakatega hin-

Joonis 3.6.2. Tallinna ja Helsingi eakate subjektiivne elukvaliteet (%)

das heaks vaid väike osa sellest sihtrühmast (11–13%), suur osa ei osanud sellest midagi arvata ning neid, kes sellega rahul ei olnud, oli pisut rohkem kui rahuolevaid (16–20%).

Naaberlinnade Tallinna ja Helsingi heaolu-uuringu (Talsinki 2004) andmetel on Tallinnas elavate eakate subjektiivne elukvaliteet Helsingi eakatega võrreldes oluliselt halvem (joonis 3.6.2.). Enda vajalikkuse tunnetamine on ainus, milles erinevust ei ole, kuid Tallinnas on üksildus suurem, elutahe väiksem, plaanid tulevikuks ja rahulolu eluga märksa kehvemad. Seejuures on üksinda elavaid eakaid Tallinnas märksa vähem (36% vs 67% Helsingis).

Madalama elukvaliteedi hinnangu põhjuseks meie eakatel on ühelt poolt halvem tervis (haigeiks või väga haigeiks pidas end Tallinnas 52%, Helsingis 29% vastanutest), kuid ka tunduvalt halvem juurdepääs formaalsetele teenustele (Tallinnas kasutas selliseid teenuseid 4%, Helsingis 35%). Abisaamine perekonna või sõprade/tuttavate poolt on ühesugune mõlemas linnas (ligikaudu 80% saavad vajadusel abi).

Hooldusvajadusega eakate elukvaliteet

Hooldusvajadusega eakate puhul võime eristada üldist elukvaliteeti ja hooldusest sõltuvat elukvaliteeti. Hoolduse eesmärgiks on keskkonna kohandamise ning abistamise ja toetamisega parandada inimese elukvaliteeti nii palju, kui see tema olukorras võimalik on. Hooldusega on võimalik leevendada mitmeid haigustest või vanusest tekkinud toimetulekuprobleeme, siiski ei ole võimalik pöördumatuid kaotusi täielikult kompenseerida. Seetõttu on hooldusteenuste korraldamisel otsustava tähendusega need elukvaliteedi dimensioonid, mida hooldus suudab mõjutada. Hoolduses peab arvestama elukvaliteedi nelja mõõdet: keskkond ja ressursid, funktsionaalne võimekus, sotsiaalne identiteet ja sot-

siaalsed suhted ning psühholoogiline heaolu (Pieper ja Vaarama 2008). Subjektiivse elukvaliteedi tasandil vastavad nendele neljale dimensioonile turvalisus ja mugavus, kontrolli tunne, rahulolu eluga ning emotsionaalne heaolu. Hooldus peab pakkuma abi igapäevastes elamistoimingutes, toetama abist sõltuva inimese iseseisvat toimetulekut ja sotsiaalseid suhteid ning pakkuma emotsionaalset tuge.

Kodus hooldusteenuseid kasutavate eakate elukvaliteeti mõjutavad kõige enam aegadad haigused, probleemid igapäevaste toimetuste ja majapidamistöödega, eluaseme ja elukeskkonnaga seotud raskused, piiratud võimalus osaleda sotsiaalses elus ja passiivne elustiil ning lähedaste sõprade puudumine (Vaarama ja Tiit 2008). Koduhooldusel olevate inimeste elukvaliteet on parem nendel, kelle sättumus iseenese vananemise suhtes on positiivsem ning kes on rahul teenustega, mida neile pakutakse. Oluline on turvalisuse tunne ja kontrolli hoidmine oma olukorra ja teenuste üle. Hooldusasutuses viibivate eakate elukvaliteeti mõjutavad positiivselt rahulolu pakutud teenustega ja neid abistavate inimestega, kuid samuti võimalus ise osaleda oma hooldusega seotud otsuste langetamisel ning igapäeva-elu planeerimisel, võimalus täita oma vaba aega mõtestatud ja huvipakkuva tegevusega. Perekonna ja sõprade kaasamine hooldusesse parandab ka hooldusasutuses elavate inimeste elukvaliteeti. Hooldusest sõltuval inimestel muutub mõnevõrra erinevate dimensioonide tähendus üldisele heaolule, eriti tähtsaks muutuvad toit ja söögikordadega seonduv ning võimalus ruumist välja saada (Saks jt 2008).

Euroopa Liidu teadusprojektis CareKeys (HooldusVõtmed) uuriti hooldusteenuseid saavate eakate elukvaliteeti, eesmärgiga selgitada hoolduse ja elukvaliteedi seoseid. Selgus, et hooldushaiglas ja hooldekodus viibivatel Eesti eakatel on elukvaliteet, mõõdetuna Maaailma Tervishoiuorganisatsiooni elukvaliteedi küsimustiku lühiversiooniga (WHOQOL group 1998) vaid pisut kehvem, kuid üldiselt võrreldav teiste riikide sarnastes asutustes elavate inimestega (joonis 3.6.3.). Kodus elavatel hooldusteenuseid saavatel inimestel on subjektiivne elukvaliteet aga märksa halvem, halvem ka hooldusasutuses elavatest Eesti eakatest (joonis 3.6.4.; Saks ja Tiit 2008). Osa hooldustvajavaid eakaid sooviksid minna hooldusasutusse, kuid neil puuduvad selleks rahalised võimalused.

Hooldusest sõltuva inimese elukvaliteeti mõjutab oluliselt rahulolu saadud teenustega. Eesti hooldus(ravi)asutustes on haigete rahulolu hooldusega CareKeys uuringu (Hooldusest sõltuv elukvaliteet... 2006) ja Hooldusravi auditi (Saks ja Leibur 2008) andmetel üldiselt hea. Siiski, 7% olid hooldusega rahulolematud ning 3% väga rahulolematud. Sagedamini (15%) oldi rahulolematud sellega, et hoolduspersonalil ei jätku piisavalt aega nende jaoks ega anta piisavalt informatsiooni. Ei oldud rahul ka sellega, et ise ei saa oma päeva planeerida ja teha on vähe ning välja saada keeruline, kriitilised oldi ka juurdepääsu suhtes tervishoiuteenustele. Abiga igapäevaste toimingute tegemi-

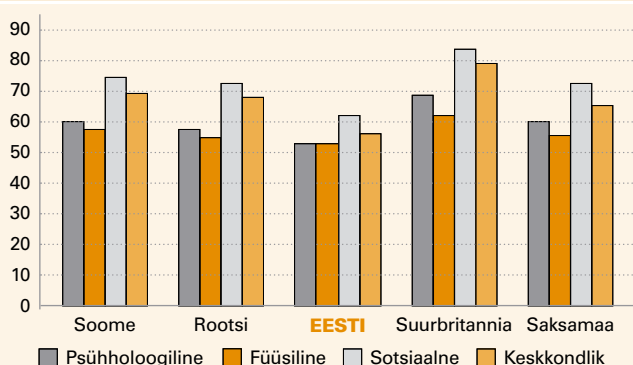
sel ning kokkuvõttes kogu hooldusasutusega oldi aga üldiselt rahul (Saks ja Leibur 2008).

Koduhoolduse klientidest on vaid vähesed (5%) rahuolematud hooldusega tervikuna. Hooldustöötajate isikuomadustega, hoiakutega ja töössesuhtumisega ollakse rahul või väga rahul. Ligi kümnendik inimesi olid siiski rahulolematud sellega, et hooldustöötajal on liiga vähe aega ning ei saa ise oma päeva planeerida. Rahuolematust on kaunis suur seoses abiga mitmetes igapäevaelu toimingutes – kolmandik vajaks rohkem abi hammaste ja suu hooldamisel, kodus ja väljas liikumisel, riietumisel, söömisel ja majapidamistööde tegemisel. Rahulolematuid seoses abiga osalemisel vabaajategevustes oli kõige enam – pooled neist, kes sellist abi vajasisid.

Hoolduse planeerimisel ja läbiviimisel on lisaks abile igapäevase elu toimingutes oluline arvestada abivajaja ootuste ja subjektiivsete vajadustega. Meditsiinilise hoolduse mudeli rakendamine, mis on siiani Eestis levinud, jätab paljud elukvaliteedi parandamise võimalused kasutamata. Hoolduse sotsiaal-kultuurilise mudeli rakendamine, mis arvestab iga inimese isiksuslikku eripära, elukäiku ja eelistusi, võib parandada elukvaliteeti ka neil inimestel, kellel tervist ja toimetuleku taset parandada pole võimalik.

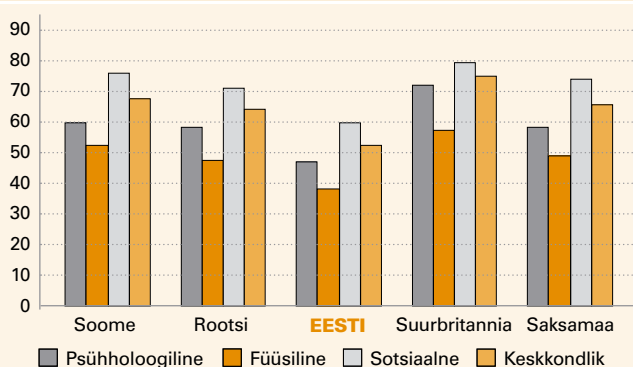
Kokkuvõttes on Eesti eakate elukvaliteet teiste Euroopa Liidu riikide eakatega võrreldes madalam. Kõige olulisemateks elukvaliteeti alandavateks teguriteks on vanemate inimeste halb tervis ja toetavate teenuste ebapiisav kättesaadavus. Samas on aktiivse ja eduka vananemise mudeli rakendamine Eestis toimunud suhteliselt edukalt. Paljud terved ja toimetulevad pensioniealised inimesed jätkavad töötamist ja leiavad soovi korral sobivaid vabaajategevusi. Materiaalne puudus võib osalust mõneti piirata, kuid ei ole peamiseks põhjuseks eakate väheses osaluses. Terviseprobleemide tõttu on ligi pooled eakad sotsiaalsest elust tõrjutud. Kõige halvemas olukorras on kodus elavad hooldustvajavad eakad inimesed. Reservid eakate elukvaliteedi parandamiseks on nii tervishoiu- kui ka hoolekandeteenuste kättesaadavuse ja kvaliteedi parandamises. Tulevikku vaadates on kõige edukam eakate elukvaliteedi parandamise strateegia

Joonis 3.6.3. Hooldusasutuses elavate eakate inimeste subjektiivne elukvaliteet viies Euroopa riigis

Allikas: Saks ja Tiit 2008.

Joonis 3.6.4. Koduse hooldus-/õendusteenusega eakate inimeste subjektiivne elukvaliteet viies Euroopa riigis

Allikas: Saks ja Tiit 2008.

elanikkonna üldise tervise parandamine ja iseseisva toimetuleku säilitamine kõrge eani, samuti vanuse- lise tõrjutuse vähendamine igal elualal. Lähitulevikus on aga võtmeteguriks eakate hoolduse parandamine, mis toob endaga kaasa ka keskealise ja noorema põlvkonna inimeste elukvaliteedi paranemise, on ju nende õlul praegu väga suur pödurate eakate hooldamisega seotud koormus.

Viidatud kirjandus

1. Ainsaar M., Kutsar, D., Harro M. (toim.) (2005). Euroopa Sotsiaal-uuringu 2004 Eesti raport. Tallinn: Tervise Arengu Instituut
2. Baltes, P. B., Baltes, M. M. (1990). Successful aging: Perspectives from behavioral sciences. New York: Cambridge University Press
3. Bowling A., Gabriel Z. (2007). Lay theories of quality of life in older age. *Aging & Society*, 27, 827–848
4. Health status indicators from the EU-SILC survey. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1073,60136085&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_product_code=HLTH_STATUS_SILC_BASE (23.10.2008)
5. National Health Interview Surveys 2004. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/extraction/retrieve/en/theme3/hlth/hlth_1s_spa?Output (10.09.2008)
6. Pieper, R., Vaarama, M. The concept of care-related quality of life (2008). (Eds) M. Vaarama, R. Pieper, A. Sixsmith, Care related quality of life in old age. Concepts, models, and empirical findings. New York: Springer, 65–101
7. Saks, K., Allev, R., Soots, A., Kõiv, K., Kolk, H., Paju, I., Jaanson, K., Schneider, G. (2001). Eakate tervishoid ja hoolekanne Eestis. Tartu: Tartumaa Trükikoda
8. Saks, K. (toim.) (2006). Hooldusest sõltuv elukvaliteet, hoolduse kvaliteet ja hoolduse juhtimise kvaliteet. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
9. Saks, K., Leibur, J. (2008). Hooldusravi audit 2006–2007. *Lege Artis*, 7, 19–21
10. Saks, K., Tiit, E.-M. (2008). Subjective quality of life of care-dependent older people in five European Union countries. (Eds)

- M. Vaarama, R. Pieper, A. Sixsmith, Care. related quality of life in old age. Concepts, models, and empirical findings. New York: Springer, 153–167
11. Saks, K., Tiit, E.-M., Käärrik, E. (2000). Eesti eakate elanike toimetuleku- ja terviseuuring 2000 (<http://www.egga.ee/>)
12. TALSINKI uuring 2004. Käsikirjaline materjal
13. Tiit, E.-M., Leppik, L., Vörk, A., Leetmaa, R. (2004). Euroopa Liidu ühiste pensionieesmärkide mõju Eesti pensionisüsteemile. http://www.sm.ee/est/HtmlPages/pensioniuurimus_2004/
14. Tiit, E.-M., Saks, K. Tartu seenioriuuring 2002. https://tartu.ee/index.php?page_id=58&lang_id=1&menu_id=6&lotus_url=/uurimused.nsf/Web/teemad/C6372FBF01167434C2256BD800416DC7 (23.10.2008)
15. Vaarama, M., Tiit, E.-M. (2008). Quality of life in older homecare clients. (Eds) M. Vaarama, R. Pieper, A. Sixsmith, Care. related quality of life in old age. Concepts, models, and empirical findings. New York: Springer, 168–195
16. WHOQOL group (1998). Development of the World Health Organization WHOQOL-BFER quality of life assessment. Psychological Medicine, 28, 551–558

3.7. Elukvaliteet Eestis Euroopa võrdluses

Eesti 2000. aastate kiire majandusedu on oluliselt parandanud Eesti kohta Euroopa riikide järjestuses ühe elaniku kohta laekuva sisemajanduse koguprodukti alusel. Kui 1997. moodustas Eesti elaniku kohta laekuv sisemajanduse koguprodukt 41,8% Euroopa Liidu keskmisest, mille alusel asus Eesti Euroopa Liidus 23. kohal (edestades vaid Läti ja Leedut, siis 2007. aastal oli vastav näitaja juba 70,6% (20. koht, jäädes Kesk- ja Ida-Euroopa riikide seas tahapoole vaid Sloveeniast ja Tšehhi Vabariigist). Samas näitavad rahulolu- ja õnnelikkuse uuringud, et üldine eluga rahulolu on Eestis tagasihoidlik ning rahvusvahelises võrdluses jääme enamike Euroopa riikide seas madalamale positsioonile.

Ühiskonna kvaliteet ja individuaalne elukvaliteet. Elukvaliteedi uurimise seisukohast on oluline mõista, millised on need individuaalsed ja ühiskondlikud tegurid, millest individuaalne elukvaliteet oleneb. Mitmed autorid (Veenhoven 1999, Böhnke 2004, Delhey 2004) on leidnud, et individuaalne elukvaliteet on seotud ühiskonna üldise kvaliteedi ehk elamisväärsusega. Ühiskonna elamisväärsust mõjutavad paljud erinevad faktorid. Ühiskonna kvaliteeti näitab ühiskonna jätkusuutlikkus (loodus- ja inimkapitali säästmine) ja sotsiaalne sidusus (inimeste ja sotsiaalsete gruppide vaheliste sidemete tihedus ja tugevus, kõikvõimalike sotsiaalsete erisuste, ebavõrdsuse ja sotsiaalse tõrjutuse vältimine, üldine turvalisus, solidaarsus ja usaldus).

Selgitamaks Eesti ühiskonna ja elanike elukvaliteedi praegust taset Euroopa riikide kontekstis, töötati välja individuaalse ja ühiskondliku elukvaliteedi indeksid. Individuaalse elukvaliteedi indeksi koostamisel lähtuti Allardt'i (1993) heaolukäsitlusest, millele vastavalt kaasati individuaalse elukvaliteedi indeksisse kuus tunnust Euroopa sotsiaaluuringu 2006. aasta andmestikust: aineeline rahulolu, rahulolu tööga, hinnang elukeskkonna turvalisusele, hinnang tervises seisundile, enesehinnang (olen tuleviku suhtes optimistlik + suhtun endasse väga hästi) ning võimaluse olemasolu kellegagi arutada isiklikke ja intiimseid asju.

Ühiskonna kvaliteedi indeksis on kokku üheksa indikaatorit. Ühiskonna majanduslikke võimalusi

iseloomustab sisemajanduse koguprodukt ühe elaniku kohta ostupariteetides võrrelduna EL-i keskmisega, riigi tööturu olukorda peegeldab üldine töötuse määr. Sissetulekute ebavõrdsuse näitajaks on valitud suhtelise vaesuse määr (60% ekvivalentsissetulekute mediaanist). Ühiskonnaliikmete objektiivset tervise-likku seisundit iseloomustatakse antud riigis tervena elatud keskmise elueaga, sotsiaalkaitse süsteemi olukorda sotsiaalkulude osatähtsusega SKP-st. Hariduslikku olukorda väljendab haridussüsteemis mitte-osalevate (mitteõppivate) 18–24-aastaste noorte määr. Riigi füüsilist turvalisust elukeskkonnana iseloomustab tapmisjuhtude arv 100 000 elaniku kohta. Ühiskonnaliikmete vahelise solidaarsuse mõõtmiseks kasutatakse kahte tunnust (inimeste usaldamine ning kaasinimeste abistamine). Ühiskonna kvaliteedist annab tunnistust ka selle liikmete rahulolu valitsuse tööga ning majandusliku olukorra ja demokraatia toimimisega (nimetatud tunnused on ühendatud institutsionaalse rahulolu alaindeksisse. Kõik kasutatud näitajad pärinevad aastast 2006, kasutatud on võrreldavate riikide keskmisi näitajaid.

Kõik tunnused on indeksisse lülitatud võrdsete kaaludega. Andmete kaalumiseks on kasutatud ÜRO inimarengu indeksi arvutamisel kasutatavat võrdlevat tehnikat, mille kohaselt indeksi väärtuse leidmine toimub konkreetse riigi näitaja suhestamisega vastava näitaja miinimum- ja maksimumväärtusega. Sel teel saadud indeks varieerub nullist üheni, kusjuures 0-väärtus omistatakse riigile, mille vastav indikaator on kõige madalam ning 1-väärtus riigile, mille näitaja on kõrgeim (näiteks Eesti ühiskonna jõukuse alaindeksi väärtus 0,11, st Eesti SKP ühe inimese kohta on 11% kõrgem kõige madalama SKP-ga riigi (Poola) SKP-st ning 89% madalam kõrgeima SKP-ga riigi (Norra) vastavast näitajast). Individuaalse ja ühiskondliku elukvaliteedi koondindeksiks on indeksi alaindeksite väärtuste aritmeetiline keskmine. Individuaalse elukvaliteedi ja ühiskonna kvaliteedi indeksite alaindeksite väärtused on esitatud tabelites 3.7.1. ja 3.7.2.

Tabel 3.7.1. Individuaalsed elukvaliteeti iseloomustavate alaindeksite väärtused Euroopa riikides, 2006

Riik	Ainine olukord	Tööga rahulolu	Rahulolu isikliku turvalisusega	Hinnang tervise seisundile	Subjektiivne enesehinnang	Sotsiaalsed suhted	Elukvaliteedi indeks
Taani	1,00	1,00	0,88	0,92	0,83	0,78	0,90
Norra	0,85	0,67	1,00	0,91	0,60	0,79	0,80
Küpros	0,61	0,87	0,78	0,94	1,00	0,37	0,76
Rootsi	0,84	0,63	0,73	0,89	0,64	0,81	0,76
Soome	0,76	0,82	0,80	0,61	0,66	0,67	0,72
Austria	0,69	0,65	0,55	0,88	0,83	0,47	0,68
Iirimaa	0,70	0,51	0,21	1,00	0,76	0,71	0,65
Holland	0,73	0,54	0,36	0,61	0,37	0,83	0,57
Belgia	0,74	0,72	0,41	0,74	0,26	0,49	0,56
Sloveenia	0,47	0,52	0,68	0,30	0,65	0,66	0,55
Hispaania	0,63	0,44	0,45	0,42	0,49	0,88	0,55
Saksamaa	0,53	0,18	0,40	0,44	0,57	0,99	0,52
Suurbritannia	0,69	0,23	0,08	0,76	0,38	0,70	0,47
Prantsusmaa	0,50	0,22	0,45	0,53	0,02	0,36	0,35
Poola	0,34	0,18	0,32	0,34	0,25	0,50	0,32
Portugal	0,28	0,22	0,33	0,03	0,16	0,52	0,26
Ungari	0,17	0,37	0,32	0,00	0,00	0,55	0,24
EESTI	0,27	0,17	0,00	0,13	0,52	0,29	0,23
Slovakkia	0,35	0,00	0,04	0,43	0,31	0,21	0,22
Läti	0,00	0,24	0,00	0,30	0,48	0,00	0,17

Allikas: Euroopa sotsiaaluuring 2006 (autorite arvutused).

Tabel 3.7.2. Ühiskonna kvaliteeti iseloomustavate alaindeksite väärtused Euroopa riikides, 2006

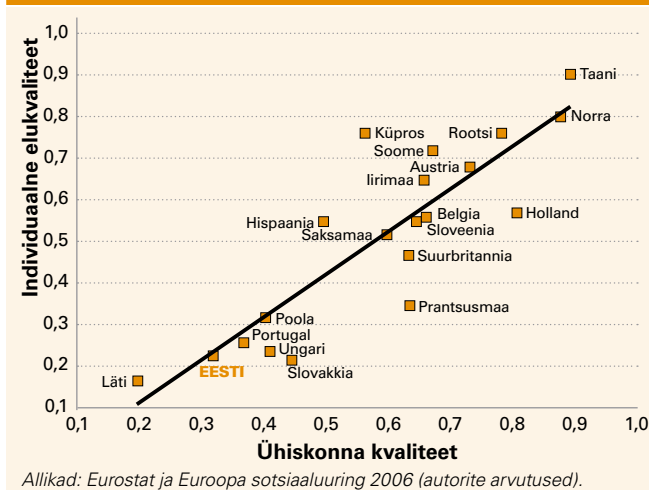
	SKP ühe elaniku kohta	Töötuse määr	Suhteline vaesus	Tervena elatud aastad	Sotsiaalse kaitse % SKP-st	Haridus	Turvalisus	Solidaarsus	Institutsionaalne rahulolu	Ühiskonna kvaliteet
Norra	1,00	1,00	0,92	0,79	0,55	0,98	0,98	0,87	0,75	0,87
Holland	0,59	0,96	1,00	0,77	0,90	0,77	0,94	0,58	0,7	0,80
Taani	0,55	0,96	0,85	1,00	0,89	0,83	0,96	1	0,95	0,89
Austria	0,56	0,88	0,77	0,47	0,86	0,87	0,98	0,58	0,58	0,73
Rootsi	0,54	0,66	0,85	0,74	0,98	0,80	0,93	0,83	0,67	0,78
Iirimaa	0,71	0,90	0,38	0,74	0,32	0,79	0,84	0,52	0,68	0,65
Sloveenia	0,28	0,76	0,85	0,44	0,56	1,00	1,00	0,49	0,4	0,64
Soome	0,48	0,60	0,77	0,11	0,74	0,91	0,75	0,78	0,88	0,67
Küpros	0,30	0,89	0,54	0,47	0,33	0,68	0,80	0,23	0,79	0,56
Prantsusmaa	0,44	0,45	0,77	0,72	1,00	0,79	0,87	0,39	0,25	0,63
Belgia	0,51	0,54	0,62	0,64	0,95	0,78	0,83	0,49	0,56	0,66
Suurbritannia	0,50	0,82	0,31	0,77	0,75	0,77	0,86	0,51	0,39	0,63
Saksamaa	0,46	0,39	0,77	0,27	0,87	0,74	0,95	0,58	0,3	0,59
EESTI	0,11	0,77	0,38	0,00	0,01	0,76	0,00	0,31	0,49	0,32
Ungari	0,09	0,62	0,54	0,16	0,53	0,79	0,82	0,12	0	0,41
Hispaania	0,39	0,52	0,23	0,72	0,46	0,27	0,92	0,35	0,57	0,49
Portugal	0,17	0,59	0,38	0,41	0,70	0,00	0,87	0,01	0,16	0,36
Slovakkia	0,08	0,05	0,85	0,30	0,20	0,96	0,83	0,27	0,44	0,44
Läti	0,01	0,68	0,00	0,10	0,00	0,59	0,05	0,19	0,14	0,20
Poola	0,00	0,00	0,31	0,75	0,37	0,99	0,89	0,14	0,16	0,40

Allikad: Eurostat ja Euroopa sotsiaaluuring 2006 (autorite arvutused).

Eesti Euroopa taustal. Eesti paigutub nii individuaalse kui ka ühiskondliku elukvaliteedi poolest kõige madalama elukvaliteediga riikide hulka Euroopas, edestades ühiskonna kvaliteedi poolest üksnes Lätit ning individuaalse elukvaliteedi osas ka Slovakkia (joonis 3.7.1.). Eestiga samas riikide grupis on kõik teised Kesk- ja Ida-Euroopa riigid (v.a Sloveenia), samuti Portugal. Kõrgeima elukvaliteediga riigiks antud analüüsi tulemusel osutus Taani, kus kõik elukvaliteedi

näitajad on ühtlaselt kõrged. Taanile järgnevad Norra, Rootsi, Soome ja Austria. Kõikide Põhjamaade asumine elukvaliteedi pingerea tipus ei ole ilmselt juhus, vaid iseloomustab valitud ühiskonnakorralduse jätkusuutlikkust ja head toimimist. Huvipakkuv on, et madala ja kõrge elukvaliteediga riikide gruppide vahel on suur vahe, mis annab tunnistust mitte ainult elukvaliteedi taseme erinevusest, vaid väljendab ka selle erinevuse kvalitatiivset olulisust.

Joonis 3.7.1. Euroopa riikide paiknemine individuaalse ja ühiskonna elukvaliteedi alusel, 2006

Allikad: Eurostat ja Euroopa sotsiaaluuring 2006 (autorite arvutused).

Mis on need võimalikud tegurid, mis tingivad Eesti väga madala positsiooni elukvaliteedi pingereas? Tabel 3.7.2. kohaselt on ühiskonna kvaliteeti enim pärssivateks valdkondadeks ühiskonnaliikmete kehv terviseisund (tervelt elatud aastate arv), mis on madalaim kogu Euroopas, samuti madalaim füüsilise turvalisuse tase (kõrgeim tahtlike tapmiste määr) ning väga väike sotsiaalkulutuste osatähtsus SKP-st. Suhteliselt kõige parem olukord valitseb Eestis tööturul, kus keskmine

töötuse määr oli 2006. aastal üks kõige madalamaid viimase 15 aasta jooksul. Individuaalse elukvaliteedi probleemid Eestis on sarnased ühiskonna elukvaliteedile: hirm langeda kuritegevuse ohvriks, rahulolematust tööga ning ainelise olukorraga.

Antud analüüsi tulemused näitavad, et Eesti elanike madal individuaalne elukvaliteet on „vastavuses“ ühiskonna „madala elamisväärsusega“. Pikaajaline majanduskasv on parandanud inimeste elujärge, kuid ei ole olnud piisav euroopaliku elukvaliteedi saavutamiseks. Kuna ühiskonna elukvaliteet ei ole oluliselt kasvanud, siis võib see juba lähitulevikus hakata negatiivselt mõjutama ka individuaalseid heaoluvõimalusi.

Ühiskonna võimalused üldise elukvaliteedi tõstmisel avalduvad paljudel erinevatel tasanditel. Elutingimuste üldine paranemine on saavutatav, suurendades tööhõivevõimalusi, juurdepääsu haridusele ja tervishoiule, tõstes ühiskondliku turvalisuse taset ja vähendades kuritegevust, parandades üldist sotsiaalset infrastruktuuri ja pakkudes senisest tõhusamat sotsiaalset kaitset sotsiaaltoetuste- ja -teenustevõrgu arendamise teel. Üldise sotsiaalse sidususe tõstmine eeldab vähemarenenud piirkondade mahajäämuse vähendamist, võrdsete võimaluste laiendamist ja sotsiaalse tõrjutuse kahandamist. Inimestevaheliste sotsiaalsete sidemete tugevdamisel on oluline toetada ja kasvatada ühiskondlikku solidaarsust.

Viidatud allikad

1. Allardt, E. (1993). Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. M. C. Nussbaum, A. Sen, The quality of life. Oxford, Clarendon Press, 88–94
2. Böhnke, P. (2004). Perceptions of Social Integration and Exclusion in an Enlarged Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Work Conditions, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
3. Dehley, J. (2004). Life satisfaction in an enlarged Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
4. Veenhoven, R. (1996). Happy life-expectance: A comprehensive measure of quality-of-life in nations. Social Indicators Research 39, 1–58

4. PEATÜKK

Elukvaliteet ja lõimumine

4.1. Sissejuhatus

Alljärgnev peatükk analüüsib lõimumisega seonduvaid probleeme Eesti ühiskonnas elukvaliteedi aspektist, vaadeldes vähemusrahvuste esindajate rahulolu oma eluga võrdluses teiste Euroopa riikidega ning keskendudeski konkreetseid probleeme analüüsides eeskätt kahele valdkonnale: ühiskondlik-poliitilisele osalusele ning tööturule. Nagu allpool toodud analüüsist selgub, on põlisrahva ja rahvusvähemuste erinev rahulolu oma eluga ning ühiskonnaga probleemiks mitte ainult Eestis, vaid ka mitmes „vana Euroopa” riigis. Seetõttu on Euroopa Nõukogu rahvusvähemuste kaitse konventsioonis, mis seab üldnõuded rahvusvähemuste lõimumisele, olulisel kohal sihiseade, et rahvusvähemustesse kuuluvatel ühiskonnaliikmetel oleksid põlisrahvaste esindajatega võrdsed võimalused osalemiseks ühiskonna elus ja tööturul (vt „Rahvusvähemuste kaitse raamkonventsioon ja selgitused”, http://www.coe.int/t/dghl/monitorings/minorities/1_AtGlance/

PDF_Text_FCNM_et.pdf, 23–24). Vähemuste osalemisvõimalusi avalikus elus ja tööturul on Euroopa riikides tagatud väga erinevate seadusandlike ja halduslike meetmetega. See, kuidas neid võimalusi realiseeritakse, oleneb küll riigi poliitikast, kui ka suurel määral inimestest endist, nende aktiivsusest ja tahetest end ühiskonnas teostada. Vaadeldes Eestis tänaseks kujunenud olukorda ning meenutades ka seda sotsiaalset šokki, mis tabas nn aprillirahutuste ajal, tuleb tõstatada keskse probleemina küsimus, kas kahe siirdekümnenendi jooksul nn uude Eesti ühiskonda sotsialiseerunud noored on oma vanemate ja vanavanematega võrreldes rahulolevamad ja integreerunud. Või tekivad noore, Eesti Vabariigis sündinud ja üleskasvanud põlvkonna sisenemisel Eesti tööturule ja avalikku sfääri hoopis uued probleemid? Kas Eestis võib sarnaselt Lääne-Euroopa maadega välja kujuneda nn “kolmanda põlvkonna probleem”, mis tipneb vene noorte protestidega?

4.2. Etnilised erisused rahulolu hinnangutes: Eesti eripära Euroopa kontekstis

Järgnev analüüs jätkab kolmandas peatükis käsitletud elukvaliteedi ja eluga rahulolu teemat etnilisest aspektist. Käesolevas peatükis on eelnevalt protsentjaotustel põhinevat analüüsi edasi arendatud (vt Realo, ptk 3) ning võrreldud eluga rahulolu kujundavate tegurite olulisust statistiliste seosekordajate abil. Käesoleva peatüki analüüs kinnitab eelnevaid tulemusi, mille järgi eluga rahulolu kujunemise olulisteks mõjutajateks Eestis on indiviidi vanus, kodakondsus, haridus ning materiaalne heaolu. Käesolev analüüs näitab, et Eesti on Euroopa kontekstis küllaltki eriline, sest inimeste rahulolu hinnangud on tugevasti seotud nende etnilise taustaga ja kodakondsusega: 2006.

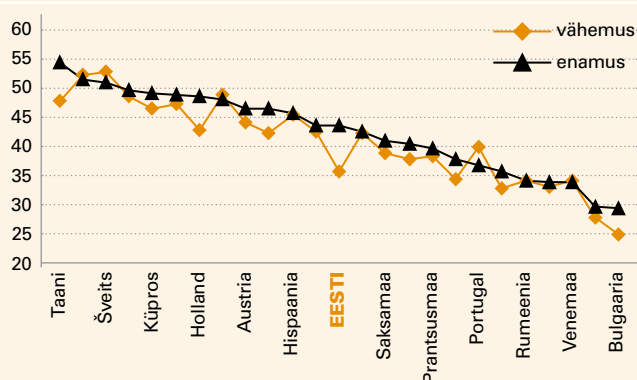
aasta Euroopa sotsiaaluuringu andmed 25 riigi kohta¹⁸ näitavad, et just Eestis tuleb esile etnilise kuuluvuse ja kodakondsuse tugev seos eluga rahulolu lõikes (lisa 4.2.1.)¹⁹.

Järgnev alapeatükk keskendub eelkõige eluga rahulolu analüüsile etnilise tausta lõikes. Kuigi lisa 1 alusel on kodakondsus ning etniline enesemääramine võrdselt olulised tegurid eluga rahulolu selgitamisel, on seos kodakondsusega selgitatav suuresti etnilise kuuluvuse kaudu – st Venemaa jm riikide kodanikud väljendavad madalamat eluga rahulolu eelkõige juhul, kui end määratletakse etnilise vähemusena. Ka teised uuringud näitavad, et kodakond-

¹⁸ Küsitlusandmete esinduslikkuse suurendamiseks kasutatakse tavaliselt andmete kaalumist. Euroopa sotsiaaluuringu puuduseks on aga kahe riigi korral – Läti ja Rumeenia – kaalude puudumine. Eesti analüüsimisel on võrdlus teiste post-sotsialistlike riikidega oluline. Seetõttu on käesolevalt analüüsitud võrdlevalt kõiki 25 riiki, mida Euroopa sotsiaaluuringu 2006. aasta küsitlus hõlmas. Kaalutud ja kaalumata andmete korral esinevad paariprotsendilised erinevused rahulolu hinnangutes. Analüüsi usaldusväärsust kinnitab fakt, et seosekordajate statistiline olulisus ja kordajate suurusjärk jääb samaks.

¹⁹ Lääneriikidest on etniline tegur oluline ka Taanis, kuid ka seal jäävad etnilised erinevused Eestist väiksemaks (Cramer'i V väärtus, mis väljendab seost eluga rahuloluga, on 0,153, Eestis aga 0,209).

Joonis 4.2.1. Eluga rahulolu etniliste enamus- ja vähemusgruppide lõikes*

* Arvutatud on rahulolu koondindeks, liites kokku järgmised üksikud küsimused: Kui rahul olete riigi praeguse majandusliku olukorraga / riigi valitsusega / demokraatia toimimisega riigis? Kui rahul olete oma eluga tervikuna / oma elustandardiga / oma tööga? Kui õnnelik te olete? (kõrgem koondindeksi väärtus tähistab suuremat rahulolu).

Allikas: Euroopa sotsiaaluuring 2006.

suse (mitte)omamine on oluline eristaja materiaalsete võimaluste hinnangutes, kuid samas on rahulolu elu erinevate valdkondadega enim mõjutatud rahvusest ja sissetulekust – ka Eesti kodakondsust omava ja sama sissetuleku- või haridustasemega venekeelse elanikkonna rahulolu on madalam kui sama sissetuleku- või haridustasemega eestlaste rahulolu (Kasearu ja Trumm 2008).

Eestit teiste riikidega võrdlema ajendab ka asjaolu, et Eestiga sarnase ajaloolis-poliitilise taustaga Läti valimi puhul pole ei vähemuse staatus ega kodakondsus olulised eluga rahulolu kirjeldavad tegurid. Järelikult on Eesti seisund spetsiifiline ning väärib täpsemat analüüsi.

Üldine eluga rahulolu Euroopa enamus- ja vähemusgruppide seas

Ülevaade heaolu ja elukvaliteedi teooriatest on antud eespool (Kasearu ja Trumm 2008). Spetsiifiliselt etniliste enamus- ja vähemusgruppide subjektiivse heaolu tunnetust käsitlevates uuringutes rõhutab osa materiaalsete ressursside ning füüsilise keskkonna ja sotsiaal-demograafiliste tegurite olulisust rahulolu loojana (nt Mata 2002). Teine osa uuringuid on aga üldise elukvaliteedi kujunemisel pidanud olulisemateks subjektiivseid elemente – näiteks perekonna ja lähivõrgustike tugevust (vt nt Bajekal *et al* 2004) ning tunnet, et suudetakse teatud elusündmusi kontrollida (Lackland 1989).

Joonisel 4.2.1 on esitatud võrdlevalt etniliste enamus- ja vähemusgruppide²⁰ eluga rahulolu koond-

hinnangud 25-s Euroopa riigis. Jooniselt nähtub, et etnilise enamuse ja vähemuse²¹ hinnangud on paljudes riikides suhteliselt sarnased. Siiski ilmneb tendents, et etnilised enamusrühmad kalduvad olema eluga rohkem rahul kui etnilised vähemused (rahulolu hinnangute keskväärtused vastavalt 42,44 ja 40,58). Etniliste enamus- ja vähemusrühmade hinnangud on suhteliselt sarnased niihästi tugeva majandusega ja suhteliselt selge ning avatud vähemuspoliitikaga riikides (nt Norra, Soome, Šveits, Suurbritannia, ja Prantsusmaa), kui ka heitlikuma majandusliku ja poliitilise režiimiga riikides (nt Ukraina ja Venemaa). Tendentsina on vähemuste rahulolu mõnevõrra madalam mitmetes post-sotsialistlikes riikides, nagu nt Bulgaaria, Ukraina, Poola ja Slovakkia, mis võib peegeldada siirderiikide raskusi integratsioonipoliitika kujundamisel. Mõningate “vanade” EL-i liikmesriikide vähemusgruppide madalam rahuloluhinnang võib peegeldada suhteliselt liberaalset immigratsioonipoliitikat, kuid raskusi lahenduste leidmisel konkreetsete integratsiooniga seotud valdkondade lõikes (nt diskrimineerimisavaldused Taanis, haridusküsimused Saksamaal, Holland jms). Ka suhteliselt sarnase sotsiaal-majandusliku taustaga riikides on enamus- ja vähemusrühmade hinnangute “muster” küllaltki erinev – näiteks Norras, Rootsis ja Soomes on enamus- ja vähemusrühmade hinnangud suhteliselt sarnased, samas kui Taanis need erinevad. Seega on makrotingimuste kaudu rahulolu hinnangute sarnasust ja erinevust küllaltki raske üheselt seletada, mis kaudselt viitab objektiivsete tegurite väiksemale mõjule rahulolu tekitajana.

25 riigi võrdluses ilmnes, et Eestis on suurim erinevus enamus- ja vähemusgruppide eluga rahulolu hinnangutes – eestlased on eluga märgatavalt sagedamini rahul kui teised rahvusrühmad. Teatud määral võib see olla seletatav venekeelse elanikkonna staatuse väga järsu muutusega Nõukogude Liidu kokkuvarisemise järel. Sama juhtus aga ka Läti venekeelse elanikkonnaga, kuid Lätis on “käärid” rahulolu hinnangutes rahvusrühmiti veidi väiksemad.

Eluga rahulolu hinnangutes on väga oluline mõjutegur vanus (lisa 4.2.1.; Realo, ptk 3), eriti võib see hinnanguid mõjutada sisseärannute puhul – nooremad võivad olla rahulolevamad, kuna on ühiskonnas paremini kohanenud. Joonis 4.2.2. esitab ülevaate etniliste enamus- ja vähemusgruppide rahulolu hinnangute kohta kolmes eraldi vanuserühmas. Jooniselt nähtub, et Euroopas iseloomustab suurem rahulolevate osakaal mõnevõrra enam keskealist elanikkonda. Erandina on Eestis rahulolevate inimeste osakaal suurem noorimas vanuserühmas. Vanimas vanuserühmas on Eesti elu-

²⁰ Etnilised enamus- ja vähemusrühmad on analüüsis moodustatud vastavalt sellele, kas vastaja ise määratles end riigi enamus- või vähemusrühma hulka kuuluvaks. Alternatiiviks oleks olnud eristada rahvastikugruppe konkreetse riigis või väljaspool seda sündimise fakti alusel. Esialgne analüüs aga näitas, et just enesemääratlemise viis on oluline elukvaliteedi diferentseerija. Ka varasemad uuringud on näidanud, et riigis elamise aeg on subjektiivse toimetuleku kirjeldamisel ebaholuline faktor (Verkuyten 1986).

²¹ Analüüsis on siin ja edaspidi kasutatud lühemat ainsuse vormi “etniline vähemusrühm”, mille alla on tegelikult koondatud erinevate riigis elavate etniliste vähemusrühmade akumuleeritud andmed.

nike rahulolu hinnangud võrreldavad Euroopa keskmisega (joonis 4.2.2.).

Euroopas tervikuna on erinevused etniliste enamus- ja vähemusgruppide vahel generatsioonide lõikes märgatavalt väiksemad kui Eestis. Erinevused etniliste enamus- ja vähemusgruppide hinnangutes ei vähene ka põlvkondade noorenedes. Seega ei saa väita, et generatsioonide vahetudes muutuvad vähemuste hoiakud ja hinnangud "loomulikult teel" optimistlikumaks.

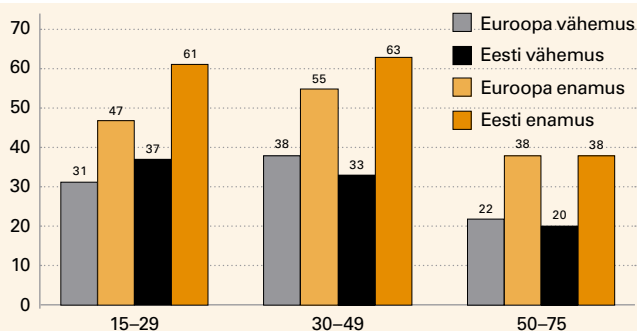
Üldist rahulolu kujundavad tegurid riikide lõikes

Nagu eespool kirjeldatud, mõõdetakse-hinnatakse elukvaliteeti ja eluga rahulolu paljude erinevate näitajate alusel. Euroopa sotsiaaluuringu andmed võimaldavad välja tuua eeskätt üldise rahulolu ja õnnetunde (*Küsimused: Kui rahul olete oma eluga tervikuna? Kui õnnelik te olete?*); aga ka spetsiifilisemalt rahulolu isikliku materiaalse olukorraga (*Kui rahul olete oma tööga / oma elustandardiga?*). Lisaks saab hinnata ka inimeste rahulolu riigi toimimisega (*Kui rahul olete riigi majandusliku olukorraga / demokraatia toimimisega riigis / riigi valitsusega?*). Tabel 4.2.1. toob ülevaate etniliste enamus- ja vähemusgruppide hinnangute kohta mainitud dimensioonide lõikes. Tabelist ilmneb, et enamikus riikides on etniliste vähemusrühmade liikmete hinnangud andnud suhteliselt sarnase koha pingereas niihästi õnnetunde ja materiaalse rahulolu suhtes kui ka hinnangutes riigi toimimisele. Samas näiteks Suurbritannia etnilised vähemused väljendavad küll suhteliselt kõrget rahulolu isiklikul tasandil, kuid on suhteliselt rahulolematud riigi toimimisega. Seega ei taga edukas individuaalne toimetulek veel vähemuste esindajate rahulolu riigi vähemuspoliitikaga. Ilmselt mängivad siin rolli teatud kollektiivsed ootused ja vähemuste ambitsioonid suurema poliitilise mõju saavutamiseks.

Üksikute hinnangukomponentide põhjal paiknevad Eesti vähemusrühvused riikide järjestuses viimases kolmandikus. Suhteliselt positiivsem hinnang materiaalsele olukorrale tuleneb tõenäoliselt sisetulekute suurenemisest ja materiaalse olukorra paranemisest Eesti venekeelse elanikkonna, sh eriti Eesti kodanike seas (Kasearu ja Trumm 2008). Samas on ka Eestile iseloomulik rahvusvähemuste madalam rahulolu riigi toimimisega, mis pärast 2007. aasta aprillisündmusi on veelgi langenud: värske uuringud viitavad, et Eesti venekeelse elanikkonna seas on eriti viimastel aastatel süvenenud umbusk ja pessimism riigi suhtes (vt nt Integratsiooni monitooring 2008). Analüüs erinevate vanusrühmade lõikes näitab, et kui erinevus individuaalse rahulolu osas on põlvkondade võrdluses suhteliselt muutumatu, siis rahulolematust riigi toimimisega on noorema põlvkonna seas isegi suurem kui vanemate hulgas.

Tabeli 4.2.1. teises pooles on näidatud seosed erinevate üksikute hinnangute ja rahulolu koondhinnangu vahel. Seose tugevust näitab korrelatsiooni-

Joonis 4.2.2. Enamus- ja vähemusrühvuste eluga rahulolu vanusegruppides Eestis ja Euroopas (kõrge üldise rahulolu protsendid)

Allikas: Euroopa sotsiaaluuring 2006.

kordaja (maksimaalne väärtus 1 näitab täielikku seost tunnuste vahel, väärtus 0 näitab seose täielikku puudumist). Nende seoste analüüsist ilmneb, et eluga rahulolu koondhinnang sõltubki vähemusrühvuste esindajatel kõige enam just rahulolust riigi toimimisega (kõige tugevam keskmine korrelatsioon ehk seos kahe tunnuse vahel .77). Eluga rahulolu/rahulolematuse põhjuseid kaldutakse omistama riigi võimekusele või võimetusele majandusliku olukorra reguleerimisel, valitsuse ning demokraatia toimimise tagamisel keskmisest sagedamini nii osades siirderiikides (Rumeeenia, Poola, Slovakkia, Ungari, Venemaa) kui ka nn Euroopa heaoluriikides (Soome, Šveits, Taani, Rootsi, Suurbritannia, Austria, Holland, Saksamaa, Prantsusmaa). Ehkki ka Eestis mõjutab hinnang riigile rahulolu koondhinnangut, on see seos üllatuslikult isegi veidi väiksem kui Euroopas keskmiselt. Siit võib järeldada, et majandusliku olukorra ja demokraatia paranedes kasvavad ka vähemuste ootused riigi toimimise suhtes. Seetõttu on isiklik materiaalne rahulolu reeglina üldise eluga rahulolu kujunemisel mõnevõrra vähem oluline kui rahulolu riigi toimimisega. Vaid kahes riigis – Rootsis ja Hispaanias – mängib isiklik materiaalne heaolu üldise rahulolu kujunemisel olulisemat rolli. Kuna tegemist on kahe suhteliselt suure vähemusrühvuste tööpuuduse näitajaga maaga, on rahulolu tööga (ja selle olemasoluga) ka indiviidide tasandil oluline eluga rahulolu kujundav indikaator.

Etniliste vähemuste rahulolu riigi toimimisega, samuti isiklikku õnnetunnet mõjutavad ka inimeste endi huvi poliitika vastu ning usaldus institutsioonide suhtes (Eestis on see seos statistiliselt isegi tugevam kui Euroopas keskmiselt). Kui teistes suhteliselt suure vähemuste arvuga riikides, näiteks Suurbritannias ja Rumeeenias ilmnes poliitikahuvi oluline seos eeskätt isikliku materiaalse rahuloluga, siis Eestis on vähemuste poliitikahuvi taustaks pigem ideelis-psühholoogilised kui sotsiaal-majanduslikud kaalutlused. Eestiga sarnaselt huvituvad vähemusgruppid poliitikast oluliselt vähem nt Taanis, seega võivad vähemuste poliitikahuvi puhul suuremat rolli mängida konkreetsed poliitilise maastikuga seotud asjaolud, nagu erinevate sotsiaal-majan-

Tabel 4.2.1. Üldist rahulolu kujundavad tegurid riikide lõikes Euroopa riikide etniliste vähemusrühmade seas

	Riikide järjestus rahulolu alusel*			Seos rahulolu koondindeksiga**		
	Üldine rahulolu/ õnnetunne	Rahulolu mater- iaalse olukorraga	Rahulolu riigi toi- mimisega	Üldine rahulolu/ õnnetunne	Rahulolu mater- iaalse olukorraga	Rahulolu riigi toi- mimisega
Soome	1	6	2	0,126	0,711	0,831
Šveits	2	1	3	0,767	0,751	0,795
Norra	5	3	4	0,643	0,627	0,646
Küpros	3	14	1	0,659	0,523	0,679
Taani	6	4	5	0,563	0,783	0,827
Rootsi	9	2	8	0,716	0,811	0,753
Hispaania	4	7	7	0,473	0,691	0,649
Iirimaa	8	8	6	0,641	0,713	0,875
Suurbritannia	7	5	12	0,654	0,607	0,785
Austria	10	9	9	0,750	0,649	0,854
Holland	13	10	10	0,670	0,660	0,807
Belgia	12	16	11	0,830	0,712	0,685
Saksamaa	14	13	13	0,758	0,708	0,792
Sloveenia	11	11	16	0,816	0,741	0,720
Prantsusmaa	15	12	14	0,644	0,662	0,748
Portugal	16	17	17	0,515	0,764	0,801
EESTI	17	15	19	0,779	0,709	0,734
Slovakkia	19	20	15	0,797	0,763	0,830
Poola	21	19	21	0,748	0,714	0,856
Läti	18	18	22	0,779	0,652	0,750
Rumeenia	20	24	18	0,830	0,647	0,839
Venemaa	22	22	20	0,753	0,741	0,795
Ungari	23	21	23	0,782	0,778	0,799
Ukraina	24	23	24	0,807	0,768	0,678
Bulgaaria	25	25	25	0,753	0,574	0,713
Keskmine***	7,5	5,34	5,44	0,690	0,698	0,770
Haar	4,00	3,88	4,67	0,704	0,288	0,229

* Üksikute maade skoorid on järjestatud, igale maale on omistatud järjekorranumber konkreetse rahulolu tunnuse lõikes (1 kuni 25).

** Arvutatud on korrelatsioonid rahulolu koondindeksi (sisaldab kõiki 7 üksiktunnust) ja üksikute rahulolu valdkondade vahel (3 rahulolu alaindeksit). Pearson'i korrelatsioonikordaja 1-lähedane väärtus tähendab tugevat seost kahe tunnuse vahel, 0-lähedane väärtus aga nõrka seost või selle puudumist. Kõik tabelis esitatud kordajad on statistiliselt olulised (olulisuse nivool $\leq 0,01$). Suurim kordaja ehk olulisim tegur üldise rahulolu kujunemisel konkreetse riigi korral on märgitud tumedalt.

*** Tabeli esimeses osas on arvutatud rahulolu keskvärtused (rahulolu maksimaalne väärtus 11, minimaalne 0). Tabeli teises osas on arvutatud riikide keskmised korrelatsioonid konkreetsete tunnuspaaide korral.

Allikas: Euroopa sotsiaaluuring 2006.

duslike küsimuste politiseeritus, erakondade struktuur (nt Eestis pole suuri etnilisi erakondi, sama suure vähemuspulatsiooniga Lätis aga on) jne. Nooremalt põlvkonda iseloomustab ignorantsem hoiak poliitika ja suurem skepsis institutsioonide suhtes niihästi Euroopas üldiselt kui ka Eestis (lisa 4.2.2.).

Rahulolu seosed üldise sotsiaalse integreeritusega

Eelnevas peatükis on välja toodud, et elukvaliteedi ja eluga rahulolu üks oluline komponent on ümbritsevad

sotsiaalsed suhted (Kasearu ja Trumm 2008). Ka spetsiifiliselt etnilisi vähemusi käsitlevad uuringud näitavad, et sisserännanute rahulolu-hinnanguid mõjutab oluliselt sotsiaalne kapitaliseeritus, nt perekondlikud kontaktid (Bajekal *et al* 2004), samuti tunnetatud enamus- või vähemuspositsioon ühiskonnas (Verkuyten 1986). Eesti puhul on ilmnenu, et need tegurid on olulised näiteks kultuurilise avatuse kujunemisel (Masso 2009). Järgnev analüüs keskendubki rahulolu ja sotsiaalse integreerituse seostele.

Tabel 4.2.2. toob ära seosed eluga rahulolu ning sotsiaalse integreerituse näitajatega. Sotsiaalse

integreerituse hindamisel on kasutatud järgmisi üksik- või koondtunnuseid: poliitikahuvi (*Kuivõrd huvitatud olete poliitikast?*), usaldus institutsioonide suhtes (*Kuivõrd usaldate parlamenti / õigussüsteemi / politseid / poliitiku / poliitilisi parteisid / Europarlamenti / ÜROd?*), tajutud diskrimineerimine (*Kas teie gruppi on diskrimineeritud nahavärvi / rassi / rahvuse / religiooni / etnilisuse / räägitava keele alusel?*) ning sotsiaalne kapital (*Kui tihti kohtute sõpradega, sugulastega, kolleegidega? Kas on kedagi, kellega rääkida isiklikest asjadest? Kui sageli osalete seltskondlikel üritustel võrreldes oma eakaaslastega?*).

Kasutatud on samu rahulolu dimensioone ning seoseanalüüsi nagu tabelis 4.2.1. Ilmneb, et Eesti etniliste vähemuste eluga rahulolu hinnangud on märkimisväärselt seotud diskrimineerimise tajumisega – mida väiksem on tunnetatud diskrimineerimise määr, seda suurem on rahulolu riigi toimimisega ning ka isiklik õnnetunne. Tähelepanuväärne on, et enamikus Euroopa riikides pole olulist seost diskrimineerimise tunnetamise ning rahulolu vahel riigi toimimisega. Samas on Eestis etnilised vähemused tunnetanud diskrimineerimist sagedamini, kui Euroopa riikide vähemused keskmiselt (lisa 4.2.1.). Nii näiteks on suhteliselt suure ning mitmekesise etniliste vähemustega Suurbritannias vähemuste diskrimineerimise määr ligi kümnendiku võrra madalam kui Eestis ning kasvava immigrantide arvuga Taanis koguni viiendiku võrra Eestist madalam.

Teine Eesti oluline eripära võrreldes Euroopa keskmisega on sotsiaalsete võrgustike olulisus vähemusrahvuste rahulolu kujundajatena: tihedamate sotsiaalsete võrgustike korral on Eesti etnilised vähemused sagedamini rahul ka riigiga. Ja vastupidi – võõrandumine riigist on seotud ka suurema isoleeritusega lähiümbruses. Eriti puudutab see kontakte eestlaste ja teiste rahvuste vahel nii töösituatsioonis kui vabal ajal (vt Korts ja Vihalemm 2008). Põhjuslik seos on siin arvatavasti kahesuunaline – ühelt poolt saavad sotsiaalselt aktiivsemad, laiemas suhtlusringiga individid kergemini teadlikuks riigis toimuvast ja võtavad selle rohkem omaks, teisalt aga soodustab positiivne ühiskondlik hoiak kaasatust tööalastes jms sotsiaalsetesse võrgustikesse. Samas näitab tabel 4.2.2., et Eesti etnilist vähemusrühma iseloomustab Euroopa vähemustega võrreldes oluliselt madalam sotsiaalne kapital, seda nii suhtlusvõrgustike ulatuse, kodanikeühendustes osaluse kui usalduse osas. Siiski vähenevad nooremates vanuserühmades, seda nii Euroopas keskmiselt kui ka Eestis, erinevused enamus- ja vähemusrühma sotsiaalses kapitaliseerituses (tabel 4.2.2.).

Kokkuvõte

Eluga rahulolu sõltub Eestis etnilisest kuuluvusest olulisemal määral kui Euroopas keskmiselt. Eesti eristub Euroopa üldpildis ka suuremate “kääridega” etnilise enamuse ja vähemuste eluga rahulolu hinnangu-

Tabel 4.2.2. Eluga rahulolu seos sotsiaalse integreeritusega vähemusrahvuste seas Eestis ja Euroopas (korrelatsioonikordajad Eestis, sulgudes Euroopa vähemuste keskmine)

	Rahulolu koondindeks	Isiklik mentaalne rahulolu	Isiklik materiaalne rahulolu	Rahulolu riigi toimimisega
Huvi poliitika vastu*	0,172 (0,159)	0,130 (0,084)	0,073 (0,138)	0,215 (0,141)
Sotsiaalne kapitaliseeritus**	0,207 (0,123)	0,176 (0,094)	0,094 (0,105)	0,238 (0,080)
Usaldus institutsioonidesse***	0,483 (0,403)	0,351 (0,237)	0,377 (0,194)	0,475 (0,449)
Diskrimineerimise määr****	-0,322 (-0,098)	-0,286 (-0,086)	-0,147 (-0,011)	-0,361 (-0,119)
Keskmine	0,296 (0,196)	0,236 (0,125)	0,173 (0,112)	0,322 (0,197)

* Poliitikahuvi kas kõrge või väga kõrge.

** Sotsiaalse kapitali indeks arvutatud üksiktunnuste alusel: kohtub tihti sõprade, sugulaste, töökaaslastega; on kellegagi rääkida isiklikest asjadest; võtab sageli osa sotsiaalsetest tegevustest võrreldes eakaaslastega.

*** Usalduse indeks arvutatud üksiktunnuste alusel: usaldus parlamenti, õigussüsteemi, politseisse, poliitikutesse, poliitilistesse parteidesse, Europarlamenti ja ÜROsse.

**** Diskrimineerimise indeks arvutatud üksiktunnuste alusel: on kohanud diskrimineerimist nahavärvi või rassi, rahvuse, religiooni, etnilisuse või räägitava keele alusel.

Allikas: Euroopa sotsiaaluuring 2006.

tes – etnilise vähemusrühma liikmed on enamusega võrreldes eluga harvemini rahul, eriti keskealiste ja noorte põlvkonnas.

Kui EL-i n-ö vanades liikmesriikides on etniliste vähemuste üldine rahulolu tugevasti seotud hinnangutega riigi majandussüsteemi ja demokraatia toimimisele, siis Eestis, sarnaselt enamiku postkommunistlike siirderiikidega, kujundavad etniliste vähemuste rahulolu rohkem subjektiivsed tegurid (eeskätt sisemine õnnetunne). Samas on subjektiivne rahulolu küllalt tugevasti seotud sotsiaalse integreerituse näitajatega: isiklike sotsiaalvõrgustike tugevusega ning diskrimineerimise (mitte)tajumisega. Sotsiaalsete võrgustike kaudu vahendatud suhe riigi toimimisega avaldub Eestis ka selles, et venekeelse elanikkonna isiklikult edukamalt või vähem edukalt lõimunud rühmad ei erine märkimisväärselt oma kriitilistes hinnangutes riigi poliitikale (vt Lauristin 2008).

Tinglikult võib öelda, et erinevalt teistest Euroopa riikidest loob Eestis enda määratlemine etnilise vähemusrühma teatud „kultuurilise kapsli”. Etnilised piirid ühiskonnas ei kao n-ö iseenesest, kuna eluga rahulolematuse võrreldes eestlastega ei vähene ka nooremates põlvkondades. Eesti vähemuste suhteliselt nõrk sotsiaalne kapital ühelt poolt ja selle olulisus eluga rahulolu kujunemisele viib järeldusele, et investeerimine etniliste vähemuste sotsiaalse kapitali suurendamisse ja nende tõhusam kaasamine riigi ellu ei sea ohtu rahvusriigi toimimist, vaid on aluseks usalduslike suhete kujunemisel riigiga.

Lisad

Lisa 4.2.1. Eluga rahulolu Eestis ja Euroopas sotsiaaldemograafiline iseloomustus

		Euroopa elanike rahulolu eluga (%)			Eesti elanike rahulolu eluga (%)			Seose tugevus (Cramer'i V)*	
		Madal	Keskmine	Kõrge	Madal	Keskmine	Kõrge	Euroopa	Eesti
Etniline vähemus	Jah	9	7	4	42	35	19	0,076	0,209
	Ei	92	93	96	58	65	81		
Haridus	Põhi	75	71	59	75	68	57	0,110	0,112
	Kesk	22	26	38	23	30	39		
	Kõrg	3	3	4	1	3	6		
Sugu	Mees	40	43	51	40	42	47	0,097	0,064
	Naine	61	57	49	60	58	53		
Vanus	–24	14	17	14	16	17	22	0,130	0,153
	25–34	13	15	19	12	12	18		
	35–44	15	17	23	15	14	20		
	45–54	18	17	21	18	19	19		
	55–65	22	20	17	19	18	14		
	66–	18	14	7	20	20	7		
Riigi kodanik	Jah	96	96	96	64	77	88	0,006	0,228
	Ei	4	4	4	36	23	12		
Tasustatava töö olemasolu	Jah	33	45	74	38	50	75	0,352	0,301
	Ei	67	56	26	62	50	25		
Perekonnaseis	Abielus	48	50	54	41	44	45	0,102	0,124
	Vallaline	21	27	29	25	29	38		
	Muu	31	23	17	33	27	16		

* Seosekordaja Cramer'i V näitab tabelis seose tugevust eluga rahulolu ning üksikute sotsiaaldemograafiliste tunnuste vahel. Kordaja väärtus varieerub 0 ja 1 vahel, 0 annab tunnistust seose puudumisest ning 1 tugeva seose olemasolust tunnuste vahel. Kõik tabelis esitatud seosed on statistiliselt olulised.

Allikas: Euroopa sotsiaaluuring 2006.

Lisa 4.2.2. Eesti vähemus- ja enamusrahvuste sotsiaalne integreeritus (sulgudes 25 riigi keskmised protsendid)

	Etnilised vähemused, sh			
	kõik	15–29-aastased	30–49-aastased	50–75-aastased
Huvi poliitika vastu kõrge*	33 (40)	26 (33)	24 (43)	41 (43)
Sotsiaalne kapital kõrge**	22 (40)	41 (55)	16 (33)	13 (26)
Usaldus institutsioonidesse***	10 (15)	63 (58)	56 (56)	46 (49)
Diskrimineerimist kogenud****	40 (26)	35 (29)	49 (31)	38 (19)
	Etnilised enamused			
	kõik	15–29-aastased	30–49-aastased	50–75-aastased
Huvi poliitika vastu kõrge	45 (47)	30 (34)	45 (47)	51 (55)
Sotsiaalne kapital kõrge	29 (41)	56 (61)	25 (39)	17 (32)
Usaldus institutsioonidesse	21 (22)	74 (69)	63 (70)	54 (65)

* Liidetud kokku "väga huvitatud" ja "üsna huvitatud".

** Sotsiaalse kapitali indeksi väärtus väga kõrge (kohtub tihti sõprade, sugulaste, töökaaslastega; on kellegagi rääkida isiklikest asjadest; võtab sageli osa sotsiaalsetest tegevustest võrreldes eakaaslastega).

*** Usalduse indeksi väärtus väga kõrge (usaldus parlamenti, õigussüsteemi, politseisse, poliitikutesse, poliitilistesse parteidesse, Europarlamenti ja ÜROsse).

**** Tunnetatud diskrimineerimise indeksi väärtus väga kõrge (on kohanud diskrimineerimist nahavärvi või rassi, rahvuse, religiooni, etnilisuse või räägitava keele alusel).

Allikas: Euroopa sotsiaaluuring 2006.

Viidatud allikad

1. Bajekal, M., Blane, D., Grewal, I., Karlsen, S., Nazroo, J. (2004). Ethnic differences in influences on quality of life at older ages: a quantitative analysis. *Ageing & Society*, 24, 1, 709–728
2. Kasearu, K., Trumm, A. (2008). Eestlaste ja mitte-eestlaste aineolukord ja eluga rahulolu, „Integratsiooni monitooring 2008”, <http://www.rahvastikuminister.ee/?id=12051>
3. Korts, K., Vihalemm, T. (2008). Rahvastevahelised suhted, kontaktid ja meie tunne. „Integratsiooni monitooring 2008”, <http://www.rahvastikuminister.ee/?id=12051>
4. Lackland, S. D. (1998). Predicting life satisfaction among adolescents from immigrant families in Norway. *Ethnicity & Health*, 3, 1/2, 5–19
5. Lauristin, M. (2008). Kodanikud ja mittekodanikud. „Integratsiooni monitooring 2008”, <http://www.rahvastikuminister.ee/?id=12051>
6. Masso, A. (2009). Readiness to accept Immigrants in Europe? Individual and Country Level Characteristics. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35, 2, 251–270
7. Mata, F. (2002). A Look at Life Satisfaction and Ethnicity in Canada. *Canadian Ethnic Studies*, 34, 1, 51–63
8. Verkuyten, M. (1989). The Impact of Ethnic and Sex Differences on Happiness Among Adolescents in the Netherlands. *Journal of Social Psychology*, 126, 2, 259–261

4.3. Hinnangud ühiskondlikele muutustele Eestis, Lätis ja Leedus põlisrahvaste ja vähemuste seas

Prof Richard Rose'i juhtimisel on kõigis Euroopa postkommunistlikes maades alates 1991. aastast regulaarselt korraldatud avaliku arvamuse uurimusi, milles ühiskondlike muutusi on mitmekülgset hinnatud. Vastajate käest on nii majandussüsteemi kui poliitilise režiimi puhul küsitud hinnanguid endisele (nõukogudeaegsele), praegusele ja tulevasele, 5 aasta pärast tõenäoliselt eksisteerivale süsteemile. Eestis, Lätis ja Leedus on selliseid uurimusi (nn New Baltic Barometer) korraldatud kuuel korral: septembris-oktoobris 1993, aprillis 1995, novembris 1996, märtsis 2000, oktoobris 2001, novembris-detsembris 2004 (Rose & Maley 1994; Rose 1995, 1997b, 2000, 2002, 2005b).

Küsitlused näitasid, et eestlased on hinnanud lõunanaabritega võrreldes ühiskondliku süsteemi muutumist tunduvalt positiivsemalt. Uut majandussüsteemi hindasid eestlased 1993. aastal madalamalt kui nõukogudeaegset. 1995. aastal oli positiivseid hinnanguid endisele ja uuele süsteemile võrdselt ning alates 1996. aastast on uut majandussüsteemi hinnatud selgelt positiivsemalt kui endist, positiivseid hinnanguid andis uuele süsteemile 70–80% eestlastest.

Nii lätlaste kui eriti leedulaste hulgas oli uuele majandussüsteemile positiivse hinnangu andnud 1993–2000 mitmekordselt vähem kui neid, kes positiivselt hindasid nõukogudeaegset majandussüsteemi. 2001. aastal võrdsustasid lätlaste ja 2004. aastal leedulaste hinnangud endisele ja uuele majandusele.

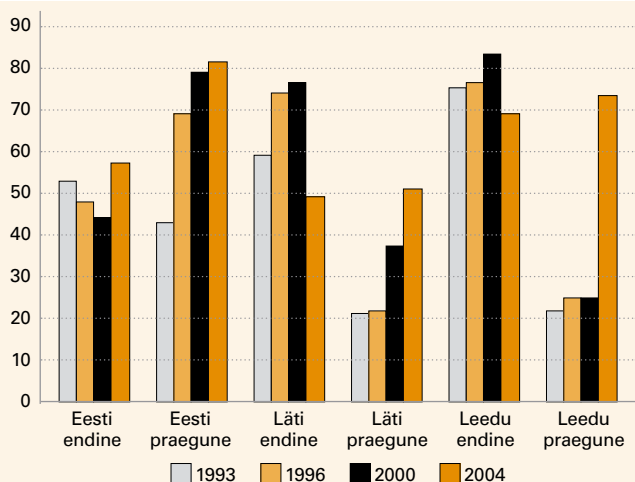
Hinnanguid praegusele majandussüsteemile saab vähemasti osalt seletada majandustulemustega: 1991–1994 olid majandusraskused nii Baltimaades kui teistes siirderiikides väga suured, alates 1995. aastast hakkas olukord paranema. Kuid kuigi sisemise kogu-

produkti (SKP) kasv ei ole olnud Eestis oluliselt suurem kui Lätis ja Leedus, olid Eestis hinnangud uuele majandussüsteemile palju kõrgemad. Alles 2004. aastal jõudsid leedulaste hinnangud eestlastega võrreldavale tasemele. Samal ajal on lätlaste hinnangud uuele majandussüsteemile isegi 2004. aastal, mitme SKP kasvu poolest väga eduka aasta järel, jäänud üsnagi tagasihoidlikeks.

Eestis valitsenud positiivsem suhtumine on seda üllatavam, et võrreldes lõunanaabritega on Eestit peetud äärmuslikku liberaliseerimist läbi viinud riigiks ja koguni koos Poolaga kogu Ida- ja Kesk-Euroopa kõige radikaalsemaks nn šokiteraapia ehk kiirete ja radikaalsete turumajanduslike reformide esindajaks (Aslund 2002, 2007).

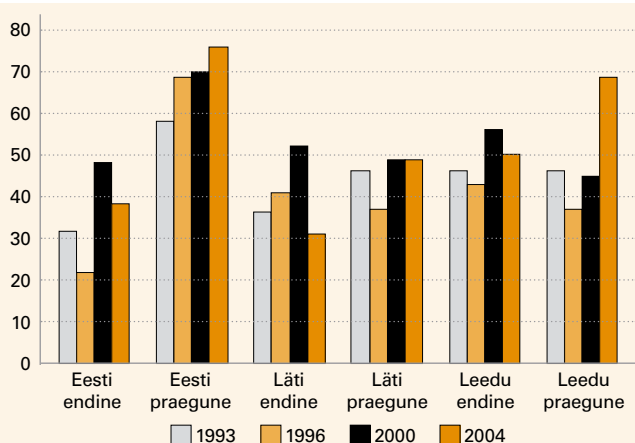
See viitab asjaolule, et avaliku arvamuse hinnangud sõltuvad lisaks n-ö faktilisest olukorrast ka ühiskonnas, sh meedias domineerivatest tõlgendusskeemidest. Võrreldes Eestis levinud arvamusi ja hinnanguid teiste postkommunistlike ühiskondadega, on sotsiaalteadlased osutanud liberaalse eduideoloogia ehk nn postkommunistliku siirdeskultuuri laialdasele omaksvõtule mitte ainult eestlaste, vaid ka kohaliku venekeelse elanikkonna poolt. Siirdeideoloogiale on iseloomulik tõlgendada positiivse, uuele ajale omase loomuliku arenguna isikliku edasijõudmise ja konkurentsiedu väärtustamist (Kennedy 2002). On avaldatud arvamust, et just neoliberaalsete ja individuaalset tarbimist propageerivate arusaamade populaarsus elanikkonna seas on olnud üks Eesti kiire majandusedu olulisi tegureid (Feldmann 2007). Joonisel 4.3.1. toodud hinnanguid uuele majandussüsteemile, samuti oluliselt madalamaid hinnanguid endisele süsteemile võib vaadata eduideoloogia laialdase omaksvõtu indikaatorina.

Joonis 4.3.1. Eestlaste, lätlaste ja leedulaste poolt nõukogudeaegsele ja praegusele majandussüsteemile antud hinnangute muutumine 1993–2004 (positiivsete hinnangute %)

Allikas: Rose & Maley 1994; Rose 1997b, 2000, 2005b.

Joonis 4.3.2. Eestlaste, lätlaste ja leedulaste hinnangute muutumine nõukogudeaegsele ja praegusele poliitilisele režiimile 1993–2004 (positiivsete hinnangute %)

Allikas: Rose & Maley 1994; Rose 1997b, 2000, 2005b.

Eesti kui eduka reformiriigi hinnanguid täiendasid ka eestlaste kõige positiivsemad hinnangud uuele poliitilisele süsteemile (joonis 4.3.2.).

Nõukogudeaegset poliitilist režiimi on kõigis Baltimaades hinnatud madalamalt kui majanduslikku süsteemi. Siingi ilmnevad erinevused eestlaste, lätlaste ja leedulaste häälestuses. Eestlased (nagu ka tšehhid) on paistnud silma kõigis küsitlustes uue riigikordade tunduvalt positiivsema hinnanguga (vt Zapf *et al* 2002; Rose 2005a). Lätlaste hinnangud endisele ja praegusele režiimile on palju võrdsemad. Leedulaste hulgas hinnati 1995–2001 kommunistlikku režiimi isegi positiivsemalt, vaid 2004 sai praegune režiim rohkem positiivseid hinnanguid (joonis 4.3.2.).

Võrreldes eestlaste, lätlaste ja leedulaste hinnanguid nendes riikides elava venekeelse vähemuse hin-

nantega nii majanduslikele muutustele kui poliitilisele režiimile, näeme oluliste vahede püsimist kogu siirdeaja jooksul (tabel 4.3.1.).

Kui eestlased on kõigis küsitlustes alates 1993. aastast andnud väga selge eelistuse uuele poliitilisele korraldusele, siis kohalik venekeelne vähemus on kõigis küsitlustes hinnanud nii nõukogudeaegset majandussüsteemi kui poliitilist režiimi positiivsemalt kui praegust (joonis 4.3.3). Siiski on hinnangute erinevus olnud Eestis palju väiksem kui Lätis, kus vahed lätlaste ja kohaliku venekeelse elanikkonna hinnangutes on olnud kõige suuremad. Leedus, vastupidi, on leedulaste ja mitteleedulaste hinnangud kõige ühtlasemad. Samas on kõigi Baltimaade puhul märgata, et aastatega on vahed põlisrahva ja vähemuste hinnangutes vähenenud ning uut poliitilist süsteemi endisest positiivsemaks hinnanute osakaal kasvanud ka venekeelse elanikkonna hulgas (vt Rose 1997a, 2002, 2005; Ehin 2007).

1990ndate keskepaigast kuni 2007. aasta kevadeni Eesti ühiskond tasapisi ühtlustus oma hoiakutes. “Nii eestlased kui ka teisest rahvusest inimesed hindasid väga paljusid Eesti elu nähtusi üheselt. Mitte-eestlaste sotsiaalpoliitiline ja majanduslik foon oli valdavalt positiivne” (Saar 2007: 47).

Andrus Saare järeldust hinnangute ühtlustumise kohta eestlaste ja mitte-eestlaste hulgas kinnitavad üldiselt ka Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi esindusliku küsitluse “Mina. Maailm. Meedia” (MeeMa) tulemused 2002. ja 2005. aasta lõpust. Kuigi nii üldistes orientatsioonides kui konkreetsetes hoiakutes ilmnes olulisi erinevusi nii 2002. kui 2005. aastal (vt Kalmus, Lauristin ja Pruulmann-Vengerfeldt 2004; Lauristin 2007; Vihalemm ja Kalmus 2008), täheldasime eestlaste ja mitte-eestlaste hinnanguid muutustele võrreldes mõnesugust lähenemist: 2005. aastal oli nii eestlaste kui venekeelsete vastajate seas ühiskondlike muutuste üle rõõmustajaid ülekaalukalt rohkem kui kurvastajaid. Hoopis teistsugust tendentsi näeme 2008. aasta septembris-oktoobris toimunud küsitluse tulemuste puhul, kus ühiskondlike muutuste üle rõõmustajate hulk oli venekeelse elanikkonna seas 2008. aasta lõpuks väiksem ja kurvastajate hulk suurem mitte ainult 2005. aastaga, vaid ka 2002. aastaga võrreldes (joonis 4.3.4. ja tabel 4.3.2.).

Meie küsitlustulemused kinnitavad järeldust, mida on nii uuringutulemuste kui eluliste tähelepanekute põhjal korduvalt esile toodud: 2007. aasta aprillisündmustega seonduv on Eesti tagasi viinud olukorda, kus eesti- ja venekeelne sootsium Eestis tugevasti erinevad. Eriti kontrastselt avaldus see vastustes 2008. aasta aprillis tehtud integratsiooni monitooringu käigus esitatud küsimusele hinnangu kohta viimase kolme aasta muutustele Eestis (tabel 4.3.2.). Siiski näitab earühmade võrdlus, et vaatamata noorte seas ilmnenu protestimeelsusele, on vene keelt kõnelevad noored oma enamuses Eesti ühiskonnas rohkem kodunenud ja riigis toimuva suhtes analoogiliselt eestlastega valdavalt positiivselt häälestatud.

Tabel 4.3.1. Balti riikide põhirahvuste ja venekeelse vähemuse poolt uuele ja vanale majandussüsteemile ning poliitilisele korraldusele antud hinnangute võrdlus

	1993			1996			2004		
Eesti	Põhi- rahvus	Vene- keelne vähemus	Erinevus (v-p)	Põhi- rahvus	Vene- keelne vähemus	Erinevus (v-p)	Põhi- rahvus	Vene- keelne vähemus	Erinevus (v-p)
Endine majandussüsteem	53	76	23	48	79	31	57	80	23
Praegune majandussüsteem	43	41	-2	69	55	-14	81	74	-7
Endine poliitiline režiim	32	65	22	22	67	45	38	74	36
Praegune poliitiline režiim	58	50	-8	69	49	-20	76	64	-12
Läti									
Endine majandussüsteem	59	75	16	74	86	12	49	75	26
Praegune majandussüsteem	21	24	3	22	19	-3	51	47	-4
Endine poliitiline režiim	36	66	30	41	67	26	31	59	28
Praegune poliitiline režiim	43	9	-34	37	30	-7	49	43	-6
Leedu									
Endine majandussüsteem	75	84	9	76	81	5	69	83	14
Praegune majandussüsteem	22	33	11	25	32	7	73	73	0
Endine poliitiline režiim	46	66	20	43	59	16	50	72	22
Praegune poliitiline režiim	46	58	12	37	42	5	69	67	-2

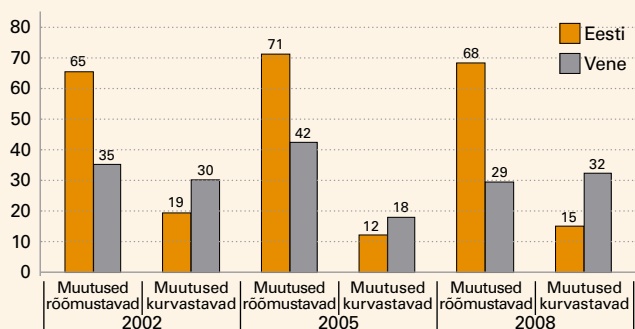
Allikas: Rose 1997a, 2002, 2005.

Joonis 4.3.3. Põhirahvuse (p) ja venekeelse vähemuse (v) poolt endisele ja praegusele ühiskondlikule korraldusele antud hinnangute erinevuse (v-p) dünaamika Eestis, Lätis ja Leedus

Allikas: R. Rose'i andmetel.

Joonis 4.3.4. Eestlaste ja venekeelse elanikkonna suhtumine muutustesse Eesti ühiskonnas viimase 10–15 aasta jooksul

Allikas: TÜ küsitlused „Mina. Maailm. Meedia” 2002, 2005 ja 2008.

Tabel 4.3.2. Eestlaste ja venekeelse elanikkonna suhtumine muutustesse Eesti ühiskonnas viimase 10–15 aasta jooksul

Eesti ühiskonnas toimunud muutused on minu jaoks olnud...		Kõik küsitlused	Ankeedi keel	
			Eesti	Vene
2002	rõõmustavad	55	66	35
	kurvastavad	22	19	30
2005	rõõmustavad	63	72	43
	kurvastavad	14	12	19
2008	rõõmustavad	58	71	31
	kurvastavad	19	13	32

Allikas: TÜ küsitlused „Mina. Maailm. Meedia” 2002, 2005 ja 2008.

Tabel 4.3.3. Hinnang muutustele Eesti elus viimase kolme aasta jooksul (%)

		Kõik	Vanus			
			15–24	25–39	40–59	60–75
Eestlased	Viimase 3 aasta muutused rõõmustavad	61	73	70	56	45
	Viimase 3 aasta muutused kurvastavad	34	22	28	40	48
Venelased	Viimase 3 aasta muutused rõõmustavad	29	51	34	20	19
	Viimase 3 aasta muutused kurvastavad	57	36	55	64	69

Allikas: Integratsiooni monitoriing 2008.

Viidatud allikad

- Aslund, A. (2002). Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc. Cambridge: Cambridge University Press
- Aslund, A. (2007). How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia. Cambridge etc: Cambridge University Press
- Ehin, P. (2007). Political Support in the Baltic countries, 1993–2004. Journal of the Baltic Studies, 38, 1, 1–20
- Feldmann, M. (2007). Emerging Varieties of Capitalism: Lessons from Post-Socialist Transition in Estonia and Slovenia. In Hancke, B., Rhodes, M., Thatcher, M. (eds), Beyond Varieties of Capitalism: Conflict, Contradictions, and Complementaries in the European Economy. Oxford: Oxford University Press
- Kalmus, V., Lauristin, M., Pruulmann-Vengerfeldt, P. (toim) (2004). Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Kennedy, M. (2002). Cultural Formations of Post-Communism: Emancipation, Transition, Nation, and War. Minneapolis & London: University of Minnesota Press
- Lauristin, M. (2007). Maailmavaade ja toetus erakondadele. Rmt: Heidmets, M. (peatoim.), Eesti Inimarengu Aruanne 2006. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus
- Rose, R. (1995). New Baltic Barometer II: A Survey Study. Studies in Public Policy, 251. Glasgow: University of Strathclyde
- Rose, R. (1997a). Baltic Trends: Studies in Co-operation, Conflict, Rights and Obligations. Studies in Public Policy, 288. Glasgow: University of Strathclyde
- Rose, R. (1997b). New Baltic Barometer III: A Survey Study. Studies in Public Policy, 284. Glasgow: University of Strathclyde
- Rose, R. (1998). Getting Things Done with Social Capital: New Russia Barometer VII. Studies in Public Policy, 303. Glasgow: University of Strathclyde
- Rose, R. (2000). New Baltic Barometer IV: A Survey Study. Studies in Public Policy Number 338, Glasgow: University of Strathclyde
- Rose, R. (2002). New Baltic Barometer V: A Pre-Enlargement Survey. Studies in Public Policy Number 368, Glasgow: University of Strathclyde
- Rose, R. (2004). Russian Responses to Transformation: Trends in Public Opinion since 1992. Studies in Public Policy Number 390, Glasgow: University of Strathclyde
- Rose, R. (2005a). Insiders and Outsiders: New Europe Barometer 2004. Studies in Public Policy Number 404, Glasgow: University of Strathclyde
- Rose, R. (2005b). New Baltic Barometer VI: A Post-Enlargement Study. Studies in Public Policy Number 401, Glasgow: University of Strathclyde
- Rose, R., Maley, W. (1994). Nationalities in the Baltic States: A Survey Study. Studies in Public Policy, 222. Glasgow: University of Strathclyde
- Saar, A. (2007). Rahvussuhted ja integratsioonipoliitika väljakutsed pärast pronkssõjuri kriisi. Tulemuste kirjeldav ülevaade. Tallinn: Saar Poll. Kättesaadav elektrooniliselt: www.rahvastikuminiister.ee/public/Integratsioonipoliitika_väljakutsed.pdf (vaadatud 09.11.2008)
- Zapf, W., Habich, R., Bulmahn, T., Delhey, J. (2002). The Case of Germany: Transformation through Unification. In Adamski, W., Machonin, P. & Zapf, W. (eds) (2002), Structural Change and Modernization in Post-Socialist Societies. Hamburg: Krämer
- Vihalemm, T., Kalmus, V. (2008). Kultuurierinevused: identiteet ja väärtused. Rmt: Heidmets, M. (peatoim.), Eesti Inimarengu Aruanne 2007. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu

4.4. Poliitiline toetus ja poliitiline osalemine: eestlaste ja mitte-eestlaste võrdlus

Jätkates eelnevalt käsitletud ühiskondlike hoiakute teemat, annab järgnev alapeatükk ülevaate poliitilisest toetusest ja osalemisest Eestis, rõhuasetusega rahvusgruppide võrdlusel. Vastust otsitakse järgmistele küsimustele: kui kõrge või madal on poliitilise toetuse ja poliitilise osaluse tase Eestis (võrreldes teiste Balti riikide, Ida-Euroopa riikide ja n-ö vanade demokraatiatega)? Kas ja kuidas on toetuse ja osaluse määr aja jooksul muutunud? Kas toetuse ja osaluse tasemes on olulisi erinevusi rahvusrühmade vahel? Kui õigustatud on ootus, et põlvkondade vahetumine kahandab rahvuslikku lõhet Eesti elanike poliitilistes hoiakutes ja poliitilises käitumises?²²

Mis on poliitiline toetus ja milleks seda uurida?

Demokraatia arengut jälgivad organisatsioonid liigitavad Eesti riigiks, kus demokraatia on valitsusvormina kinnistunud. Need hinnangud keskenduvad suures osas vabade valimiste olemasolule ja demokraatlike institutsioonide tõhusale toimimisele. Hästitoimivate institutsioonide väljakujunemine on siiski vaid demokratiseerumise üks tahk. Mündi teise poole moodustab demokraatlike põhimõtete juurdumine inimeste hoiakutes ja käitumises ning elanike rahulolu demokraatlike institutsioonide tegevusega. Selleks, et süstemaatiliselt uurida inimeste hinnanguid kehtivale poliitilisele korrale, on otstarbekas eristada järgmisi poliitilise toetuse dimensioone (Easton 1965, Norris 1999, Klingemann 1999):

1. toetus kehtivale poliitilise kogukonna määratlusele (Kes peaksid moodustama kodanikkonna? Kust peaksid jooksma riigi piirid?);
2. toetus poliitilise režiimi aluspõhimõtetele (näiteks toetus demokraatiale kui valitsemisviisile);
3. rahuolu poliitilise režiimi toimimisega;
4. usaldus poliitiliste institutsioonide suhtes;
5. hinnangud konkreetsete võimukandjate tegevusele.

Nende erinevate tahkude uurimine võimaldab täpsemalt diagnoosida demokraatia probleeme ning ennustada võimaliku usaldusdefitsiidi tagajärgi. Alljärgnev analüüs püüab kokku võtta poliitilise toetuse olulisimad aspektid Eestis nelja esimesena loetletud dimensiooni lõikes, kasutades võimalikult värskeid küsitlusandmeid. Peamiseks allikaks on Riigikantselei poolt tellitud uuring "Integratsiooni monitooring", mis viidi läbi 2008. aasta märtsis-aprillis.

Üksmeel poliitilise kogukonna määratlemisel

Demokraatia eeldab *demose* olemasolu: enne kui asutakse välja selgitama enamuse tahet, on vaja piiritleda kodanikkond, ehk rahvas poliitilises mõttes. 2007. aastal oli Eesti Vabariigi kodakondsus Eesti püsielanikest 83%-l, määratlemata kodakondsus 9%-l ning välisriigi kodakondsus 8%-l. Määratlemata kodakondsusega isikute koguarv on langenud 172 tuhandelt inimeselt 2002. aastal vähem kui 111 tuhandele 2008. aasta lõpu seisuga (Riigikantselei 2008a). Samas näitavad uuringud, et kodakondsuse saamine ei taga rahvuspiire ületava meie-tunde tekkimist. 2008. aasta integratsiooni monitooringu andmed näitavad, et kui valdav enamik eestlastest peab end põhiseaduslikus mõttes Eesti rahva hulka kuuluvaks, siis venekeelsest elanikkonnast tervikuna on samal arvamusel vaid pooled ning venekeelsetest Eesti kodanikest vaid kaks kolmandikku vastanutest. Nende venekeelsete elanike osakaal, kes samastavad end Eesti rahvaga, on viimase aasta jooksul oluliselt langenud (tabel 4.4.1.).

Vastuste võrdlemine vanuserühmade kaupa pakub mõningat tuge lootusele, et rahvuslik lõhe Eesti elanike hoiakutes ajapikku väheneb. 2008. aasta integratsiooni monitooringu andmetel on noored vene keelt kõnelevad eestimaalased märksa enam veendunud oma kuuluvuses Eesti rahva hulka kui nende vanemad rahvusaaslased. Kui 50–74-aastaste eagrupid pidas 49% vastanutest end Eesti rahva hulka kuuluvaks ning

Tabel 4.4.1. Hinnanguline kuuluvus Eesti rahva hulka, 2005–2008

		Eestlased	Venekeelsed vastajad			
			Kõik	Eesti kodanikud	Vene kodanikud	Kodakondsuseta
Jah	2005	99	74	*	*	*
	2007	99	68	80	54	59
	2008	92	52	67	42	34
Ei	2005	0	22	*	*	*
	2007	0	17	9	26	24
	2008	4	31	20	38	42
Ei oska öelda	2005	1	4	*	*	*
	2007	1	12	11	20	17
	2008	4	17	13	9	24

Andmed: 2002 Tartu Ülikooli küsitlus „Mina. Maailm. Meedia”; 2007 „Rahvussuhted ja integratsioonipoliitika väljakutsed pärast pronksöduri kriisi”, Rahvastikuministri büroo / Saar-Poll; Integratsiooni monitooring 2008.

Allikas: Marju Lauristin, „Kodanikud ja mittekodanikud”, Integratsiooni monitooring 2008.

²² Artiklis kajastatud uurimistöö läbiviimist on toetanud Eesti Teadusfond grandiprojekti 6212 („Režiimitoetus uutes demokraatias: Balti andmestik 1993–2004”) raames.

30–49-aastaste hulgas 51%, siis 15–29-aastaste hulgas vastas küsimusele jaatavalt 57% vastanutest. Samas ei mõjuta kodakondsuse omamine noorte hoiakuid keskmisest rohkem – sarnaselt kõigi venekeelse taustaga Eesti kodanikega ei pea iga kolmas vene emakeelega noor Eesti kodanik ennast Eesti rahva hulka kuuluvaks²³. Seega peaks ühiskond senisest enam tähelepanu pöörama hoiakulistele barjääridele, mis ei lase Eestis sündinud ja kasvanud inimestel – rahvusest hoolimata – end päriselt siia kuuluvana tunda.

Ka arusaamad Eesti kodakondsuspoliitika suhtes lahknevad kardinaalselt rahvuse lõikes. 2008. aasta küsitluse andmetel peab kaks kolmandikku eestlastest Eesti praegust kodakondsuspoliitikat “normaalseks, rahvusvahelistele nõuetele vastavaks” ning 15% leiab, et kodakondsuspoliitika on liiga leebe ja kahjustab eesti rahvuse huve. Venekeelsetest elanikest seevastu peab 77% kehtivat kodakondsuspoliitikat ebaõiglaselt karmiks ja inimõigusi piiravaks. Siiski on vene nooremas eärühmas (15–29-aastased) võrreldes 50–74-aastaste vanusegrupiga ligi kaks korda enam neid, kes peavad Eesti kodakondsuspoliitikat rahvusvaheliste normidega kooskõlas olevaks (vastavalt 20% ja 11,5%).

Kokkuvõttes näitavad andmed, et hoolimata naturalisatsiooni edenemisest, on poliitiline kogukond Eestis jätkuvalt etniliselt lõhestunud.

Toetus demokraatiale kui valitsusvormile

Küsitlusandmete kohaselt peavad “vanade demokraatiat” kodanikud demokraatiat üsna üksmeelselt parimaks võimalikuks valitsusvormiks (Klingemann 1999). Postkommunistlike siirderiikide elanike seisukohad ses küsimuses on olnud märksa mitmekesisemad. Valulised ühiskondlikud muutused tekitasid teatud elanikkonna kihtides nostalgiat vana korra järele või ihalust kõvakäelise juhi järele, kes korra majja lööks.

Uuringusarja „New Baltic Barometer” (Rose 2005) andmetel on siirdekümnetel märkimisväärne osa Eesti elanikkonnast eelistanud autoritaarset riigikorda demokraatlikule. Näiteks 2004. aastal oli vaid 46% eestlastest ja 39% siinsetest vene keelt kõnelevatest elanikest kindel, et demokraatia on eelistatav teistele valitsemisviisidele. 18% eestlastest ja 29% venelastest arvas, et teatud juhul võib autoritaarne kord olla parem. Veerand vastanuist olid selles küsimuses ükskõiksed. Sama uuringu andmetel nõustus veerand eestlastest ja enam kui kolmandik siinset venekeelsest elanikkonnast väitega: “Oleks parem, kui vabaneksime parlamendist ja valimistest ning meil oleks tugev juht, kes võiks kiiresti kõike otsustada”. Läti ja Leedu venekeelsete elanike kõva käe ihalus on olnud veelgi suurem, ulatudes teatud aastatel ligi pooleni vastanutest (Ehin 2007).

Küsimus sellest, kui tugev on Eesti elanike poolehoid demokraatiale, on oluline ka täna. Euroopa Liidu ja NATO laienemine ei tähendanud liberaal-demokraat-

likku “ajaloo lõppu”. Süvenev väärtuskonflikt Lääne ja Venemaa vahel on muutnud demokraatia-mõiste poliitilise ja ideoloogilise võitluse tandriks. Kremli “süväänse demokraatia” doktriin omistab demokraatia-mõistele sisu, millel on väga vähe ühist Läänes käibivate definitsioonidega. Eestlaste ja venekeelse elanikkonna erinevate infoväljade („Eesti Inimarengu Aruanne” 2007, pkt 3.7) olemasolu loob soodsa pinnase demokraatia-definitsioonide paljususeks ka Eestis.

Rahulolu poliitilise režiimi toimimisega

Rahvusvahelised uuringud on näidanud, et rahulolu poliitilise režiimi toimimisega on mitmetes arenenud Lääne demokraatlikes ühiskondades viimase poolsajandi jooksul järjepidevalt vähenenud. Näib, et paranenud haridusvõimalused, suurem teadlikkus ja poliitiline informeeritus on asendanud varasema aupakliku suhtumise võimu ja võimukandjatesse märksa kriitilisema ja küünilisema hoiakuga (Dalton 2004).

Postkommunistlikes riikides sellisest langustrendist rääkida ei saa. Idaeurooplaste rahulolu riigivõimuga järgis üleminekuaastate jooksul U-kujulist kõverat (Munro 2002). Sametrevolutsioonide aegne eufooria vaibus kiiresti ning andis maad rahulolematusele, mida toitsid elujärje halvenemine, tööpuudus, inflatsioon, kuritegevuse kasv ning teised majanduse ümberstruktureerimise ja poliitiliste reformide valusad tagajärjed. Koos elujärje paranemise ja poliitilise stabiilsuse kasvuga hakkas ka režiimiga rahulolu taas kasvama. Sarnane U-kujuline trend on täheldatav ka Balti riikides, kusjuures Eesti elanikud on kogu siirdperiodi jooksul olnud riigivõimuga märksa rohkem rahul kui Läti või Leedu elanikud. Samas on eestlased ja lätlased hinnanud oma poliitilise süsteemi toimimist märksa kõrgemalt kui nende riikide venekeelne elanikkond (vt ka käesoleva „Eesti inimarengu aruande” eelmist alapeatükki).

Suured käärid eri rahvusrühmade hinnangutes on täheldatavad ka praegu. 2008. aasta kevadel läbi viidud uuringu andmetel usaldab või pigem usaldab Eesti riiki 62% eestlastest ja kõigest 23% venekeelsetest elanikest (tabel 4.4.2.). Venekeelsete elanike hinnangutes Eesti riigi usaldusväarsusele olulisi vanuselisi erinevusi ei ole, kuigi 15–29-aastased vastanud näivad olevat riigi suhtes pisut kriitilisemad kui kesk- või vanemaalised. Üllatuslikult kalduvad Vene kodanikud Eesti riiki enam usaldama kui nende rahvuskaaslastest Eesti kodanikud (tabel 4.4.2.). Selle seletus peitub vastavate kodakondsusrühmade erinevas vanuses: kui Eesti kodakondust omava venekeelse elanikkonna osas domineerivad nooremad ja keskealised inimesed, siis Venemaa kodanike hulka kuuluvad valdavalt pensionärid, kes on ilmselt rahul neile Eesti riigi poolt tagatud sotsiaalse turvalisusega (vt Lauristin 2008).

²³ Keskealiste vanuserühmas seevastu toob kodakondsus kaasa tugevama samastumise Eesti rahvaga: Eesti kodakondsusega 40–49-aastastest venekeelsetest elanikest määratleb 72% end poliitilise kogukonna liikmena.

Varasemad uuringud on näidanud, et vähemuste hulgas on rahulolu poliitilise režiimi toimimisega tugevamas sõltuvuses majanduslikest teguritest kui põhirahvuse puhul. See annab alust arvata, et majanduskriis annab venekeelse elanikkonna hulgas levivale usaldamatusele veelgi hoogu juurde.

Usaldus institutsioonide suhtes

Kõigile Ida-Euroopa uutele demokraatiatele on iseloomulik see, et kõige vähem usaldatakse demokraatlikult valitud või otseselt rahvast esindavaid institutsioone, nagu parlament ja erakonnad. Igapäevapoliitika kemplemistest kõrgemalseisvad, suurema esindus- ja sümboolse rolliga institutsioonid (president) ja jõustruktuurid (sõjavägi) naudivad samal märksa kõrgemat usalduse taset. Uuringu „New Baltic Barometer” andmed aastatest 1993–2004 näitavad, et Balti riikides oli usaldus erakondade vastu väga madal juba 1993. aastal, ulatudes umbes 10–15 protsendini. Usaldus parlamendi vastu on aga langenud ajapikku: kui 1993. aastal usaldasid parlamenti umbes pooled Balti riikide elanikud, siis 2004. aastal vähem kui viiendik (Ehin 2007).

Ka 2008. aastal oli Eesti elanike silmis Riigikogu vähimusaldataud institutsiooniks. Parlamenti usaldas 2008. aasta kevadel vaid veerand eestlastest; samas küündis presidendi usaldamise määr 67 ja valitsuse usaldusväärsus 37 protsendini (joonis 4.4.1.).

Eriti venekeelsete elanike hoiakuid iseloomustab äärmiselt madal usaldus kõikide peamiste kesk- võimu institutsioonide vastu: Riigikogu usaldas 2008. aasta kevadel vaid kümnendik venekeelsetest elanikest, valitsust ja presidenti pidas usaldusväärseks kõigest 13% vastanutest. Venekeelsete noorte (15–29-aastased) seas on parlamendi, valitsuse ja presidendi usaldusväärsus siiski peaaegu poole võrra kõrgem kui vanemate (50–74-aastaste) inimeste seas.

Poliitiline osalemine

Demokraatia ei saa püsida ilma kodanike valmiduseta poliitikas osaleda. Valimisaktiivsus on iseseisvusaja jooksul langenud nii meil kui naabritel. Esimestel parlamendivalimistel pärast iseseisvuse taastamist osales Eestis 68, Lätis 90 ja Leedus 75 protsenti valijatest, viimati toimunud valimistel aga Eestis 62, Lätis 61 ja Leedus kõigest 49 protsenti valijatest. Võrdlus teiste Euroopa Liidu riikidega näitab, et parlamendivalimistel osalejate protsent Eestis jääb märgatavalt allapoole Euroopa Liidu keskmist (70,4%), kuid on üldiselt samal tasemel teiste Ida-Euroopa demokraatiatega (International Institute for Democracy and Electoral Assistance 2008).

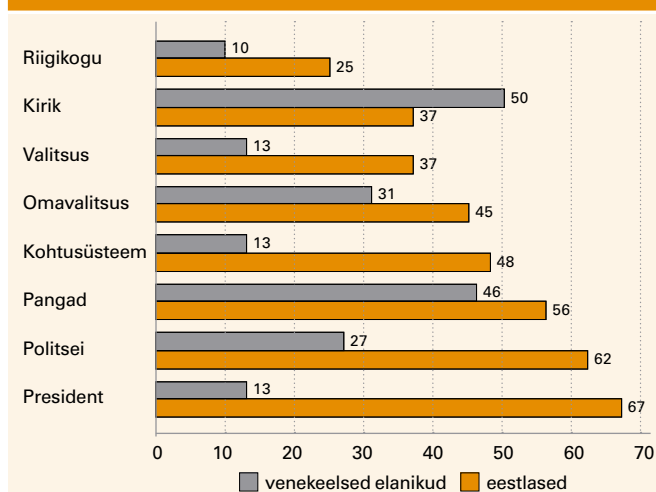
Poliitilised erakonnad etendavad esindusdemokraatias olulist rolli, olles ühenduslüliks rahva ja otsusetegijate vahel. Eestile (ja postkommunistlikele demokraatiatele üldisemalt) on iseloomulik madal parteide usaldamise määr ning püsivate erakondlike eelistuste puudumine. 2008. aasta uuringu (Riigikantselei 2008b) andmetel ei pea 36% eestlastest ennast lähedaseks ühelegi erakonnale; venekeelse elanikkonna hul-

Tabel 4.4.2. Usaldus Eesti riigi suhtes

		Kõik	Kodakondsus			Vanus		
			Eesti	Vene	k/k-ta	15–29	30–49	50–74
Venekeelne elanikkond:	usaldab	23	23	27	20	24	22	22
	ei usalda	39	40	33	43	45	38	38
Eestlased:	usaldab	61	*	*	*	71	60	53
	ei usalda	11	*	*	*	6	6	11

Allikas: Integratsiooni monitooring 2008.

Joonis 4.4.1. Usaldus institutsioonide vastu Eestis

Allikas: Integratsiooni monitooring 2008.

gas on samal arvamusel pooled vastanutest (49,5%). Ehkki Eestile on iseloomulik kodanikuühenduste suur arvukus võrreldes teiste postkommunistlike riikidega, on vabaaühenduste tegevuses osalemine märksa enam levinud eestlaste kui venekeelsete elanike seas („Eesti Inimarengu Aruanne” 2007, pkt 2.2).

Vene emakeelega inimesed hindavad oma poliitilise tegevuse võimalusi, kaasatust kohaliku tasandi otsuste tegemisse ja võimalusi osaleda kodanikeühendustes märksa ahtamaks, võrreldes eestlastega. 90% venekeelsetest vastanutest pidas eestlaste poliitilise tegevuse võimalusi märksa paremateks, võrreldes vähemusrahvustega, ning pooled küsitletutest leidsid, et eestlastel on hõlpsam osaleda kodanikeühenduste töös.

Need erinevused kajastuvad ka eri rahvusest inimeste hinnangutes oma poliitilisele mõjukusele. Väitega „asjade käik riigis sõltub rahva valikutest, st ka minust ja minusugustest” nõustub 42% eestlastest, ent vaid 25% venekeelsest elanikkonnast. Oma poliitilise kompetentsuse hindamisel aga rahvusrühmade vahel olulisi erinevusi ei ole. Väitega „ma arvan, et olen poliitikas piisavalt pädev, minu seisukohad võiksid teistelegi huvi pakkuda” nõustub 28% eestlastest ning 26% venekeelsest elanikkonnast. Suurema poliitilise enesekindlusega paistavad silma venekeelsed Eesti kodanikud ning noorem vanusrühm (tabel 4.4.3.).

Hinnanguid erinevate ühiskonna mõjutamise viiside olulisuse kohta on otstarbekas uurida nii rahvuse, kodakondsuse kui ka vanuse lõikes (tabel 4.4.4.). Eestla-

Tabel 4.4.3. Venekeelsete elanike nõustumine poliitilist mõjukust ja kompetentsust näitavate väidetega

	Kõik	Kodakondsus			Vanus		
		Eesti	Vene	k/k-ta	15–29	30–49	50–74
Asjade käik riigis sõltub rahva valikutest, st ka minust ja minusugustest							
... (pigem) nõus	25	33	19	11	35	27	14
Ma arvan, et olen poliitikas piisavalt pädev, minu seisukohad võiksid teistelegi huvi pakkuda							
... (pigem) nõus	26	31	21	17	29	27	21

Allikas: Integratsiooni monitoriing 2008.

Allikas: Integratsiooni monitoriing 2008.

Tabel 4.4.4. Erinevate osalusvormide oluliseks pidamine rahvuse, kodakondsuse ja vanuse lõikes (oluliseks pidajate % : mitteoluliseks pidajate %)

	Rahvus		Kodakondsus			Vanus		
	eesti	vene-keelne	Eesti	Vene	k/k-ta	15–29	30–49	50–74
Käia valimas	85:11	72:23	83:13	74:19	60:36	74:22	69:27	70:20
Olla mõne erakonna liige	28:64	26:63	28:64	26:61	27:66	29:64	24:63	27:59
Osaleda vabatahtlikes ühendustes	68:25	57:33	66:26	55:35	56:36	60:32	52:39	59:29
Osaleda streikides	24:63	31:54	25:62	34:50	33:55	30:59	30:54	30:50
Osaleda allkirjade kogumises/andmises märgukirjadele	45:45	43:44	46:44	43:47	36:51	45:46	45:43	39:44
Osaleda meeleavaldustel/pikettides	27:60	34:53	29:59	38:51	30:57	35:55	31:54	34:49
Osaleda interneti-foorumites ja kirjutada interneti-kommentaare	19:66	25:53	21:63	19:47	25:56	29:61	27:56	17:39

Allikas: Integratsiooni monitoriing 2008.

sed tähtsustavad valimas käimist ja kodanikeühendustes osalemist märksa enam kui venekeelsed vastanud. Viimased omakorda omistavad mõnevõrra suuremat tähtsust streikides ja pikettides osalemisele. Valimas käimist peab oluliseks ühiskonna mõjutamise viisiks 83% Eesti kodanikest, 74% Vene kodanikest ja 60% kodakondsuseta isikutest. Erakonda kuulumise tähtsustamise osas eri kodakondsusega inimeste vahel suuri erinevusi ei ole. Noored, sarnaselt vanemate ja vanavanemate põlvkonnaga, pooldavad enamasti konventsionaalseid poliitika mõjutamise viise: valimas käimine, kodanikeühendustes osalemine, allkirjade kogumine. Erinevalt vanemast generatsioonist peavad noored ja keskealsed ka interneti suhteliselt oluliseks poliitilise osaluse areeniks.

Viidatud allikad

1. Dalton, R. (2004). Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies. Oxford: Oxford University Press
2. Easton, D. (1965). A Systems Analysis of Political Life. New York: Wiley
3. Eesti Inimarengu Aruanne (2007), ptk 3.7. Venekeelse elanikkonna infoväli ja meediakasutus, lk 77–81
4. Eesti Inimarengu Aruanne (2007), ptk 2.2. Kodanikualgatus ja vabatahtlik organiseerumine, lk 32–39

Eeltoodust nähtub, et venekeelne elanikkond peab oma poliitilise tegevuse võimalusi märksa piiratumaks, võrreldes eestlastega. Eesti kodanikest venekeelsed vastanud hindavad oma poliitilist mõjukust ja kompetentsust kõrgemalt kui teised rahvuskasulased. Kodakondsuse puudumine ei ole siiski mitte ainult poliitilise passiivsuse põhjustaja, vaid ka selle tulemus: asjaolu, et kodakondsuseta isikud omistavad vähem tähtsust valimas käimisele näitab, et nad on olnud vähem motiveeritud valimisõiguse saamise nimel pingutama.

Kokkuvõte

Üldistades võib väita, et poliitilise toetuse ja osaluse mustrid Eestis erinevad nn "vanadest demokraatiatest" mitmes olulises aspektis, millest peamised on üksmeele puudumine poliitilise kogukonna määratlemisel, kõhklevam toetus demokraatiale kui valitsusvormile, nõrgem usaldus parlamendi ja parteide suhtes ja EL-i keskmisest madalam valimisaktiivsus. Mitmeid nimetatud jooni jagame teiste Ida-Euroopa riikidega. Võrdluses Läti ja Leeduga torkab silma asjaolu, et Eesti elanikud on kogu siirdeperioodi vältel hinnanud oma poliitilise ja majandussüsteemi toimimist märksa kõrgemalt kui naabrid.

Nii Eesti kui Läti elanike hoiakuid iseloomustavad ulatuslikud erinevused eri rahvusrühmade usalduses riigi ja selle institutsioonide vastu. Hoolimata naturalisatsiooni edenemisest ei pea pooled Eesti venekeelsetest elanikest (kelle hulgas on arvestatav hulk Eesti kodanikke) end põhiseaduslikus mõttes Eesti rahva hulka kuuluvaks. Eesti riiki usaldab vaid veerand ning peamisi poliitilisi institutsioone – Riigikogu, valitsust ja presidenti – pisut enam kui kümnendik siinsetest venekeelsetest elanikest. 2008. aasta kevadel läbi viidud uuringu tulemused näitavad, et pronks-sündmustega kaasnenud usalduskriis on osutunud oodatust sügavamaks ja kestvamaks. Ei euroopalikud väärtused ega julgeolekukaalutlused võimalda säärase mõõtme-tega usalduskriisi eirata. Venekeelsete noorte mõnevõrra suurem poolehoid poliitilistele institutsioonidele, suurem samastumine Eesti rahvaga ning kõrgem hinnang oma poliitilisele mõjukusele ja kompetentsusele võrreldes vanemate eärühmadega annavad lootust, et rahvuslikud erinevused poliitilistes hoiakutes võivad ajapikku kahaneda. Lõhe enamus- ja vähemusrühvuse poliitilistes hinnangutes on siiski nii suur, et selle vähendamisel ei saa jääda lootma põlvkondade vahetumise aeganõudvale protsessile.

5. Ehin, P. (2007). Political support in the Baltic states, 1993–2004. Journal of Baltic Studies 38 (1), 1–20
6. Euroopa Komisjon (2008), Eurobarometer 69: Public Opinion in the European Union. http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm (1.10.2008)
7. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (2008), Databases and Networks: Voter Turnout. <http://www.idea.int/> (1.10.2008)

8. Klingemann, H.-D. (1999). Mapping Political support in the 1990s: A Global Analysis. Rmt: Norris, P. (toim.) (1999) Critical Citizens: Global Support For Democratic Governance. Oxford: Oxford University Press
9. Munro, N. (2002). Post-Communist Regime Support in Space and Time Context. Journal of Communist Studies and Transition Politics, 18 (2), 103–125

10. Norris, P. (toim.) (1999) Critical Citizens: Global Support For Democratic Governance. Oxford: Oxford University Press
11. Riigikantselei rahvastikuministri büroo (2008), andmefail "Kodakonduse statistika". <http://www.rahvastikuminister.ee> (1.11.2008)
12. Rose, R. (2005). New Baltic Barometer VI: A Post-Enlargement Survey. Studies in Public Policy, 401. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde

4.5. Mitte-eestlased Eesti tööturul

Eesti tööjõu-uuringute andmed võimaldavad täiesti selge ja ühese järelduse tegemist: tööturul osutus siirdekogemus mitte-eestlaste jaoks oluliselt dramaatilisemaks kui eestlaste jaoks. Mitte-eestlaste töötuse risk on olnud pidevalt suurem eestlaste omast, samuti on nende mahajäämus tööturu tippositsioonide hõivamisel võrreldes eestlastega olnud märgatav (tabel 4.5.1.). Ka noorte puhul on erinevused olulised.

Käesoleva sajandi alguse majandustõus ei toonud kaasa olulisi muutusi riskide ja võimaluste jaotumisse. Riskide vältimise osas osutusid majandustõusu tagajärjed eestlastele soodsamateks, eestlaste töötuse määr kahanes mitte-eestlaste omast kiiremini: kui 2001. aastal oli mitte-eestlaste töötuse määr eestlaste omast 1,6 korda kõrgem, siis 2006. aastal oli see vahe 2,4-kordne. Ka noorte (20–34-aastaste) puhul on eestlaste paremus pigem suurenenud: kui 2001. aastal oli vahe töötusmäärades noorte eestlaste ja mitte-eestlaste vahel alla kahe korra (vastavalt 11,8 ja 17,1%), siis 2006. aastaks kasvas see enam kui kahekordseks (vastavalt 4,0 ja 10,7%).

Küll aga kahanes mõnevõrra eestlaste suur edumaa tööturu tipp-positsioonide hõivamisel: kui aastal 2001 töötasid juhtide või tippspetsialistidena veidi alla 30% eestlastest, mitte-eestlastest aga 15%, siis aastal 2006 olid vastavad näitajad 31% ja 19%, ehk vahe kahanes 2-kordsest 1,6-kordseks. 20–34-aastaste osas vähenes vahe järgmiselt: kui aastal 2001 olid 26% noortest eestlastest juhid või tipp-spetsialistid, noorte mitte-eestlaste seas oli neid aga vaid 10%, siis 2006. aastal olid vastavad suhtarvud 30% ja 17%; ehk teisisõnu noorte eestlaste 2,6-kordne ülesindatus tööturu tipp-positsioonidel kahanes 1,8-kordseks.

Etniline ebavõrdsus Eesti tööturul ja inimkapital

Eesti avalikus diskursuses domineerib indiviidikeskne lähenemine tööturu ebavõrdsuse mõtestamisel. Rahvusgruppide erinevaid võimalusi tööturul seletatakse lähtudes inimkapitali teooriast. Inimkapitali puhul võib eristada selle kitsamat ja laiemat tähendust. Kitsalt võttes peetakse selle all silmas eelkõige teadmisi, oskusi ja kogemust, mis võimaldavad edukat tööülesannetega toimetulekut. Sel juhul piirduakse kas ainult üksi hariduse ja/või töökoha tegevusala (töökogemuse eripära indikaator) ja/või vanuse (töökogemuse kestuse mõõdik) arvestamisega. Samas on inimkapitalil ka laiem tähendus, mis koondab enda alla lisaks hari-

dusele ja tööalastele oskustele ka näiteks keeleoskuse ja kultuurilised teadmised. Tavaliselt on teatud inimkapital ühes ühiskondlikus kontekstis kasulikum kui teises ning seetõttu tööturul vajaminev inimkapital erineb riigiti. Pööre ühiskondlikus korralduses saab endaga kaasa tuua teatud inimkapitali aspektide väärtustamise muutumise. Eesti riigi taasiseseisvumise järel toimunud reformide tulemusena muutus kõige enam eesti keele oskuse kui inimkapitali olulisus.

Tabelis 4.5.2. on esitatud mitte-eestlaste välja-vaated kõrgele positsioonile ja töötuse risk võrreldes eestlaste omadega perioodil 2001–2006. Tabelist nähtub, et töenäosus osutada ametiredeli tipp-positsioonil olevaks on mitte-eestlastel eestlaste omast märkimisväärselt väiksem ka võrdse inimkapitali puhul, olgu see mõistetud kas kitsas või laias tähenduses. Riigispetsiifilise inimkapitali olemasolul (tabelis tähistab seda keeleoskus ja Eesti kodakondsus) kahaneb küll eestlaste eelis mitte-eestlaste ees. Siiski suudavad mitte-eestlased püsida konkurentsis vaid juhul, kui

Tabel 4.5.1. Töötuse tase ning tippspetsialistide ja juhtide osakaal sõltuvalt rahvusest ja mitte-eestlaste korral kodakondsuse ja eesti keele oskusest, aastate 2001–2006 keskmine, %

	Töötuse tase		Tippspetsialistide ja juhtide osakaal	
	Tööealised (vanuses 15–74)	Noored (vanuses 15–29)	Tööealised (vanuses 15–74)	Noored (vanuses 20–35)
Eestlased	7,8	14,7	11,3	11,1
Mitte-eestlased	14,6	23,0	7,1	5,9
... Eesti kodakondsusega	12,3	17,3	9,8	8,0
...määratlemata kodakondsusega	16,8	26,2	4,5	3,4
...muu riigi kodakondsusega	15,8	26,7	5,8	5,7
...hea eesti keele oskusega ^a	10,0	16,1	11,2	9,0
...halva eesti keele oskusega ^b	16,3	25,9	6,5	4,5

^a Vastus küsimustele: (a) Milline on Teie kodune keel? Kui kasutate mitut keelt, siis märkige need kõik, alustades enamkasutatavast. (b) Kas oskate lisaks kodusele keelele veel mõnda keelt või saate mõnest keelest igapäevase suhtlemise piires aru?; (c) Milliseid keeli oskate veel? Lisaks sellele, kui eesti keel on koduseks keeleks, pidasime eesti keele hea oskuse näitajaks ka vastust „oskan rääkida ja kirjutada“ (c) küsimuse puhul.

^b Eesti keele halva oskuse näitajaks pidasime vastust „saan igapäevase suhtlemise piires aru“ küsimuse (c) puhul või eesti keele mittemainimist küsimuse (b) puhul.

Allikas: Eesti tööjõu-uuringud 2001–2006.

Tabel 4.5.2. Mitte-eestlaste väljavaated osutada ametiredeli tipus olevaks ja töötuse risk eestlastega võrdsete eelduste puhul²⁴

Iga rühma puhul: mitte-eestlased võrreldes eestlastega võrdsete eelduste ^a puhul:	Töötuse risk	Juhid ja tippspetsialistid
	Mitu korda on mitte-eestlaste tõenäosus suurem	Mitu korda on mitte-eestlaste tõenäosus väiksem
Kõik tööealised mitte-eestlased (vanuses 15–74)	1,67***	2,23**
...sh need, kelle eesti keele oskus on hea	1,22***	1,55**
...sh need, kelle eesti keele oskus on kehv	1,93***	2,86***
...sh need, kellel on Eesti kodakondsus	1,42***	1,82**
...sh need, kes on määratlemata kodakondsusega	1,82***	2,95***
...sh need, kellel on Venemaa kodakondsus	2,08***	2,82***
...sh need, kelle eesti keele oskus on kõrgel tasemel, samas omatakse ka Eesti kodakondsust	1,23**	1,61***
Kõik noored mitte-eestlased (vanuses 20–34)	1,38***	2,31***
...sh need, kelle eesti keele oskus on hea	0,85	2,00***
...sh need, kelle eesti keele oskus on kehv	1,74***	2,66***
...sh need, kellel on Eesti kodakondsus	0,97	2,10***
...sh need, kes on määratlemata kodakondsusega	1,66***	2,58***
...sh need, kellel on Venemaa kodakondsus	2,03***	2,71***
...sh need, kelle eesti keele oskus on kõrgel tasemel, samas omatakse ka Eesti kodakondsust	0,89	2,04***

^a Võrdsete eeldustena on logistilise regressiooni mudelisse kaasatud tegurid: haridustase; vanus; firma tegevusala (majandusharu); sektor (kas töötatakse era- või riiklikus sektoris); elukoht (Tallinn, Ida-Virumaa või muu Eesti); sugu; periood, mida andmed iseloomustavad (2001–2003) (2004–2006).

*** oluline erinevus (olulisuse tase <0,01).

** oluline erinevus (olulisuse tase <0,05).

Allikas: Eesti tööjõu-uuringute andmebaas, aastad 2001–2006, autorite poolt teostatud statistiline analüüs.

eestlastel on nendest madalam haridustase. Tabelist 4.5.2. nähtub, et noorte (20–34-aastaste) mitte-eestlaste tööturu väljavaated ei ole keskmisest soodsamad, seda vaatamata asjaolule, et enamik neist on Eestis sündinud, siin hariduse omandanud ja seda enam juba Eesti Vabariigi ajal. Enamgi, tabelist järeldub, et just noortel on riigispetsiifilise inimkapitali olemasolust suhteliselt vähe kasu. Mitte-eestlastest noortel, kes oskavad hästi eesti keelt ja omavad Eesti kodakondsust, on eestlastest eakaaslaste omast 1,61 korda väiksem võimalus osutada ametiredeli tipus olevaks.

Nii eesti keele oskus kui ka Eesti kodakondsus vähendavad mitte-eestlaste töötuse riski, kuid ei suuda seda ikkagi viia eestlaste omaga samale tasemele. Noorte puhul on aga märgatav positiivne suundumus: vähemalt nende puhul tähendab nii hea eesti keele oskus kui ka Eesti kodakondsus seda, et nende

väljavaated vältida töötust on võrreldavad eestlastest noorte omadega. Selged autsaiderid on aga need noored, kellel ei ole Eesti kodakondsust ja kes ei oska eesti keelt.

Seega ei ole rahvuspõhiseid erinevusi Eesti tööturul võimalik seletada ainult ebapiisava inimkapitaliga. Isikukesksed seletused rõhutavad lisaks inimkapitalile ka teiste indiviidi ressursside olulisust tööturuedu eeldusena, nt tõstetakse esile sotsiaalse ja/või kultuurilise kapitali rolli, noorte puhul ka vanemate kapitale, sh ka rahalist, mis pakub näiteks n-ö puhvri võimalust hea töökoha otsimiseks. Eestis on just „kasuliku“ sotsiaalse kapitali puudumist peetud olulisimaks teguriks, mis piirab mitte-eestlaste võimalusi tööturul (Luuk ja Pavelson 2002). Lähtudes sellest, et etniliste vähemuste tööturusihtuatsioon on „suuresti antud maa institutsionaalsete struktuuride poolt kujundatud sotsiaalne produkt“ (Reitz 1998: 3), oleks võimaluste reaalseks võrdsustamiseks hoopis olulisem keskenduda meetmetele, mis soodustaksid Eesti institutsionaalses raamistikus kõige tulemuslikumate ressursside kujundamist.

Hinnang tööturvõimalustele

Tööturukäitumine on tugevalt seotud ootuste ja tajutud võimalustega. Inimeste hinnangud oma võimalustele ja soovidele on mõjutatud tööturukogemuste poolt ning teisalt ka suunavad ootused ja soovid tehtavaid valikuid ja käitumist tööturul. Ootused ja reaalne tööturusihtuatsioon sõltuvad aga laiemast institutsionaalsest keskkonnast ning sellest tulenevatest võimalustest. Seejuures aga suur erinevus ootuste ning tegelikult saavutatava vahel võib põhjustada rahulolematust võimalustega tööturul.

Jooniselt 4.5.1. järeldub, et mitte-eestlaste ootused palga osas diferentseeruvad rohkem kui eestlastel: nad küsiksivad tööd otsides sagedamini kõrget, nelja alampalka ületavat tasu, aga mõnevõrra tihemini ka madalat, alla kahte alampalka jäävat tasu. 25–39-aastased mitte-eestlased on palga suhtes selgelt kõige nõudlikumad, samas ka noorimasse vanusegruppi kuuluvate mitte-eestlaste palgasoo soov ületab eestlaste oma. Madalaima tasuga rahuldujate hulk ei erine noorte seas rahvusgrupiti. Üldiselt on palganõudmistes kõige tagasihoidlikumad vanemad inimesed. Seejuures eriti madalad palgasooovid on 60–75-aastastel mitte-eestlastel, kellest umbes pooled küsiksivad oma töö eest maksimaalselt kahte alampalka.

Mitte-eestlaste ja eestlaste hinnangud omandatud haridusliku potentsiaali kasutamise võimalustele

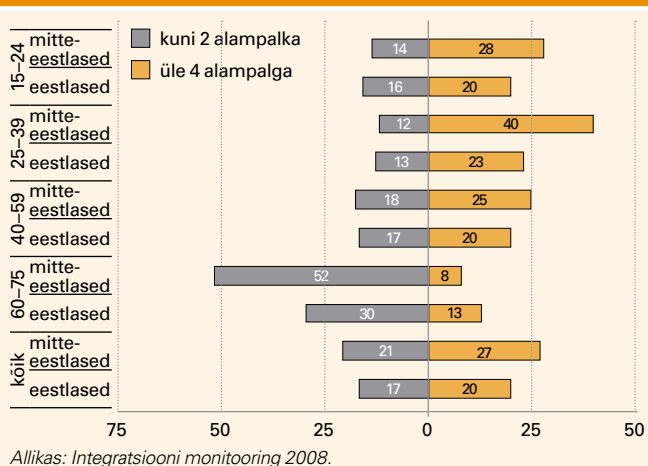
²⁴ Andemete analüüsimiseks kasutasime logistilist regressiooni, mis võimaldab arvutada sõltumatute tunnuste (nagu rahvus, sugu, kodakondsus) mõju uuritavale tunnusele. Analüüsi üheks eesmärgiks oli välja selgitada, kuidas rahvus mõjutab võimalust jääda töötuks ning töötada juhi või ametniku positsioonil. Logistilise regressioonanalüüsi tulemusel selgus nn riskisuhe (odds ratio). Antud arvu saamiseks võrreldakse sündmuse juhtumise (nt töötuks jäämise) tõenäosust kahe grupi vahel. Meie analüüsi korral tähendab see, et esiteks arvutati välja töötuks jäämise risk mitte-eestlaste grupis, seejärel eestlaste grupis ning siis leiti nende kahe grupi töötuks jäämise riskide suhe. Kui kahes grupis on tõenäosus jääda töötuks sarnane, siis riskisuhe on 1-le lähedane. See tähendab, et rahvus ei mõjuta töötuks jäämise riski. Kui mitte-eestlaste grupi (kui esimesena analüüsi kaasatud grupi) võimalused siseneda töötusesse on suuremad, siis võimaluste suhtarv on 1-st suurem. Meie analüüsis selguski, et võimaluste suhtarv on 1,67, mis näitab, et mitte-eestlased sisenevad eestlastest 1,67 korda tõenäolisemalt töötusesse.

tööturul erinevad vähe, samas erinevused on olulised nooremates vanusegruppides (joonis 4.5.2.). Võrreldes eestlastest eakaaslastega lepiksid 15–24-aastased mitte-eestlased harvemini tööga, mis eeldab nende haridustasemest madalamat haridust. Noorte mitte-eestlaste positiivsust ei jaga vanemad rahvusaaslasted ning juba 25–39-aastased mitte-eestlased leiavad tunduvalt sagedamini kui eestlased, et nad nõustuksid ka tööga, mis on allpool nende hariduslikku potentsiaali. Noorimasse vanusegruppi kuuluvate mitte-eestlaste suhteliselt suurema positiivsuse üheks põhjuseks võib olla reaalse tööturukonkurentsi kogemuse nappus, mis tähendab, et nende hinnang võib põhineda pigem ootustel kui tegelikul kogemusel. Siiski on just sellel grupil kõige tõenäolisemalt olemas Eesti kodakondsus ja hea eesti keele oskus, mis võib olla ootuste aluseks. Jooniselt 4.5.2. selgub veel, et kõige vanemasse gruppi kuuluvate eestlaste ja mitte-eestlaste hinnangud ei erine oluliselt ning umbes sarnane osakaal mõlemast rahvusgrupist nõustuks oma haridustasemest madalamat taset eeldava tööga.

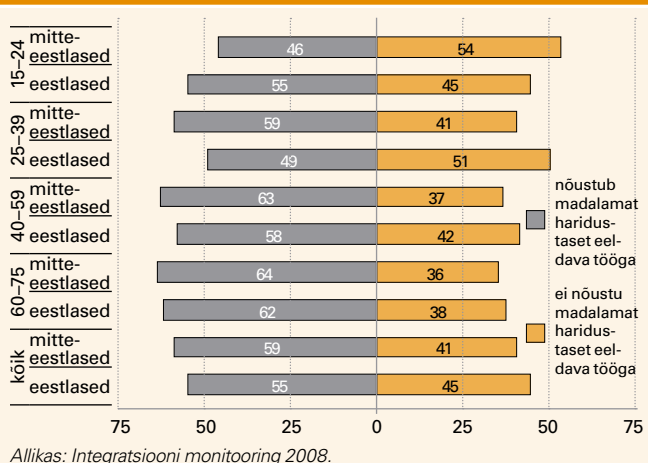
Eestlased peavad oma oskusi/teadmisi mõnevõrra sagedamini piisavaks meeelpärase töö leidmisel kui mitte-eestlased (joonis 4.5.3.). Kuigi noori mitte-eestlasi iseloomustab kõrgem palgasoov ning suurem nõudlikkus töö ja haridustaseme vastavuse suhtes, siis nende hinnang oma oskuste piisavusele vastuvõetava töö leidmiseks on eestlastest tunduvalt negatiivsem. Jooniselt 4.5.3. selgub, et tervelt pooled 15–24-aastastest mitte-eestlastest usuvad, et nende oskused ei ole piisavad sobiva töökoha leidmiseks (eestlaste seas vastavalt 38%). Muidugi võib suurem kriitilisus oma oskuste piisavuse osas olla ka seotud üldiselt kõrgemate ootustega, kuid siiski näitab see noorte mitte-eestlaste suuremat ebakindlust oma tööalaste teadmiste suhtes. Võrreldes vanemate vanusegruppidega annavad noored üldiselt negatiivsema hinnangu oma oskuste piisavusele, kuid samas võib olla selle taga nii töökogemuse puudumine, kui ka see, et alles õppivad noored ei pea oma oskusi veel tõepoolest piisavateks meeelpärase töö saamiseks. Sarnaselt noortele mitte-eestlastele hindavad ka rohkem kui pooled kõige vanemasse vanusegruppi kuuluvad mitte-eestlased oma tööalaseid oskusi ja teadmisi ebapiisavateks. Samuti mitte-eestlased vanuses 25–39 ja 40–59 eluaastat kalduvad olema eestlastest ebakindlamad oma oskuste ja teadmiste suhtes, kuid siiski võrreldes noorima ja vanima vanusgrupiga on nende hinnangud üldiselt positiivsemad.

Joonis 4.5.4. kirjeldab eestlaste ja mitte-eestlaste arvamust, kas nad saavad vajadusel kindlasti vastuvõetava töö Eestis või välismaal. Eestlased peavad oma võimalusi Eestis tööd leida oluliselt paremaks, sama kehtib ka kõige noorema vanusegrupi korral: eestlased võrreldes sama vanade mitte-eestlastega usuvad mõnevõrra enam, et leiaksid sobiva töö Eestis. Samuti on noored eestlased kõige enesekindlamad vastuvõetava töö leidmise suhtes välismaal, milles on veendunud umbes veerand 15–24-aastastest eestlastest, samas

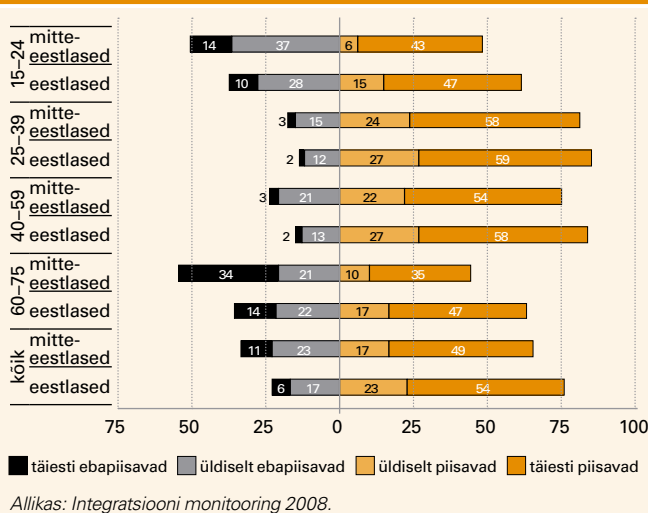
Joonis 4.5.1. Eestlaste ja mitte-eestlaste palganõuded vanusegrupiti (%)

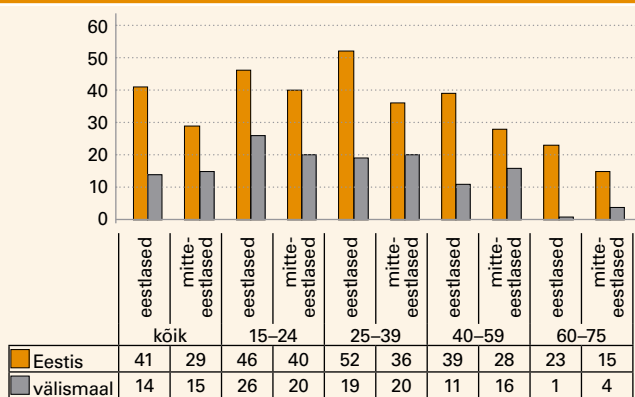
Joonis 4.5.2. Eestlaste ja mitte-eestlaste hinnang haridusliku potentsiaali kasutamisele (nõustub tööga, mis eeldab olemasolevast haridustasemest madalamat haridustaset) vanusegrupiti (%)

Joonis 4.5.3. Eestlaste ja mitte-eestlaste hinnang oma tööalastele oskustele/teadmistele vanusegrupiti (%)

Joonis 4.5.4. Eestlaste ja mitte-eestlaste kindlustunne vastuvõetava töökoha saamises Eestis ja välismaal vanusegrupiti, kindlasti "jah" vastanute %

Allikas: Integratsiooni monitooring 2008

Tabel 4.5.3. Mitte-eestlaste hinnang isiklikele tööturvõimalustele eestlastega võrdsete eelduste puhul

Iga rühma puhul: mitte-eestlased võrreldes eestlastega võrdsete eelduste ^a puhul	Töö-ealised	Noored (15–24)	Tallinnas	Ida-Virumaal	Mujal Eestis
PALGANÕUDED					
Madal palk (kuni 2 alampalka)					
Mitte-eestlased üldiselt, sh	+		++		
... Eesti kodakondsusega			++		
... ei ole Eesti kodakondsust	+				
... hea eesti keele oskusega			++		
... halva eesti keele oskusega	+				
Kõrge palk (üle 4 alampalka)					
Mitte-eestlased üldiselt, sh		++		-	+
... Eesti kodakondsusega	+	++	+	-	+
... ei ole Eesti kodakondsust				-	
... hea eesti keele oskusega	++	++	+		++
... halva eesti keele oskusega					
NÕUDED TÖÖ JA HARIDUSE VASTAVUSELE					
Mitte-eestlased üldiselt, sh	-		--		
... Eesti kodakondsusega					
... ei ole Eesti kodakondsust	-		--		
... hea eesti keele oskusega					
... halva eesti keele oskusega	-		--		-
HARIDUS- JA PALGANÕUDED					
Kõrged					
Mitte-eestlased üldiselt, sh				--	
... Eesti kodakondsusega				--	
... ei ole Eesti kodakondsust	-			--	
... hea eesti keele oskusega				-	
... halva eesti keele oskusega	-			-	
Madalad					
Mitte-eestlased üldiselt, sh			++		
... Eesti kodakondsusega			++		
... ei ole Eesti kodakondsust					
... hea eesti keele oskusega					
... halva eesti keele oskusega	+		++		
KINDLUSTUNNE VASTUVÕETAVA TÖÖKOHA SAAMISES EESTIS					
Mitte-eestlased üldiselt, sh	--	--	--		-
... Eesti kodakondsusega			--		
... ei ole Eesti kodakondsust	---	---	--		-
... hea eesti keele oskusega			--		
... halva eesti keele oskusega	---	--	--		-

^a Võrdsete eeldustena logistilise regressiooni mudelisse kaasatud tegurid: haridustase, vanus, majanduslik staatus, elukoht (Tallinn, Ida-Virumaa või muu Eesti), sugu.

--- oluline erinevus (olulisuse nivoo <0,01).

--, ++ oluline erinevus (olulisuse nivoo <0,05).

-, + oluline erinevus (olulisuse nivoo <0,10).

-, --, --- negatiivne seos.

+, ++ positiivne seos.

Allikas: Integratsiooni monitooring 2008, autorite poolt teostatud statistiline analüüs.

kui mitte-eestlaste seas on samal arvamusel viiendik noori. Seega vähemalt enesehinnangulisel tasemel ei ilmne mitte-eestlaste tööturu hoiakutes erilist suuremat orienteeritust väljaspoole Eestit, vaid pigem on mitte-eestlastest noored ebakindlamad sobiva töökoha leidmises välismaal. Kõige suurem erinevus töösaamise kindlustundes avaldub aga 25–39-aastaste vanusegrupis, kus üle poolte eestlastest usub, et saaksid vajadusel sobiva töö Eestis, samas mitte-eestlaste seas on vastav osakaal veidi üle kolmandiku. Välismaal töö leidmise osas antud vanusegruppi kuuluvate eestlaste ja mitte-eestlaste hinnangud ei erine. Kõige pessimistlikumad on töö saamise suhtes nii Eestis kui välismaal 60–75-aastased inimesed, seejuures eriti mitte-eestlased.

Tabelis 4.5.3. on esitatud mitte-eestlaste hinnang isiklikele tööturvõimalustele võrdluses eestlaste arvamusel. Neid hinnanguid analüüsides on arvesse võetud eelduste sarnasus, mis tähendab, et on võrreldud nende eestlaste ja mitte-eestlaste arvamus, keda iseloomustab sarnane haridustase, vanus, sugu, majanduslik staatus ja elukoht (Tallinn, Ida-Virumaa ja muu Eesti).

Suhteliselt oodatult selgub, et võrreldes eestlastega on Eesti kodakondsuseta või halva eesti keele oskusega mitte-eestlaste haridus- ja palganõuded tööd otsides madalamad. Riigispetsiifilise inimkapitalita mitte-eestlased rahulduksid sarnase haridustaseme ja muude eelduste korral eestlastest tõenäolisemalt ainult kuni kahe alampalka suuruse töötasuga ning nõustuksid enam tööga, mis ei vasta nende haridustasemele. Antud tendents avaldub eriti selgelt Tallinnas, kus Eesti kodakondsuseta või keeleoskusega mitte-eestlaste ootused palgale ning hariduse ja töö vastavusele on eestlastest tunduvalt madalamad. Lisaks sellele on antud mitte-eestlaste grupp oluliselt ebakindlam oma väljavaadetes saada Eestis vajadusel vastuvõetav töö. Eestlastest madalam kindlustunne sobiva töökoha saamise suhtes iseloomustab ka Eesti kodakondsuseta või halva keeleoskusega noori mitte-eestlasi, kuid samas nende haridus- ja palganõuded ei ole eestlastest eakaaslastest oluliselt erinevad.

Tabelist 4.5.3. tuleb välja, et Eesti kodakondsuseta või hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste palgasoov on üldiselt eestlastest kõrgem. Selline tendents ilmneb tugevalt just noorima vanusegrupi puhul, kus eesti keele oskus ja kodakondsus on seotud ka eestlastest kõrgemate palgasoovidega. Samas riigispetsiifilist inimkapitali omavate mitte-eestlaste soovid hariduse ja töö vastavuse suhtes ei erine oluliselt eestlaste omadest. Samuti kui vaadata üldiselt haridus- ja palganõudeid, siis sarnanevad need eestlaste nõudmistele. Eesti kodakondsusega või eesti keelt oskavaid mitte-eestlasi, sealhulgas ka noori, iseloomustab eestlastega sarnaselt kindlustunne, et vajadusel nad leiaksid vastuvõetava töö Eestis. Seega võib järeldada, et riigispetsiifilist inimkapitali omavate mitte-eestlaste hinnang tööturvõimalustele on pigem positiivne, nende ootused palga suhtes on sarnase haridustaseme ja

muude eelduste korral noortest eestlastest isegi mõnevõrra kõrgemad. Nende hinnangud oma haridusliku potentsiaali kasutamise võimalikkusele, samuti kindlustunne sobiva töökoha leidmise suhtes ei erine eestlastest eakaaslaste omast

Mitte-eestlaste hinnangus isiklikele tööturvõimalustele tõuseb esile Tallinna eripära. Kuigi Tallinnas, sarnaselt ülejäänud Eestile, riigispetsiifilist inimekapitali omavad mitte-eestlased soovivad mõnevõrra tõenäolisemalt saada oma töö eest vähemalt neljakordset alampalka, siis ilmneb ka täiesti vastupidine trend: Eesti kodakondsuse või eesti keele oskusega mitte-eestlased küsivad tööd otsides eestlasest tõenäolisemalt ka kõige madalamat palka ja seda hoolimata võrdsetest eeldustest. Tulemused näitavad, et Eesti kodakondsuse või eesti keele oskusega mitte-eestlaste ootused on Tallinnas väga tugevalt diferentseeritud, sõltudes tõenäoliselt ka analüüsi kaasamata teguritest, nagu kasulike sotsiaalsete võrgustike olemasolu. Üldiselt on aga Tallinnas elavate mitte-eestlaste kindlustunne vastuvõetava töö leidmise suhtes eestlastest väiksem, hoolimata Eesti kodakondsusest ja eesti keele oskusest.

Ida-Virumaa kohta läbiviidud analüüsist selgus, et ka hea eesti keele oskuse korral ei ole mitte-eestlaste nõudmised palgale ning hariduse ja töö vastavusele nii kõrged kui eestlastel. Samuti Ida-Virumaal küsisid mitte-eestlased tööd otsides hoolimata Eesti kodakondsusest eestlastest vähemtõenäoliselt kõige kõrgemat palka. Seega Eesti kodakondsusega ja eesti keelt valdavate mitte-eestlaste ootused tööle on mõnevõrra madalamad kui eestlastel.

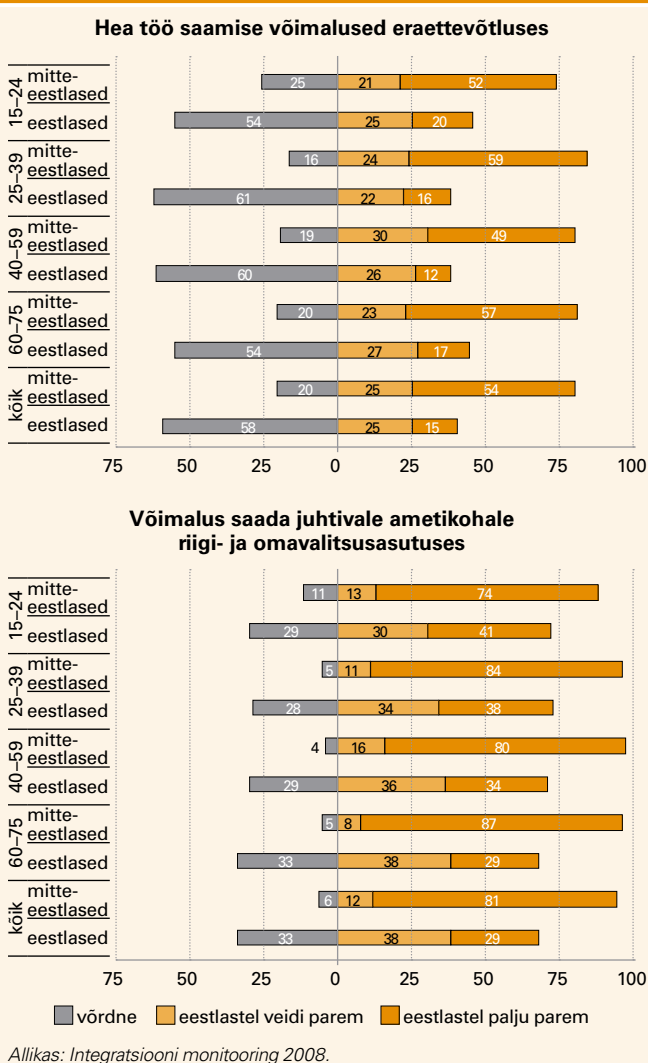
Mujal Eestis näib eesti keele oskus ja Eesti kodakondsus (vene keele oskuse kõrval) olevat mitte-eestlaste jaoks kasulik ressurss, millel võivad põhineda nende kõrgemad palganõudmised. Need kolm regiooni väljendavad ka erinevaid mitte-eestlaste ja eestlaste koosseksisteerimise mudeleid: Tallinn kui nii individuaalsel ja ühtlasi ka kogukondlikul konkurentsil põhinev, Ida-Virumaa kui üsna isoleeritud kogukondliku eksisteerimise mudel ning n-ö muu Eesti kui individuaalse integreerumise mudel.

Hinnang võrdsetele võimalustele

Lääne arenenud ühiskondades peetakse võimaluste võrdsuse tajumist oluliseks turumajanduse toimimise ja laiemalt ühiskonna legitiimsuse aluseks²⁵. Legitiimsuse majanduskorra puhul peavad ka ebasoodsamas olukorras olivad oma võimalusi piisavalt avatuks. Joonisel 4.5.5. esitatud andmed kinnitavad seda, et enamik eestlasi on seisukohal, et mitte-eestlastel on hea töö saamise võimalused eraettevõtluses eestlastega võrdsed, mitte-eestlased on aga oluliselt pessimistlikumad.

Seejuures ei sõltu mitte-eestlaste pessimistlik hinnang nende võimaluste võrdsusele võrreldes eestlas-

Joonis 4.5.5. Hinnang tööturvõimaluste võrdsusele rahvusesti (%)

tega otseselt nende isiklikust positsioonist tööturul. Kui soodsad eeldused konkreetsetel mitte-eestlastel isikute konkureerimaks eestlastega tööturul ka ei oleks, jagavad nad oma hinnanguid vähemedukate „rahvuskaaslastega“, sealjuures jääb nende hinnang eestlaste omast väga erinevaks. Seega võib öelda, et kõik mitte-eestlaste grupid jagavad kriitilist hinnangut oma võimaluste võrdsusele, kuigi kõige ressursirikkamad on realselt võimelised eestlastega konkureerima ning teevadki seda. Vanusegruppide võrdlus kinnitab, et noorimasse vanusegruppi kuuluvad mitte-eestlased annavad mõnevõrra optimistlikuma hinnangu võimaluste võrdsusele võrreldes teiste vanusegruppidega. Siiski arvab ka neist neli kolmandikku, et eestlaste võimalused eraettevõtluses hea töö saamiseks on paremad.

Mitte-eestlaste võimalustele saada juhtivale ametikohale riigi- ja omavalitsusasutustes annavad ka eestlas-

²⁵ Ameerika politoloog R. E. Lane'i väitel (1986) peetakse turgu jaotusmehhanismina õiglaseks juhul, kui kehtivad kaks protseduuri: (1) võimalused peavad olema tajutud piisavalt avatuna ning (2) töökus peaks turul lugema, st peaks kehtima teenituse põhimõte.

sed märksa kriitilisema hinnangu. Vaid vähem kui kolmandik eestlastest usub, et need võimalused on mõlemad rahvusgrupil võrdsed. Mitte-eestlaste seas on optimistlikke aga vaid 6%. Jällegi on 15–24-aastased mitte-eestlased pisut vähem kriitilised, kuigi ka neist üheksa kümnendikku ei usu võrdsete võimaluste olemasolusse.

Põhjusi, miks nii paljud mitte-eestlased ei pea Eesti tööturu reegleid võrdseid võimalusi soosivaks, on rohkem kui üks. (Rahvus)rühma tasandil on olulisimaks mitte-eestlaste kui sotsiaalse rühma alanev mobiilsus, mis kaasnes Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega. Milliseks mitte-eestlase personaalne „võit“ või „kaotus“ siirde tulemusena ka ei osutunud, põlisrahvusesse mittekuulumisega kaasnes avalikus diskursuses selge kaotaja pitser. Seega mõjutas pigem üldisem (rahvus)rühma alanev mobiilsuse kogemus tööturu kogemuse mõtestamist ja tõlgendamist. Nagu näitas ka meie analüüs, ei pruugi hinnang võimaluste võrdsusele tööturul põhineda isiklikul tööturu kogemusel, pigem kajastab see üleüldist põlisrahvusesse mittekuulumisest tulenevat võimaluste kahanemise tajumist.

Kokkuvõte

Mitte-eestlaste nõrgem positsioon tööturukonkurentsis kajastub ainult osaliselt hinnangutes ja ootustes töö leidmisele. Eesti kodakondsuseta ja halva eesti keele oskusega inimesi, kelle töötusrisk on kõrgeim ja väljavaated saada juhi või tippspetsialisti amet kõige tagasihoidlikumad, iseloomustavad ka eestlastest selgelt madalamad nõudmised ja ootused vastuvõetavale tööle ning suurem ebakindlustunne tööturul.

Enesehinnangulises plaanis on riigispetsiifiline inimkapital väga oluline tööturu hoiakute kujundaja. Eesti kodakondsusega või hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste (eriti noorte) ootused tööturul on üldiselt kõrgemad või sarnased eestlaste ootustele. Seevastu antud grupi reaalne positsioon tööturul viitab sellele, et sarnase haridustaseme ja muude võrdsete eelduste

korral jäädakse eestlastele tööturukonkurentsis alla. Ootuste ja tegelikkuse vastuolu avaldub selgelt Eesti kodakondsuse ja hea keeleoskusega noorte mitte-eestlaste puhul, kelle väljavaated saada juhi või tippspetsialisti positsioon on eestlastest eakaaslastest oluliselt madalamad, samas aga nende ootused palgale on kõrgemad ning soov saada haridusele vastavat tööd sarnane eestlastega. Seega on tekkinud käärid ootuste ja ootuste realiseerimise vahel. Ilmselt on nii see asjaolu kui ka üldisem rahvusrühma alanev mobiilsuse kogemus toonud kaasa mitte-eestlaste äärmiselt kriitilise hinnangu võimaluste võrdsusele tööturul.

Olulisimateks tingimusteks, millest sõltuvad vähemuse esindajate valikud ja võimalused tööturul, peetakse migratsiooni- ja vähemusrahvustele suunatud poliitikat, tööturu struktuure ning regulatsioone, ka heaoluriigi rolli, maandamaks toimetulekuriske või vastupidi, survestades asuma ka kõige viletsamale tööle. Riigi poliitika vähemuste suhtes omab alati ka sümbolilist tähendust, edastades kõigile osapooltele sõnumi selle kohta, kellenä saabunud inimest koheldakse, kui püsivana prognoositakse suhet selle isiku ja riigi vahel, kas osapooltel tasub sellesse suhtesse panustada. Kui nähakse, et riigispetsiifiline inimkapital ei suuda võrdsustada võimalusi, siis tekib oht, et ei soovitagi sellesse investeerida.

Eriti oluline on poliitika järjepidevus ja üldsusele edastavate signaalide selgus siis, kui tekib vajadus teise põlvkonna immigrantide integreerimise järele. Teise põlvkonna integreerimisega kaasnevad hoopis komplikseeritumad (võrreldes esimese põlvkonna immigrantidega) probleemid, sealhulgas ka suuremad ambitsioonid saavutamaks põliselanikega võrdseid tulemusi (nagu näitas ka meie analüüs). Nagu näha, pole olukorra tajumise ega ka reaalsete perspektiivide osas nooremate mitte-eestlaste olukord vanemate omast oluliselt parem. Seega oleks naiivne loota, et olukord muutub iseenesest paremuse suunas.

Viidatud allikad

1. Lane, R. E. (1986). Market justice, political justice. *American Political Science Review* 80, 383–402
2. Luuk, M., Pavelson, M. (2002). Non-Estonians on the Labour Market: A Change in the Economic Model and Differences in

Social Capital. The Challenge of Russian Minority. Lauristin, M., Heidmets, M. (eds). Tartu University Press, 89–116

3. Reitz, J. G. (1998). *Warmth of the Welcome*. Westview Press, Boulder, CO

4.6. Kokkuvõte

Eesti elanike rahulolu on Euroopas keskmisel tasemel, kuid erinevus etnilise enamuse ja vähemusrühmade rahuloluhinnangutes on üks suurimaid – Eesti venekeelne elanikkond on eluga vähem rahul, kui eestlased. Võrreldes eestlaste ja mitte-eestlaste eluga rahulolu määravaid tegureid, on vähemusrahvuste esindajate hinnangu kujunemisel hoopis olulisemal kohal rahulolu riigi toimimisega, mis Eesti venekeelse elanikkonna puhul on madal. Venekeelse elanikkonna seas reformide alguses valitsenud positiivsed

ootused demokraatia ja turumajanduse suhtes on aga siirdeperioodi teiseks kümnendiks taandunud – kuigi rahulolu olevikuga tõuseb pidevalt, langeb samas usaldus uue süsteemi, eriti poliitilise süsteemi, toimimise suhtes tulevikus. Võrreldes Euroopa sisserännanute vastavate hinnangute keskmisega on Eesti venekeelse elanikkonna diskrimineerimise kogemus laialdasem, sotsiaalne kapital ja huvi poliitika vastu märgatavalt madalam. Olukord paraneb ainult veidi põlvkondade noorenedes – venekeelsete noorte sotsiaalne kapital

on kõrgem kui vanematel ja vanavanematel, ka kogevad nad diskrimineerimist veidi harvemini. Samas, võrreldes etnilistesse vähemusrühmadesse kuuluvate noortega Euroopas keskmiselt, tunnevad Eesti venekeelsed noored end ühiskonnas sagedamini tõrjutult ning nende sotsiaalsed võrgustikud ja poliitika-huvi on nõrgemad.

Seega võib öelda, et üldise rahuolematuse näol püsib Eestis küllaltki hea toitepinna rahvuste-vahe-listeks pingeteks ja konfliktideks. Euroopa kujutel-daval vähemuste-enamuste suhete kaardil on Eesti küllaltki pingeline piirkond, kusjuures põlvkondade vahetus olukorda oluliselt ei leevenda.

Arvestades tööelu keskset kohta, on oluline, et vähemuste võimalused tööalaseks eneseteostuseks ning materiaalse kindlustunde saavutamiseks oleksid võrdväärselt tagatud. Toodud analüüsis selgus, et Eesti kodakondsusega ja hea eesti keele oskusega vene noor-tel on eesti eakaaslastest kõrgem palgasoo- ning suu-rem nõudlikkus töö ja haridustaseme vastavuse suh-tes, samas kui nende hinnang oma oskuste piisavusele vastuvõetava töö leidmiseks on eestlastest tunduvalt negatiivsem. Ei kehti ka arvamus, et vene noored helli-tavad lootust Läände emigreeruda – vaid iga viies vene noor arvab, et ta leiaks vajadusel välismaal sobiva töö. Seevastu antud grupi reaalne positsioon tööturul vii-tab sellele, et sarnase haridustaseme ja muude võrdsete eelduste korral jääda- kse eestlastele tööturukonkurent- sis alla – mitte-eestlaste töötuse risk on olnud pidevalt suurem eestlaste omast, samuti on nende mahajäämus tööturu tipp-positsioonide hõivamisel võrreldes eest- lastega olnud märgatav. Seega küpseb nooremas põlv- konnas potentsiaalne rahulolematust tööturu võima- lustega.

Üldiselt võib öelda, nooremate põlvkondade peale- tulekuga rahvuslik lõhe Eestis ei vähene. Eesti Vaba- riigis sotsialiseerunud noored on oma vanemate ja vanavanematega võrreldes küll mõneti integreerunu- mad – nende sotsiaalne kapital on kõrgem, suur osa neist on poliitiliselt enesekindlamad ja usaldavamad ning eluga üldse rohkem rahul. Samas on ette näha probleeme tööturul – noorte ootused on kõrgemad kui võimalused. Samuti on noorte poliitiline osalus ja toe- tus suhteliselt madal, nad tunnetavad Euroopa teiste riikide vähemusnoortega võrreldes sagedamini dis- krimineerimist. Seega on tõenäoline, et ka Eestis võib

välja kujuneda nn “kolmanda põlvkonna probleem”: noored tunnevad pettumust ja tõrjutust ning selle pin- nal hakkab arenema protesti-identiteet.

Kuna toodud probleemid pole Eestile ainuomased, vääriks senisest suuremat tähelepanu need meetmed, mida Euroopa Liidu teised liikmed (eriti Suurbritan- nia, Rootsi, Taani, aga ka uutest liikmetest Ungari ja Rumeenia) (vt Kallas, Kaldur 2008) on rakenda- nud vähemuste suuremaks kaasamiseks avalikku ellu ning nendele tööelus võrdsete võimaluste tagamiseks. Ühelt poolt on mitmetes maades rakendatud riiklikku järelvalvet ja koolitusi, tagamaks vähemuste esindaja- tele karjäärivõimalusi avalikus teenistuses ja võrdseid palgatingimusi. Eriti paistab võrdsete võimaluste järje- kindla järelvalve ning spetsiaalsete meetmete raken- damise poolest tööturul võrdsete võimaluste tagami- seks silma Suurbritannia, kus eelpooltoodud andmete põhjal on ka rahuloluhinnangud märkimisväärselt kõrged. Teisalt on enamuses Euroopa riikides seadus- andlikult kindlustatud vähemuste esindajate kaasa- mine otsustusprotsessidesse nii riigivalitsemise kui omavalitsuste tasandil, kas valimisseadustikus, kul- tuurilise omavalitsuse teel või siis parlamentide juures tegutsevate vähemuste konsultatiivnõukogude kaudu. Eestis selline seadusega tagatud vähemuste kaasamise efektiivne süsteem puudub.

2008. aasta tõi lootusi positiivseteks arenguteks ka Eesti vähemuspoliitikas – võeti vastu uus „Integ- ratsioonistrateegia” aastateks 2008–2013, milles esmakordselt on sõnaselgelt võetud suund tööturu- erinevuste kaotamiseks ning venekeelse vähemuse esindajate sihipäraseks kaasamiseks avalikku ellu (vt „Eesti lõimumiskava” 2008). Aasta lõpul võttis Riigi- kogu lõpuks vastu kaua küpsenud „Võrdse kohtle- mise seaduse”, mis võimaldab senisest konkreetsemalt tegelda ka rahvusliku diskrimineerimise juhtumitega nii tööturul kui avalikus elus. Aasta lõpul astuti ka esi- mesi samme ühise infovälja loomise poole televisiooni vahendusel, käivitades ETV2-s senisest mahukama venekeelse teleprogrammi. Kuna eelpool toodud ana- lüüs tõi esile tugeva seose eluga rahulolu ning riigi toi- mimisele antavate hinnangute vahel, võib vaid loota, et nende sammudega vähendatakse pärast 2007. aasta aprillikriisi süvenenud võõrdumust venekeelse vähe- muse ja Eesti riigi vahel ning koos sellega paraneb ka vähemuste esindajate hinnang oma elukvaliteedile.

Viidatud allikad

1. “Eesti lõimumiskava 2008–2013”, vt <http://www.rahvastikumi- nister.ee/index.php?id=10442>

2. Kallas, K. Kaldur, K. (2008). Integratsioonipoliitika ja meet- med: Heade praktikate uuring Rootsi, Taani ja Suurbritannia näitel. Tallinn: MEIS ja Balti Uuringute Instituut, vt <http://www.meis.ee/est/raamatukogu/?view=view&ID=175>

5. PEATÜKK

Elukvaliteet tarbimis- ja infoühiskonnas

5.1. Tarbimis- ja infoühiskonna tähendusest

Tarbimisühiskonnast ja -kultuurist räägitakse enamasti modernse Lääne kontekstis. Keskne tegutseja on siin tarbija (mitte näiteks “tööline” või “kodanik”), olulisi väärtusi nagu vabadus ja progress hinnatakse tarbijalike kriteeriumide alusel (valiku laius ja kasvav heaolu) ning kultuuriruumis mängivad olulist rolli kommertsiaalsed märgid (nt reklaam) (Ritzer ja Slater 2001: 6). Tarbimisühiskonna kui teatud kindlapiirilise ühiskonnatüübi kättejõudmisest on raske rääkida, pigem on viljakam analüüsida tarbimiskultuuri, milles põimuvad erinevad väärtused, hinnangud, tegevused, mis on ühel või teisel viisil tarbimisega seotud. Seega jääb tarbimisühiskond üsna tinglikuks nimetuseks, kuid lühiduse huvides on seda siiski alljärgnevalt kasutatud. Peatüki üks eesmärk on vaadelda nii materiaalsete kui ka mittemateriaalsete kaupade tarbimist tänases Eestis eeskätt kahest aspektist: võrrelda Eestit teiste Euroopa riikidega ning tuua välja arengudünaamika ning muutused Eesti sees, püüdes seda mõtestada inimeste elukvaliteedi võtmes.

Teatud määral peab tarbimist tänases Eestis tõlgendama nõukogudeaegse tarbimiskultuuri taustal. Tollased märksõnad olid defitsiit, sotsiaalsel kapitalil põhinevad võrgustikud, mille kaudu ihaldusväärsed kaupu soetati, Lääne kaupade eriliselt tugev sümbolväärtus. Siire sotsialismist kapitalismi on inimeste ja asjade suhet põhjalikult muutnud. Muuhulgas on uus tarbimiskultuur põhjustanud ka mitmesuguseid pingeid, mida nõukogude ühiskonnas nii teravalt ei kogetud (vt Keller 2004). Nii kaupade ja teenuste rutiinne tarbimine igapäevaste vajaduste rahuldamiseks (vt Gronow ja Warde 2001) kui ka suurema sümbolväärtusega ostud (nt auto soetamine) moodustavad omamoodi pingestatud tähendusvälja. Põrkumised tekivad ajateljel – nõukogude defitsiidikultuur ja tänane küllus (mis sageli on küll vaid näiline) – ning nõuavad täiesti erinevaid oskusi ja toimetulekustrateegiaid. Ka see, kuivõrd tarbijad on oma tänase eluga rahul, on lahtimõtestatav ajalises võrdluses minevikuga. Teine pingeväli on ruumiline, st Eestit võib võrrelda teiste Euroopa riikidega, vaadeldes seda, kas ja kuivõrd on Eesti tarbimis maailm Läänele “järele jõudnud” ja millised on erinevused.

Lähtume eeldusest, et teatud kujuteldava “normaalse” lääneliku tarbimistasemeni jõudmine (milleks ei ole ole-

mas objektiivseid standardeid ning mis on oma olemuselt subjektiivne) on tänase Eesti inimese elukvaliteedi üks osa, või et vähemasti selle tajutud puudumine põhjustab pigem rahulolematust kui rahulolu. Ka eelpool, peatükis 3 kirjeldatud Eesti madal üldine elukvaliteet ja ühiskonna elamisväärsus on paljuski seotud meie vähese jõukusega, st suhteliselt kesiste – kuigi viimastel aastatel küllalt kiiresti kasvanud – tarbimisvõimalustega. Niisiis ei saa meie noores ja väljakujunemata tarbimiskultuuris veel täna ühtemoodi ja kõigile korraga esitada morali-seerivat etteheidet ületarbimisest. Küll aga jõuab käesolev peatükk küsimuste püstitamiseni tänase tarbija pädevusest olemasoleva valiku hindamisel ning oma õiguste tundmisest ja julgusest nende eest seista. Säätva tarbimise teemat käsitleb peatükk mitte niivõrd moraalsete hoiakute, kuivõrd keskkonnahoiu võtmes.

Infoühiskonna mõiste viitab märkidele uuest ühiskonnakorraldusest, mille käigus teisenevad industriaalühiskonnale omased väärtused, elulaad ja majandusmudelid. Ennekoike seostatakse oodatavaid muutusi info- ja kommunikatsioonitehnoloogiatega (IKT) rakendamisele nii valitsuse kui äri sektori poolt kui ka IKT võimaluste kasutamisele indiviidide poolt. Kuigi mobiiltelefonid, arvutid ja internet on muutumas ka Eestis suurema osa elanikkonna igapäevasteks töö-, suhtlus- ja vaba aja veetmise vahenditeks, ei tähenda infoühiskonna mõiste kasutamine selles kontekstis seda, et IKT abil toimuks kvalitatiivselt uut tüüpi ühiskonna loomine.

Erinevalt tarbimisühiskonna mõistest on infoühiskonna mõiste omandanud avalikes tekstides peamiselt positiivse kõrvaltähenduse. Seda on kasutatud palju ajakirjanduses, poliitikas, aga ka sotsiaalteadustes (eesti keelse ülevaate debatist annab Kanger 2007). Osaliselt tänu mõiste rohkele ekspluateerimisele puudub sel selge ja üheselt mõistetav ning mõõdetav tähendus. Paljudes dokumentides, muuhulgas Eesti riigi tulevikukäsitlustes, nähakse info- ja kommunikatsioonitehnoloogiatega rakendamises majanduskasvu mootorit ja demokraatliku kodanikuühiskonna arendajat. Teisalt on selge ka see, et infotehnoloogia on tunginud paljude inimeste igapäevaelu ja muutunud osaks nende elukvaliteedist.

Mitmed varasemad uuringud (Pruulmann-Vengerfeldt, Vihalemm, Viia 2007; Runnel, Pruulmann-

Vengerfeldt, Reinsalu 2009; Reinsalu 2008) näitavad lõhet indiviidi- ja ühiskondliku tasandi vahel. Üksik-isikud on loiid rakendama IKT võimalusi kodanikuühiskonna edendamiseks, pigem on IKT olemasolevate meelelahutusteenuste tarbimise, infootsingu ja suhtluse vahend. Internetikasutus on seega pigem suunatud isikliku elukvaliteedi parandamisele ja igapäevaste vajaduste rahuldamisele.

Nii tarbimis- kui infoühiskonna kontekstis tõstatub küsimus tarbija ja kodaniku rollidest, millest esimene seostub traditsiooniliselt pigem passiivse vähekriitilise nautlemisega ja isiklike huvide rahuldamisega ning teine pigem aktiivse ning ühiskondlikult mõtleva, oma kitsast erahuvist kõrgemale tõusva vastutustundlikkusega (vt Gabriel ja Lang 2006). Tänapäevast keerulist ühiskonda on nimetatud ka globaalseks riskiühiskonnaks (vt Beck 2005), kus teaduse ja tehnoloogia areng ei tooda mitte ainult hüvesid, vaid ka ettenägematuid kõrvalmõjusid, esinegu need siis keskkonnareostuse, toidus peituvate lisaainete põhjustatud terviseriskide või laste küberkiusamise näol. Seega muutub piir tarbija ja kodaniku vahel üha hägusamaks: tarbides nii materiaalseid kaupu kui info- ja meediavälja mittemateriaalseid teenuseid-tooteid, langetavad inimesed pidevalt kodanikuotsuseid, mis mõjutavad nii nende isiklikku kui ka teiste, sageli väga kaugete paikade inimeste elukvaliteeti. Iseküsimus on, kuivõrd nende otsuste sisu ja mõju endale teadvustatakse.

Väljatoodud vastuolude taustal muutub eriti oluliseks noore põlvkonna analüüs. Just nemad on kiiresti ja kõige ehedamal kujul omaks võtnud info- ja tarbimisühiskonna tegevusmallid ning väärtushinnangud. Ning eeskätt on lapsed ja noored need, kes Eesti tulevikustsenaariume realiseerima asuvad. Nooremad vanu-

serühmad on võrreldes kesk- ja vanemaealistega individualistlikumad ja tarbijalikumad ning neile on omased kõrged ootused elukvaliteedile. Noore põlvkonna sotsialiseerimine vastutustundlikeks ja aktiivseteks kodanikeks, loovateks mõtlejateks ning mõistlikeks tarbijateks, on võimalik alles siis, kui mõistetakse, milliseks on kujunenud laste ja noorte tegevused ja hinnangud info- ja tarbimisühiskonna poolt kujundatud keskkonnas. Seda süvitsi mõista peaks aitama ka käesoleva peatüki lõpuosas pakutav analüüs.

Info- ja tarbimisühiskonnaga seotud nähtuste empiiriliseks kirjeldamiseks toetume suures osas Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi poolt koostöös küsitlusfirmadega Faktum ja Saar Poll läbi viidud esindusliku elanikkonnaküsitluse “Mina. Maailm. Meedia” tulemustele. Alates 2002. aasta detsembrist iga kolme aasta tagant kogutud andmed (järgnenud küsitlusetaapid novembris 2005 ja septembris-oktoobris 2008, valimi suurus vastavalt 1470, 1475 ja 1507 inimest vanuses 15–74 eluaastat) võimaldavad rea tunnuste löikes analüüsida info- ja tarbimisühiskonna arengus toimunud muutusi ning joonistada välja ajalisi trende. Lisaks kasutame Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi korraldatud õpilasküsitluste (Eesti kooliõpilaste meediakasutuse küsitlus 2001–2002, “Noored ja meedia” 2005, “Noored ja Internet” 2007, “Noorte elustiil” 2007) ning teiste Eestis läbi viidud uurimuste (näiteks “Lapsed ja internet” 2006) andmeid. Eestis toimunud arengute kontekstualiseerimiseks ja võrdlemiseks toetume rahvusvahelistele uuringutele (näiteks Eurobaromeeter, Flash Eurobarometer) ja statistikale (näiteks Eurostat, Maailma Majandusfoorumi indeksid).

Viidatud allikad

1. Beck, U. (2005 [1986]). Riskiühiskond. Teel uue modernsuse poole. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
2. Gabriel, Y., Lang, T. (2006). The Unmanageable Consumer. London: Sage
3. Gronow, J., Warde, A. (toim.) (2001). Ordinary Consumption. London: Routledge
4. Kanger, L. (2007). Infoühiskonna määratlemine: kriitiline teooriaülevaade. Magistritöö, Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut (<http://mail.jrnl.ut.ee:8080/282/>)
5. Keller, M. (2004). Tarbimiskultuuri pinged tänapäeva Eestis. Akadeemia, 10, 2228–2252
6. Pruulmann-Vengerfeldt, P., Vihalemm, P., Viia, A. (2007). Digitaalsed võimalused arengutegurina. Heidmets, M. (toim.). Eesti Inimarengu Aruanne 2006 (95–105). Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus
7. Reinsalu, K. (2008). Implementation of Internet Democracy in Estonian Local Governments. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/handle/10062/8081>)
8. Ritzer, G., Slater, D. (2001). Editorial. Journal of Consumer Culture, 1(1): 5–8
9. Runnel, P., Pruulmann-Vengerfeldt, P., Reinsalu, K. (2009). Estonian Tiger Leap from Post-Communism to the Information Society: From Policy to Practices. Journal of Baltic Studies, 40(2)

5.2. Tarbimiskultuuri arengutendentsid

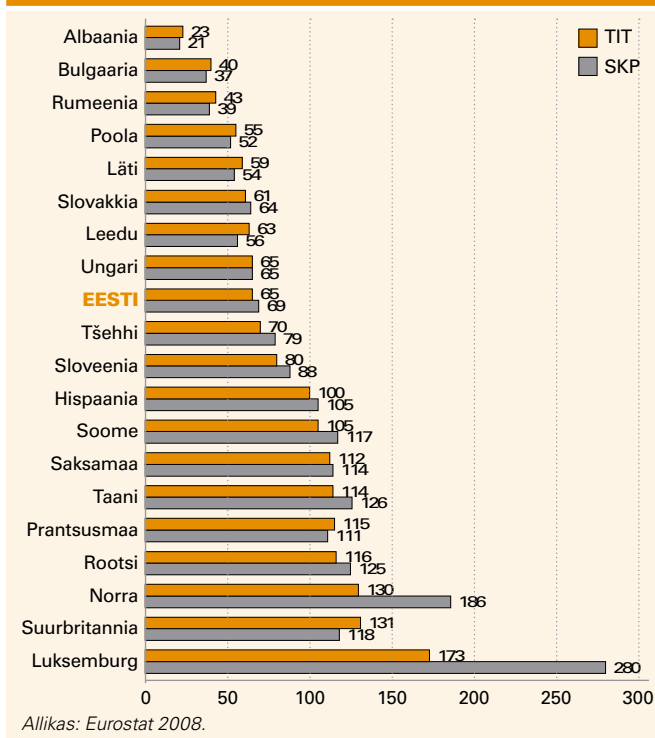
Tarbimisühiskonna kujunemine Eestis

Tarbimisühiskond on mitmetahuline nähtuste kompleks, kus põimuvad globaalsed keskkonnaprobleemid – kui palju ja kuidas peaksime tarbima, et meie elukeskkond oleks jätkusuutlik – kui ka indiviidi tasandi küsimused elukvaliteedist: missugune tarbimise tase on tänases Eestis selline, et pakkuda inimestele “head elu”.

Nn lääneliku tarbimisühiskonna arengu perioodid taasiseseisvunud Eestis

Alljärgnevalt on märksõnadena esitatud lühiülevaade tarbimisühiskonna arengu perioodidest alates nõukogude aja lõpust kuni tänaseni. Arvestada tuleb, et perioodide alguse- ja lõpudaatumid on tinglikud, sest üheseid piire tõmmata on siin keeruline.

Joonis 5.2.1. SKP ja TIT mahuindeksid elaniku kohta 2006, EU27=100

1988–1992 – üleminek nõukogulikust tarbimiskultuurist läänelikku: rahareform aastal 1992 kui murdepunkt; laia sortimendi teke kauplustes; tarbijate väga piiratud raharessurss uuest valikust osa saamiseks;

1993–1997 – varane periood: süvenev kihistumine tarbimisvõimaluste alusel; esmane “nälja” kustutamine ja välismaist päritolu tarbekaupade (nt olmetehnika) muretsemise; tuntud rahvusvahelisi kaubamärke võltsivate toodete rohkus turgudel ja kioskites;

1998–2004 – tarbimiskultuuri “küpsemise” periood; estetiseerumine ja post-materialiseerumine (nt brändimises, reklaamis); elustiilile ja identiteediloomele suunatud tarbimise üha olulisemaks muutumine; kiire ostukohtade arvu ja mahu kasv, sh suurte kaubanduskeskuste ja supermarketikettide avamine Eesti suuremates linnades; nn šoppamise kui uue vaba aja veetmise vormi esilekerkimine; Eesti liitumine Euroopa Liiduga kui sümboliline Eesti “taasläänestumise” verstaapost;

2005–2008 – Euroopa Liiduga liitumise järgne periood; kasvav konsumerism (vähemalt kuni 2008. aasta majanduskriisi alguseni); kinnisvarabuum ja tarbimismahtude kiire suurenemine. Tarbimisühiskonnast ajendatud uute teemade ja probleemide esiletõus avalikkuses, nagu keskkonnasäästlik tarbimine, laste ja noorte tarbimispraktikad; lastele ja noortele suunatud turunduse temaatika.

Eesti võrdlus teiste Euroopa riikidega

Head võrdlusmaterjali Euroopa riikide suhtelisest tarbimistasemest pakub Eurostati koostatud tegeliku individuaalse tarbimise indeks (TIT, *Actual Individual Consumption*), mis mõõdab leibkondade suhtelist elatustaset inimese kohta nende poolt tehtud tarbimiskulutuste kaudu. Arvestatud on ostetud kaupu ja teenuseid, sh haridust ja tervishoidu. Euroopa Liidu 27 liikmesriigi indeksi keskmine on tinglikult 100. Nagu näha joonisel 5.2.1., on Eesti tarbimismahult EL-i uute liikmesriikide seas esimeste seas, jäädes maha ainult Tšehhi Vabariigist ja Sloveeniast. Kuid Euroopa Liidu jõukamate „tuumikriikide”, eriti Suurbritannia, Prantsusmaa, Saksamaa ja Rootsi tarbimismaht on Eestist kuni kaks korda suurem.

Tarbimiskulutuste mahu kasv fikseeritud hinnades ajavahemikus 1995–2006 on samuti kõnekas. Lätis ja Eestis on kulutused rohkem kui kahekordistunud, kuid samas Saksamaal oli kasv vaid pisut üle 10% (vt Eurostati aastaraamat 2008). Sama kiiret kasvutempot näitab ka autostumine. Eestis kasvas autode hulk 1000 elaniku kohta 267-lt 350-le. Samas oli nt Poolas ja Leedus kasv veelgi suurem – vastavalt 195-lt 314-le ja 198-lt 384-le. Näiteks Taanis aga sellist hüpet mõistatavalt ei toimunud, sest juba algne autode hulk oli suur (muutus 321-lt 354-le) (vt Eurostat 2008).

Uueks nähtuseks Eesti liikumisel tarbimisühiskonda on tarbimisvajaduste rahuldamine väljaspool Eesti piire. Eurobaromeetri uuringu (vt Consumer Protection... 2008) kohaselt oli 2008. aastal Eestis 37% neid inimesi, kes olid viimase aasta jooksul teinud vähemalt ühe ostu Euroopa Liidu riikides, mis on tugevasti üle EL27 keskmise (25%). Võrreldes 2006. aastaga oli näitaja kasv Eestis 12%, mis oli antud uuringu kohaselt üldse kõrgeim kasvumäär (EL27 keskmine oli 1% kahanemist). Viimase aasta jooksul kulutasid Eesti tarbijad (st need, kes olid vähemalt ühe ostu teinud) EL-is tehtud ostudele keskmiselt 600 eurot, samas maltalased ligi 3700 eurot ja luksemburglased 2300 eurot. Ka Leedu ja Läti tarbijad kulutasid Eesti omadest enam, vastavalt 700 ja 640 eurot.

Eesti tarbija 2002–2008

Edaspidi on vaadeldud uuringu “Mina. Maailm. Meedia” andmeid 2002. aasta lõpust ning 2008. aasta novembrist.

Eesti inimeste üldine hinnang sellele, missugune on taasiseseisvumise järgsel perioodil olnud inimeste materiaalne heaolu ja tarbimisvõimaluste kasv, ei ole alates 2002. aasta lõpust märkimisväärselt muutunud. Seda aspekti üldises Eestis toimunud muutuste reas pidas väga positiivseks 2002. aastal vaid 2% ning 2008. aastal 4%, üldiselt positiivseks vastavalt 42% ja 44% ning üldiselt negatiivseks 41% ja 40%. Väga negatiivselt suhtus vastavalt 10% ja 9% vastajatest. Ilmselt on siin tunda pigem hinnangut materiaalsete võimaluste alusel toimunud ühiskonna kihistumisele, mis on viimasel viieteistkümnel aastal olnud terav. Teatav mõju on küllap ka nõukogude aja suhtelise võrdsuse mälestustel, mis loob kontrasti tänase päevaga. Samas räägivad arvud selget keelt tarbimise kasvust ja tarbimisliku orientatsiooni tugevnemisest (vt allpool). Olenemata eeltoodud kriitilisest hoiakust on Eesti elanik-

kud aktiivsed tarbijad ja väärtustavad tarbimise poolt pakutavat eneseväljendust üha enam.

Viimasest tõsiasiast annab tunnistust nende inimeste kasvav osakaal, kes meie küsitlustes on väitnud, et neil on üldiselt piisavalt raha ühe või teise kauba-teenuse tarvis (tabel 5.2.1.). Tabelist on näha, et veel oktoobris 2008 ei tunnetanud inimesed, et neil oleks tekkinud sagedamini kui enne probleemi raha piisavusest: mitte ühegi kaubagrupi või teenuse lõikes ei ole toimunud vähenemist, pigem vastupidi. Näiteks korralikuks toitumiseks jätkus 2002. aasta lõpus raha 72% inimestest, 2008 aga juba 80%-l. Ka nende osakaal, kel on piisavalt raha riide ja arvuti ostuks, on kasvanud tervelt 12% ja 11% (perede kulutuste kohta 1 peatükis toodud objektiivsed statistilised andmed kinnitavad samuti seda tendentsi). Samas on püsinud muutumatuna nende hulk, kes ka eelmistes küsitlustes väitsid, et neil üldiselt jätkub raha laste koolitamiseks ja laste harrastusteks. Oma rolli mängib siin see, et suurel osal valimist (ca 60%) ei ole alla 18-aastaseid lapsi, mistõttu nad vastavad, et ei pea sellele kulutama. Samas lapsevanemate jaoks on lastega seotud kulutused nii olulisel kohal, et ka kehvematel aegadel on peetud prioriteediks, et raha peab jätkuma laste haridusele ja harrastustele. Lastega seotud tarbimine näib seega olevat vähem sõltuv majanduslikust heaolust, kui muude isiklike kulutuste tegemine.

Alates 2002. aasta küsitlusest oleme tarbimist käsitlevate küsimuste kaudu mõõtnud ka üldisemat konsumerislikku orientatsiooni. Viimast käsitleme, lähtudes Zygmunt Baumani definitsioonist: “Konsumerism tähendab sümboliliste kaupade tootmist, levitamist, ihaldamist, omandamist ja kasutamist. /.../ Tarbimine ei ole lihtsalt materiaalse ahnuse rahuldamine, kõhu täitmine. Küsimus on sümbolitega manipuleerimises väga mitmesugustel eesmärkidel. Elaviku tasandil on eesmärgiks identiteedi konstrueerimine, mina konstrueerimine ning teiste inimestega suhete konstrueerimine” (Bauman 1992: 223). Niisiis on tegu teadlikult elustiilile ja identiteedi kujundamisele suunatud tarbimisliku orientatsiooniga. Indeksi loomiseks liitsime jaatavad vastused järgmistele küsimustele: “lasen riideid ka õmmelda”, “eelistan kindlaid rõivafirmasid, brände”, “ostan riideid ka välismaal käies”, “rõivaste ostul on sobivus olulisem kui hind”, “rõivaste ostul on kaubamärk tähtsam kui hind”, “korteri sisustamisel olen jälginud kindlat stiili”, “mul on oma juuksur”, “mul on oma kosmeetik”, “mul on oma massöör”, “olen viimasel aastal käinud aeroobikas”, “olen viimasel aastal käinud jõusaalis”.

Konsumerism on olnud läbi aastate nooremate ja jõukamate inimeste pärusmaa. Samas on taoline tarbimisorientatsioon ka ühiskonnas tervikuna jõudsalt kasvanud. Kõrge ja väga kõrge konsumerismi osakaal koguväljenduses oli 2002. aasta lõpus vaid 13%, 2008. aastal aga tervelt 39%.

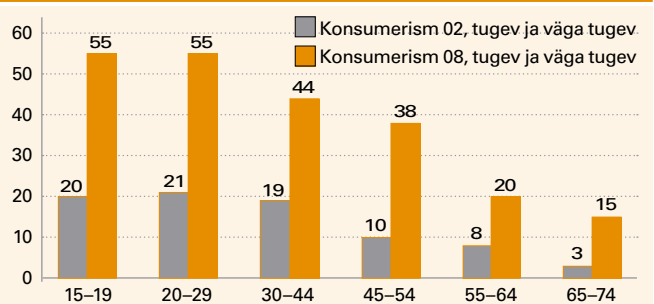
Jooniselt 5.2.2. on näha, kuidas konsumerism on suurenenud erinevates vanuserühmades. Ootuspäraselt on kõige kõrgem konsumerismi näitaja noorte

Tabel 5.2.1. Eesti tarbijate kulutused (vastusevariandi „Üldiselt jätkub“ %). *Kuivõrd Teil, Teie perel jätkub raha järgmisteks väljaminekuteks?*

Kululiik	2002	2008	Kasv (%)
Korralikuks toitumiseks	72	80	8
Eluasemekuludeks	69	76	7
Rohtudeks, tervise eest hoolitsemiseks	55	64	9
Oma välimuse eest hoolitsemiseks	40	45	5
Riiete ostmiseks	34	46	12
Laste koolitamiseks	33	33	0
Ajakirjanduse tellimiseks	28	32	4
Külaliste kutsumiseks, kingituste tegemiseks	26	34	8
Laste harrastusteks	24	27	3
Õppimiseks, enesetäiendamiseks	20	21	1
Meelelahutusteks, harrastusteks	19	24	5
Sportimiseks	19	23	4
Teatris, kontserdil käimiseks	19	25	6
Auto hooldamiseks, sõitmiseks	18	27	9
Raamatute ostmiseks	18	23	5
Uue olmetehnika soetamiseks	15	21	6
Kohvikus, restoranis käimiseks	14	17	3
Lähisugulaste toetamiseks	12	14	2
Remondiks	11	16	5
Arvuti ostmiseks, hooldamiseks, täiustamiseks	10	21	11
Korteri meelepäraseks sisustamiseks	9	18	9
Reisimiseks	8	14	6
Auto ostmiseks, uuendamiseks	6	10	4

Allikad: „Mina. Maailm. Meedia“ 2002, 2008

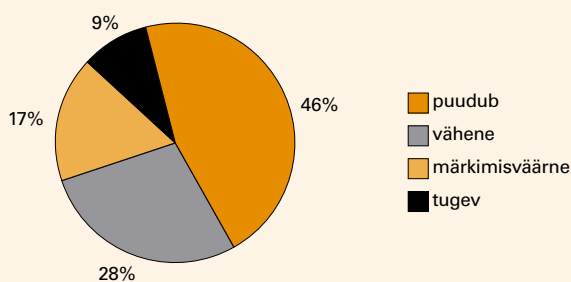
Joonis 5.2.2. Kõrge ja väga kõrge konsumerismi levik vanuserühmades aastatel 2002 ja 2008 (% rühmast)

Allikad: „Mina. Maailm. Meedia“ 2002, 2008

seas, nii 15–19-aastaste kui ka 20–29-aastaste hulgas. Noorte tarbijate seas on kaasaegse tarbimismaailma väärtustamine kiiresti levinud – kasv on olnud 20%-lt 55%-le. Aasta 2002 lõpus oli vähima sissetulekuga rühmas (pereliikme kohta alla 1500 krooni kuus) vaid 7% kõrge ja väga kõrge konsumerismiga vastajaid ja suurima sissetulekuga rühmas (üle 6000 krooni pereliikme kohta kuus) 36%. 2008. aasta novembriks olid vastavad näitajad järgmised: vaeseimas elanikerühmas (sissetulek alla 2500 krooni pereliikme kohta kuus) oli kõrge ja väga kõrge konsumerismiga inimeste osakaal juba 27%, kõrgeima sissetulekuga rühmas (üle 10 000 krooni pereliikme kohta kuus) aga 50%. Erinevused rahvuste lõikes on tunduvalt väiksemad kui põlvkondlikud iseärasused, kusjuures venekeelse elanikkonna seas on konsumerismi levik olnud jõudsamgi.

Joonis 5.2.3. Tarbimisliku rahulolematuse levik (% koguvalimist)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia” 2008.

Tabel 5.2.2. Tarbijakaitse ja tarbijaõiguste näitajad Euroopa Liidus 2008

Riik	% elanikkonnast, kes on viimase aasta jooksul esitanud vähemalt ühe ametliku kaebuse kauba või teenuse pakkujale	% elanikkonnast, kes on kasutanud kauba garantiist tulenevaid õigusi	% elanikkonnast, kes tunneb end tarbijana regulatsioonide poolt piisavalt kaitstuna	% elanikkonnast, kes tunnevad, et müüjad-pakkujad üldiselt austavad nende õigusi
Rootsi	34	31	70	77
Holland	25	17	74	77
Saksamaa	24	20	61	72
Suurbritannia	24	16	66	77
Soome	23	25	72	88
Taani	22	25	73	57
Malta	17	17	52	58
EU27	16	16	51	59
Austria	16	20	61	66
Poola	16	14	45	49
Belgia	14	20	61	78
Slovakkia	14	25	41	54
Iirimaa	13	10	56	58
Sloveenia	13	18	45	61
Hispaania	11	14	53	63
Prantsusmaa	11	15	40	61
Tšehhi Vabariik	11	30	48	49
Ungari	11	12	50	57
Küpros	10	16	52	53
Kreeka	9	8	30	39
Itaalia	9	12	39	36
Luksemburg	8	16	60	73
EESTI	8	15	50	68
Leedu	6	12	25	35
Rumeenia	6	11	-	-
Portugal	5	9	35	39
Läti	5	8	35	55
Bulgaaria	4	7	-	-

Allikas: Special Eurobarometer 298.

Kui 2002. aastal oli väga kõrge konsumerismiga eestlasi vaid 4% ja venelasi 5%, siis 2008. aastal oli väga kõrge konsumerismiga vastajaid eestlaste hulgas 25% ja vene keele kõnelejate seas juba 30%.

2008. aasta küsitlustulemuste põhjal saime koostada veel ühe olulise tarbimishoiakute koondnäitaja, nn tarbimisliku rahulolematuse indeksi. Sellesse

kogusid punkte need, kes ei olnud rahul toiduvalikuga meie kauplustes ja turgudel, oma pere võimalustega tervislikult toituda, kes ei pidanud rõivaste valikut meie kaubanduses oma pere jaoks piisavaks ning olid häiritud sellest, et väikeste poodide ja turgude asemel on üha rohkem suuri kaubanduskette. Selline rahulolematust tarbimisvõimalustega kuulub samuti elukvaliteedi kaudsete näitajate hulka. Tulemused on üsna kõnekad: 47% vastanuist oli tarbimisvõimalustega rahul, rahulolematust oli suur vaid 9%-l vastanustest (joonis 5.2.3.). Märkimisväärne on, et eestlastest tarbijad on mõnevõrra kriitilisemad (rahulolematust ei väljendanud 43%) kui mitte-eestlased (rahulolematust puudub tervelt 56%-l).

Viimastel aastatel on üha olulisemaks muutumas ka tarbijahariduse ja -pädevuse teema. Eesti tarbijad on oma õiguste eest seismisel täna veel suhteliselt passiivsed. Sellise hinnangu võib anda nii meie uuringu kui juba eelpool viidatud Eurobaromeetri uuringu alusel (Consumer Protection... 2008). See puudutab nii kauba või teenuse pakkujale probleemide korral ametliku kaebuse esitamist või ka garantiist tulenevate õiguste kasutamist. Sama Eurobaromeetri uuringu kohaselt tunneb 50% Eesti vastanustest, et olemasolevate regulatsioonidega on nad tarbijana piisavalt kaitsitud, mis on peaaegu EL-i keskmine (51%). Samuti tunneb enamik Eesti vastajast (68%), et müüjad-pakkujad üldiselt austavad nende õigusi, mis on ligikaudu kaks korda kõrgem näitaja kui näiteks Leedus (36%). Pole selge, kas Eesti suhteliselt kõrged tarbijarahulolu näitajad annavad tunnistust tarbijakaitse ja kliendi huve kaitsvate regulatsioonide piisavusest, või tulenevad need pigem Eesti tarbija passiivsusest ja vähenõudlikkusest. See on edasiste ja pigem kvalitatiiuuringute teema, ülevaate Eesti võrdlusest teiste riikidega annab tabel 5.2.2.

Tarbijahariduse temaatika on Eestis täna veel nii diskussiooni kui ka praktilise tegevuse tasandil suhteliselt lapsekingades ja on mitmete osapoolte koostöö küsimus, kas ja kuidas Eestis tarbija harimine õnnestub. Ehkki võrreldes näiteks Leeduga on põhjust rahul olla, on Eestil arenenumate riikide, näiteks Rootsi või Hollandi tarbijakaitse tasemeni veel pikk tee minna.

Keskkond ja tarbimine

Inimeste suhestumise keskkonnaga saab üldjoontes jaotada kolmeks: suhe loodusega ja loodushuvi realiseerimine, keskkonda säästev tarbimine ning kodanikualgatus keskkonna heaks (allkirjade kogumine, talgud jmt). Järgnev alapeatükk keskendub kahele viimasele neist.

Liitumine Euroopa Liiduga tõi kaasa olulise muutuse eestlaste keskkonnateadvuses, esitades vanade liikmesriikide eeskuju ja mitmete EL-i regulatsioonide kaudu väljakutse keskkonnateadliku tarbimiskäitumise väljaarendamiseks. Eestlastel, kes on end sageli defineerinud kui traditsioonilise loodussuhetega rahvast, tuli kiirelt üle võtta tegevused (jätmete eraldikogumine, ökoloogiline tarbimine), mida oli

senini kogetud üksnes juhuslike välismaareiside näitel. Eestlaste keskkonnasuhtet mõjutab üha rohkem ka globaalse keskkonnapoliitika probleemipüstitus – kui EL-ga liitumise hetkel pidas kliimamuutust oluliseks keskkonnaprobleemiks 34% Eesti küsitletuist, siis 2007. aastal arvas nii juba 43% vastanuist (Eurobaromeeter 2004 ja 2007). Suurenenud on inimeste kodanikuaktiivsus oma keskkonna kaitsel.

Uuringus “Mina. Maailm. Meedia” (2002, 2005 ja 2008) on käsitletud nii keskkonnasäästlikku tarbimist kui keskkonnakaitselist kodanikuaktiivsust, mida mõõtvad tunnused on koondatud vastavalt kaheks indeksiks²⁶. Alapeatüki keskmes on keskkonnasäästlikud tarbimispraktikad.

Keskkonnasäästlik tarbimine

Eesti elanikkonna keskkonnakäitumist võimaldavad teiste Euroopa Liidu rahvastega võrrelda Eurobaromeetri andmed. Eurobaromeeter 2007 (edaspidi EB) näitab, et sarnaselt teiste Balti riikide ja uute liikmetega hindavad Eesti vastajad EL27 keskmisega kõrvutades isiklikke võimalusi keskkonna kaitsmisel oluliselt madalamaks. EB2004 ja EB2007 andmetel panustasime isiklikult keskkonnakaitsesse märgatavalt vähem kui teiste Euroopa riikide kodanikud. Personaalselt keskkonnakäitumiselt on Eesti vastajad EL27 keskmisega võrreldes pööranud vähem tähelepanu jäätmete eraldikogumisele (46% vs EL27 59%), energia kokkuhoidule (41% vs EL27 47%) ja säästvamale transpordivalikule. Samas on Eesti vastaja ostanud keskkonna säästmise eesmärgil oluliselt rohkem kohalikult kasvatatud tooteid (47% vs EL27 21%). Just viimane, koos jäätmete eraldikogumise ja ökotoodete eelistamisega, osutus Eesti vastanute jaoks (sarnaselt ülejäänud Baltikumiga) üheks olulisemaks keskkonda säästvaks tegevuseks, milleks ollakse ka edaspidi rohkem valmis. Seevastu valmisolek vähendada energiakasutust (34% vs EL27 47%) või jäätmeid (20% vs EL27 30%) on Eestis oluliselt madalam EL27 keskmisest. Võib öelda, et eri riikide kõrvutuses oleme valmis keskkonda säästma eelkõige siis, kui ei pea selleks äsja kättevõidetud tarbijalikust elustiilist loobuma. Samas peavad aga Eesti vastajad kaasaegseid tarbimisharjumusi keskkonna seisukohast oluliselt suuremaks probleemiks kui eurooplased keskmiselt (vastavalt 18% ja 11% vastanuist).

On märkimisväärne, et viimase kolme aasta jooksul on oluliselt langenud Eesti elanikkonna hinnangud enda keskkonnateadlikule tarbimisele (2008. aastal pidas end üsna või väga teadlikuks 50%, 2005. aastal 65%)²⁷. Muutust on keeruline tõlgendada, kuid

Tabel 5.2.3. Keskkonnasäästlike tarbimispraktikate pingerida

	Tegevus	%
1	Peres sorteeritakse tagatisrahaga pakendeid	77
2	Peab kodukeemia ostmisel ja kasutamisel keskkonnasäästlikkust oluliseks	76
3	Tarbib mahepõllumajanduslikke toidukaupu või ökotooteid	66
4	Peab kodutehnika ostmisel ja kasutamisel keskkonnasäästlikkust oluliseks	65
5	Peres sorteeritakse paberit ja pappi	64
6	Jälgib toitu ostes tootemärgiseid (ökomärgid, kvaliteedimärgid jne)	63
7	Peab auto ostmisel ja kasutamisel keskkonnasäästlikkust oluliseks	60
8	Kannab <i>second-hand</i> poest ostetud kasutatud rõivaid	55
9	Peres sorteeritakse ohtlikke jäätmeid	55
10	Peres sorteeritakse biolagunevaid jäätmeid	47
11	Jälgib toitu ostes toodete GMO-sisaldust	46
12	On valmis keskkonda panustama, osaledes kampaaniates isikliku tööpanusega (nt “Teeme ära!” 2008)	42
13	On valmis keskkonda panustama tarbimist vähendades, tarbimishüvedest loobudes	40
14	Peres sorteeritakse segapakendeid	39
15	On valmis keskkonda panustama keskkonnasäästlike kaupu ostes ka siis, kui need maksavad tavapärastest rohkem	36
16	On valmis keskkonda panustama, tehes rahalisi annetusi keskkonnaprojektide heaks	12
17	On valmis keskkonda panustama kõrgemate riigimaksude maksmise läbi	5
18	Hangib toitu mahepoeist	3

Allikas: “Mina. Maailm. Meedia” 2008.

arvatavasti mõjutavad seda inimeste värsked kogemused säästliku tarbimise praktikate, eriti jäätmekäitluse juurutamisel, ja ulatuslik kriitika nn rohelisuse teema aadressil, mis on küllastunud keerulisest ja vastukäivast infost ja soovitud test. Näiteks EB2007 andmetel on Eestis neid inimesi, kes arvavad, et praegune märgistus toodetel aitab neil kindlaks teha, millised tooted on ka tegelikult keskkonnasäästlikud, kõigest natuke rohkem võrreldes nendega, kes arvavad, et praegune tootemärgistus neid ei aita. “Mina. Maailm. Meedia” 2008 andmetel arvab üle 40% inimestest, et jäätmete laialdasemat eraldikogumist takistab jäätmekogumise halb korraldus.

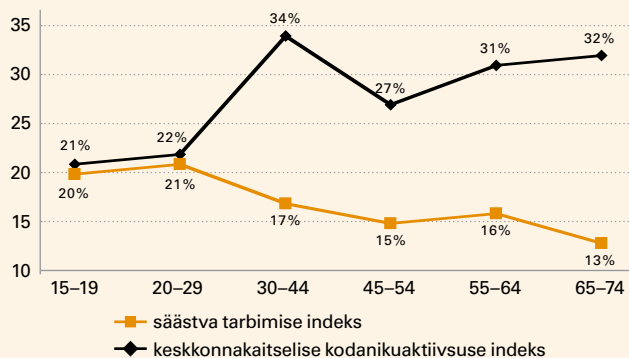
Ülevaade olulisematest keskkonnasäästlikest tegevustest ja hinnangutest enda säästliku käitumise suhtes “Mina. Maailm. Meedia” 2008 andmetel on esitatud tabelis 5.2.3. Konkreetsete tegevuste olulisust hinnates on kokku on liidetud nende osakaal, kes antud väitega nõustuvad osaliselt või täielikult, harrastavad seda tegevust mõnikord või sageli ning peavad seisukohta või nähtust pigem või väga oluliseks.

Enamikul keskkonnasäästliku tarbimise tunnustel on seos rahvuse, soo, hariduse, sissetuleku ja sotsiaalse

²⁶ Keskkonnasäästliku tarbimise indeks liidab järgmised vastused: „tarbin mahepõllumajanduslikke toidukaupu, ökotooteid“, „kannan kasutatud (*second-hand*) rõivaid“, „pean end keskkonnateadlikuks tarbijaks“, „meie peres sorteeritakse jäätmeid liikide kaupa“ (tagatisrahaga, segapakend, paber ja papp, ohtlikud ning biolagunevad jäätmed), „pean keskkonnasäästlikkust oluliseks auto/kodutehnika/kodukeemia ostul ja kasutamisel“, „jälgin aktiivselt, mida ja kuidas tarbin, sest minu tarbimisharjumustest sõltub keskkonna olukord“, „olen valmis keskkonda panustama tarbimist vähendades“ ja „olen valmis keskkonda panustama, ostes keskkonnasäästlike kaupu ka siis, kui need maksavad rohkem“. Keskkonnakaitselise kodanikuaktiivsuse indeks liidab järgmised vastused: „osalen või olen liige keskkonna- ja muinsuskaitse ühendustes“, „olen viimase aasta jooksul osa võtnud prügi koristamisest, korrastustalgutest jms“, „olen nõus keskkonda panustama, tehes rahalisi annetusi keskkonnaprojektide heaks, osa võtma kampaaniatest läbi isikliku tööpanuse (nt „Teeme ära!“ 2008) või rohkem riigimaksu maksma“.

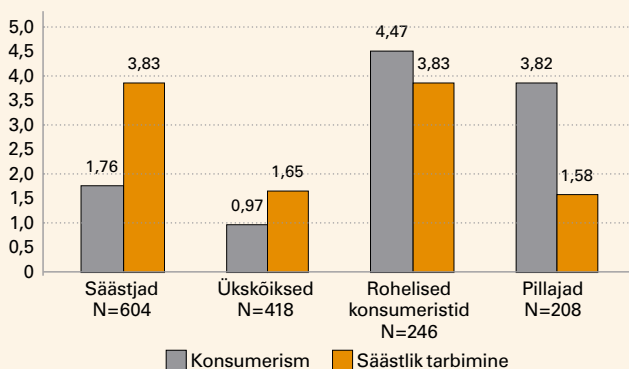
²⁷ Kasutusel oli identne küsimus mõlemas uuringus: „Kuivõrd keskkonnateadlikuks tarbijaks Te end peate?“

Joonis 5.2.4. Keskkonnasäästliku tarbimise ja keskkonnakaitselise aktiivsuse indeksid vanuserühmades ("kõrge" või "väga kõrge" indeksi väärtuse % vanuserühmast)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia” 2008.

Joonis 5.2.5. Tarbijatüübid säästva tarbimise (maks. 19) ja konsumerismi (maks. 11) indeksite keskmiste põhjal, 2005

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia” 2005.

kihiga. Naiste hinnangud on traditsiooniliselt (nii rahvusvahelistes kui eestikesksetes uuringutes) kõikide keskkonnasäästualaste tegevuste osas meeste hinnangutest positiivsemad. Sissetuleku ja keskkonnasäästupraktikate vahel on mitmete tunnuste puhul positiivne seos, v.a jäätmete eraldikogumise harjumused, mille puhul suurem sissetulek kõrgemat aktiivsust eraldikogumisel ei ennusta. Kõrgema sissetulekuga inimesed usuvad rohkem, et keskkonnainfo on piisav tarbimisotsuste tegemiseks ja et nad suudavad isikliku tarbimiskäitumisega keskkonda mõjutada. Kõrgema sissetulekuga inimesed on valmis ka rohkem rahaliselt panustama, kas annetuste, maksude või kõrgema ostuhinna läbi.

Kuigi rahvuste lõikes olid eestlaste hinnangud enda keskkonnasäästlikule tarbimisele madalamad kui venekeelset elanikkonnal, olid keskkonnasäästlikud tegevused eestlaste seas levinumad. Jäätmete eraldikogumise osas näitavad vene kogukonna vastused koguni mitmekümne protsendipunkti võrra harvemaid praktikaid. Venekeelse elanikkonna arvamustes on märgata ka rohkem teadmatust või arvamuse puudumist väljendavaid vastuseid (näiteks tunnistas 38% venekeelsetest

vastajatest, et nad ei oska öelda, kas nad tarbivad mahepõllumajanduslikke tooteid, eestlaste seas aga oli sellest teadmatuid kaks korda vähem, 19%).

Põlvkondade vahel on märgata üpris olulisi erinevusi keskkonnasäästlikes orientatsioonides. Eristasime nendes orientatsioonides kahte poolt, ühelt poolt keskkonnasäästlikku tarbimist ja teisalt keskkonnakaitselist aktiivsust (joonis 5.2.4.). Ilmnes, et kui keskkonnakaitseline kodanikuaktiivsus on mõnevõrra suurem nooremates vanuserühmades, siis keskkonnasäästliku tarbimise puhul on olukord vastupidine: selle indeksi väärtused on nooremates vanusegruppides madalamad kui vanemates. Säästlik tarbimine on kõige olulisem aga vahepealses, 30–44-aastaste vanusegrupis.

Tarbijate tüpoloogia

Säästev tarbimine ja konsumerism ei ole siiski teineteist välistavad nähtused. Analüüsides vastavaid indekseid, nägime et nenede kahe tarbimiskäitumise iseloomustaja vahel on keerukad suhted, kindlasti ei ole need täiesti vastandisuunalised. Rühmitades (klasteranalüüsi meetodit kasutades) nende kahe tarbimiskäitumise aspekti alusel „Mina. Maailm. Meedia” 2005. aasta küsitluses osalenuid, koostasime neli tarbijatüüpi (vt Kalmus jt 2009, ilmusas). Kõige arvukam on *säästjate* rühm (41% vastajaist), kelle säästliku tarbimise tase on kõrge ja konsumerism madal (vt indeksite keskmised jooniselt 5.2.5.). Sellesse tüüpi kuuluvad sagedamini keskealised ja vanemad inimesed ning rohkem on mehi kui naisi; neil on tüüpiliselt kesk- või põhiharidus ning suhteliselt madalam või keskmine sissetulek. Selle tüübi esindajad paigutavad end sotsiaalses hierarhias võrdsele nii kesk-, kõrgkeskkui ka kõrgkihti. Enam on selles tüübis väikelinnade elanikke. Seda tüüpi võib pidada nn protestantliku eetika ehedaimaks väljenduseks: olulised on säästlikkus, vähenõudlikkus ja tarbimiskultuuri individuaalse eneseväljendusliku poole vähene väärtustamine.

Suuruselt teine osa, 28% vastanutest, kuulub *ükskõiksete* tüüpi, mida ei iseloomusta ei säästev tarbimine ega ka konsumeristlik orientatsioon. Keskmine vanus selles grupis on kõige kõrgem, haridustase ning sissetulekud kõige madalamad. Tüübi esindajad on sagedamini mehed ning elavad maal. Need inimesed on kaasaegse tarbimisühiskonna suhtes ükskõiksed – nii neis aspektides, mis puudutavad elustiili loomist tarbimise kaudu, kui ka keskkonnasäästlikkuse mõttes – seda nähtavasti nii suhtelise vaesuse ja võimaluste vähesuse, kui ka naturaalmajandusliku elulaadi ja teadvuses juurdunud suhtumiste ja hoiakute tõttu.

Roheliste konsumeristide tüüpi kuulub 17% vastanutest. Neile on omane nii kõrge konsumerism kui ka säästlik tarbimine. Valdavalt paigutavad *rohelist konsumeristid* end sotsiaalsel redelil pigem kõrgematele astmetele. Tegemist on nooremate, suurema sissetuleku ning kõrgema haridusega inimestega nii pealinnas kui väikelinnades. Sellesse aktiivsesse ja teadlikku tarbijate rühma kuulub enam naisi kui mehi. Nad väärtustavad tarbimiskultuuri võimalusi,

kuid samas on suhteliselt kriitilised tarbimisühiskonna pahupoole suhtes ning üritavad keskkonnasäästlike tegevuste kaudu anda n-ö oma positiivset panust.

Pillajate tüüp on kõige väikese arvulise (14% vastajatest), kuid kõnekas on tõsiasi, et sinna kuuluvad enamasti noorimate vanuserühmade esindajad (15–29-aastased). Nad hindavad kõrgelt brände ja nende väärtushinannngud on suhteliselt materialistlikud. Sissetulekud on selles rühmas suhteliselt kõrged, enam on põhiharidusega inimesi ning suurte linnade elanikke (rühmas on suhteliselt palju gümnaasiumi-

õpilasi). Sooline jaotus selle rühma puhul on tasakaalus, kuid erinevalt teistest tüüpidest on siin mõnevõrra enam Eestis elavaid venelasi.

Kokkuvõtlikult võime öelda, et ehkki konsumerism ja säästlikkus on omavahel põimunud, on esimene suundumus pigem omane noorematele ja teine pigem vanemale põlvkonnale. On edasiste uurimuste teema, kas tänaste noorte vähenenud säästlikkus ja kõrge tarbijalikkus on ajutine nähtus, millest pere loomisel ja elukogemust omandades n-ö välja kasvatakse, või on see uue põlvkonna jaoks terveks eluks suhteliselt stabiilseks jääv hoiakute ja tegevuste põimik.

Viidatud allikad

1. Attitudes of European Citizens Towards the Environment (2007/2008). European Commission, Eurobarometer. (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm)
2. Attitudes of European Citizens Towards the Environment (2004/2005). European Commission, Eurobarometer. (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm)
3. Bauman, Z. (1992). *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge
4. Consumer Protection in the Internal Market (2008). Special Eurobarometer 298. European Commission. (ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_298_en.pdf)
5. Europe in Figures (2008). Eurostat Yearbook. (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=2693,70381876,2693_70592044&_dad=portal&_schema=PORTAL)
6. Eurostat (2008). Motorisation rate. Dataset. (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1073,46870091&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_product_code=TSDDPC340)
7. Kalmus, V., Keller, M., Kiisel, M. (2009 ilmusas). Emerging Consumer Types in a Transition Culture: Consumption Patterns of Generational and Ethnic Groups in Estonia. *Journal of Baltic Studies*, 40(1)
8. Svennebye, L. (2008). "GDP per Capita, Consumption per Capita and Comparative Price Levels in Europe", in *Statistics in Focus. Economy and Finance*. Eurostat 3/2008. (epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1073,4687259&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_product_code=KS-SF-08-003)

5.3. Elukvaliteedist infoühiskonnas

Selle asemel, et otsida vastust küsimusele, kas Eesti on jõudnud infoühiskonda ja milline on selle makromajanduslik mõju, on alljärgneva alapeatüki fookuses pigem küsimus, mil määral on infotehnoloogia osa inimeste igapäevaelust, mõjutades nende elukvaliteeti nii tarbijate kui kodanikena. Vaatluse all on internetikasutuse levik ja mitmekülsus, kujunevad internetikasutajate tüübid ning infoühiskonna demokraatlik potentsiaal kodaniku-osaluse suurendamiseks.

Eesti kujunemine infoühiskonnaks

Infoühiskonna kujunemisest räägitakse sageli, lähtudes ennekõike info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate (IKT) loodetavast potentsiaalist majandusarengu seisukohast. Nii näiteks koostab Maailma Majandusfoorum globaalset infotehnoloogia raportit („Global Information Technology Report”), mis reastab riike võrgustikulise valmisoleku indeksi järgi (*Network Readiness Index*). Selle indeksi alusel on Eesti positsioon 5,12 punktiga 127-st hinnatud riigist 20., jäädes 0,02 indeksipunkti maha Jaapanist ja edestades 0,01 punktiga Prantsusmaad. Edetabelit juhivad Taani (5,78 indeksipunktiga), Rootsi (5,72) ja Šveits (5,53) (tabel 5.3.1.).

Tabelist on näha, et võrgustikuvalmiduselt on Eesti positsioon võrreldes teiste post-sotsialistlike riikidega

Tabel 5.3.1. Riikide võrdlus võrgustikulise valmisoleku indeksi alusel 2007.–2008. aastal ja positsioonide muutumine võrreldes 2006.–2007. aastaga

Koht 2007–2008	Riik	Tulemus 2007–2008	Koht 2006–2007	Tulemus 2006–2007	Muutus
1	Taani	5,78	1	5,71	➤
2	Rootsi	5,72	2	5,66	➤
3	Šveits	5,53	5	5,58	▲
4	Ameerika Ühendriigid	5,49	7	5,54	▲
5	Singapur	5,49	3	5,60	▼
6	Soome	5,47	4	5,59	▼
7	Holland	5,44	6	5,54	▼
8	Island	5,44	8	5,50	➤
9	Korea	5,43	19	5,14	▲
10	Norra	5,38	10	5,42	➤
19	Jaapan	5,14	14	5,27	▼
20	EESTI	5,12	20	5,02	➤
21	Prantsusmaa	5,11	23	4,99	▲
30	Sloveenia	4,47	30	4,41	➤
33	Leedu	4,41	39	4,18	▲
36	Tšehhi Vabariik	4,33	34	4,28	▼
37	Ungari	4,28	33	4,33	▼
43	Slovakkia	4,17	41	4,15	▼
44	Läti	4,14	42	4,13	▼
61	Rumeenia	3,86	55	3,80	▼
62	Poola	3,81	58	3,69	▼
68	Bulgaaria	3,71	72	3,53	▲
70	Ukraina	3,69	75	3,46	▲
71	Kasahstan	3,68	73	3,52	▲
72	Venemaa	3,68	70	3,54	▼

Allikas: World Economic Forum 2008b.

Tabel 5.3.2. Võrgustikulise valmisoleku indeksi komponendid ja Eesti suhteline positsioon

Võrgustikulise valmisoleku komponendid	Eesti koht riikide pingereas	Alaindeks	Eesti koht riikide pingereas
Keskkonna komponent	24.	Turukeskkond	23.
		Poliitiline ja regulatiivne keskkond	24.
		Infrastruktuur	24.
Valmisoleku komponent	23.	Individuaalne valmisolek	26.
		Ärisektori valmisolek	31.
		Valitsussektori valmisolek	8.
Kasutuse komponent	8.	Individuaalne kasutus	11.
		Ärisektori kasutus	23.
		Valitsussektori kasutus	2.

Allikas: World Economic Forum 2008b.

Tabel 5.3.3. Digitaalsete võimaluste indeksi komponendid ja Eesti tulemused 2006. ja 2007. aasta võrdluses

2006	2006	2007	2007
Võimalused 0,98	Digitaalsete võimaluste indeks 0,63 (20. koht maailmas ja 11. koht Euroopas)	Võimalused 0,99	Digitaalsete võimaluste indeks 0,65 (20. koht maailmas ja 14. koht Euroopas)
Infrastruktuur 0,47		Infrastruktuur 0,50	
Kasutus 0,44		Kasutus 0,45	

Allikad: ITU 2007a, Pruulmann-Vengerfeldt, Vihalemm ja Viia 2007.

Tabel 5.3.4. IKT võimaluste indeksi komponendid ja Eesti tulemused

	Alamindeksid	Indeksi väärtus Eestis	Indeksi komponendid
Infotihedus (infodensity)	Võrgustiku indeks	339,6	Tavatelefoniühendusi 100 elaniku kohta; interneti välisühenduse kiirus elaniku kohta; mobiiltelefonide kasutajaid 100 elaniku kohta.
	Oskuste indeks	137,2	Kirjaoskus täiskasvanud elanikkonna seas; kooliskäijaid erinevates kooliastmetes.
Infokasutus (infouse)	Kasutuselevõtu indeks	346,2	Arvuteid 100 elaniku kohta; internetikasutajad 100 elaniku kohta; majapidamiste osakaal, kus on televiisor.
	Intensiivsuse indeks	328,5	Lairibaühenduse kasutajaid 100 elaniku kohta; rahvusvahelised väljapoole suunduvad telefoniühendused (minutites).

Allikas: ITU 2007b.

parim. Järgnevad Sloveenia 30., Leedu 33. ja Tšehhi 36. kohal. Lähinaabritest on Soome 6., Läti 44. ja Venemaa 72. kohal.

Võrgustikulise valmisoleku indeks ise koosneb kolmest suuremast komponendist (keskkonna olemasolu, valmisolek ja kasutus) ning need omakorda alaindeksitest (tabel 5.3.2.). Nende alusel on Eesti mainet infoühiskonnana eelkõige kujundanud valitsussektori IKT kasutus ja valmisolek. Suhteliselt madal on aga Eestis ärisektori valmisolek IKT efektiivseks kasutamiseks.

Teine oluline rahvusvaheline organisatsioon, mis pingereastab riikide info- ja kommunikatsioonitehnoloogilist arengut, on ITU (International Telecom-

munication Union). Selle organisatsiooni koostatavas maailma infoühiskonna aruandes mõõdetakse infoühiskonna arengutaset digitaalsete võimaluste indeksi (*Digital Opportunity Index*) kaudu. 2005./2006. aasta andmete põhjal 2007. aastal avaldatud raport on uusim kättesaadav andmestik. Ka siin on koondindeksi olulised komponendid jaotatud kolmeks: *võimalused* – ligipääs ja taskukohasus; *infrastruktuur* – võrgud ja vahendid; *kasutus* – IKT rakendamine. Digitaalsete võimaluse indeksi kohaselt tähendaks ideaalne võimaluste kogum seda, et kogu elanikkonnal on lihtne ligipääs info- ja kommunikatsioonitehnoloogiatele taskukohase hinnaga, et kõik kodud on varustatud IKT vahenditega, et kõigil kodanikel on mobiilsed IKT vahendid ning et kõik kasutavad lairiba-interneti. Indeksit esitatakse 0–1-punktsel skaalal ning Eesti on 0,65 punktiga 24. kohal. Kuigi Eesti positsioon pole paranenud, on pisut tõusnud üksikute komponentindeksite väärtus (tabel 5.3.3.).

Lisaks digitaalsete võimaluste indeksile koostab ITU ka *info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate võimaluste indeksit*, mis on võrreldes eelmisega mitmekülgsem ja analüüsib ühtekokku 183 riiki. Need liigitatakse nelja suuremasse gruppi: kõrge, üle keskmise, keskmise ja madala tulemusega riigid. Ainsa post-sotsialistliku riigina kuulub Eesti kõrge IKT valmisolekuga riikide hulka, olles 269,81 indeksipunktiga 24. positsioonil 29-st kõrge indeksiskoori saanust. Eesti on selles grupis (Barbadosse järel) kõige enam 2001.–2005. aasta jooksul arenenud, saades juurde 78,08 indeksipunkti. IKT võimaluste indeksi edetabelis on esikohal Rootsi (377,69 punktiga), teisel kohal Luksemburg (371,1), kolmandal Hongkong (365,54). Eesti jääb esiriikidest maha ennekõike võrgustiku ja intensiivsuse alamindeksite poolest (tabel 5.3.4.). Siin on Eesti indeksi väärtus kohati kuni kaks korda madalam kui mitmetel teistel kõrge kasutuse määraga riikidel.

Rahvusvaheliste indeksite analüüs näitab, et kuigi e-tehnoloogiate arendamise seisukohalt oleme olnud võrdlemisi edukad, seda ennekõike valitsussektori töö tulemusena, siis loodetud konkurentsieelist pole nende tehnoloogiate rakendamine siiski toonud. Põhilised probleemid on seotud turgude väiksuse, ärisektori vähese innovaatilisuse ja probleemidega haridus- ja teadusvaldkonna koostöös ärisektoriga. Samas ei ole see kuigi uudne tulemus ning teadmispõhisest majandusest ning tehnoloogia ja insenerihariduse edendamise vajalikkusest on selles kontekstis palju juttu olnud. Osaliselt on need arengud seotud Eesti ärieliidi ootuste ja potentsiaaliga info- ja kommunikatsioonitehnoloogiad oma töö efektiivsuse suurendamiseks ära kasutada, sest digitaalsete võimaluste indeks näitab, et just ärisektori valmisoleku ja võimaluste poolest oleme suhteliselt kehvemas positsioonis.

Eesti internetikasutajad ja e-teenuste levik

Digitaalsete võimaluste ja tehnoloogia arengu puhul vaadeldakse põhilise tegurina internetikasutuse osa-

kaalu ja ligipääsu erinevatele tehnoloogiatele. Sellise lähenemise probleemiks on sisuline piiratus, mis aitab vähe mõista seda, mil määral erinevad rahvarühmad internetikasutusest oma elukvaliteedi parandamisel kasu saavad. Joonis 5.3.1. juhatab sisse osa, mis tutvustab lähemalt Eesti internetikasutajate tüpoloogiat, andes ülevaate internetikasutajate osakaalu kasvust 15–74-aastaste Eesti elanike seas.

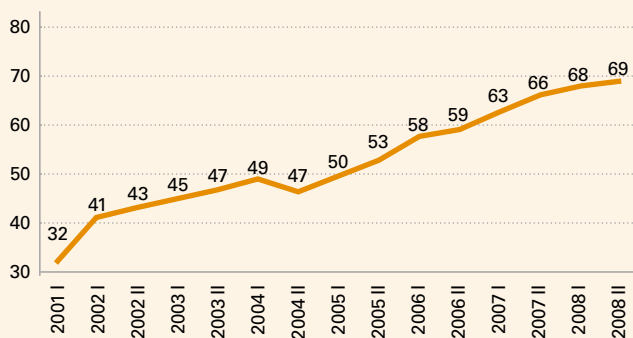
Internetikasutajad erinevates rahvarühmades

2008. aasta „Mina. Maailm. Meedia“ uuringu andmetel on internetikasutajate seas Eestis esmakordselt võimalik näha, et naised ületavad interneti kasutusaktiivsusest mehi statistiliselt olulisel määral. Nii on naiste seas 55% ja meeste seas 46% neid, kes on internetti kasutanud viimati vähemalt poole aasta jooksul. Endiselt on oluline kihistumine vanuseti, kus noorimates gruppides, st 15–19- ja 20–29-aastaste seas on 96% internetikasutajaid. Vanimas, 60–74-aastaste rühmas on internetikasutajaid vaid 30%. Ka hariduse lõikes on võimalik näha seost: mida kõrgem haridus, seda suurem on selles rühmas internetikasutajate hulk, ulatudes põhiharidusega inimeste hulgas 63%-ni ja kõrgharidusega inimeste seas 86%-ni. Samas pole internetikasutuse seos sissetulekuga nii ühene. Nimelt on väikseimas sissetulekurühmas (st kuni 2500 krooni kuus pereleikme kohta) 72% internetikasutajaid, 2501–4000-kroonise kuusissetulekuga rühmas 64% ja järgmises rühmas (4001–6000 krooni pereleikme kohta) 62%. Kõrgema sissetulekuga rühmades on kasutajate osakaal jällegi kõrgem. See tulemus on osaliselt seletatav sellega, et väikseimasse sissetulekurühma jääb palju lastega peresid, kelle seas on interneti kasutamine olulisem kui üksikute inimeste ja pensionäride seas, keda on rohkem järgmistes sissetulekurühmades.

Eesti internetikasutajate hulgas kõige levinumad internetis tehtavad toimingud on järgmised (joonis 5.3.2.): netipanga kasutamine, suhtlemine sõprade ja tuttavatega ning praktilise info otsimine. Kõige vähem iseloomustavad Eesti elanike internetikasutust kodanikualgatustes osalemine, kultuuritarbimine ning osalemine foorumites, blogides, küsitlustes ja kommentaaride kirjutamine. Tegelik digitaalne kihistumine ei toimu seega mitte internetikasutajate ja mittekasutajate vahel, vaid tuleneb paljuski ka erinevatest kasutusvõimalustest ja nende rakendamisest.

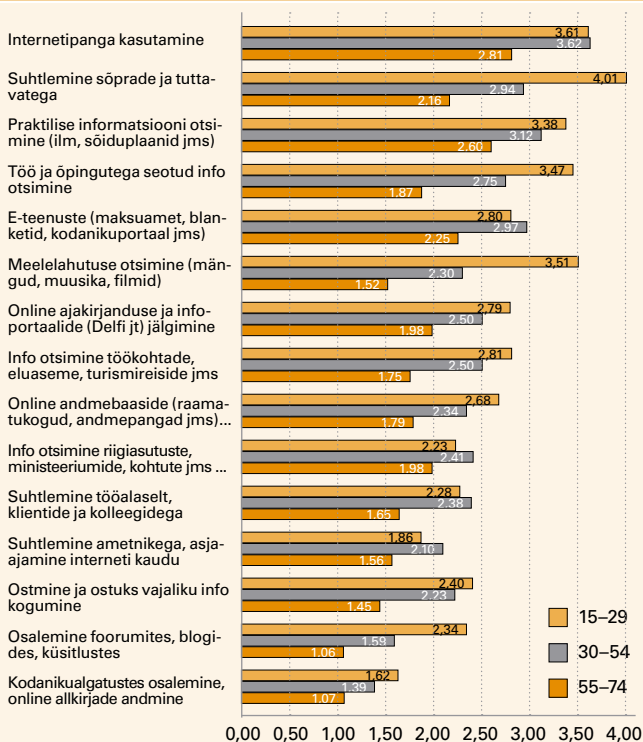
Eriti selgelt näeme tegevuste erinevusi, võrreldes erinevas vanuses internetikasutajaid (joonis 5.3.2.). Kui nooremate inimeste internetikasutus iseloomustab kõige enam suhtlemine sõprade ja tuttavatega, meelelahutuse otsimine ning töö ja õpingutega seotud info otsimine, siis keskealiste veebikasutuse keskmes on noortega võrreldes enam internetipanga ja e-teenuste kasutamine, riigiasutuste info otsimine ning tööalane suhtlus. Osa erinevustest tuleneb kindlasti nooremate vastajate teistsugusest elukaarest – neil pole vaja nii palju tööalaselt suhelda, kuna nad tegelevad alles õppimisega, ning pole ka tulusid, mida dek-

Joonis 5.3.1. Internetikasutajate osakaal 15–74-aastaste elanike seas (%)

Allikad: Emor 2008 ja Riso 2008.

Joonis 5.3.2. Mil määral antud tegevus iseloomustab teie internetikasutust? Keskmised vanuserühmades (skaalal 5 – „väga palju“ kuni 1 – „üldse mitte“)

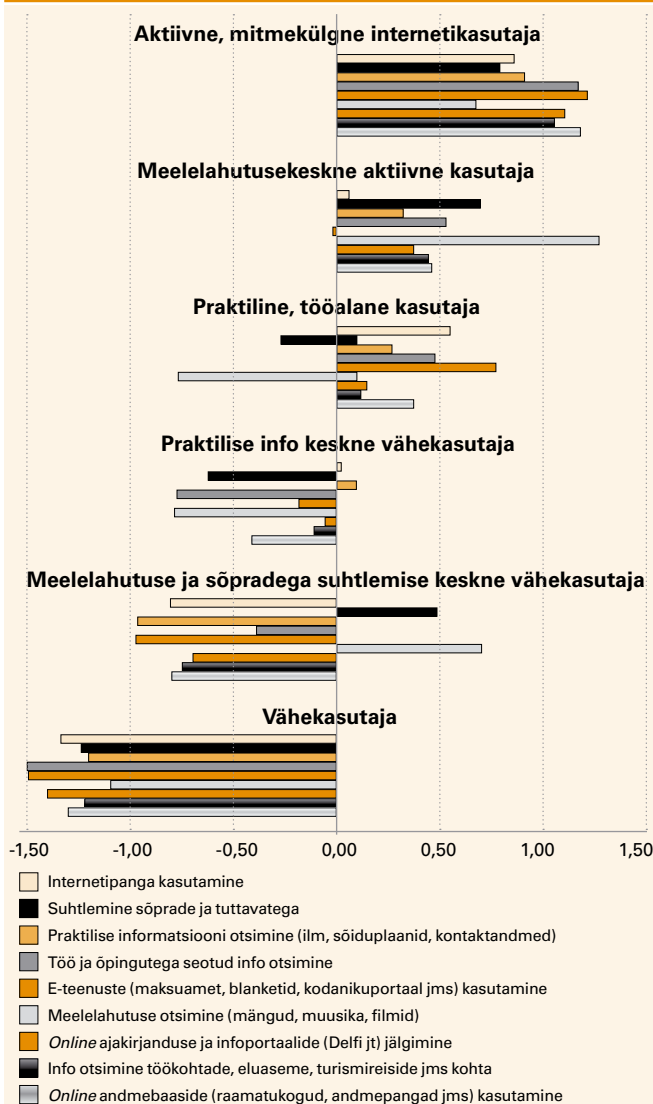

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia“ 2008.

lareerida, kuid sellest hoolimata võib väita, et internetikasutus isiklikuks heaoluks erineb vanuserühmiti mitmes aspektis.

Üksikisikute internetikasutus kasvab Eestis jätkuvalt ning selle mitmekülsust on üha olulisem mõista. Internetikasutajate uurimine näitab, et kuigi viimase kuue aasta jooksul on interneti pakutavate võimaluse hulk märkimisväärselt laienenud, on kasutajate põhilised huvid – informatsioon ja meelelahutus – jäänud samaks. Oluline on aga, et suurema osa vastajate jaoks on tegemist kas ühe või teise kasutusviisi domineerimisega ning kujunemas on selgelt erinevad kasutuspraktikad.

Joonis 5.3.3. Internetikasutaja tüüpide võrdlus kümne populaarseima internetitegevuse lõikes (erinevused keskmisest)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia“ 2008.

Internetikasutajate tüübid

Digitaalsete võimaluste rakendamise analüüsimiseks ja kihistumise paremaks mõistmiseks on vaja lähemalt süveneda sellesse, mida inimesed internetis teevad. Küsitluse „Mina. Maailm. Meedia“ andmetest oleme otsinud internetikasutajate tüüpe juba 2002. aastast. Klasteranalüüsi abil on leitud kuus põhilist internetikasutaja tüüpi, mis on oma iseloomult võrdlemisi sarnasena püsinud läbi erinevate küsitluste. Tüüpe võib jagada üldisemalt kaheks – ühelt poolt kolm aktiivsemat internetikasutaja tüüpi (mitmekülgne kasutus, praktiline-pragmaatiline infokeskne kasutus, meelelahutusele ja suhtlemisele orienteeritud kasutus) ning teiselt poolt kolm passiivsemat internetikasutaja tüüpi, kelle seas on samuti informatsioonile ning meelelahutusele orienteeritud kasutajad ning vähekasutajad, kes puutuvad internetiga kokku nii harva, et pole võimalik eristada selgelt väljakujunenud praktikaid. Joonis 5.3.3. annab ülevaate tüüpide internetitegevustest, võrreldes, mil määral harrastatakse kümnet populaarseimat tegevust keskmisest vähem või rohkem.

Aktiivsed, mitmekülgsed internetikasutajad (14% internetikasutajatest) on kõikide internetikasutuse liikide osas aktiivsemad kui teised rühmad. Nende jaoks on internet keskkond, kus nad rahuldavad oma vajadust info, meelelahutuse, kuulumise ja osalemise järele (joonis 5.3.3.). Selles tüübis on rohkem naisi, 20–39-aastaseid ning kõrgharidusega inimesi.

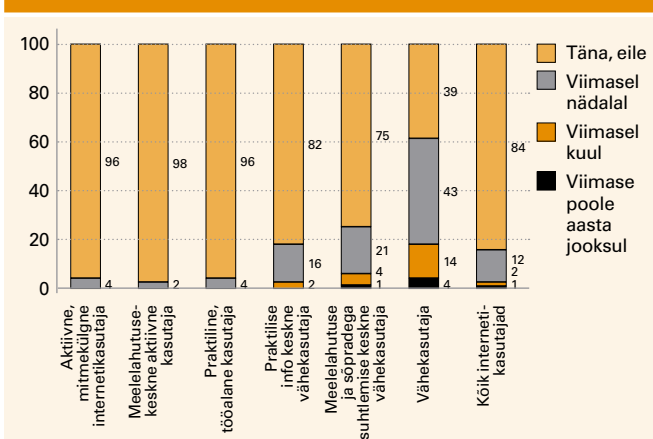
Meelelahutuse-keskne aktiivne kasutaja (20%) keskendub ennekõike meelelahutuse otsimisele, tele- ja raadiosaadete vaatamisele/kuulamisele internetis, aga ka kultuuri tarbimisele. Samas on tegemist siiski üldiselt aktiivse kasutajaga, kes vajadusel otsib ka informatsiooni ning kasutab interneti praktiliste teenuste tarbimiseks. Selles rühmas leidub muuhulgas neid, kes peavad osalemist blogides ja foorumites oluliseks. Selliseid internetikasutajaid on kõige rohkem 15–29-aastaste seas ning pisut rohkem on neid vene keele kõnelejad hulgas.

Praktiline, tööalane kasutaja (22%) keskendub eelkõige info ja praktilise orientatsiooniga tegevustele, samuti on nad keskmisest oluliselt aktiivsemad e-teenuste kasutajad. Nende internetisuhtlus on ennekõike tööalane ja keskmisest tunduvalt vähem isiklik. Samuti otsivad nad keskmisest internetikasutajast märkimisväärselt vähem meelelahutust. Selles rühmas on oluliselt rohkem naisi, 30–49-aastaseid, rohkem kõrgharidusega ja eesti keelt kõnelevaid vastajaid, samuti on nad pigem keskmise või kõrgema sissetulekuga.

Passiivsematest internetikasutajatest suurim rühm on *praktilise info keskne vähekasutaja* (20%). Nende internetikasutust iseloomustab keskmisest mõnevõrra suurem praktilise info ja natuke suurem internetipanga kasutamine. Samas on nende internetitegevuste mitmekülgsus võrreldes järgmise tüübiga mõnevõrra suurem. Seda tüüpi esineb rohkem vanemate inimeste, naiste ning keskharidusega inimeste seas.

Meelelahutuse ja sõpradega suhtlemise keskne vähekasutaja (15%) internetikasutust iseloomustavad

Joonis 5.3.4. Millal Te viimati interneti kasutasite? (% kasutajatüübist)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia“ 2008.

meelelahutuse otsimine ning sõprade ja tuttavatega suhtlemine, kuid passiivne internetikasutus muude tegevuste osas. Selliseid inimesi on rohkem meeste seas, nooremates vanuserühmades ja sellest tulenevalt ka põhiharidusega inimeste hulgas ning kõige madalamas sissetulekurühmas.

Vähekasutajaid (10%) ei iseloomusta ükski konkreetne internetikasutuse praktika ning nende internetikasutus on üldiselt väljakujunemise järgus. Nende seas on rohkem eakaid ning keskharidusega inimesi, samuti rohkem vene keele kõnelejaid.

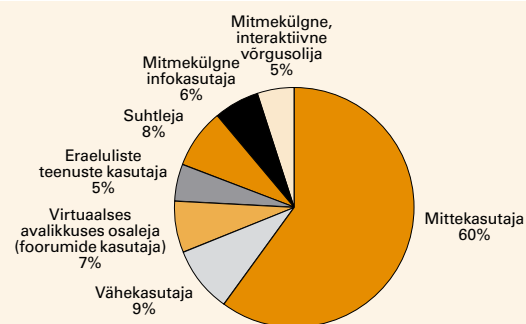
Vaadeldavad tüübid erinevad ka internetikasutuse sageduselt. Üldiselt on internetikasutajate seas 96% neid, kes on viimase nädala jooksul internetti kasutanud. Kolme aktiivsema tüübi seas pole neid, kelle viimane kasutus jäaks pikema aja kui viimase nädala taha (joonis 5.3.4.).

Joonised 5.3.5.–5.3.7. võrdlevad internetikasutajate tüüpe viimase kuue aasta jooksul läbi viidud küsitluste andmete põhjal. Internetikasutajate tüübid, kelle puhul tegevuste iseloom on sama või väga sarnane, kuid nimetused erinevad, on joonistel kujutatud sama värviga. Protsent näitab nende osakaalu kogu elanikkonnast. Kõige selgemalt on näha, et mittekasutajate osakaal on kuue aasta jooksul märkimisväärselt vähenenud. Selles on ilmselt palju teeneid riiklikul poliitikal, mis on internetikasutust nii hariduse, teavituskampaaniate kui ka ligipääsuvõimaluste kaudu jätkuvalt suurendanud. Samas on oluline ka interneti võrgustikuline iseloom, mis lisab iga kasutajaga ka lisaväärtust erinevatele internetiteenustele ja võimalustele. Koos internetikasutajate osakaaluga on tõusnud ka enamuse aktiivsete kasutajatüüpide osakaal. Vähekasutajaid on internetikasutajate seas üha vähem, kuid kogu elanikkonna hulgas on nende hulk vaadeldud aastatel jäänud enam-vähem samale tasemele.

Avalike e-teenuste kasutamine ja ühiskonna elus interneti kaudu osalemine kui elukvaliteedi mõjutajad infoühiskonnas

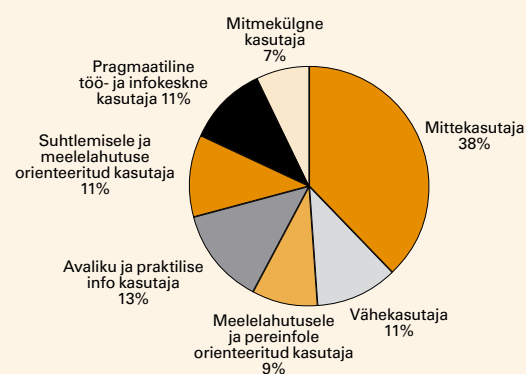
Info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate demokraatlikku potentsiaali on võimalik hinnata mitmeti. Ühest küljest võime uurida, mil määral pakutakse riiklikul või kohaliku omavalitsuse tasandil erinevaid teenuseid, mis võimaldavad kodanikuosalust. Selles osas on Eesti rahvusvaheliste indeksite arvestuses võrdlemisi heas seisus. Samas uurides nende rakenduste kasutatavust, märkame, et valitsussektori algatused ei ole rahva seas alati leidnud populaarsust ja rakendust. Oluliselt suurem osa inimeste igapäevategevustest internetis on seotud teenuste tarbimise ja meelelahutusega, mis ei pruugi tingimata viia e-osaluseni ja kodaniku-demokraatia kasvule. Teisalt ei saa riigi pakutavate teenuste kasutamugavuse rolli kodanike internetikasutuspraktikate kujunemisel ning elukvaliteedi kujundamisel ka alahinnata. Et enamuse e-teenustest tähendavad kodaniku jaoks peamiselt ajaressursi kokkuhoidu ja toimingute lihtsustumist, on seegi üks elukvaliteedi tõusu näitaja.

Joonis 5.3.5. Internetikasutajate ja mittekasutajate osakaal kogu elanikkonnas 2002 (%)

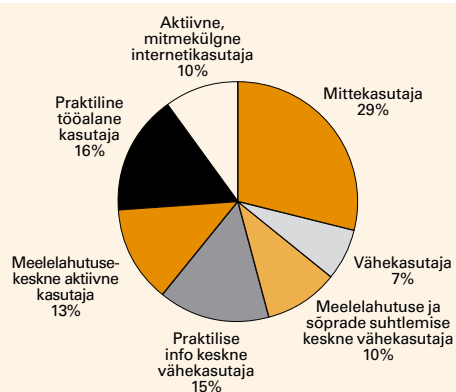
Allikas: „Mina. Maailm. Meedia“ 2002.

Joonis 5.3.6. Internetikasutajate ja mittekasutajate osakaal kogu elanikkonnas 2005 (%)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia“ 2005

Joonis 5.3.7. Internetikasutajate ja mittekasutajate osakaal kogu elanikkonnas 2008 (%)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia“ 2008.

Otsesemalt mõjutab infotehnoloogia elukvaliteeti Eestis näiteks juhtudel, kus inimesel on raske leida elukohas sobivat tööd, st kus üheks võimaluseks on kaugtöö läbi interneti. Mainitud juhul võib IKT otseselt aidata lahendada konkreetseid sotsiaalseid probleeme. Selles osas on erinevatel asutustel ja omavalitsustel kindlasti veel palju kasutamata võimalusi.

Tabel 5.3.5. Poliitilise aktiivsuse ja erinevate interneti-põhiste tegevuste vahelised seosed (% vastanutest, kelle jaoks antud tegevus on väga oluline või oluline internetikasutust iseloomustav tegevus)

Üldine poliitika huvi ja aktiivsus	Info otsimine KOV kodulehtedelt	Praktilise info otsimine (ilm, sõiduplaanid jne)	Suhtlemine amet-nikega, asjaajamine internetis	Internetipanga kasutamine	E-teenuste (maksu-amet, blanketid jne) kasutamine	Osalemine foorumites, blogides, kommentaaride kirjutamine	Kodanikualgatustes osalemine, <i>online</i> -allkirjade andmine
Puudub	6	44	7	50	22	15	3
Vähene	7	48	15	57	22	16	1
Märkimisväärne	14	49	15	68	39	11	4
Suur	22	47	23	71	46	7	2
Väga suur	27	48	29	73	46	7	1

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia“ 2008.

Kriitiliselt tuleb siiski esile tuua, et arvestatav ja püsiv elukvaliteedi tõus läbi IKT saab toimuda ainult informeeritud, valgustatud ja valitsemisprotsessidest hästi aru saava kodaniku aktiivse osaluse kaudu, mille saavutamiseks erinevatel institutsioonidel tuleks oma igapäevase info esitust e-kanalites tõsiselt parandada. Teiseks oluliseks sammuks kodanike e-osaluse suurendamisel on olemasolevate osalusruumide täiustamine ning uute loomine, mis läbi nii kodanikud kui ka ametnikud saaksid reaalse arutleva demokraatia kogemuse.

Interneti-demokraatia areng Eestis

Nii nagu traditsioonilises demokraatias, iseloomustab ka Eesti interneti-demokraatiat kiire institutsionaalne areng – Eesti jõudis kiiresti infotehnoloogia rakendamise võidujooksus esimeste hulka ja pälvis rahvusvahelist kiitust erinevates infoühiskonna arengu tempot kajastavates edetabelites (vt ka joonis 5.3.1.). Samas, algatused interneti-demokraatia valdkonnas ei ole olnud eriti tulemuslikud. Osalusportaal TOM (Täna Otsustan Mina), mis oma algusfaasis leidis rahvusvahelise tähelepanu kõrval ka üsna aktiivset osavõttu, on nüüdseks endisel kujul eksisteerimast lakanud. Osalt võib selle põhjuseks pidada kindlasti seda, et rohkem kui tõelist *osalusdemokraatiat* esindas TOM sisult siiski interneti-*esindusdemokraatiat*, kus lõplik otsustamine ei jäänud mitte kodanikele, vaid ideede pädevuse üle langetasid otsuse vastavad ministriumid ja ametnikud. Interneti-demokraatia peamiste võimaluste ja hüvede – läbipaistvuse ja kaasatuse – juurutamise asemel oli Eestis valdavaim ametniku-keskne lähenemine, mille peamine sisu on koguda võimalikult palju infot igähe kohta, et pakuda vastu sobivaid teenuseid. Kodanikel puudus aga enamasti võimalus kaasa kõnelda teenuseid puudutavas diskussioonis, rääkimata sügavamast poliitilisest arutlust. Kuna sel juhul kodanikke käsitletakse teenuste klientidena, mitte aktiivsete kaasaraäkkijadena otsustamise protsessis, on Eestis juurutatav e-demo-

kraatia pigem nn *interneti kliendidemokraatia*, kui tegelik osalusdemokraatia (vt näiteks Bellamy ja Taylor 1998; Ridell 2002).

Eestis on küll muljetavaldav infoühiskonda reguleeriv seadusandlus ja seadusliku regulatsiooni kogemus, samas on enamus vastavaid poliitikadokumente tehnilistliku suunilusega ja osaluse teemat kajastatakse neis vähe. Mõned seadusaktid, näiteks avaliku teabe seadus, reguleerivad küll omavalitsuste interneti-kasutust (näiteks veebilehtede ülesehitust), samas kohalikud omavalitsused neid akte ei järgi ja jätkuvalt on paljude omavalitsuste otsustusprotsess läbipaistmatu.

Muutused ja arengud e-osaluses

E-demokraatia arenguks on oluline, et uued tehnoloogilised võimalused muudaksid ühiskonna elus aktiivseteks osalejateks just neid inimesi, keda traditsioonilised demokraatia vormid ei paelu. Osalt see tõepoolest nii ongi. Küsitluse „Mina. Maailm. Meedia“ 2008. aasta andmed kõnelevad (tabel 5.3.5.), et Eestis võtavad näiteks *online*-foorumites sõna pigem inimesed, kellel poliitika huvi puudub täielikult. Ja vastupidi: väga suure üldise poliitika huvi inimestest vaid 7% väidab, et nad võtavad avalikes *online*-keskkondades üsna tihti sõna. Sama tendents kehtib üldjoontes ka blogide pidamise kohta. Ühelt poolt kinnitab see varasemates uuringutes välja joonistunud tendentsi, et Eestis on interneti-põhine osalus mitmetahulisem, kui pikaajalise kodanikukultuuri ja demokraatia vaba arenemise traditsiooniga riikides. Selle põhjal võib isegi järeldada, et interneti panus demokraatia üldisemas arengusse seisnebki tõepoolest selles, et ta aktiveerib ka neid, kes traditsioonilistes kanalites jäävad passiivseks. Teisalt on aga internetiarutelude sisuline tase sageli võrdlemisi madal, mistõttu on kahetsusväärne, et selles kommunikatsiooniruumis annavad tooni need, kellel ei ole tegelikult huvi poliitika vastu. Algselt poliitilise arutelu ja demokraatia arendamise eesmärgil loodud foorumid muutuvad pigem uudiste ja praktilise teabe vahetamise lisavõimaluseks kui tõsiste diskussioonide ja avaliku arvamuse kujunemise kohaks.

Avamaks inimeste üldise poliitika huvi ja e-teenuste kasutamise vahekorda, vaatlesime seoseid internetikasutamise ja üldise poliitika huvi ja aktiivsuse indeksi vahel (viimasesse kuuluvad erakondlik osalus ning osalus kodanikuühenduste aktsioonides ning valimistel) (tabel 5.3.5.) Üldiselt võib öelda, et tänaseks on suurem osa ühiskonnaelus aktiivselt kaasa löövaid inimesi internetikasutajad. Nii on võimalik näha, et ka internetipanga kasutamise sagedus on seotud suurema üldise poliitilise aktiivsusega. Samas osalevad kõrge poliitika huvi inimesed üsna tagasihoidlikul määral foorumites, blogides ja kommentaariumides ning *online*-kodanikualgatustes. Seega saame väita, et poliitiliselt aktiivse inimese jaoks on tehnoloogia pigem praktiliste igapäevaeluliste toimingute lihtsustaja, kui kõitev võimalus mõjutada tõhusamalt riigi või omavalitsuse toimimist.

Üldise poliitilise aktiivsuse ja e-osaluse vahelise seose kujunemisel on üks olulisimaid tegureid kindlasti vanus. Vanematel ja poliitiliselt aktiivsematel inimestel puudub enese internetis väljendamisega kogemus, aktiivsed blogijad ja foorumites sõnavõtavad noored (vt ka alapeatükki 5.4) on aga paraku madala üldise poliitilise osavõttega.

Ka Eesti kodanikukultuur ja rohujuure tasandi algatused on otsinud võimalusi interneti oma eesmärkide saavutamiseks ära kasutada. Nii tavapäraselt kui ka virtuaalses sfääris on viimastel aegadel korraldatud mitmeid erinevaid aktsioone, mis näitavad kolmanda sektori ja kodanikuosaluse tähtsuse tõusu. Näiteks on kogutud nii allkirju kui raha Vabadussõja võidusamba rajamise poolt ja vastu, on toimunud prügikoristusaktsioon „Teeme ära!“, rahva ühtsust ja kokkuvooluvustunnet tõstis kindlasti ka öölaulupidude aastapäevaüritus „Märkamisaeg“. Mõned neist ettevõtmistest on alguse saanud internetis või kasutanud laialdaselt info- ja kommunikatsioonitehnoloogiaid ettevõtmise õnnestumiseks, mistõttu on alust väita, et Eestis on interneti- ja kodanikualgatuse sfäärid järjest rohkem omavahel põimunud. Siiski on oluline eristada spontaanse demokraatia ilminguid institutsio-

naalsest osalusdemokraatiast. Ent teatavad arengud on ka viimases täheldatavad. Näitena võiks tuua Riigikantselei algatatud internetikeskkonna „Osale.ee“, mis on osalusportaali TOM edasiarendus ja kus Riigikontrolli eestvõttel püstitatud rubriigis „Igaühe õigused e-riigis“ (Riigikontroll 2008) toimus üsna elav arutelu.

Uueks sammuks Eesti muutumisel e-ühiskonnaks on Riigikontrolli algatusel ja nimetatud rubriigis kogutud kommentaare arvesse võttes kokku pandud dokument „E-riigi harta. Igaühe õigused e-riigis“. See harta toob lähitules erinevatest seadustest lihtsas keeles välja inimese õigused, mis on seotud interneti võimalustega nii avalike teenuste pakkumiseks kui ka kodanike kaasamiseks.

Elektroonilise asjaajamise ja teenuste reguleerimise kõrval oleks oluline pöörata senisest suuremat tähelepanu ka erinevate riigiasutuste poolt väljastatava info kvaliteedile. „Kõik-ühest-kohast“-teenuste mudel, mida esindab hetkel portaal „Eesti.ee“ on mõistlik lähene-mine. Oluline on, et samast portaalist saaks kodanik ka arusaadavas keeles ja lühidas formaadis infot riigi erinevate institutsioonide tegevuse ja rollide kohta, mis aitaks tal paremini riiki kui tervikut mõista, oma seisukohti kujundada ja valikuid teha.

Viidatud allikad

1. Bellamy, C. and Taylor, J. A. (1998). *Governing in the Information Age*. Buckingham: Open University Press
2. Emor (2008). Eestis on 6–74-aastasi internetikasutajaid 806 000. (<http://www.emor.ee/arhiiv.html?id=1951>)
3. Eurostat (2008). *Information Society statistics. Data tables*. (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/&product=EU_MASTER_information_society&depth=2)
4. ITU (2007a). *Digital Opportunity Index*. (<http://www.itu.int/ITU-D/ict/doi/index.html>)
5. ITU (2007b). *World Information Society Report: Beyond WSIS*. (http://www.itu.int/osg/spu/publications/worldinformation-society/2007/WISR07_full-free.pdf)
6. Praust, V. (1998). Infoühiskond ja selle teetähised. (<http://www.riso.ee/et/pub/1998it/12.htm>)
7. Pruulmann-Vengerfeldt, P., Vihalemm, P., Viia, A. (2007). *Digitaalsed võimalused arengutegurina*. Heidmets, M. (toim.). Eesti Inimarengu Aruanne 2006 (95–105). Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus
8. Ridell, S. (2002). The Web as a Space for Local Agency. *Communications*, 27(2), 147–169
9. Riigikontroll (2008). *Igaühe õigused e-riigis. E-riigi harta*. (<http://www.riigikontroll.ee/>)
10. Riso (2008). *Interneti kasutamise sagedus 2001–2008*. (http://www.riso.ee/et/files/eSeire_2008_I_Interneti_kasutamise%20sagedus.pdf)
11. World Economic Forum (2008a). *The Global Competitiveness Report 2008–2009*. (<http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>)
12. World Economic Forum (2008b). *The Global Information Technology Report 2007–2008*. (<http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Information%20Technology%20Report/index.htm>)

5.4. Lapsed ja noored tarbimis- ja infoühiskonnas

Tarbimis- ja infoühiskonna võimalused ning riskid laste ja noorte jaoks

Üldistades ja mõningal määral lihtsustades võib teadlaste seisukohad tarbimisühiskonna ja infoühiskonna mõjust lastele paigutada teljele, mille ühes otsas asuvad kriitikutest lastekaitsejäd ja teises optimistid. Esi-mesed konstrueerivad lapsepõlve tähenduse süütuse ja haavatavuse märksõnade kaudu, väites, et lapsed vajavad erilist kaitset tarbimis- ja infoühiskonna peale-tungi vastu. Seevastu optimistide arvates kujunevad lapsed n-ö loomulikult viisil pädevateks info- ja tarbimisühiskonna võimaluste kasutajateks, moodusta-

des piisavalt pädeva ja aktiivse uue sihtgrupi nii meedia auditooriumina kui tarbijatena (vrd Buckingham 2000). Esimene seisukoht domineerib avalikes diskursustes (sh suuremas osas meediast, akadeemilises maailmas), teine aga turundusringkondades ning mõningates meediaväljaannetes.

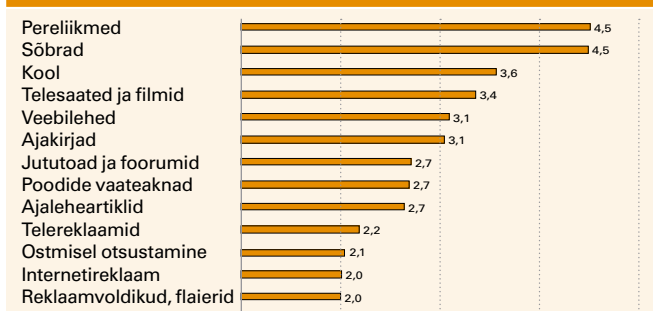
Eelöeldust lähtudes on laste ja noorte meedia-kasutuse võimalused ja riskid uues meediakeskkonnas kujunenud üheks keskseks uurimisprobleemiks. Piirid võimaluste ja riskide vahel on kohati hägused ning sõltuvad vaatenurgast ja väärtushinnangutest. Kui lapsed võivad interneti pakutavas anonüümsuses,

Tabel 5.4.1. Kes ja mis Teie arvates laste ja noorte elustiili kujunemist eelkõige mõjutavad? (1 – “üldse mitte”; 2 – “vähesel määral”; 3 – “suurel määral”)

Mõjutav tegur	Keskväär	“Suurel määral” vastanute osakaal (%)
Eakaaslased	2,89	91
Internetikeskkonnad	2,64	68
Vanemad	2,64	67
Kool	2,63	67
Filmid	2,53	58
Muusika	2,36	44
Televisioon, ajakirjad, ajalehed	2,34	43
Sport ja hobid	2,34	42
Vanavanemad	2,02	20
Raamatud	1,82	12

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia” 2008.

Joonis 5.4.1. Infoallikad, kust noored saavad infot, mida osta (keskmised skaalal 1 – “üldse mitte oluline” ... 5 – “väga oluline”)

Allikas: „Noorte elustiil” 2007.

privaatsuses, mängulisuses ja võib-olla väikestes pettusteski näha põnevaid võimalusi, siis täiskasvanute silmis kujutavad need nähtused valdavalt ohtu laste turvalisusele. Kui tootjate ja pankade huvides on pakuda lastele mitmesuguseid *online*-teenuseid, siis kriitilise sotsiaalteooria esindajad näevad selles sageli laste ärakasutamist kommertshuvides või isegi lapsepõlve süütuse rikkumist (ülevaateks vt Livingstone 2003).

Üldiselt peavad nii meediauurijad kui -tootjad, seadusandjad ja laiem avalikkus uues meediakeskkonnas lapsi ähvardavateks riskideks pornograafilist, vägivaldset, rassistlikku, vihkamisele või enesevigastamisele ohutavat sisu, ebasüüdsaid või potentsiaalselt kahjulikke kontakte võõrastega, privaatsuse häirimist, isikuandmete kuritarvitamist ja eakaaslaste omavahelist küberkiasumist. Peamiste võimalustena nähakse meelelahutust, infohankimist, hariduslikke ressursse, suhtlemist, võrgustike loomist, loomingulisust, mängimist ja kodanikuühiskonnas osalemist (Hasebrink jt 2008: 24–25). Senised uurimused (Livingstone ja Bober 2004) on toonud esile tõsist dilemmat tekitava seose: laste kasutatavate *online*-võimaluste ja kohatavate riskide vahel valitseb tugev positiivne korrelatsioon, s.t võimaluste kasv kaldub suurendama riske, samal ajal kui väiksema arvu riskidega kaasneb või-

maluste vähesus. Paraku ei ole veel selge, kuidas saaks võimalusi suurendada, riske samal ajal vähendada.

Ka tarbimismaailm pakub lastele ja noortele rohkelt eneseteostuse ja identiteediotsingu võimalusi, samas võib nentida, et tarbijahariduse ja -pädevuse areng Eestis on alles algusjärgus. Seetõttu tunnetavad laste ja noorte vanemad küll tarbimisühiskonna poolt tekitatud pingeid – olgu need siis ressursside vähesusest või segadusseajavate valikute rohkustest tingitud – kuid ei oska nendega toime tulla. Noored ise tunnistavad, et “lahe” olemist defineeritakse suuresti rõivaste, aksessuaaride ja välimuse kaudu, samas annavad niisugused tõlgendusmallid sageli alust näiteks koolikiusamisele.

Käesolev alapeatükk keskendub kolmele peamisele teemale: noorte elustiilidele ning tarbimiseelistustele ja -hoiakutele, vaadelduna seoses tarbijapädevuse aspektidega; Eesti laste ja noorte internetikasutusele, selle dünaamikale ja eripäradele Euroopa kontekstis; noore põlvkonna ning tarbimis- ja infoühiskonnaga seotud hoiakutele ja uskumustele.

Noorte elustiilid ning tarbimiseelistused ja -hoiakud

Laste ja noorte elustiili kujunemisel muutub kommertskeskkonna ja turunduskommunikatsiooni mõju järjest olulisemaks, jõudes noorteni sageli koos eakaaslastega loodud tähendusväljade kaudu. Elustiili mõiste käsitlemisel lähtume peamiselt Mike Featherstone’ist (2007), kelle kohaselt tähendab elustiil individuaalsuse väljendamisest teatud sümbolilist väärtust omavate kaupade ja teenuste tarbimise ning sotsiaalsete praktikate abil. Elustiil hõlmab väga erinevaid käitumis- ja tarbimispraktikaid, mis on suunatud enese väljendamisele, identiteedi ja suhete konstrueerimisele. Elustiil sisaldab nii individuaalset kui ka sotsiaalset mõõdet ning seetõttu ei saa me enamasti rääkida näiteks Eesti elanike ühest kindlast elustiilist, vaid pigem elustiilide paljususest.

Elanikkonnaküsitluse “Mina. Maailm. Meedia” 2008. aasta andmed näitavad, et Eesti elanikud peavad tänapäeva noorte elustiilide mõjukaimaks kujundajaks eakaaslasi (tabel 5.4.1). Internetikeskkondi, vanemaid ja kooli peavad vastajad eakaaslaste järel peaaegu võrdsele olulisele. Eagruppide võrdluses ilmneb spordi ja hobide mõjukaks pidamise osas statistiliselt oluline erinevus. Nimelt peab 60% 15–19-aastastest sporti ja hobisid suurel määral elustiili kujundajaks, kuid näiteks 45–54-aastastest tähtsustab seda valdkonda samavõrd üksnes 37%. Suhteliselt üllatav on seegi, et vanemad põlvkonnad peavad interneti palju mõjukamaks noorte elustiili kujundajaks kui noored ise: 15–19-aastastest peab seda väga tähtsaks 52%, üle 45-aastastest aga rohkem kui 70% vastanuist.

Õpilasküsitluse “Noorte elustiil” 2007 põhjal näeme, mida arvavad eelteismelised ja teismelised erinevatest elustiilide ja tarbimisega seotud aspektidest. Vaatleme Tallinna ja Tartu koolide õpilasi vanuses 11–14 (N=202, sealhulgas 102 poissi ja 100 tüdrukut).

Andmete esmase analüüsi teostas Laura Järve TÜ sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudis kaitstud bakalaureusetöö raames (vt Järve 2008).

Elustiilide kujunemisel mängib olulist rolli ka see, millistele infoallikatele ja teguritele tuginedes noored oma tarbimisotsused langetavad. Noorte endi väitel on tarbimisotsuste peamiseks mõjutajaks pereliikmed ja sõbrad (joonis 5.4.1.). Neile järgnevad tähtsusest kool ning telesaated ja filmid. Mitmesugused reklaamivormid, sealhulgas internetireklaam ja flaietid, asuvad pingerea lõpus. Vähemalt noorte endi arvates ei ole perekond ja sõbrad tarbimisalaste infoallikatena oma juhtrolli loovutanud.

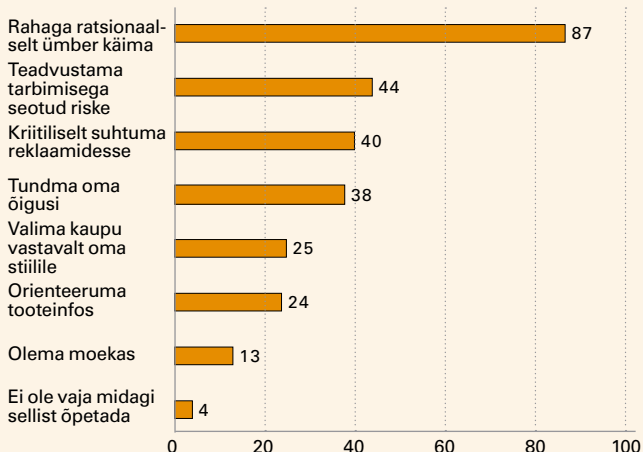
Eestis on üha enam hakatud teadvustama tarbija-hariduse temaatikat (vt ka 5.2), s.t seda, kuidas erinevad osapooled – vanemad, kool ja ettevõtted – peaksid teadlikult mõistlikku ja tarka tarbijat kujundama. Uurimuses „Mina. Maailm. Meedia” (2008) küsisime: „Mida on noore inimese teadlikuks tarbijaks kasvatamisel kõige tähtsam talle õpetada?” Kaheksast eri vastusevariandist said vastajad valida kolm. Tühine vähemus (vaid 4%) ei pea vajalikuks midagi sellist õpetada (joonis 5.4.2.). Ootuspäraselt peetakse tänases Eestis tähtsaimaks raha ratsionaalset kasutamist (87%), kuid tähtsustamas on ka tarbimisega seotud riskide ja ohtude teadvustamine (44% peab selle õpetamist oluliseks). Samuti peab enam kui 40% vastajatest tähtsaks tarbija õiguste tundmist ning kriitilist suhtumist reklaami ja turundusse. Märkimisväärne on, et noorimas vanusegrupis (15–19) on just viimase aspekti õpetamise vajaduse tunnetamine kõige madalam: vaid 17% on seda märkinud, samas kui vanimas eärühmas on seda teinud 53%. Tooteinfos orienteerumist, s.t erinevate märgistuste ja koostiste lugemise oskust, peetakse suhteliselt vähetähtsaks. Eeldada võib, et tarbijahariduse olulisuse kasvuga tõuseb ka see teema üha enam tulipunkti.

Tähtis „verstapost” tarbijaks kasvamisel on koolimine: lapsed hakkavad saama vanematelt regulaarselt taskuraha 6–7-aastasena ning neilt eeldatakse esmast pädevust selle kasutamisel. Uurimusest „Noorte elustiil” 2007 selgus, et 97% 11–14-aastastest õpilastest saab taskuraha, 50% saab seda regulaarselt ning 13% millegi kindla ostmiseks. Poisid saavad kuus keskmiselt 1,7 korda rohkem taskuraha kui tüdrukud, vastavalt 407 ja 247 krooni. Vanuse kasvades suureneb taskuraha hulk, 13- ja 14-aastastel oli see 2007. aastal ca 400 krooni kuus. Tallinna koolide õpilased saavad nii kuus kui nädalas märkimisväärselt rohkem taskuraha kui noored tartlased (joonis 5.4.3.).

Noorte taskuraha kasutamist illustreerib tabel 5.4.2. Tüdrukud kulutavad poistest enam kosmeetikale, rõivastele ja ajakirjadele, poisid aga toidule, muusikale ja filmidele, mängudele ja sporditarvetele. Poisid on ka mõnevõrra aktiivsemad raha säästjad ja kogujad. Samuti võime järeldada, et interneti ja mobiiltelefoniga seotud kulutused kannavad enamasti vanemad.

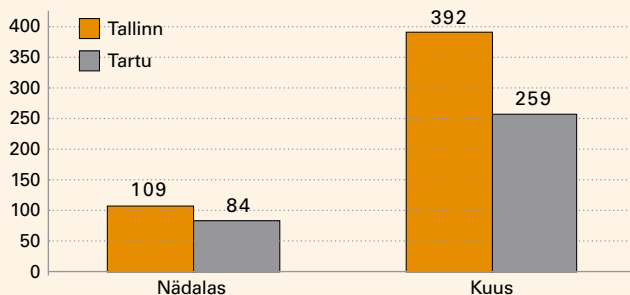
Tehnika ja spordivarustuse ostmisel peavad nii poisid kui ka tüdrukud väga oluliseks kriteeriumiks,

Joonis 5.4.2. Mida on noore inimese teadlikuks tarbijaks kasvatamisel kõige tähtsam talle õpetada? (%)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia” 2008.

Joonis 5.4.3. Tallinna ja Tartu noorte taskuraha suurus (keskmised Eesti kroonides)

Allikas: „Noorte elustiil” 2007.

Tabel 5.4.2. Taskuraha kulutamine poiste ja tüdrukute seas (%; valida võis mitu varianti)

	Koguvalim	Tüdrukud	Poisid
Söök, jook	54	43	61
Suupisted, maiustused	51	51	47
Kogutakse millegi ostmiseks	40	37	42
Riided	36	46	24
Säästetakse raha kontol	28	20	31
Muusika, filmid	23	17	29
Kosmeetika	23	44	1
Mängud	22	8	35
Sporditarbed	22	17	27
Ajakirjad	21	32	10
Ürituste piletid	18	20	17
Muu	12	9	14
Mobiiliarved	8	6	8
Internet	3	1	4

Allikas: „Noorte elustiil” 2007.

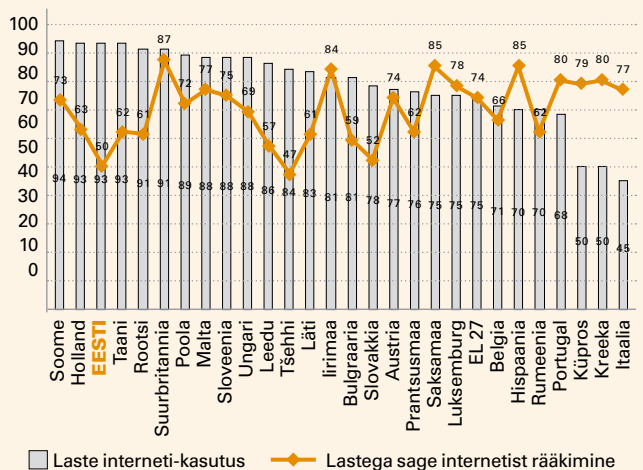
et nad saaksid valiku teha ise (üle 90% vastanuist peab seda oluliseks või väga oluliseks) ja et toode oleks kvaliteetne ja vastupidav (93%). Poisid (70%) peavad tähtsaks, et tegemist oleks uusima ja laialt levinud toote mudeliga. Kooli jaoks vajaliku soetamist peavad tüd-

Tabel 5.4.3. Kaubamärgi tähtsus noorte jaoks ja mõju populaarsusele (%)

	Olulised ja väga olulised hinnangud	
	Tüdrukud	Poisid
Riiete puhul vastajale endale	38	55
Spordiriiete ja -varustuse puhul vastajale endale	41	56
Riiete puhul vastaja koolis	55	55
Spordiriiete ja -varustuse puhul vastaja koolis	56	55
Riiete puhul vastaja sõpruskonnas	50	50
Spordiriiete ja -varustuse puhul vastaja sõpruskonnas	42	56
Poiste populaarsust mõjutavad trendikad ja tuntud kaubamärgiga riided ja jalanõud	48	61
Tüdrukute populaarsust mõjutavad trendikad ja tuntud kaubamärgiga riided ja jalanõud	58	61

Allikas: „Noorte elustiil“ 2007.

Joonis 5.4.4. Internetikasutajate osakaal EL-i riikide 6–17-aastaste laste seas (%) ning lapsega *online*-tegevustest sageli vestlevate vanemate osakaal (% internetti kasutavate laste vanematest)

Allikas: Flash Eurobarometer 248, 2008.

rukud tähtsamaks kui poisid (vastavalt 77% ja 50%). Soodne hind ei oma suurt tähtsust ei poiste (37%) ega tüdrukute jaoks (32%).

Ka riiete ostmisel peavad nii tüdrukud kui poisid väga oluliseks, et nad saaksid teha ise valiku, sest riided peavad sobima nende stiiliga ja nägema kenad ning korralikud välja (mõlemaid kriteeriume peab oluliseks või väga oluliseks üle 90% poistest ja tüdrukutest). Lisaks tähtsustavad õpilased seda, et riided oleksid mugavad, moodsad ja trendikad (kõiki nimetatud omadusi peab oluliseks või väga oluliseks üle 70% vastajatest). Kaubamärk on väidetavat vähemtähtis (oluliseks või väga oluliseks peab seda vaid 21% tüdrukutest, kuid siiski 51% poistest). Samas kuulub mõjutatus brändidest sellesse valdkonda, mida tavaliselt avameelselt ei tunnista. Samuti ei oska noored sageli ise refleksiivselt analüüsida kommertsiaalsete sümbolite mõju oma käitumisele, pigem on “reklaam ja brandid minu ostuotsuseid ei mõjuta” sotsiaalselt

soovitav vastus, millesse tuleks suhtuda reservatsiooniõnidega.

Üldisemaid hinnanguid kaubamärkide olulisusele erinevates situatsioonides illustreerib tabel 5.4.3. Poisid peavad kaubamärke isiklikult enda jaoks tähtsamaks kui tüdrukud (riiete puhul vastavalt 55% ja 38%). Huvitav on see, et tüdrukud peavad brände poiste populaarsuse juures vähemtähtsaks (48% poiste puhul ja 58% tüdrukute puhul), kuid poiste arvates mõjutavad kaubamärgid mõlema soo populaarsust võrdselt (mõlemad 61%). Niisiis, mõneti vastupidiselt stereotüübile, mille kohaselt võiksid kaubamärgid olla rohkem tüdrukute pärusmaa, on need leidnud olulise koha just Eesti poiste väärtushinnangutes.

Brändide roll on seotud ka rõivastest ja välimusest tingitud koolikiusamisega. 2005. aasta õpilasküsitluse “Noored ja meedia” (N=948) andmetel väitis 49% vastanutest, et rõivaste ja välimuse alusel on kedagi nende klassis kiusatud. Koguvalimist 28% (kuid tervelt 38% vene koolide õpilastest) tõdes, et kedagi ei ole kunagi sel põhjusel kiusatud, ning 23% vastas, et kedagi kiusatakse pidevalt. Murrang toimub 16. eluaasta juures: keskkooliõpilastest ütles ligi 50%, et nende klassis ei ole kedagi kunagi välimuse pärast kiusatud (vt Kalmus ja Keller 2008).

Laste ja noorte internetikasutus

Viimaste aastate rahvusvaheliste võrdlusandmete kohaselt kuuluvad Eesti lapsed internetikasutajate osakaalu poolest stabiilselt Euroopa esirinda. 2008. aasta oktoobris Euroopa Liidu riikide lapsevanemate seas läbi viidud küsitlus (Flash Eurobarometer 248; N=12750) näitab, et Eestis kasutab internetti 93% kõigist 6–17-aastastest lastest. Selle näitaja poolest jagab Eesti koos Hollandi ja Taaniga 27 Euroopa riigi seas 2.–4. kohta, jäädes ühe protsendipunkti võrra maha üksnes Soomest (joonis 5.4.4.).

Vanematepoolse teadlikkuse ning järelevalve osas paigutub Eesti üle-Euroopalistes pingeridades aga järjekindlalt viimaste hulka. Näiteks vestleb vaid 50% Eesti vanematest oma lapsega sageli sellest, mida laps *online*-keskkonnas teeb (EL-i keskmine näitaja on 74%). Joonis 5.4.4. toob esile, et Eesti eristub lapsevanemate suhtelise ükskõiksuse ja liberaalsuse poolest mitte üksnes Lõuna-Euroopa riikidest (kus laste *online*-aktiivsus on võrdlemisi madal, kuid enamik internetti kasutavate laste vanematest räägib lapsega sageli *online*-tegevustest), vaid ka Põhjamaadest ja Suurbritanniast, kus laste internetikasutus on Eestile sarnaselt kõrge. Eesti lapsevanemate hoiakud ja praktikad on võrreldavad eelkõige teiste “üue” Euroopa riikidega. Näiteks on Eestis sarnaselt Tšehhi ja Slovakkiaiga kõige vähem neid lapsevanemaid (vastavalt 61%, 62% ja 63%), kes on keelanud oma lapsel suhelda *online*-keskkonnas inimestega, keda laps päriselus ei tunne (EL-i keskmine on 83%, Iirimaa 96%).

Lapsevanemate üliliberaalne suhtumine oleks mõõndustega õigustatud vaid juhul, kui laste teadlikkus internetis peituvatest ohtudest oleks kõrge ja riski-

käitumise tase madal. Eestis on vastavaid uurimusi läbi viidud väga vähe, teiste maadega võrreldavaid andmeid pakuvad üksnes “Lapsed ja internet” (Turu-uuringute AS 2006) ning Eurobaromeeter 2005. Saadud tulemustest väärivad tähelepanu järgmised andmed:

- 6–14-aastastest Eesti lastest on interneti vahendusel norimise, inetute sõnadega sõimamise ja kiusamisega kokku puutunud 31% (Euroopa keskmine näitaja on 15–20%; Hasebrink jt 2008: 29);
- interneti jututoas või suhtlusprogrammis võõraste suhtlemisel on end millestki (näiteks võõra soovist päriselus kohtuda või nime, koduse aadressi või foto küsimisest) häirituna tundnud 19%;
- jututoas või suhtlusprogrammis kohatud võõraste on tegelikkuses kohtumas käinud 13% 11–14-aastastest lastest (Euroopa teismelistest keskmiselt 9%, Hasebrink jt 2008: 30);
- interneti kasutavatest alla 18-aastastest lastest on nende vanemate hinnangul potentsiaalselt kahjuliku veebisidusega kokku puutunud 58% (Euroopas keskmiselt 31%);
- internetis ebameeldivasse olukorda sattudes oskab vanemate arvates õigesti käituda 44% lastest (Euroopas keskmiselt 66%).

Võttes arvesse internetikasutajate osakaalu alla 18-aastaste laste hulgas ning *online*-riskikäitumise uuringute tulemusi, on rahvusvaheline uurimisvõrgustik EU Kids Online esitanud võrgustikku kuuluvate Euroopa maade liigituse (tabel 5.4.4.). Eesti kuulub koos Hollandi, Norra ja Suurbritanniaga maade rühma, mida iseloomustab nii laste internetikasutuse kui ka *online*-riskide kõrge tase. Erinevalt Eestist oskavad Hollandi ja Briti lapsed nende vanemate hinnangul *online*-riskidega võrdlemisi hästi toime tulla; vanemate poolse järelevalve osas on Holland samuti kõrgel ja Suurbritannia keskmisel tasemel (Hasebrink jt 2008). Eelöeldut arvesse võttes on Eesti lapsed Euroopa kontekstis täiesti unikaalses olukorras: kuuludes ühelt poolt kategooriasse “kõrge kasutus – kõrge risk”, on nad jäänud võrdlemisi omapäi veebidžunglisse seiklema, vaatamata sellele, et nende vanemate arvates ei pruugi nad seal alati kõige paremini hakkama saada.

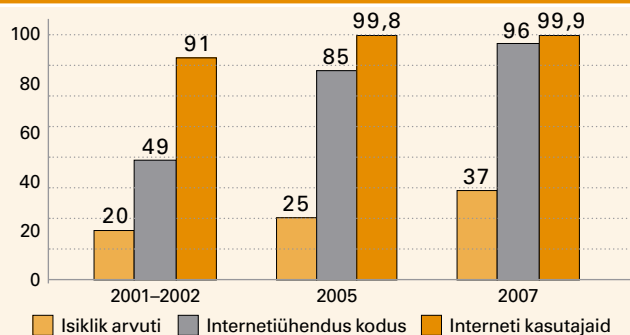
Euroopa kontekstis paistab Eesti silma ka ainsa EL-i riigina, kellel puudub interneti-turvalisuse alase teadlikkusega tegelev organisatsioon. Muias Euroopas interneti-turvalisuse punktidenä (Internet Safety Nodes) tegutsevad organisatsioonid teevad aktiivselt nii lastele kui ka täiskasvanutele suunatud teavitustööd. Vastava organisatsiooni puudumine Eestis on tekitanud rahvusvahelistes ringkondades hämmingut.

Tabel 5.4.4. Võrgustikku EU Kids Online kuuluvate Euroopa maade liigitus laste internetikasutuse ja *online*-riskide põhjal

Online-riskide tase	Laste internetikasutuse tase		
	Madal	Keskmine	Kõrge
Madal	Küpros Itaalia	Prantsusmaa Saksamaa	
Keskmine	Kreeka Portugal Hispaania	Austria Iirimaa	Belgia Taani Rootsi
Kõrge	Bulgaaria	Tšehhi Poola Sloveenia	Eesti Holland Norra Suurbritannia

Allikas: Hasebrink jt 2008: 75.

Joonis 5.4.5. Kodune ligipääs internetile ja internetikasutajate osakaal eesti õppekeelelga linnakoolide 6.–12. klassi õpilaste hulgas (%)

Allikad: Eesti kooliõpilaste meediakasutuse küsitlus 2001–2002; „Noored ja meedia” 2005; „Noored ja internet” 2007²⁸.

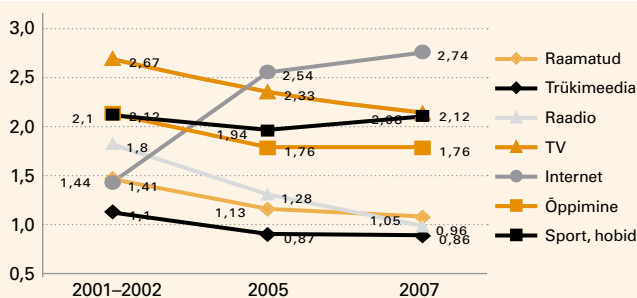
Interneti kasutamine Eesti kooliõpilaste poolt

Eesti kooliõpilaste meediakasutuses on viimastel aastatel aset leidnud kiired ja ulatuslikud muutused. Internet on saanud õpilaste elu lahutamatuks osaks: kui 2001.–2002. aastal kasutas interneti juba 91% eesti õppekeelelga linnakoolide 6.–12. klassi õpilastest, siis alates 2005. aastast võime selle vanuserühma puhul rääkida üleüldisest veebikasutusest (joonis 5.4.5.).

Õpilaste võimalused interneti kasutamiseks on samuti kiiresti kasvanud. 2007. aasta sügisel omas kodust internetiühendust 96% küsitatud Tallinna, Tartu ja Pärnu eesti õppekeelelga koolide õpilastest – täpselt kaks korda enam võrreldes viie-kuue aasta taguse ajaga (joonis 5.4.5). Valdavalt (94% juhtudest) oli 2007. aasta andmetel tegemist püsüühendusega (2005. aastal oli kodune püsüühendus 82%-l ja 2001.–02. aastal 26%-l küsitatud õpilastest). Päris isiklik võrguühendusega arvuti oli 2007. aasta sügisel 37%-l õpilastest (2005. aastal 25%-l ja 2001.–2002. aastal 20%-l).

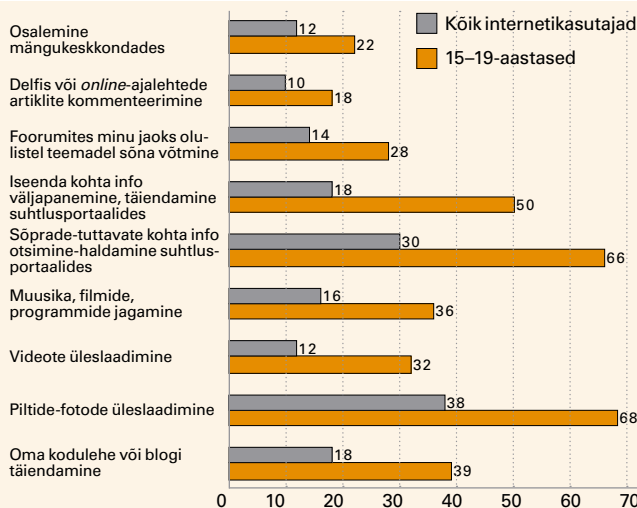
²⁸ Andmed pärinevad kolmest Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi poolt läbi viidud 6.–12. klassi õpilaste ankeetküsitlusest: Eesti õpilaste meediakasutuse küsitlus (november 2001 ja oktoober 2002), Eesti õpilaste küsitlus “Noored ja meedia” (september–oktoober 2005) ning Tallinna, Tartu ja Pärnu eesti õppekeelelga koolide õpilaste küsitlus “Noored ja internet” (oktoober–november 2007). Vaatlemaks ajas toimunud muutusi võrreldaval alusel, on käesolevas analüüsis kasutatud eesti õppekeelelga linnakoolide õpilaste andmeid (2001–2002. a N=554; 2005. a N=650; 2007. a N=713).

Joonis 5.4.6. Meediatarbimisele, kodus õppimisele ning spordile ja hobidele kulutatav aeg eesti õppekeelega linnakoolide 6.–12. klassi õpilaste hulgas (keskmised sagedusskaalal 0 – „üldse mitte” ... 4 – „üle 3 tunni päevas”)

Allikad: Eesti kooliõpilaste meediakasutuse küsitlus 2001–2002; „Noored ja meedia” 2005; „Noored ja internet” 2007.

Joonis 5.4.7. Online-sisuloometegevusi “sageli, järjepidevalt” või “mõnikord” harrastavate inimeste osakaal kõigi internetikasutajate ja 15–19-aastaste seas (%)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia” 2008.

Suurenenud võimalused kasutada interneti kodus on tõenäoliselt tugevasti mõjutanud samaaegselt toimunud muutusi õpilaste ajajaotuses: internetile kulutatava aja kasvujoon joonisel 5.4.6. on väga sarnane koduste internetiühenduste kasvukõveraga. Aastatel 2001–2005 kasvas päevas keskmiselt veebiavarustes veedetav aeg hüppeliselt; internet möödus raamatutest, raadiost, spordist jt hobidest, kodus õppimisest ja ka televisioonist. On märkimisväärne, et ajavahemikul 2005–2007 on koos internetile kulutatava aja kasvuga jätkuvalt vähenenud televisiooni ja raadio seltsis veedetav aeg, samal ajal kui kodus õppimisele ning ajalehtede-ajakirjade lugemisele kulutatav aeg on jäänud täpselt samale tasemele, raamatute lugemise osatähtsus õpilaste ajajaotuses on veidi langenud ning spordi ja hobide osakaal jõudnud tagasi 2001.–2002. aasta nivoole. Seega on interneti osatähtsuse kasv toimunud eelkõige traditsioo-

nilise elektroonilise meedia – televisiooni ja raadio – arvelt; trükimeedia olulisus on langenud mõnevõrra vähem.

Interneti keskne roll õpilaste igapäevaelus ja ajakasutuses väljendub kujukalt ka protsentides: tavaliselt kulutab internetile üle 3 tunni päevas 28% küsitlitud õpilastest, 30% veedab veebikeskkonnas ligikaudu 3 tundi, 30% 1–2 tundi ning vaid 10% alla tunni päevas (1% hindab oma ajakulu olematuks).

Eesti noored internetikasutajate ning online-sisuloojadena

2008. aasta elanikkonnaküsitluse “Mina. Maailm. Meedia” andmetel hindavad Eesti noored oma arvutikasutusoskusi üldiselt kõrgeks. Oma oskusi peab väga heaks 13%, heaks 38% ja rahuldavaks 24% 15–19-aastastest vastajatest. Nende näitajatega jäävad nad enesehinnangulistelt oskustelt alla 20–29-aastastele, kuid ületavad kõiki teisi vanuserühmi. Oluline on märkida, et 15–19-aastaste tüdrukute arvutikasutusoskuste enesehinnang on märkimisväärselt madalam samas vanuses poiste omast.

Järgnevalt vaatleme 15–19-aastaseid vastajaid internetikasutuse sageduse ja tüüpi osas (tüüpi kirjeldust vt 5.3.). Küsitlusele vastamisega samal või sellele eelnenud päeval kasutas interneti 88% selles vanuses noortest, küsitluseelse nädala jooksul 7% ning harvemini ligikaudu 1%. Ennekõike kasutavad noored interneti kodus (igapäevaselt 81% vastanutest), märkimisväärselt vähem külastavad nad veebi koolis (vähemalt iganädalaselt 61%) ja muudes kohtades, nt sõprade-tuttavate juures või internetipunktis (vähemalt iganädalaselt 43%).

Internetikasutajate tüüpidest on 15–19-aastaste vastajate seas levinumad meelelahutusekeskne aktiivne kasutaja (43%) ning meelelahutuse ja sõpradega suhtlemise keskne vähekasutaja (38%). Aktiivseid mitmekülgseid kasutajaid on selles vanuserühmas 9% ja vähekasutajaid 8%. Seega, valdav enamus 15–19-aastastest noortest kasutab interneti ennekõike meelelahutuslikul ja suhtlemise eesmärgil, praktiline ja infokeskne kasutus on nende jaoks oluliselt vähemtähtis.

Internetikasutuse uueks potentsiaaliks peetakse loomingulisi online-tegevusi. Joonis 5.4.7. võrdleb sisuloometegevuste sagedust 15–19-aastaste noorte seas kõigi internetikasutajate taustal.

Nagu sageli uute võimaluste ja teenuste puhul, on online-sisuloometegevused populaarsed just noorte seas. Kõige enam harrastatav tegevus on piltide üleslaadimine – seda nii kõige nooremate hulgas kui ka internetikasutajate seas üldiselt. Teisel kohal on sõprade ja tuttavate kohta info otsimine-haldamine suhtlusportaalis (*Orkut*, *Facebook*, *Rate.ee*, *Myspace*, *LinkedIn* jne). Mõnevõrra üllatuslikult on Delfis või online-ajalehtedes artiklite kommenteerimine suhteliselt vähelevinud tegevus, olles isegi vähem populaarne kui foorumites olulistel teemadel sõna võtmine.

Internetiga seotud hoiakud ja uskumused

Nagu nägime eelmistes alapeatükkides, on internet Eesti noorte ajakasutuses ja igapäevaelus ning nende elustiilide kujunemise mõjutajana väga tähtsal kohal, mistõttu peame õigustatuks vaadelda lähemalt internetiga seotud uskumusi.

Interneti olulisus Eesti õpilaste elus väljendub noorte ülisuures enesekindluses ja valdavalt positiivsetes hoiakutes. Üle 90% 2007. aasta sügisel küsitletud õpilastest oli veendunud oma oskustes internetti igaks eesmärgiks kasutada (tabel 5.4.5.). Interneti kui teabeallika usaldusvärsus on küllaltki kõrge, olles võrreldes 2005. aasta küsitlusandmetega oluliselt kasvanud: 2007. aastal pidas internetis leiduvat teavet usaldatavaks 72% õpilastest (2005. aastal 41%). Kahe aasta jooksul on internet usaldusvärsuse poolest möödunud televisioonist, tõustes pereliikmete, teatmekirjanduse, kooliõpikute, õpetajate ja sõprade järel 6. kohale ning olles õpilaste silmis teabeallikana lisaks televisioonile tõsiseltvõetavam ka raadiost ja ajalehtedest-ajakirjadest. Ehkki suurem osa õpilastest suhtub kriitiliselt anonüümselt kirjutatud foorumipostituste usaldusvärsusesse, võtab tervelt kolmandik ka seda infoallikat tõsiselt.

Eesti õpilased näevad internetti eelkõige võimaluste pakkujana: valdav enamus (83%) peab veebist hangitud infot koolitöö seisukohast oluliseks, kusjuures nii arvajate hulk on võrreldes 2005. aastaga veidi kasvanud. Õpilased peavad valdavalt (ja kahe aasta lõikes stabiilselt) positiivseks, et internet aitab lastel kiiremini maailma tundma õppida. Veidi üle poole õpilastest tajub selle võimaluse juures ka ohtu, et lapsed näevad veebi vahendusel liiga varakult täiskasvanute maailma pahupoolt, samas pole see probleemiks kolmandikule vastanutest.

Küsitlustulemuste põhjal võib väita, et Eesti lapsed peavad internetti pigem põlvkondade eraldajaks kui ühendajaks, kuid see arvamus on muutumas. Võrreldes aastaga 2005 oli 2007. aastal veidi vähem neid õpilasi, kes leidsid, et täiskasvanud ei saa aru, mida lapsed internetis teevad, ning mõnevõrra rohkem selle väitega mittenõustujaid. Veidi üle poole vastanutest näeb internetis põlvkondade vahelist silda ning vastastikuse mõistmise soodustajat. Väärrib tähelepanu, et võrreldes 2005. aastaga on oluliselt paranenud hinnang õpetajate veebikasutusoskusele. Samas kalduvad õpilased pidama oma vanemaid paremateks interneti tundjateks kui oma õpetajaid. Arvestatav osa õpilastest (36%) leiab, et internet võimaldab nooremal põlvkonnal vanemaid generatsioone teadmiste osas edestada; väitega mitte nõustuvaid noori on siiski mõnevõrra rohkem (51%).

Soostereotüüpsete hoiakute esinemine on kahe aasta vältel jäänud suhteliselt stabiilseks. Kummagi küsitluse ajal leidis peaaegu neljandik vastanutest, et arvutite ja interneti kasutamist tuleb varakult võimaldada eelkõige poistele. Siiski oli 2007. aastal võrreldes kaks aastat varasema ajaga veidi vähem neid õpilasi,

Tabel 5.4.5. Eesti õppekeelel linnakoolide 6.–11. klassi õpilaste hoiakud ja uskumused interneti kohta (%)

	2007		2005	
	Nõus-tub	Ei nõustu	Nõus-tub	Ei nõustu
Oskan internetti väga hästi (igaks eesmärgiks) kasutada	91	7	-	-
Internetis leiduvat teavet võib usaldada*	72	24	41	47
Usaldan anonüümselt kirjutatud foorumipostitusi	34	57	-	-
Internetist hangitud info on koolitöö seisukohast oluline	83	1	78	2
On hea, et internet aitab lastel kiiremini areneda, maailma tundma õppida	77	17	75	18
Lapsed õpivad interneti kaudu liiga varakult tundma täiskasvanute maailma pahupoolt	53	34	-	-
Täiskasvanud ei saa aru, mida lapsed internetis teevad, see tekitab probleeme põlvkondade vahel	68	27	77	18
Interneti kaudu saavad ka vanemad osa laste maailmast, see võimaldab üksteist paremini mõista	55	31	-	-
Minu õpetajad tunnevad internetti hästi*	43	32	23	22
Minu vanemad tunnevad internetti hästi	57	38	-	-
Tänu internetile saavad lapsed targemaks kui nende vanemad ja õpetajad	36	50	-	-
Arvutite ja interneti kasutamist tuleb varakult võimaldada eelkõige poistele	24	63	23	61
On loomulik, et poisid oskavad arvutit kasutada paremini kui tüdrukud	44	46	48	43

* 2005. a andmed pärinevad rahvusvahelise uurimisprojekti MEDIAPPRO õpilasküsitluse eesti õppekeelel linnakoolide alavallimist.

Allikad: „Noored ja meedia“ 2005, „Noored ja internet“ 2007.

kes pidasid poiste paremaid arvutikasutusoskusi enesestmõistetavaks (44% versus 48%).

Lapsi ja noori puudutavad hoiakud ja uskumused Eesti ühiskonnas

Laste ja noorte sotsialiseerumist kaasaegses ühiskonnas mõjutavad nii nende endi kui vanemate põlvkondade poolt kantavad arusaamad, hoiakud ja uskumused kujuneva info- ja tarbimisühiskonnaga seotud nähtuste kohta ning vastavate probleemide teadvustamine. Tabelis 5.4.6. on esitatud mõned kaasaegses ühiskonnas laste ja noortega seotud probleemid, reastatuna selle alusel, kuivõrd häirituna Eesti elanikud end nendest 2008. aasta lõpus tundsid. Eelkõige muretsesid Eesti inimesed pidude ja alkoholitarbimise olulisuse pärast noorte elustiilis – seda peab probleemiks 68% elanikkonnast. Samas on tegemist küsimusega, milles noorte endi ja vanemate earühmade hoiakud väga suures osas lahknevad: 15–19-aastastest vastajatest peab pidude- ja alkoholilembest elustiili probleemiks üksnes 42%, normaalseks aga 27%.

Probleemide pingereas on väga olulisel kohal interneti ja teiste uute tehnoloogiatega seotud nähtused, mida võib seletada potentsiaalsete riskide tõsidusega ning

Tabel 5.4.6. Laste ja noortega seotud probleemide tunnetamine Eesti elanikkonnas (%)

	See häirib mind, pean seda probleemiks	See ei häiri mind, pean seda normaalseks	Raske öelda
1. Noorte elus on tähtsal kohal peod ja alkoholi tarbimine	68	9	23
2. Lapsed kohtuvad internetis võõraste täiskasvanutega	68	6	26
3. Lapsed ja noored vaatavad internetist pornot	66	6	27
4. Lapsed ja noored veedavad tänapäeval palju aega internetis ja arvutimänge mängides	60	24	16
5. Uued tehnoloogiad (internet, mobiilid) võimaldavad lastel üksteist kiusata	52	8	40
6. Rate.ee ja teised taolised veebikeskkonnad mängivad noorte elus väga olulist rolli	44	20	36
7. Erinevad võimalused tarbida, moodsaid asju omada mõjutavad noorte omavahelisi suhteid	41	19	40
8. Meedia mõjutab suurel määral noorte väärtushinnanguid ja elustiili	39	20	40
9. Tänapäeva lapsed ja noored veedavad palju aega kaubanduskeskustes	35	24	41
10. Noored pööravad suurt tähelepanu enda ja teiste välismuisele ja rõivastele	27	48	24
11. Noortel on tänapäeval väga kõrge enesehinnang	19	34	47

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia“ 2008.

nende jõulisema teadvustamisega avalikes diskussioones 2008. aastal. Peaaegu võrdselt murettekitavaks peavad Eesti elanikud ohtusid, et lapsed kohtuvad veebis võõraste täiskasvanutega (68%) ning vaatavad netipornograafiat (66%). Analooesid uute tehnoloogiatega seotud probleemid panevad enim muretsema ka Euroopa Liidu riikide 6–17-aastaste laste vanemaid (*Flash Euro-*

barometer 248 2008). Tuleb siiski tunnistada, et Eesti lapsevanemad on nende endi lapsi puudutavate *online*-riskide suhtes võrdlemisi muretud: näiteks muretseb 39% Eesti 6–17-aastaste laste vanematest väga või mingil määral võimaluse pärast, et tema laps langeb võrgufiirdi ohvriks (EL-i keskmine näitaja on 60%; Prantsusmaal 90%; *Flash Eurobarometer 248 2008*).

Küllaltki suurt muretust uute tehnoloogiatega seotud ohtude suhtes näitab ka madal teadlikkus väga tõsiseid tagajärgi omava laste omavahelise küberkiusamise probleemi suhtes: selles küsimuses puudub selge seisukoht 40% vastajatest, probleemiks peab seda 52%. Noored ise tunnetavad probleemi tõsidust veelgi vähem: küberkiusamine häirib 38% teismelistest vastajatest, 15% peab seda aga normaalseks. Eesti lapsevanemate suhteline muretus selles küsimuses on Euroopa Liidu kontekstis silmatorkav: kui võimaluse pärast, et tema last internetis kiusatakse, tunneb muret 33% Eesti 6–17-aastaste laste vanematest, siis Euroopa Liidus tervikuna on see näitaja 54%; Prantsusmaal 83% (*Flash Eurobarometer 248 2008*).

Tarbimisühiskonnast tulenevaid nähtusi tunnetavad Eesti elanikud laste ja noorte jaoks vähemtähtsa probleemina kui uute tehnoloogiatega kaasnevaid valukohti. Näiteks tarbimisvõimaluste ebavõrdsusest tulenevaid ebakohti noorte omavahelistes suhetes ning vähemtrendikate võimalikku narrimist peab probleemiks 41% vastajatest, peaaegu sama suur osa ei oma selles küsimuses selget seisukohta. Noored ise peavad tarbimisvõimaluste ebavõrdsust omavaheliste suhete mõjutajana pigem normaalseks: nii arvab 36% 15–19-aastastest vastajatest, probleemiks peab seda vaid neljandik. Välimuse ja rõivaste ning seeläbi ka tarbimise tähtsustamine noorte poolt on muutumas enesestmõistetavuseks: seda peab normaalseks 48% kõigist vastajatest ning enamus (58%) teismelistest.

Viidatud allikad

- Buckingham, D. (2000). *After the Death of Childhood: Growing up in the Age of Electronic Media*. Cambridge: Polity Press
- Featherstone, M. (2007). *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage
- Flash Eurobarometer 248 (2008). *Towards a Safer Use of the Internet for Children in the EU: Draft Analytical Report*. The Gallup Organisation upon the request of European Commission
- Hasebrink, U., Livingstone, S., Haddon, L. (2008). *Comparing Children's Online Opportunities and Risks Across Europe: Cross-National Comparisons for EU Kids Online*. London: EU Kids Online (Deliverable D3.2)
- Järve, L. (2008). Eesti eelteismeliste ja teismeliste tarbimise analüüs uuringu „Noorte elustiil 2007“ põhjal. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu: TÜ sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut
- Kalmus, V., Keller, M. (2008). *Teen Consumption in Estonia: Brands, Consumerism and Sustainability*. In: *Child and Teen Consumption 2008*; Trondheim, Norway; 24–25 April 2008. Trondheim: Norwegian Centre for Child Research
- Livingstone, S. (2003). *Children's Use of the Internet: Reflections on the Emerging Research Agenda*. *New Media & Society*, 5 (2), 147–166
- Livingstone S., Bober, M. (2004). *UK Children Go Online: Surveying the Experiences of Young People and Their Parents*. London: London School of Economics and Political Science
- Turu-uuringute AS (2006). *Lapsed ja internet*. September 2006. (<http://www.peremeedia.ee/public/LapsedInternetUuring.ppt>)

5.5. Tarbimis- ja infoühiskonna näitajate üldised seosed elukvaliteediga

Käesolevas alapeatükis vaatleme subjektiivse heaolu ühe tahu – eluga rahulolu – seoseid tarbimist ja internetikasutust iseloomustavate koondnäitajate ning tarbimis- ja infoühiskonda puudutavate orientatsioonidega.

Joonis 5.5.1. reastab seosed eluga rahulolu hinnangu ning tarbimis- ja infoühiskonna-alaste indeksite vahel küsitluse „Mina. Maailm. Meedia” 2008. aasta koguväljalõike põhjal arvutatud korrelatsioonikordajate tugevuse alusel. Näeme, et hinnang eluga rahulolule on kõige tugevamini seotud *rahalise jõukuse* indeksiga, mis mõõdab raha jätkumist mitmesugusteks kulutusteks, alates korralikust toitumisest ja lõpetades reisimisega ja laste koolitamisega. Seega, tarbimis- ja infoühiskonna aspektide kontekstis sõltub inimeste subjektiivne heaolu kõige enam materiaalsest tarbimisvõimalusest.

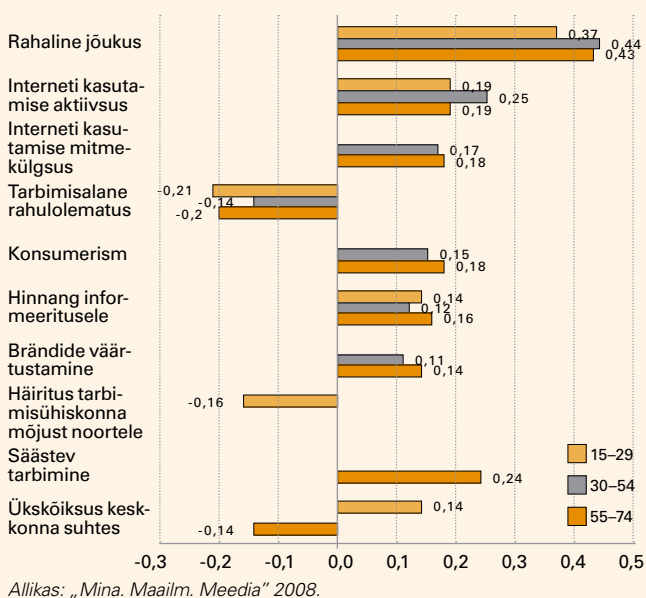
Olulisel kohal tegurite hierarhias on ka *internetikasutuse* näitajad – *aktiivsus* (summeeritud kasutussagedus tööl/koolis, kodus ja mujal) ning *mitmekülsus* (22 erineva internetitegevuse harrastamise suhtelise olulisuse koondnäitaja): eluga on rohkem rahul need, kel on enam ressursse – võimalusi, aega ja oskusi – interneti igakülgeks kasutamiseks. Hoiakulistest näitajatest seostub eluga rahuloluga kõige tugevamini (ja ootuspäraselt negatiivselt) *tarbimisalane rahulolematus* – tajutud võimaluste puudumine tervislikuks toitumiseks ning ebapiisav toidu- ja rõivaste valik vähendab teatud määral ka üldist eluga rahulolu. Hedonistlikumad, enam elustiilile ja eneseväljendusele suunatud tarbisorientatsioonid – *konsumerism* ning *brändide väärtustamine*²⁹ – seostuvad rahuloluhinnanguga vähemal määral kui eelkirjeldatud ressursside- ja igapäevaelu-kesksed tarbimise ja internetikasutuse näitajad.

Konsumerismi ja kaubamärkide oluliseks pidamisega samaväärselt mõjutab eluga rahulolu ka see, kui võrd peavad inimesed end *informeerituks* lähimbruses, Eestis ja mujal maailmas toimuvast. Tarbimisühiskonna suhtes kriitilised ja keskkonnasäästlikud või sellele vastanduvad³⁰ orientatsioonid seostuvad rahuloluhinnanguga juba nõrgemini, kusjuures seoste tugevus ja suund erinevad vanuserühmade lõikes oluliselt.

Vastajate noorim põlvkond (15–29-aastased) eristub kesk- ja vanemaealistest just seeläbi, et mitmed

tarbimis- ja infoühiskonnaga seotud suundumused – mitmekülgne internetikasutus, konsumerism ja kaubamärkide väärtustamine – on nende seas sedavõrd levinud, et ei seostu rühmasiseste erinevustega eluga rahulolus. Põlvkonnasisene diferents subjektiivses heaolus avaldub eeskätt rahaliste ressursside ja internetikasutuse aktiivsuse erinevuse kaudu – jõukamad ja sagedamini internetti kasutavad noored on eluga rohkem rahul. Suurem kriitilisus tarbimisvõimaluste ja valikute suhtes seostub ka noorimas eärühmas madalama hinnanguga eluga rahulolule – keskealistega võrreldes isegi märkimisväärselt tugevamini. Väärrib tähelepanu, et noore põlvkonna hulgas seostub eluga rahulolu madalama häiritusega tarbimisühiskonna mõjust noortele ning ükskõiksusega keskkonna suhtes. Seega, Eestis tunnevad end mõnevõrra paremini noored, kes on tarbimisvõimaluste suhtes vähemkriitilised, kes peavad tarbimisühiskonna probleeme enesestmõistetavaks ning keskkonnasäästlikku tarbimist

Joonis 5.5.1. Eluga rahulolu hinnangu (5 – “täiesti rahul” ... 1 – “üldse mitte rahul”) seosed tarbimis- ja infoühiskonna-alaste indeksitega vanuserühmades (Pearsoni korrelatsioonikordajad, $p < 0,01$)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia” 2008.

²⁹ Brändide väärtustamise indeks võtab kokku järgmiste väidetega nõustumise: „Kaubamärgid, mida inimene tarbib, ütlevad tema kohta palju”; „Pea oluliseks, mis mulje minu tarbitavad kaubamärgid teistele jätavad”.

³⁰ Indeks „Ükskõiksus keskkonna suhtes” summeerib järgmised indikaatorid: „ei tarbi / ei tunne ökotooteid”, „ei kannu kunagi kasutatud rõivaid”, „ei pea end keskkonnateadlikuks tarbijaks”, „peres ei sordita üldse jäätmeid”, „ei pea keskkonnasäästlikkust auto / kodutehnika / kodukeemia ostul ja kasutamisel oluliseks”, „ei pea oluliseks keskkonnasäästlikkust tarbimises jälgida, sest minu tarbimisharjumustest ei sõltu midagi”. Indeks „Häiritus tarbimisühiskonna mõjust noortele” võtab kokku nõustuvad vastused tabelis 5.13 toodud väidetele 1, 7, 9 ja 10, milles väljendub negatiivne suhtumine noorte tarbijalikkude elustiili.

väheoluliseks. Seevastu vanimas earühmas on subjektiivne heaolu kõrgem nendel, kes suudavad ja tahavad tarbida keskkonnasäästlikult.

Eelkirjeldatud seosemustrid valguses võime elukvaliteedi seoseid tarbimis- ja infoühiskonna aspektidega tõlgendada läbi sotsiaalse kohanemise prisma, mis tingib kahetisi hinnanguid. Ühelt poolt näeme, et kiire kaasaminek info- ja tarbimisühiskonna arengutega – aktiivne ja mitmekülgne internetikasutus, konsumeristlik orientatsioon, informeeritus ühiskonnas toimuvast – avaldavad elukvaliteedile

subjektiivse heaolu aspektis positiivset mõju, kusjuures “rongilpüsimise” tunnetamine mängib eriti olulist rolli kesk- ja vanemaealiste eluga rahulolus. Teiselt poolt on oht, et edukas kohanemine ühiskonnas toimuvate muutustega toob kaasa ka probleemsete nähtuste enesestmõistetavaks pidamise, nende normaliseerumise, seda eriti pealekasvava põlvkonna silmis. Kui sotsiaalse kohanemisega kaasneb kriitilisuse kadumine ning ükskõiksus, on tegemist pigem sotsiaalse mugandumisega, mis ühiskonna tasandil toob kaasa solidaarsuse ja sidususe vähenemise.

5.6. Kokkuvõte

Peatükis esitatud tendentsid ja järeldusi lühidalt kokku võttes võime väita, et tarbimis- ja infoühiskonna kujunemisega seotud nähtused avaldavad Eesti inimeste elukvaliteedile nii positiivset kui negatiivset mõju, kätkehes endas ühtaegu võimalusi ja riske. Konsumeristlik orientatsioon kaldub suurendama eluga rahulolu ning pakub võimalusi identiteediloomeks ja elustiili kujundamiseks. Teiselt poolt pole ülemäärane ja ebaratsionaalne tarbimine ja laenamine jätkusuutlik, tuues kaasa paljude individide “lõhki-laenamise” ja maksejõuetuse ning keskkonnariskid. Tarbimisühiskonna mõju lastele ja noortele on samuti kahehiline. Enamus Eesti lapsi saab oma vanematelt taskuraha, mis võimaldab teha iseseisvalt tarbimise ja rahakogumisega seotud otsuseid. Samas valitseb juba 11–14-aastaste laste seas taskuraha suuruse osas märkimisväärne ebavõrdsus, põhikoolis esineb arvestataval määral kaasõpilaste rõivastest ja välimusest ajendatud koolikiusamist.

Info- ja kommunikatsioonitehnoloogiad on muutunud lahutamatuks osaks enamuse Eesti elanike igapäevaelust. Uus meedia võimaldab üha suuremal määral rahuldada inimeste info-, meelelahutus- ja eneseväljenduslikke vajadusi ning pakub aina rohkem demokraatliku osaluse võimalusi. Eesti võrdlemise kõrge koht rahvusvahelistes e-tehnoloogiate arendamise edetabelites ei anna meile siiski põhjust rahulolevalt loorberitele puhkama jääda, kuna selles osas, mis puudutab IKT-alaste arengute rakendamist konkurentsivõime ja kodanikudemokraatia tegelikkuse suurendamisse, jääme me mitmetele teistele riikidele alla. Ka Eesti laste ja noorte ulatuslik internetikasutus isenesest ei avalda ühemõtteliselt positiivset mõju nende elukvaliteedile, läbilöögivõimele ning aktiivseks ja kriitiliseks kodanikuks kujunemisele. Eesti lapsed on Euroopa pingerea eesotsas ka internetiga seotud riskide kogemise osas ning valdav enamus 15–19-aastastest noortest kasutab interneti ennekõike meelelahutuslikul ja suhtlemise eesmärgil. Ka loomingulisust ning kodanikuühiskonnas osalemist ja kaasarááki-mist potentsiaalselt soodustavas *online*-sisuloomes

domineerivad suhtlemisele ja identiteediloomele suunatud tegevused, veebi vahendusel arvamuse avaldamine ja sõna sekka ütlemine on noorte seas küllaltki vähelevinud.

Mitmesse info- ja tarbimisühiskonnas laste ja noortega seonduvasse probleemi suhtuvad noored ise üsnagi vähekriitiliselt, pidades neid nähtuseid enesestmõistetavaks või mitte soovides või osates eakaaslaste sotsiaalsete praktikate kohta refleksiivset hinnangut anda. Eesti lapsevanemad paistavad lapsi puudutavate *online*-riskide tunnetamise osas Euroopa Liidu keskmiste näitajate taustal silma põhjendamatult optimismiga, ka laste internetitegevuste nõustamise ja järelevalve osas asetuvad meie lapsevanemad üle-Euroopalistes pingeridades viimaste hulka. Tarbijapädevuse oluliste aspektide teadvustamine nii vanemate põlvkondade kui noorte endi poolt on alles algusjärgus. Seega vajavad info- ja tarbimisühiskonnas laste ja noortega seotud nähtused ja probleemid senisest põhjalikumalt käsitlemist ja arutelu – nii avalikkuses üldiselt kui ka riigi ja kolmanda sektori tasandil.

Praegune majanduskriis avaldab tarbimis- ja infoühiskonna arengutele tõenäoliselt pigem negatiivset mõju. Eratarbimine on oluline majanduskasvu mootor, ometi oleks moraalitu kutsuda inimesi üles valimatult rohkem tarbima. Selle asemel võiks juhtida enam tähelepanu teadlikele, Eesti majanduse huvidel ning keskkonna ja inimeste tervisele arvestavatele tarbimisvalikutele, näiteks Eestis toodetu eelistamisele, keskkonnasäästlikele toodetele, mahetoitumisele, enda tervisesse ja laste haridusse investeerimisele. Põhiküsimused, mille osas keerukatel aegadel tuleks järele mõelda ja tegutsemisstrateegiaid luua, seisnevad selles, kuidas sotsialiseerida noori ja harida täiskasvanuid, olemaks sotsiaalselt aktiivne, elutervelt skeptiline, kainelt mõtlej ja vajadusel kriitiline – selline tarbija ja uue meedia kasutaja, kes komerts- ja internetimaailmaga silmitsi seistes oskab kasutada kõiki võimalusi ja vältida riske, langetada pädevaid valikuid ja seista südilt oma õiguste ning avalike huvid eest.

6. PEATÜKK

Heaolu ja majandusareng

6.1. Sissejuhatus

Kuna sotsiaalseid tegurid on seotud inimarenguga kõige laiemas mõttes, siis käsitletakse neid sageli väärtusena omaette ja lahus majanduslikest võimalustest. Sellisele lähenemisele ei saa midagi ette heita seni, kuni tekib küsimus selle jaoks vajalikest ressurssidest, eelarvekitsenduste arvestamine on aga majandusliku lähenemise võtmeküsimus.

Majanduse ja sotsiaalvaldkonna seoste hindamisel on rõhuasetust muutnud nii parema arusaamise tekkimine kasvu põhjustest kui majanduskasvu tüübi muutumine. Viimase osas saab eristada industrialiseerimisel põhinevat kasvu, mis on seotud suures osas “investeeringutega rauda ja betooni”, ja teeninduspõhist majanduskasvu, mis põhineb olulisemal määral investeeringutel inim- ja sotsiaalkapitali ning mille puhul suur osa arengutegurid on seotud rahvamajanduse statistika seisukohast mitte niivõrd investeeringute kui kulutustega. Seetõttu iseloomustabki esimeses arengufaasis riike kõrge investeeringute osakaal SKP-s (sageli 25–30% ja rohkem), teises arengufaasis olevate riikide puhul on see protsent tavaliselt madalam.³¹

Majandusteadlastele on eelkõige iseloomulik majanduskasvu kui sellise väärtustamine. Siinkohal tuleb aga kohe märkida, et majanduskasvu toetavate poliitikate hindamisel on rõhuasetus liikunud 1960. ja 1970. aastatel tootmistegurite akumulatsiooni põhinevatelt käsitlustelt inim- ja sotsiaalkapitali osa tähtsustamisele. Kuna inim- ja sotsiaalkapitali kujunemine on mõjutatud sotsiaalpoliitika poolt, siis on sellega koos majandusteadlaste jaoks olulisemaks muutunud ka sotsiaal- ja majanduspoliitika seosed.

Püüdes selgitada, kas majandusareng või ühiskonna üldareng liigub aktsepteeritavas suunas, tuleb paratamatult mõõta ühelt poolt heaolu või elu kvaliteedi erinevate aspektide objektiivset taset ja teiselt

poolt heaolu subjektiivset aspekti, nende aspektide taju ühiskonna liikmete poolt. Seejuures tuleb arvestada, et heaolu objektiivne tase on küll majandusarengu resultaat, kuid samas on ühiskonna heaolu erinevad komponendid, näiteks tervis või haridus, majandusarengu jaoks ka sisendiks, st avaldavad majandusarengule olulist mõju.

Kirjanduses leidub väga erinevaid jaotusi heaolu aspektide ja neid kirjeldavate näitajate kohta. Üldlevinud on arusaam, et kõige aluseks on ühiskonna majanduslik rikkus, mida riigi tasemel mõõdab inimese kohta loodud tulu. Kindlasti ei ole heaolu seisukohalt oluline mitte ainult rikkus iseenesest, vaid ka selle jaotumus (vt eespool peatükk 1). Ja seda nii indiviidide vahel kui ka ühiskonna eri arengueesmärkide (füüsiline ja sotsiaalne turvalisus, demokraatia) saavutamise tagamiseks. Teine sageli käsitlemist leidv heaolu objektiivne aspekt ongi ühiskonnaliikmete tervislik seisund ja haridustase ning ligipääs tervishoiu- ja haridusteenustele. Kokkuvõtlikult võib seda nimetada heaolu inimkapitali aspektiks. Heaolu sotsiaalset külge on võimalik objektiivselt kajastada ka valitsemiskorralduse, sh eriti sotsiaalpoliitika näitajate kaudu, millest tuleb lähemalt juttu edaspidi. Siit jõuame heaolu sotsiaalkapitali aspekti juurde. Rahulolu-uuringud on lisanud heaolu analüüsile subjektiivse sotsiaalse mõõtme (vt eespool peatükk 3). Kuna subjektiivselt tajutud õnnetunnet peetakse heaolu kõige üldisemaks näitajaks, siis on heaolul ka emotsionaalne aspekt. Ühiskonnast tulenevate negatiivsete emotsioonide sagedaseks põhjuseks tõrjutus, mida seostatakse vaesuse ja pika-ajalise töötusega. Tõrjutuse puudumist võiks seega tõlgendada ühiskonnaga seotusena, mis annab inimesele emotsionaalset tuge oma seisundi hindamisel.

6.2. Heaolu subjektiivsed ja objektiivsed näitajad

Vaatleme käesolevas allpeatükis kuidas heaolu komponendid ja nende tajumine suhestuvad nii omavahel kui majandusarengu eri parameetritega. Vaadeldakse

nii heaolu objektiivseid kui ka subjektiivseid tunnuseid, tegelikku olukorda ja inimeste poolt antud hinnanguid (Berger-Schmitt, Noll 2000: 8). Subjektiivsed

³¹ Hiinas on vastav näitaja, mille täpne nimetus on kapitali kogumahutus põhivarasse, olnud aastaid 35 kuni isegi 40%, Eestis oli see 2007. aastal 31,9%, samal ajal suurema teenindusmajanduse osakaalu ning olulisemalt inimkapitalil põhineva kasvuga Soomes 20,3%, Rootsis 18,9%, USA-s 18,7% (Eurostat 2008).

Tabel 6.2.1. Heaolu aspekte kirjeldavad objektiivsed ja subjektiivsed näitajad

	Majanduslik aspekt	Inimkapitali aspekt	Sotsiaalkapitali aspekt	Emotsionaalne aspekt
Olemus	Rikkus ja tulujaotus	Tervis ja haridus	Institutsioonid ja võrgustikud	Tõrjutuse puudumine
Objektiivsed näitajad	Sissetulek, Gini indeks, tulugruppide tulude suhe	Eluiga, kooli-aastate arv, haridus- ja tervishoiukulud	Valitsemiskorraldus	Eluea prognoos sünimomendil, töötuse puudumine
Subjektiivsed näitajad	Rahulolu riigi majandusseisuga ja oma elustandardiga, hinnang tulu piisavusele	Tervisehinnang, rahulolu haridus- ja tervishoiuteenuste kättesaadavusega	Usaldus inimeste ja institutsioonide vastu	Eluga rahulolu, õnnetunne

hinnangud on saadud Euroopa sotsiaaluuringu (*European Social Survey*) kolmandasse ringi (2006) lülitatud riikide andmetel. Seetõttu on ka heaolu objektiivsed näitajad kogutud samade riikide kohta. Kuna varasematel aastatel koguti subjektiivseid näitajaid vähema hulga riikide kohta, ei ole võimalik analüüsida hinnangute muutumistendentse. Tugineme analüüsil 24 Euroopa riigi kohta kogutud andmetele³². Kuna tegemist on üsnagi erineval arengutasemel olevate riikidega (positsioon inimarengu indeksi järgi teisest seitsmekümne kuuendani), mis kõik kuuluvad euroopalikku kultuuriruumi, on saadud tulemuste alusel võimalik järeldusi teha heaolu eri aspektide ja majandusarengu seoste üldtendentside kohta.

Heaolu subjektiivsed näitajad võib jagada kolmeks: subjektiivsed hinnangud heaolu üksikaspektide (majanduslik seis, tervis) kohta, rahulolu ja õnnetunde näitajad ning sotsiaalkapitali peegeldavad usalduse näitajad. Kokkuvõtlikult on heaolu aspektid ja käesolevas analüüsis kasutatud näitajad esitatud tabelis 6.2.1.

Riikide arengutaseme levinuimaks üldistatud näitajaks on inimarengu indeks, mis sisuliselt peegeldab heaolu rikkuse ja inimkapitali aspekte objektiivsete näitajate alusel. Järelikult saab analüüsida heaolu ülejäänud aspektide seotust selle näitajaga ja otsida vastust küsimusele, kas ka heaolu subjektiivsed näitajad sõltuvad arengutasemest. On kaks asjaolu, millele heaolu analüüsides sageli tähelepanu pööratakse: heaolu ja tulujaotuse seos ning heaolu ja majanduskasvu seos. Püüame edaspidises ka nende seoste väljaselgitamisele pühenduda.

Analüüsimeetoodika põhines subjektiivse ja objektiivse heaolu erinevatel skaaladel mõõdetud näitajate üldistamisel konkreetseid riike iseloomustavateks koondnäitajateks ning nende koondnäitajate vaheliste seoste analüüsil. Nii näiteks oli Euroopa sotsiaaluuringu tulemuste alusel võimalik saada riikide kohta

üldistatud hinnanguid vastustena väga spetsiifilistele küsimustele, mida mõõdeti erinevatel skaaladel: küsimusele „Kui õnnelik Te olete?“ tuli vastajal anda hinnang 10 palli ulatuses, aga toetada ettepanekut „Valitsus peab midagi tegema individide tuluerinevuste tasandamiseks“ sai 4 palli ulatuses. Selliste erinevalt mõõdetud üksikhinnangute üldistamiseks kasutasime nende koondamist faktoranalüüsi peakomponentide meetodil. Nii selgusid omavahel seotud üksikutunnuste kombinatsioonid, millele andsime nende sisu üldistava nimetuse. Seejärel sai nende üldnäitajate komponentkaalusid kasutada riikide omavaheliseks võrdlemiseks ja heaolu subjektiivsete ja objektiivsete aspektide vaheliste seoste analüüsiks. Komponentkaal näitab riigi suhtelist positsiooni valimis kirjeldatava aspekti kohaselt, ühe näitaja komponentkaalude keskvärtus on null. Seega on nendes riikides, kus komponentkaalu värtus on positiivne, seisund vaatlusaluse aspekti kohaselt üle keskmise, ja riikides, kus komponentkaal on negatiivne, seisund alla keskmise.

Et tagada objektiivsete ja subjektiivsete näitajate parem võrreldavus, üldistasime samal meetodil ka heaolu objektiivse külje näitajad. Objektiivsed näitajad pärinevad valdavalt ÜRO inimarengu aruandest 2007/2008 (*Human ... 2007*) ja kirjeldavad enamikel juhtudest seisundit 2005. aastal. Tulujaotuse näitajad on mõningatel juhtudel ka varasemate aastate kohta, kuid need ei muutu kuigi kiiresti. Majanduskasvu on vaadeldud nii 2005. aastal kui ka perioodil 1990–2005 aasta keskmisena.

Heaolu majandusliku aspekti objektiivseteks üldnäitajateks said *rikkuse* näitaja, mis kirjeldas sise-majanduse koguprodukti (SKP) ja rahvamajanduse kogutulu (RKT) *per capita* variatsiooni riikide lõikes, ning *tulujaotuse* näitaja, mis kirjeldas Gini koefitsiendi ja tulugruppide suhete variatsiooni. Tulujaotuse üldnäitaja on konstrueeritud selliselt, et mida ühtlasem tulujaotus, seda suurem näitaja värtus.

Heaolu majandusliku aspekti subjektiivse üldnäitaja saamiseks üldistati rahulolu näitajad riigi majandusliku seisundi ja oma elustandardiga ning hinnang tulu piisavuse kohta igapäevaseks toimetulekuks. Rikkuse ja majandusliku seisundiga rahulolu üldnäitajad olid omavahel seotud väga tihedalt (korrelatsioonikordaja 0,92³³). Järgmisel joonisel on esitatud valimi riikide paiknemine rikkuse ja majandusliku seisundiga rahulolu üldnäitajate järgi.

Tiheda seose üldtendents on selgesti näha. Siiski võib näha ka mõningaid huvitavaid kõrvalekaldeid. Nii ollakse Eestis oma majandusliku seisundiga palju rohkem rahul kui enam-vähem niisama rikkastes Slovakkias ja Ungaris. Enam-vähem Eestiga võrdne on rahulolu majandusliku seisundiga Saksamaal ja Prantsusmaal, kuigi objektiivselt võttes on rikkus seal suurem. Erandlik on Sloveenia seis, kus rikkus on alla

³² Valimisse kuulusid Austria, Belgia, Bulgaaria, Taani, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Ungari, Iirimaa, Holland, Läti, Norra, Poola, Portugal, Rumeenia, Venemaa, Slovakkia, Sloveenia, Hispaania, Rootsi, Šveits, Ukraina ja Suurbritannia

³³ Kõik siin ja edaspidi esitatavad korrelatsioonikordajad on usaldatavad usaldusnivool 0,01.

keskmise, rahulolu aga üle keskmise. Taani eristub joonisel oma rahulolu kõrge taseme poolest, kuigi objektiivselt ollakse rikkuse poolest Hollandi ja Austriaga samal tasemel. Kui püüda erisuse põhjusi otsida tulujaotusest (joonis 6.2.2.), siis Taani ja Sloveenia puhul võib oletada, et oodatust kõrgem subjektiivne hinnang võib tuleneda ühtlasemast tulujaotusest. Eesti puhul ei pea aga see oletus paika, sest tulujaotus on siin ebaühtlasem kui Saksamaal või Prantsusmaal, Ungarist ja Slovakkias rääkimata.

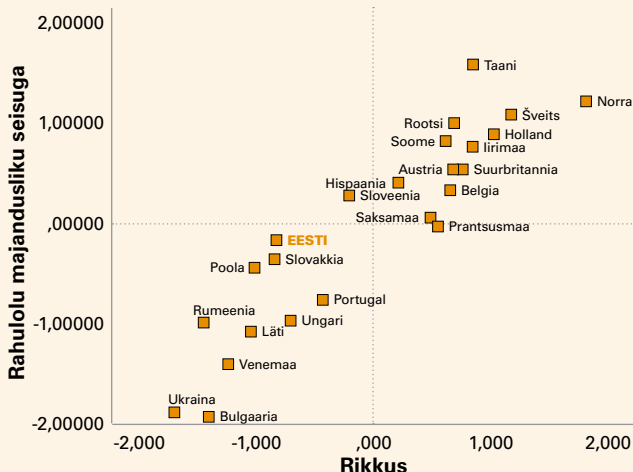
Joonisel on selgesti näha, et tulujaotuse ja rikkuse vahel selge seos puudub, nende näitajate vahel usaldusväärset korrelatsiooni tuvastada ei õnnestunud. Näiteks jäävad rikkamate riikide hulka kuuluvad Iirimaa ja Šveits oma tulujaotuse ühtluse poolest valimi keskmisele alla, samas kui vaesemate riikide hulka kuuluvad Bulgaaria ja Rumeenia ületavad valimi keskmist tulujaotuse ühtluse poolest. Ilmselt ei olegi võimalik üheselt määrata, kas ühtlasem või vähemühtlasem tulujaotus on iseenesest hea või halb. Küll saab aga kontrollida, kas inimesed tunnetavad, et ebaühtlane tulujaotus on probleem. Selgus, et subjektiivne hinnang tulujaotusele meie valimis kui tervikus ei ole selle objektiivsete näitajatega seotud, küll aga on seosed olemas eri jõukusastmega riikide gruppides. Küsimusele „Kas riik peaks midagi tegema tulutasemete erinevuste ühtlustamiseks?“ vastasid ootuspäraselt pigem jaatavalt vaesemate riikide elanikud (seos rikkusega $-0,741$).

Heaolu inimkapitali aspekti objektiivse näitajana on kasutatud üldnäitajat, mis ühendab keskmise eluea ja avaliku sektori haridus- ja tervishoiukulutuste näitajad. Näitaja on üsna tugevasti seotud ka teadus-arendustegevuse üldnäitajaga (korrelatsioonikordaja 0,60), mille saime patente, teadus-arenduskulutusi ja teadustöötajate arvu kirjeldavate algnäitajate üldistamise tulemusena. Seega annab see näitaja üldistatud pildi inimkapitali loomisest ja selle olemist riigis. Tervisele ja haridusele subjektiivse hinnangu saamiseks ühendati Euroopa sotsiaaluuringus rahulolu hinnangud hariduse ja tervishoiuteenuste kättesaadavusele ning oma tervises seisundile antud hinnangutega. Saadud üldnäitaja oli seotud ka vastajate formaalhariduse kestusega (kooliaastate arv) (korrelatsioonikordaja 0,58).

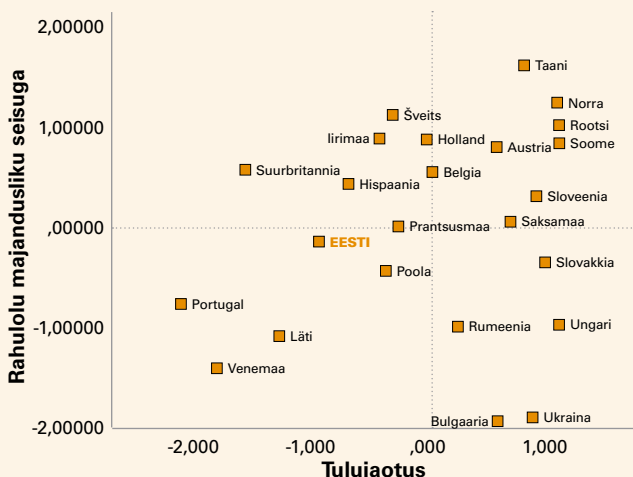
Heaolu inimkapitali aspekti objektiivse ja subjektiivse üldnäitaja omavaheline korrelatsioon oli 0,76, seega on seos nõrgem kui heaolu rikkuse aspekti erinevate näitajate vahel. Riikide jaotumus objektiivse ja subjektiivse üldnäitaja alusel on toodud joonisel 6.2.3. Nagu näha, on riikide paiknemine küllalt loogiline. Nii objektiivse situatsiooni kui ka subjektiivsete hinnangute poolest on esirinnas Põhjamaad, mõlemad näitajad on madalad Venemaal ja Ukrainas ning Bulgaarias ja Rumeenias.

Üksikutes riikides on analoogilise objektiivse situatsiooni korral antud subjektiivsete hinnangute erinevus päris suur. Näiteks Eestis ollakse heaolu inimkapitali aspektiga tunduvalt rohkem rahul kui enam-vähem samas situatsioonis olevates Bulgaarias

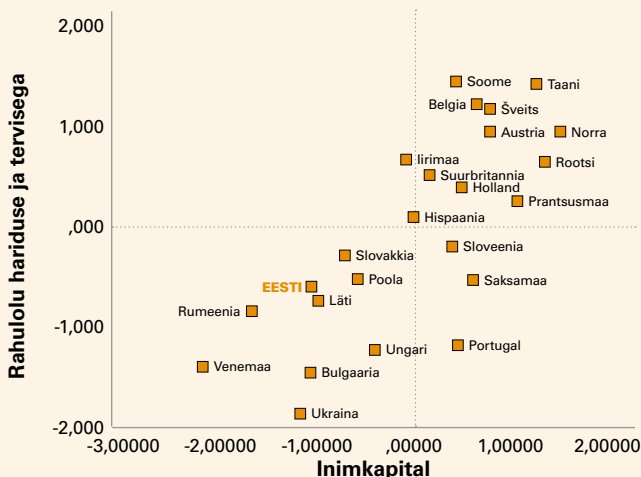
Joonis 6.2.1. Heaolu majandusliku aspekti objektiivse ja subjektiivse hinnangu seos

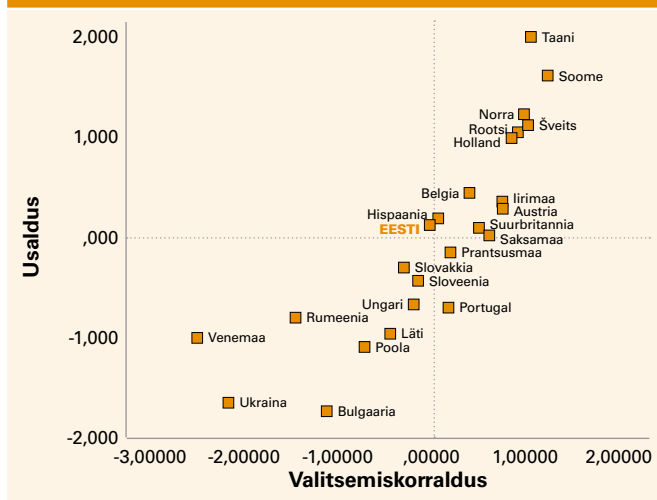
Joonis 6.2.2. Tulujaotuse ja majandusliku seisuga rahulolu seos

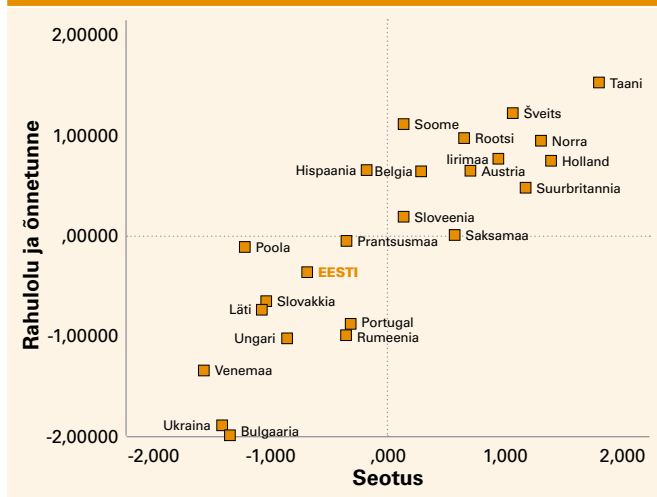
Joonis 6.2.3. Inimkapitali ning tervise ja haridusega rahulolu seos

Joonis 6.2.4. Sotsiaalkapitali objektiivse ja subjektiivse näitaja seos

Joonis 6.2.5. Seotus ühiskonnaga ning rahulolu ja õnnetunne

ja Ukrainas. Eesti objektiivse näitaja viib alla lühike keskmine eluiga (vt selle kohta lähemalt käesoleva aruande 1. ja 2. peatükki), oma terviseseisundit hinnates inimesed aga sellele ei mõtle. Eriti drastiline on Soome ja Portugali positsioonide erinevus, kus analoogilisele objektiivsele situatsioonile antud subjektiivne hinnang erineb rohkem kui kahe ja poole standardhälbe võrra. Üheks põhjuseks võib siin olla asjaolu, et Euroopa sotsiaaluuringu andmetel on Portugalis formaalhariduse kestus vaid 7,4 aastat, mis oli näitaja minimaalne väärtus ja jäi keskmisest (12 aastat) oluliselt maha. Seega on küsimustikule vastanud tõenäoliselt tunnetanud probleeme hariduse kättesaadavusega.

Sotsiaalse kapitali näitajaid ei ole heaolu analüüsid veel kuigi sageli käsitletud. Samas on tegemist olulise aspektiga, mis kindlasti mõjutab inimeste enesetunnet ja nende hinnangut oma seisundile. Sotsiaalse kapitali objektiivse mõõdikuna on käesolevas käsitluses kasutatud valitsemiskorralduse näitajat, mis on saadud Maailmapanga poolt läbi viidud uuringu tule-

musena. Selles uuringus on kogutud näitajad üldistatud valitsemiskorralduse kuut aspekti kirjeldavateks üldnäitajateks (Kaufmann *et al* 2007). 1. Osalemine ja vastutus (*Voice and Accountability*) mõõdab kodanike võimalusi vabalt oma arvamust avaldada, valimistel osaleda ja ühinguid moodustada. 2. Poliitiline stabiilsus (*Political Stability and Absence of Violence*) mõõdab valitsuse tajutavaid võimalusi toime tulla ühiskonda destabiliseerivate rühmitustega. 3. Valitsemise tõhusus (*Government Effectiveness*) väljendab avalike teenuste kättesaadavust ja usaldust, et riik suudab oma kohustusi täita. 4. Regulaatiivne kvaliteet (*Regulatory Quality*) mõõdab valitsuse võimekust välja töötada ja ellu viia regulatsioone, mis võimaldavad erasektori arengut. 5. Seaduslikkus (*Rule of Law*) näitab, mil määral ollakse nõus täitma ühiskonnas kehtestatud reegleid, peetakse kinni lepingutest, samuti peegeldab politsei ja kohtute tegevust. 6. Korruptsiooni-kontroll (*Control of Corruption*) väljendab avalikku jõudu, takistamaks korruptsiooni ja riigivõimu ärakasutamist isiklikes huvides.

Ülaltoodud näitajad kirjeldavad ühiskonna elu korraldavate institutsioonide tegevuse kvaliteeti ja kodanike osalemisvõimalusi ühiskonnas. Seetõttu on neid võimalik tõlgendada sotsiaalse kapitali objektiivsete näitajatena ühiskonna makrotasandil.

Sotsiaalse kapitali üldtunnustatud subjektiivseks väljundiks on usaldus. Usalduse üldnäitaja saamiseks üldistasime Euroopa sotsiaaluuringus saadud hinnangud teiste inimeste, parlamendi, seaduste, politsei, poliitikute ja poliitiliste parteide usaldamise kohta. Sotsiaalkapitali objektiivse ja subjektiivse aspekti seotust näitav korrelatsioonikordaja väärtus oli 0,85. Riikide paigutus kahe näitaja kohaselt on toodud joonisel 6.2.4.

Üldpilt on juba tuttav: ikka tõusevad positiivselt esile Taani ja Soome ning mahajääjate hulgas on Venemaa, Ukraina, Rumeenia ja Bulgaaria. Veel võib märgata, et riikides, kus mõlemad näitajad on alla keskmise, varieerub rohkem valitsemiskorraldus, ja riikides, kus need on üle keskmise, usaldus. Eesti on valimi keskmisele lähemal kui eelmistel joonistel. Kui seni olid Eesti mõlemad näitajad tavapärastelt alla valimi keskmise, siis usalduse näitaja on pisut üle keskmise.

Üheks subjektiivset heaolutaju võimendavaks asjaoluks on tõrjutuse puudumine (seotus ühiskonnaga). Ühiskonna sidusus aitab kaasa sotsiaalse kapitali kujunemisele ning võimaldab inimkapitali koguda ja efektiivsemalt kasutada. Objektiivseid näitajaid sidususe mõõtmiseks on küllalt raske leida. Üldiselt peetakse näitajateks, mis vähemalt kaudselt tõrjutust kajastavad, vaesust ja pikaajalist töötust. Paraku ei olnud meie valimi kõigi riikide kohta olemas ühesuguseid vaesuse näitajaid, ega ka pikaajalise töötuse näitajaid. Seetõttu valisime tõrjutuse kirjeldamiseks töötuse osatähtsuse tööjõust (inimkapitali kasutamisevõimaluse kaudne näitaja), tõenäosuse, et vastündinute eelseisev eluiga on alla 60 aasta (inim-

kapitali loomisvõimaluse kaudne näitaja) ja lisasime neile inimeste protsendi, kes leiavad, et riik peaks midagi tegema tuluerinevuste tasandamiseks (valitseva ebaõigluse kaudne näitaja). Edaspidi kasutame sidususe näitajana tõrjutuse komponentkaale vastupidise märgiga.

Heaolu emotsionaalse komponendi üldistatud näitaja saamiseks ühendasime eluga rahulolu ja õnnetunde hinnangud. Heaolu emotsionaalse aspekti näitajate omavaheline korrelatsioonikordaja on 0,86, riikide paiknemine nende näitajate järgi on toodud joonisel 6.2.5.

Taolisel viisil saadud sünteetilise näitaja kohta on pilt isegi üle ootuste selge. Portugal, mis juba eelmistel joonistel paistis silma teistest Euroopa Liidu „vanadest“ liikmetest halvemate positsioonide poolest, on siingi mõlema näitaja järgi alla keskmise. Siiski on märgata objektiivse ja subjektiivse hinnangu küllalt suurt erinevust, seda eriti mahajäänud riikide hulgas.

Lõpuks ühendasime eelpool kirjeldatudheaolu aspektide näitajadheaolu objektiivseks ja subjektiivseks üldnäitajaks. Rikkuse, inimkapitali, valitsemiskorralduse ja sidususe aspektide ühendamisel saadi objektiivseheaolu üldnäitaja. Subjektiivseheaolu üldnäitaja saamiseks ühendasime koondnäitajaks järgmised subjektiivseheaolu komponendid: rahulolu majandusliku seisundiga, rahulolu hariduse ja tervisega, usalduse ning eluga rahulolu ja õnnetunde näitajad. Heaolu üksikaspekte kirjeldavate näitajate omavahelise seosed oli kõik üle 0,73.

Kuna kõige levinum näitaja riikide arengutaseme hindamiseks on inimarengu indeks, kontrollisimeheaolu aspektide ülalleitud objektiivsete ja subjektiivsete näitajate seotust selle näitajaga (tabel 6.2.2.).

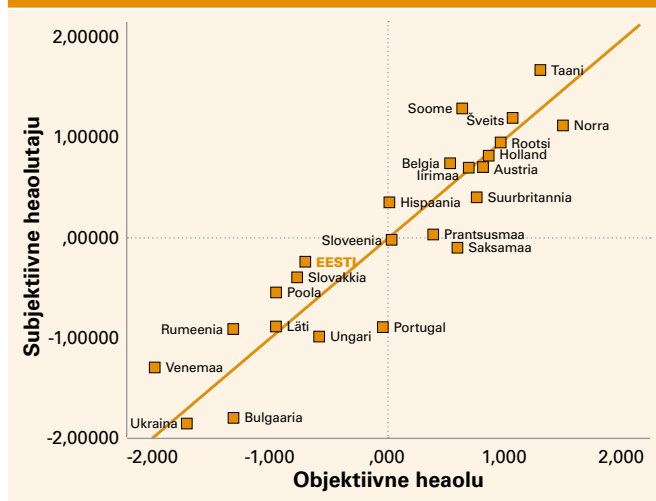
Seega peegeldab ka inimarengu indeks sisuliseltheaolu. Lähtuvalt selle konstrueerimise metoodikast on ootuspärane, et seos on tugevam objektiivsete näitajaga, aga subjektiivsetheaolutaju peegeldava näitajaga on seos samuti väga tugev.

Riikide objektiivse ja subjektiivseheaolu üksikaspektide alusel tehtud klasteranalüüsi tulemusel eristus kaks riikide gruppi. Esimesse rühma kuulus 14 nii objektiivse kui subjektiivseheaolu poolest kõrgemalt arenenud riiki ja teise 10 madalama arengutasemega riiki (joonis 6.2.6.). Joonisel on näidatud riikide paiknemine objektiivse ja subjektiivseheaolu üldnäitajate alusel, kusjuures teise klasterisse kuuluvate riikide nimed on esitatud suurtähtedega. Nagu näeme, on madalama objektiivseheaoluga riigid reeglina ka subjektiivselt kehvemate näitajatega, samas kuiheaolu kõrged objektiivsed näitajad seostuvad reeglina kõrgema subjektiivseheaoluga. Ometigi on mõlema rühma sees näha riikidevahelist varieerumist. Kõrgemaheaolutasemega riikide klasteris on objektiivse näitaja järgi hinnatuna parimal positsioonil Norra ja suhteliselt kehvemas seisus Sloveenia ja Hispaania. Subjektiivneheaolutaju on aga kõrgeim Taanis ja madalaim Saksamaal. Madalamaheaolutasemega

Tabel 6.2.2. Inimarengu indeksi korrelatiivsed seosed objektiivse ja subjektiivseheaolu üldistatud näitajatega

Objektiivsed näitajad		Subjektiivsed näitajad	
Rikkuse aspekt	0,944	Rahulolu majandusliku seisundiga	0,901
Inimkapitali aspekt	0,895	Rahulolu tervise ja haridusega	0,850
Valitsemiskorralduse aspekt	0,907	Usaldus inimeste ja institutsioonide vastu	0,804
Sidususe aspekt	0,829	Rahulolu ja õnnetunne	0,887
Objektiivseheaolu üldnäitaja	0,947	Subjektiivseheaolu üldnäitaja	0,881

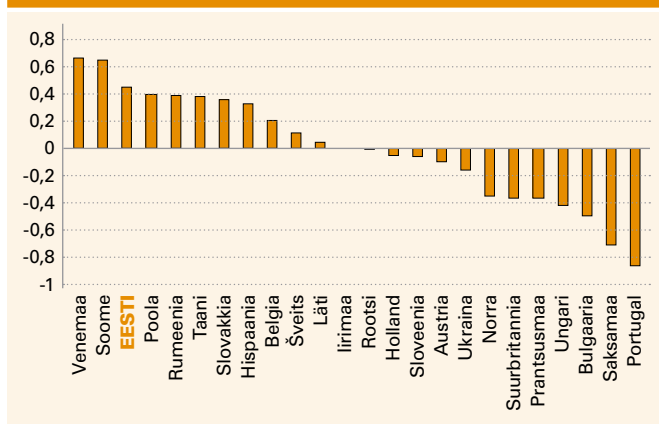
Joonis 6.2.6. Heaolu objektiivse ja subjektiivse üldnäitaja seos

riikide grupis on objektiivse näitaja väärtus kõrgeim Portugalis. Venemaa paistab aga silma väga madalaheaolu objektiivse tasemega, kuid subjektiivse näitaja poolest kuulub ta peaaegu oma rühma keskele. Subjektiivselt on omaheaolu hinnanud madalaimaks Euroopa sotsiaaluuringu küsimustikku täitnud inimesed Ukrainas ja kõrgeimaks Eestis. Nagu jooniselt näha, onheaolu subjektiivne hinnang Eestis tunduvalt kõrgem kui Ungaris, kelle objektiivne näitaja on Eestiga sarnane. Samas on Eesti subjektiivseheaolu tase umbes sama kõrge kui Saksamaal, hoolimata objektiivse üldnäitaja väärtuste väga suurest erinevusest nende kahe maa vahel.

Huvitav on analüüsida riikide järjestust subjektiivsete ja objektiivsete hinnangute erinevuse alusel (joonis 6.2.7.). Riigid, mis paiknevad ülaloodud joonisel keskjoonest ülevalpool, on sellised, kus subjektiivneheaolutaju on objektiivsest näitajast kõrgem. Joonest allpool paiknevad aga riigid, kus rahulolu omaheaoluga on väiksem, kui seda eeldaks objektiivneheaolunäitaja (meenutagem, et subjektiivse rahulolu hinnangud pärinevad 2006. aasta Euroopa sotsiaaluuringust). Riigid on järjestatud alates suhteliselt kõige rahulolevamatest. Tulemused on kohati küllaltki üllatavad ja raskesti põhjendatavad. Kõige rohkem hinnatakse

Joonis 6.2.7. Erinevus subjektiivse ja objektiivse heaolunäitaja väärtuste vahel

subjektiivselt oma heaolu objektiivsega võrreldes üle Venemaal. Samas talle küllalt sarnase ajaloolise ja kultuuritaustaga Ukrainas on näitajad hoopis lähedasemad. Teine huvitav riikide paar on Bulgaaria ja Rumeenia, kus väga lähedane objektiivne situatsioon hinnatakse Rumeenias umbes samapalju üle kui Bulgaarias alla. Suhteliselt kõige rahulolematumad ollakse Saksamaal ja Portugalis. Ja miks Slovakkias ollakse oma eluga suhteliselt rahul ja Sloveenias mitte nii-võrd, kuigi Sloveenia kuulub kõrgema heaolutasemega riikide hulka? Ilmselt ei ole nendele küsimustele võimalik vastata vaid analüüsi kaasatud näitajate alusel, vaid tuleks arvestada keerukamaid kultuurilisi ja sotsiaalseid tegureid. Tuleb arvestada, et rahulolu sõltub alati ka ootustest. Võib oletada, et suhteliselt väiksema rahuloluga kõrgeltarenenud riikides, näiteks Saksamaal, Prantsusmaal ja Inglismaal on ootused kõrgemad ajaloolistel või kultuurilistel põhjustel.

Kui aga vaadelda veelgi üldisemalt, kuidas on heaolu objektiivse külje koondnäitaja (kuhu kuuluksid riikide rikkus, tervis, haridus, institutsionaalne korraldus ja tõrjutuse puudumine) seotud inimeste rahulolu ja õnnetundega, siis selline seos ilmneb ainult kõrgema heaolutasemega riikide grupis (korrelatsioonikordaja 0.915), samas kui madalama arengutasemega riikides on rahulolu pigem seotud mitte heaolu saavutatud taseme, vaid majanduskasvu kiirusega.

Ka Eesti suhteliselt kõrged subjektiivse heaolu hinnangud võrreldes tegeliku olukorraga on tõenäoliselt mõjutatud majanduse kiirest arengust ja elujärje tuntavast paranemisest lähiminevikuga võrreldes. Tegemist on vahepealse seisundiga, teiste siirderiikidega võrreldes on Eesti saavutanud suhteliselt hea taseme, mis kohati on võrreldavad ka „vana” Euroopa Liidu

vähemarenenud liikmesriikidega. Huvi aga tekitavad Eesti puhul kaks momenti. Esiteks ühiskonna enese-hinnang võrdluses institutsionaalse arengu tasemega ja selle hindamisega. Ja teiseks, kuidas võiks Eesti subjektiivset heaolutaset hakata mõjutama teadmine, et oleme liikumas Euroopa vähemarenenud maade liigast kõrgemalt arenenud maade gruppi, kus üldine ootuste tase on nõudlikum ning hinnanguid mõjutavad rohkem mitte võrdlused minevikuga, vaid praegused objektiivsed institutsionaalsed näitajad.

Rikkuse järgi hinnates jääme, vähemalt antud allpeatükis kasutatud statistikat aluseks võttes, EL-i „vanadest” liikmesriikidest veel maha ja oleme nõrgemad ka Sloveenias ja Ungarist (Tšehhi Vabariik muide vaatluse all olevasse riikide valimisse ei kuulunud), edestades napilt Slovakkia, juba natuke enam Poolat, Lätit, Venemaad ja teisi endise Nõukogude Liidu koosseisu kuulunud maid. Võttes aluseks subjektiivse rahulolu majandusliku seisundiga, tõuseme aga pingereas paari koha võrra ettepoole, möödudes Ungarist ja Portugalist. Inimkapitali näitajate poolest edestame vaid Rumeeniat ja Venemaad. Kehva koha põhjuseks on eelkõige meie lühike keskmine eluiga. Samas, ka siin on meie koht hinnangu alusel tervisele ja haridusele parem kui koht pingereas objektiivsete näitajate alusel. Oleme oma tervise ja haridusega peaaegu sama rahul kui sakslased.

Eriti paistab Eesti silma kõrge hinnanguga valitsemiskorralduse aspektidele, olles siirderiikidest parim. Üllatuslikult kõrge on üldistatud usaldusnäitaja, mille alusel edestame Saksamaad, Prantsusmaad ja Inglismaad. Kui valitsemiskorraldust tõlgendada kui sotsiaalse kapitali makrotasandi objektiivsete eelduste näitajat ning usaldust kui sotsiaalkapitali subjektiivset näitajat, siis võiks teha järelduse, et Eesti on juba ületanud siirderiikidele omase sotsiaalkapitali nappuse ning oleme teel Põhjamaadele iseloomuliku tasakaalustatud ja usaldusväärse elukorraldusega riikide hulka. On argumente nii selle uskumiseks kui selles kahtlemiseks.

Üldise rahulolu ja õnnetunde järgi hinnatuna asub Eesti umbes samas pingerea osas, kus rikkuse järgi. Teiste sõnadega, majanduslikust jõukusest hoopis madalamad elukvaliteedi näitajad, kehv tervis ja lühike eluiga pole meie õnnetunde ja rahulolule senini märkimisväärselt mõju avaldanud. Või siis on meie usk isendasse, oma perspektiividesse ja meie institutsionaalsesse võimekusse aidanud selle negatiivse teguri mõju elimineerida. Küsimus on selles, kas see optimism ja positiivne suhtumine elab üle ka kättejõudnud majanduslanguse perioodi.

Viidatud allikad:

- Berger-Schmitt, R., Noll, H. H. (2000). Conceptual Framework and Structure of a European System of Social Indicators. EuReporting Working Paper No. 9
- European Social Survey (<http://ess.nsd.uib.no/index.jsp?year=2007>) 30.09.2008
- Human Development Report 2007/2008 (2007). United Nations
- Kaufmann, D., Kraay, A., Mastruzzi, M. (2007). Governance Matters VI: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2006, World Bank Policy Research Working Paper 4280

6.3. Majanduspoliitika ja sotsiaalpoliitika seosed

Majanduspoliitika kolm vaala

Alustame antud allpeatüki majanduspoliitika mõnede põhimõtetega, kirjeldame institutsioonide tähtsust, mis seovad ja suunavad majanduses osalejaid. Jätame sotsiaalsfääri poliitikatega, seejärel esitame ühe valitsemisseoseid käsitleva maatriksi ning lõpetame mõnede järeldustega Eesti kohta. Sotsiaalpoliitikat käsitleme antud juhul laiemas, sotsiaalvaldkonda hõlmavas tähenduses. Sotsiaalkaitsele ja kindlustusele lisanduvad selles lähenemises haridus ja tervishoid. Järgnevas tekstis on taustana kasutatud Maailmapanga tiiva all moodustatud Kasvu- ja Arengukomissiooni materjale, milles on tehtud üsna laiaulatuslik katse hõlmata kasvu ja arengu seoseid ning mõjutegurid (The Growth Report 2008).

Majanduspoliitika esimeseks, kõige olulisemaks lähtekohaks on majanduse tuginemine hinnasignaalidest juhenduvatele turumehhanismidele, detsentraliseeritud otsustamisele, ja nõudluse poolelt pakkumisele suunatud tarbijate eelistustel. Turgude toimimist raamib omandiõigus, mis tagab firmadele ja ettevõtjatele piisavad õigused varale, et teha võimalikuks investeeringud selle vara suurendamiseks ning parimal viisil kasutamiseks.

Majanduspoliitika kujundamisel on see üldine lähtekoht, mis aga vajab täiendamist ja kohendamist. Viimase üldiseks põhjenduseks on see, et majandustegevus ise ei pruugi olla piisav tingimus omandiõiguse realiseerimiseks või turgude toimimiseks tarviliku informatsiooni loomiseks. Sellest tuleb ka vajadus majanduspoliitika ja teiste poliitikate järele.

Teine eeldus on seotud sellega, et üldiselt on kõigi riikide majandustegevus vähem või rohkem rahvusvaheliselt avatud. Muu kõrval tähendab see ka seda, et põhiline osa teadmistest ja oskustest, sh tehnoloogilistest, on pigem teistelt õppimise kui leiutamise tulemus. Kõigis kiire ja pikaajalise majanduskasvuga riikides on toimunud ulatuslik teadmiste ja tehnoloogia ülevõtmine teistest riikidest. Sealjuures kuuluvad teadmiste alla nii abstraktsed valemid kui praktilised rakendused, nagu näiteks liikluskorraldus või mitmetasandiliste ristmike rajamise oskused. Vähemalt sama tähtsad kui tehnilised lahendused, on ühiskonnakorralduslik pool.

Kolmas üldine tingimus on makroökonoomiline stabiilsus, mille sisemine aspekt on seotud hinnastabiilsusega ja väline aspekt vahetuskursi, valuuta konverteeritavuse, maksebilansi ning valuutareservide tasakaalustatusega. Stabiilsuse kõige üldisem tähtsus on seotud majanduskeskkonna määramatuse ja riskidega. Kõrge inflatsioon, häired teiste riikidega seotud raha- ja kapitalivoogudes vähendavad turusignaalide usaldusväärsust, millel on eriti kriitiline mõju pikaajalistele investimisotsustele. Stabiilsuse aspekt ja selle mõju majandustegevusele avaldub sageli piiran-

guna sotsiaalsetele kulutustele. Eriti eelarvest rahastatavate kulutuste puhul on eelarve tasakaalu või maksimaalse võimaliku defitsiidi nõue (näiteks Euroopa Rahaliiduga liitumisel tingimuseks olev raja 3% SKP-st) sageli sotsiaalkulutuste jaoks oluline kitsendus.

Reeglid ja majanduspoliitika

Majanduskasvu teooriad on paari viimase aastakümne jooksul tähtsustanud turgude toimimist suunavate institutsioonide mõju. Majandusteaduses on üsna tunnustatud Douglas Northi lähenemine, mille kohaselt hõlmavad institutsioonid formaalseid reegleid (seadused ja muud regulatsioonid), mitteformaalseid reegleid (tavad ja kombad) ning reeglite jõustamismehhanisme (näiteks kohtud seaduste puhul, avalik hukkamõist ja tõrjutus mitteformaalsete reeglite mittetäitmisel). Institutsioonide ebaküpsus, näiteks heade tavade puudulik järgimine äritegevuses, on ühiskonna arenematus tunnus.

Institutsioonide ebapiisav toimimine avaldab majanduskasvule negatiivset mõju. Regulatsioonide, tavade ja neid jõustavate mehhanismide nõrkus suurendab määramatust, mis avaldub sellistes küsimustes, nagu investeeringute või intellektuaalse omandi vähene kaitstus, kahtlus majanduspoliitiliste otsuste erapooletuses, korruptsiooni eeldamine juurdepääsul antud maa infrastruktuurile, kinnisvarale, riigihanketele. Samuti on oluline musta turu osakaal ja riigi institutsioonide võime seda ohjeldada.

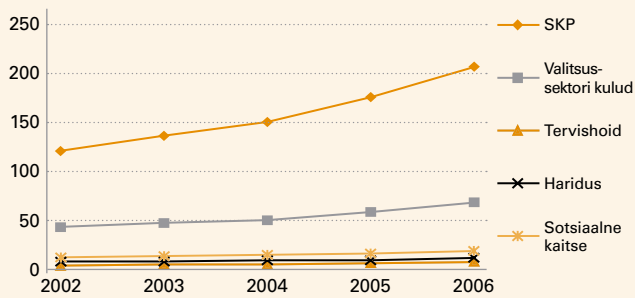
Institutsioonid pole aga midagi absoluutset või etteantut, nad kujunevad koos majandustingimustega. Näiteks kasvab majandusarvestuse täpsus koos krediidituruga. Institutsioonide kujunemine on seotud inim- ja sotsiaalse kapitaliga, nende toimimine eeldab teadmiste akumulereimist, õppimist ja kohandumist majanduse vajadustega. Institutsioonide toimimist mõjutab otseselt sotsiaalne kapital, inimeste vaheliste sidemete tugevus ja toime.

Inimkapital ja sotsiaalne kapital ning seda mõjutavad poliitikad

Sotsiaalse poolega seotud tegurite kujunemise ja mõju hindamiseks majandustegevusele ja heaolule kasutatakse inim- ja sotsiaalkapitali kontseptsioone. Inimkapitali all peetakse silmas antud riigi või mõne muu inimkogumi haridust, tervist, oskuseid. Sotsiaalse kapitali mõiste hõlmab formaalseid ja mitteformaalseid võrgustikke, üldist usaldust ja usaldust institutsioonide suhtes ning normide mõju.

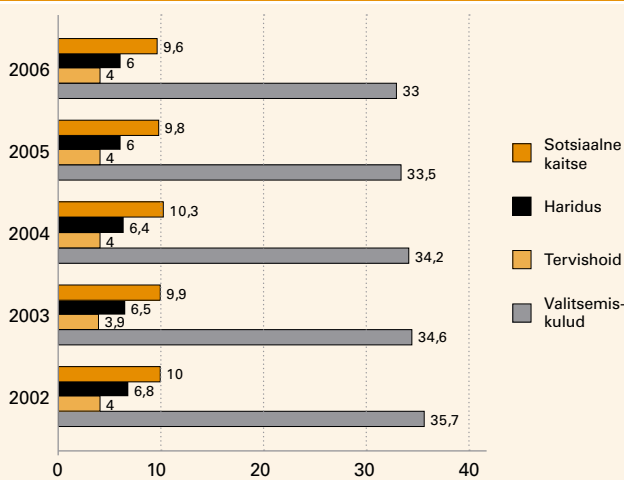
Need mõisted avardavad kitsalt majanduslikku kapitali käsitlust, tuues esile sotsiaalsete tegurite mõju ka sellistele eelkõige majanduse toimimist iseloomustavatele näitajatele, nagu SKP või majanduskasv.

Joonis 6.3.1. SKP, valitsemissektori kulud, miljardit krooni

Allikad: Eesti statistika aastaraamat 2007, 2008.

Joonis 6.3.2. Valitsemiskulude, sotsiaalse kaitse, hariduse ja tervishoiu kulude osakaal SKP-s (%)

Allikad: Eesti statistika aastaraamat 2007, 2008.

Inim- ja sotsiaalkapitali kontseptsioone kasutades on võimalik ühelt poolt seostada majanduse ja sotsiaalsfääri toimimist ning teiselt poolt annab see võimaluse analüüsida ka neid valdkondi suunavaid poliitikaide. Enamik sotsiaalteadlasi käsitleb investeeringuid inimkapitali – tervisesse, teadmisesse ja oskustesse – ja neid suunavat poliitikat sama tähtsana kui investeeringuid füüsilisse kapitali. Samas pole selline väide kaugeltki iseenesest mõistetav, sest seda seost polegi nii lihtne statistiliselt tõestada (El Erian ja Spence, 2008: 37): kergem on täpselt hinnata inim- või sotsiaalsel kapitali kujundavat sisendit (hariduskulud, koolis käidud aastad) kui nendega saavutatud väljundit (võimet õppida, vastuvõtlikkust uuendustele, sotsiaalsust, empaatiavõimet jne). Oluline on ka arvestada, et sotsiaalselt soovitud tulemuste (näiteks heaolu) saavutamiseks ei piisa ainult pakkumise poolest, vaja on ka nõudlust.³⁴

Sageli aga lähenetakse sotsiaalteenustele eelkõige pakkumise poolelt. Neid käsitletakse kui midagi tingimusteta kasulikku. Majanduse poolelt tulevaid tingimusi ja kitsendusi nähakse kui ebameeldivat piirajat, mis takistab kasulike ja ühiskonna arengut soodustavate kulutuste tegemist. Samas tuleb arvestada, et nende piirajate mahavõtmisel ja sotsiaalkulutuste mõõdutul suurendamisel on destabiliseeriv mõju majanduskeskkonnale, mis suurendab ebakindlust, vähendab investeeringuid ja lõppkokkuvõttes kärbib tulevast maksubaasi, millest sotsiaalkulutusi rahastatakse. Kuna institutsioonide tegevust, nagu seadusandlust, kohtusüsteemi, avaliku korra tagamist rahastatakse suures osas eelarvest, on institutsioonide areng otseselt seotud maksukoormusega. Maksude kaudu tagab riik ressursid institutsioonide efektiivsuse tagamiseks, seetõttu on maksukoormuse piisavuse mõõduks institutsioonide tõhus toimimine, mis pole otseselt seotud mingi formaalse protsendiga SKP-st. Samas muutub ka institutsioonide ressursinappus tõsiseks probleemiks, kui ei jätku vahendeid tervise ja omandi kaitseks, kohtute tõhusaks ja kiireks tööks, riigi julgeoleku tagamiseks. Institutsioonide puhul tuleb arvestada ka ülereguleerimise ohtu majanduse jaoks tundlikes valdkondades, nagu näiteks tööjõuturg.

Nagu nägime eelmisest alapeatükist, on Ees- tile omane ebakõla elukvaliteedi suhteliselt madala taseme ja suhteliselt kõrgete subjektiivse heaolu näitajate vahel. Selle ebakõla objektiivseks väljendusena on Eestile olnud pikka aega iseloomulik majanduskasvu vähenes seos sotsiaalkulutuste kasvuga (joonis 6.3.1.).

Kiire majanduskasvu tingimustes, kus SKP suuren- nes jooksvates hindades 121,4 miljardilt kroonilt 2002. aastal 207,1 miljardi kroonini 2006. aastal, on küll kasvanud ka valitsemiskulud ning sealhulgas ka nominaalkulud tervishoiule, haridusele ja sotsiaalkaitsele. Samas on nimetatud kulude kasv olnud majanduskasvust palju tagasihoidlikum, mida näitab ka nende osakaalu vähenemine SKP-s (joonis 6.3.2.). Valitsemiskulud vähenesid suhtena SKP-sse 35,7%-lt 2002. aastal 33%-ni 2006. aastal, hariduskulud 6,8%-lt 6,0%-le, sotsiaalse kaitse kulud 10,0%-lt 9,6%-le. Tervishoiukulud püsisid suhteliselt sama madalal tasemel, moodustades 4% SKP-st. Seega kulutused sotsiaalvaldkonda küll kasvasid, aga vähem kui SKP tervikuna. See viitab ka asjaolule, et eelarve tasakaalu säilitamine ja ülejääk olid sellel perioodil saavutatud sotsiaalvaldkonna kulutuste suhtelise piiramisega. Silmas pidades töötajate hariduse ja tervise tähtsat osa majanduskasvuks vajaliku inimkapitali loomisel, on hariduskulude osakaalu küllalt oluline

³⁴ Majanduskasvu teooriaid käsitlevates töodes on üheks seda tüüpi vastuolu näiteks India. Seal on aastakümnete jooksul koolitatud maailmaklassi insenere ja teadlasi, kuid selle mõju majanduse arengule ja heaolule oli väga tagasihoidlik. Põhjuseks oli see, et kodumaine tööstus ei loonud selle inimkapitali kasutamiseks piisavat nõudlust ning suur osa ajupotentsiaalist rändas Indiast välja. Positiivne mõju tekkis koos globaalse tarkvaratööstuse tekkega ning sellest tulevast nõudlusest oskuste järele. Sealt lähtus laiem mõju kogu teenuste sektorile, eelkõige Interneti vahendatud nõudluse kaudu. Inimkapitali mõju majanduskasvule ja heaolule vajas pakkumise kõrval nõudlusest lähtuvat impulssi. Vt *The Growth Report: Strategies For Sustained Growth and Inclusive Development* (2008).

vähenedamine ning tervishoiukulude sisuline külmumamine pikemas arenguperspektiivis negatiivse mõjuga ka majandusele (vt selle kohta detailsemat käsitlust käesoleva aruande peatükis 2).

Hariduspoliitika ja majandus

Inimkapitali loomisel on kriitilise tähendusega haridus. See annab inimestele võimaluse end arendada ja teeb neile kättesaadavaks ka kõik teised vahendid, millega ühiskond erinevaid gruppe toetab. Haridussüsteem on tugeva norme ja väärtushinnanguid kujundava toimega, millel põhineb kireva etnilise ja religioosse taustaga ühiskondade sidumine majandus- ja sotsiaalses tegevuses. Seetõttu on haridusel palju laiem tähendus, kui ainult teadmiste ja oskuste omandamine.

Erinevate riikide näited kinnitavad riigipoolse panuse olulisust hariduse rahastamisel. Majandusteoreetilises võtmes on selle põhjuseks positiivsed välismõjud, mille kohaselt sotsiaalsed tulud ületavad eratulu ning kasu ühiskonnale on suurem kui üksikute inimeste haritusest saadava kasu summa. Teine asjaolu on seotud tulujaotuse ja hariduse kättesaadavuse omavahelise seosega. Haridusteenuste puhul võib kättesaadavuse seisukohast olla kitsendavaks tingimuseks tagatiste puudumine, mis on vajalik hariduse rahastamiseks krediidi abil. Ühtlasem varaline jaotus suurendab nende inimeste hulka, kellele laenamine võimaldab juurdepääsu haridusele. Kuna haridusteenuste turg on tugevate tõrgetega, siis ei ole hariduse puhul piisavaks tingimuseks oodatav suurem kasu tulevikus, mis hariduse omandamisega kaasneb.

Hariduspoliitiliste valikute seose puhul majanduspoliitikaga on olulised erinevused haridustasemete vahel. Alg- ja põhihariduse puhul, kus muuhulgas juriidiliselt on tagapõhjaks igaühe õigus haridusele ning riigi kohustus seda pakkuda, on teadmiste omandamise kõrval oluline noorte sotsialiseerimine. Ilma hariduseta puudub õigus nõuda pädevust eeldavat tööd ja vastavat sissetulekut. Tuludejaotuse seisukohast on riigi poolt rahastatav alg- ja keskharidus progressiivne, sest statistiliselt on väiksema sissetulekuga perekondadel veidi rohkem lapsi kui suurema sissetulekuga perekondadel. Kui eeldada, et kooliõpilase kohta on rahastamine kõigile sama, siis on neid lapsi, kelle haridust eelarves toetatakse, väiksema sissetulekuga perekondades veidi rohkem. Hariduse riiklikust toetamisest saadav absoluutarvuna sama suur panus pere eelarvesse moodustab väiksema eelarvega perekonna sissetulekust suurema kaaluga osa kui jõukama pere eelarvest. Need on väga tugevad argumendid selle taseme hariduse rahastamiseks põhiliselt riigi- või kohalikust eelarvest.

Kõrghariduse puhul on olukord mitmekesisem selles mõttes, et arvesse tulevad nii individuaalsed kui ühiskonnaga seotud asjaolud, näiteks kas on olulisem indiviidi enda kasu, mis tähendab kõrgemat

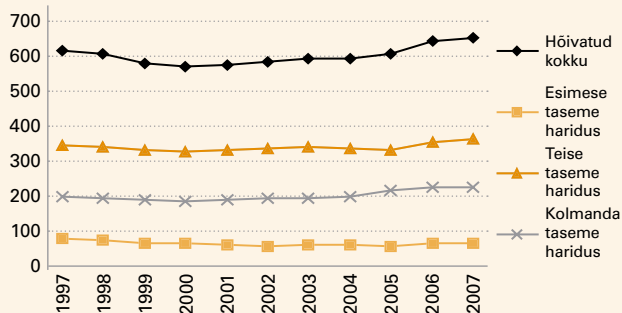
ametit ja suuremat palka parema hariduse korral, või ühiskonna kasu rohkema haritud inimeste oodatava suurema panuse tõttu ühiskondliku rikkuse kasv. Esimesel juhul tekib küsimus, miks ei võiks inimesed oma hariduse kas osaliselt või täielikult ise kinni maksta. Üheks argumendiks selle vastu on õppimise ajal saamata tulu, mis oleks kaasnenud samal ajal hoopis töötades. Kogu eluea perspektiivis on aga õpinguperioodil saamata jäänud tulu väike, võrreldes hariduse tõttu saadavat täiendava tulu hulka selle tuluga, mis oleks jäänud saamata, kui oleks töötatud ametikohal, mis ei eelda kõrgharidust. See asjaolu toetab argumenti, mille kohaselt inimesed peaksid ise panustama, kattes kasvõi teatud osa kõrghariduse omandamisega seotud kuludest. Vältimaks või vähendamaks õpingutega paralleelselt töötamist, tuleks ilmselt seda oma panust kasutada eelkõige krediidi vormis, kombineerituna riigipoolse otsese toega, kas siis õppekoha rahastamise kaudu (nagu seni) või mõnel muul viisil.

Eestis rakendatav hariduse rahastamise mudel, kus riik esitab kõrgkoolidele tellimuse teatud arvu lõpetajate saamiseks erialade ja haridustasemete lõikes ning lisaks on kõrgkoolidel võimalus sisuliselt oma äranägemise järgi võtta vastu üliõpilasi nn riigieelarvelistele kohtadele, annab küll noortele rohkem võimalusi meeldiva eriala ja kõrgkooli valikuks, kuid sellega kaasneb suur hulk küsimusi ning huvirühmade kokkupõrkeid. Neid siin detailselt eritlemata tuleb siiski eraldi välja tuua üliõpilasorganisatsioonide poolt kõige sagedamini esitatav küsimus sotsiaalsete garantiide kohta õppimise ajal, mis kuulub sotsiaalabi valdkonda. See teema on seni seisnud eraldi kõrghariduse otsesest rahastamisest, kuid on kindlasti arvestatav asjaolu sotsiaaltagatiste kui terviku käsitlemisel. Selles valdkonnas on madalate maksude ja piiratud eelarveressursi tingimustes väga jõuliselt domineerinud traditsiooniline perekeskne aspekt ning peaaegu üldse pole arvestatud hariduse omandamisega kaasnevaid kaudseid kulusi.

Ühe poliitilise diskussiooni ainena on pidevalt üleväl riigitellimuse ja tööturuvajaduste vahetõrge. Sellel teemal on mitmeid külgi, esimesena kindlasti see, et Eestis, nagu kogu maailmas, on valikuvabaduse suurenedes kasvanud nn pehmete erialade õppurite arv ning sellisel määral pole kasvanud või on isegi suhteliselt vähenenud huvi inseneri- ja loodusteaduste vastu. Riigitellimus on sama ajal üldiselt arvestanud neid nõudluste ja turupakkumise disproportsioone. Näiteks äriduse ja õiguse erialal katab riigitellimus vaid väikese osa kogu kõrghariduse rahastamisest nendes valdkondades.

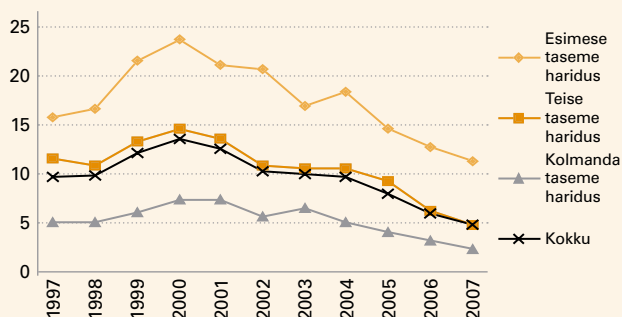
Hariduse majandusliku efektiivsuse üheks näitajaks on erinevate haridustasemega inimeste osakaal tööhõives (joonis 6.3.3.). Seejuures väärib erilist tähelepanu haridustaseme seos töötuks jäämise tõenäosusega. Tööhõive ja tööpuuduse näitajad kinnitavad, et kolmanda taseme haridusega tööjõu hulgas on töötuid suhteliselt kaks korda vähem kui teise taseme ja

Joonis 6.3.3. 15–74-aastased tööhõives³⁵

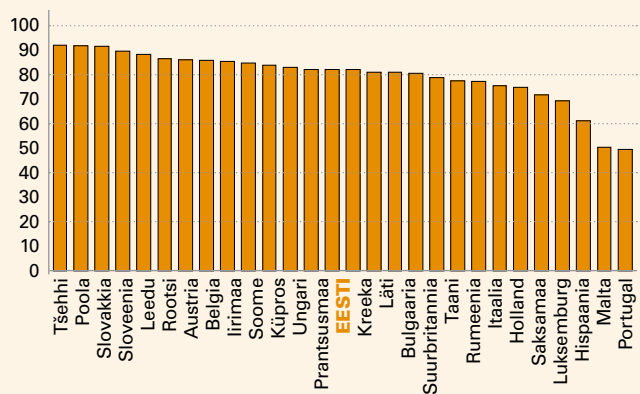
Allikad: Eesti statistika aastaraamat 2004: 208, 2007: 219, 2008: 188.

Joonis 6.3.4. Tööpuudus erineva haridustasemega tööjõus

Allikad: Eesti statistika aastaraamat 2004: 208, 2007: 219, 2008: 188.

Joonis 6.3.5. 25–64-aastane vähemalt keskharidusega rahvastik Euroopa Liidus aastal 2006 (%)

Allikas: Sotsiaalelu arvudes, 2007: 13.

kolm korda vähem kui kolmanda taseme haridusega töötajate hulgas (joonis 6.3.4.).

Hariduse vastavust tööturu vajadusele võidakse mõista kui piirangute seadmist kõrghariduses "vähem vajalike" erialade pakkumisele, viidates võimalikule tööpuudusele. Siiski tuleb tõdeda, et tegelik nõudlus on üsna hea indikaator turu suunamisel ja inimesed

on keskmiselt arukad, vähemalt selles osas, mis puudutab väga suurte riskide äratundmist, näiteks kasutu eriala õppimist. Tööturu konjunktuuri raskesti ennustatavus, eriti majandustsükli faasi vaheldumise korral, suurendab seda tüüpi vigade tõenäosust. Samas pole tagatist, et töökohtade planeerimine ja turu asendamine "targa" valitsuse poliitiliste eelistustega neid vigu paremini väldib. Seda ka põhjusel, et töökohti puudutavad otsused tehakse väikese avatud majanduse puhul sageli Eestist väljaspool asuvates rahvusvaheliste firmade peakorterites.

Teine oluline teema nimetatud valdkonnas on akadeemilise ja kutsehariduse vahekord. Kutsehariduse puhul on seos ettevõtlusega palju vahetum kui akadeemilise hariduse puhul. Kuid tuleb silmas pidada, et see on tänane ettevõtlus ja pole tegelikult kunagi piisavat teavet selle kohta, milline on ettevõtlus Eestis kümne aasta pärast. Siiski võib tuvastada, et Eestis on side kutsehariduse ja ettevõtete vahel viimase kümne aasta jooksul oluliselt paranenud. Ettevõtteid on rohkem investeerinud kutseõppeasutuste infrastruktuuri, tihenenud on seos õppimise ja praktika vahel, nii koolide kui ettevõtete rahalised vahendid on oluliselt kasvanud. Tähtis on olnud EL-i fondide osa seda tüüpi sidemete toetamisel.

Majanduskasvu teooriate järgi on ulatuslikuma ja parema hariduse ja majanduse moderniseerumise vahel positiivne seos. Haritud töötajad võimeldavad muuta tehnoloogia komplekssemaks, majandusstruktuuri arenumaks ja konkurentsivõimeliseks. Juba teenindusmajanduse tekkimise alguses tuvastati, et kasvab nende ametialade hõive, mis eeldavad kõrgemat haridustaset (Bell 1975). Ka Eestis on haridustaseme kasv soodustanud majandusstruktuuri muutumist ning suurendanud omakorda kõrgema haridustasemega inimeste sissetulekuid ning parandanud nende positsiooni tööturul.

Võrreldes Euroopa Liidu teiste riikidega (joonis 6.3.5.), on Eesti haridustaseme näitajad mõnevõrra üle keskmise. Nii oli 25–64 aasta vanuse rahvastiku hulgas vähemalt keskhariduse omandanute osakaal 2006. aastal Eestis 82%, Euroopa Liidus keskmiselt 77,8%. Kõrghariduse omandanud inimeste arv 25–29-aastaste hulgas oli Eestis isegi oluliselt kõrgem kui Euroopa Liidu keskmine, vastavalt 37,7% ja 28%. Samas esineb riigiti suuri erinevusi kõrghariduse määratlemisel, kvaliteedis ning ressurssidega varustatuses. See teeb ka formaalsed näitajad raskesti võrreldavaks. Vähemalt keskharidusega inimeste osakaal on selliste võrdluste jaoks mõnevõrra parem üldine indikaator.

Tervishoiu rahastamine

Tervist ja tervishoidu käsitletakse õigusena nii Eesti põhiseaduses, kus räägitakse igäihe õigusest tervise kaitsele („Eesti Vabariigi põhiseadus” 1992), kui

³⁵ Eesti haridustasemed: esimese taseme haridus või madalam – alghariduseta, algharidus, põhiharidus, kutseharidus põhihariduseta noortele; teise taseme haridus – kutseõpe põhihariduse baasil, üldkeskharidus, kutsekeskharidus põhihariduse baasil, keskeriharidus põhihariduse baasil; kolmanda taseme haridus – keskeriharidus keskhariduse baasil, kõrgharidus, magistri- ja doktorikraad.

Euroopa Liidu põhiõiguste hartas, kus see on määratletud õigusena ennetavale tervishoiule ning ravile siseriiklike õigusaktide ja tavadega ettenähtud tingimustel (Euroopa Liidu põhiõiguste harta, 2004). See õigus on määratletud tervishoiusüsteemi kolme üldise eesmärgiga, milleks on elanike hea tervis, süsteemiga rahulolu ja finantsriskidevastane kaitse (The World Health Report 2000).

Eestis nagu enamuses EL-i riikides kasutatakse tervishoiukindlustuse põhimõtet, mille kohaselt kolmas osapool (haigekassa) pakub riigi elanikele rahalist kaitset teenuste kasutamisel, raha kogutakse sotsiaalmaksuna, kindlustus on kohustuslik, kindlustusega kaetus on üldine ning kättesaadavus põhineb vajadusel. Need põhimõtted on üldised, kuigi riikide puhul võib rahastamine toimuda üldiste maksudena, maksudena töötasult või kohustusliku erakindlustuse kaudu (Aaviksoo, Paat 2007).

Lisaks haigekassale ja riigieelarvele, millest rahastatakse kindlustamata isikutega seotud ravikulusid, pakub rahalist katet ka erakindlustus. Selle osa on Eestis praegu marginaalne.

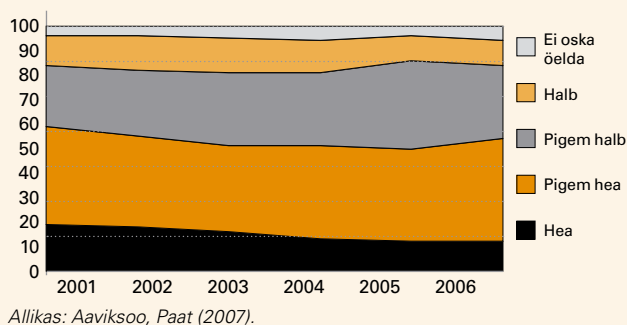
Teine oluline rahaliste vahenditega seotud tervishoiu aspekt on kulude jagamine ehk patsiendi omaosaluse määr. Tervishoiukulutustest kattis suurima osa haigekassa (2004. aastal 66%), riigieelarve (8,5%) ja omafinantseerimise osa oli 21% (Aaviksoo, Paat 2007). Patsiendi omaosalus on sealjuures kogu aeg kasvanud, 1999. aastal oli see veel 14%. Tervishoiukulutuste kasvu eelarves kinnitavad ka leibkonnauuringud (Leibkonna eelarve uuring 2006). See on seotud eelkõige ravimite eest tasumisega, kuid 2003. ja 2004. aastal kehtestati ka visiidi- ja voodipäevatasud ning muutus täiskasvanute hambaravi tasustamise kord (Aaviksoo, Paat 2007).

Ravikindlustusmaksu suureneva laekumise tõttu on suurenenud enamuse haigekassa poolt rahastatavate teenuste hulk, kuid nagu eespool nimetatud, patsientide panus suurenes veelgi rohkem. Ravikindlustusega kaetus on paranenud, kuid 2007. aastal oli Eestis siiski 60 tuhat kindlustamata inimest. Ambulatoorsete eriarstiabi visiitide ooteajad on pidevalt pikenenud. Hinnangud arstiabi kättesaadavusele pole siiski viimastel aastatel oluliselt halvenenud (Aaviksoo, Paat 2007).

Tervishoiusüsteemi seisund peegeldab ühelt poolt riigi heaoluseisundit ja samas mõjutab see majanduses toimuvat. Statistika kinnitab, et mida rohkem selles valdkonnas domineerivad turusuhted, seda rohkem kasvavad tervishoiukulutused elatustaseme tõusuga nii absoluutselt kui suhtes SKP-sse. Samal ajal ei taga see võrdsemat juurdepääsu tervishoiuteenustele. USA on selles mõttes tüüpiliseks näiteks (Paying for health-care 2004).

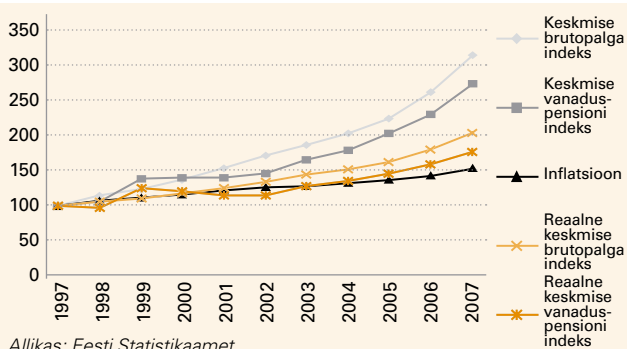
Eesti tervishoiusüsteemi rahastamine on kujundatud euroopaliku malli kohaselt, kus põhilise osa katab ravikindlustusmaks, ning teenuste pool on suurel määral normeeritud. See süsteem, mis on toiminud seni väikeste tõrgetega, on käivitunud suhteliselt kindlalt majanduskasvu tingimustes. Maksubaasi laienemine

Joonis 6.3.6. Hinnang arstiabi kättesaadavusele, 2001–2006

Allikas: Aaviksoo, Paat (2007).

Joonis 6.3.7. Keskmine brutopalk, vanaduspension ja inflatsioon, 1997=100 %

Allikas: Eesti Statistikaamet.

on taganud ressursside kasvava juurdevoolu ning see on silunud süsteemi ebakohti. Majanduslangus, maksumulude alanemine ning teenuste võimalik defitsiit suurendab rahulolematust nii süsteemisiseselt, kuid ka tekitab survet erakindlustuse laiendamiseks.

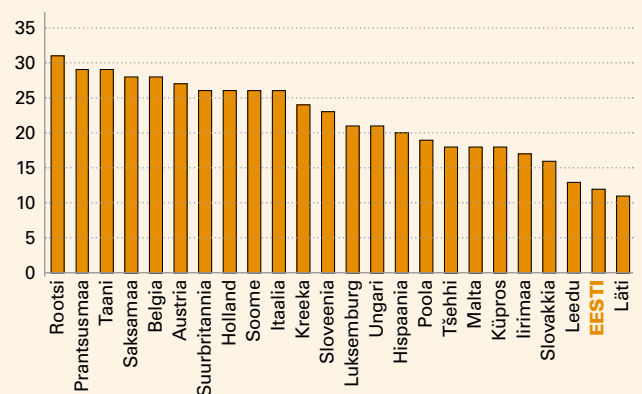
Sotsiaalkindlustus ja majandus

Kulutused sotsiaalkindlustusele sisaldavad sotsiaalmaksumuludest ja riigieelarvest rahastatavaid pensione ja pensionilisasid, riiklikke peretoetusi ja vanemahüvitist, puuetega inimeste sotsiaaltoetusi ning muid peredele makstavaid toetusi ja hüvitisi (näiteks matuse-toetus, õppelaenu kustutamine). Kõige suurema osakaaluga nendest kulutustes on pensionid, mis moodustasid 2007. aastal 6% SKP-st. Riiklikud peretoetused moodustasid samal aastal 1,1% SKP-st, sh vanemahüvitist 0,5% SKP-st.

Keskmine vanaduspension on aastatel 1997–2007 suurenenud 2,7 korda, selle reaalne ostujõud on aga kasvanud vaid 78,7%, kuna osa nominaalsest pensionitõusust on ära võtnud inflatsioon. Keskmine brutopalk kasvas samal ajal 3,2 korda, reaalne palgatõus oli 106% (2,06 korda). Keskmine pension oli tasemel 33% keskmisest palgast, ning see suhe on vähenenud, kuna palgatõus on olnud kiirem kui pensionitõus (Statistika... 2008: 162).

Vahendite piisavuse sotsiaalkindlustuse rahastamiseks tagavad sotsiaalmaksu määr (täpsemalt selle

Joonis 6.3.8. Sotsiaalse kaitse kulutuste osakaal Euroopa Liidu riikides 2005. aastal (% SKP-st)

Allikas: Eesti Statistikaamet.

pensionikindlustuse osa), sotsiaalkindlustatute arv, tööhõive ja töötajate palk. Süsteemi väljamaksete ning pensioni suuruse seisukohast on olulised väljamakse tingimused (sh indekseerimine), pensionäride arv, viimast mõjutav pensioniiga.

Eestis on kasutusel kolmesambaline pensionisüsteem, kus I samm on solidaarsuspõhine ja tähendab tänaste pensionäride rahastamist tänasest sotsiaalmaksust, II samm on printsiibilt eelfinantseerimisega, seda rahastatakse samuti sotsiaalmaksust, vahendid investeeritakse ning väljamaksed sõltuvad nii sisse maksetest kui investeringu edukusest ning III samm on eelfinantseerimisega ning vabatahtlikest sisse maksetest rahastatav. Kuigi eelfinantseerimisega süsteem võimaldab kasutada raha- ja kapitalituru võimalusi pensionisüsteemi rahastamiseks, ei lahenda see meetod ise rahvastiku vananemise probleeme ning muudel põhjustel tekkida võivad tõrkeid süsteemis. Pigem on tegemist riskide hajutava vahendiga, mis suurendab võimalusi süsteemi tasakaalustamiseks.

Pensionisüsteemi puudutataval otsustel on mitmekülgne seos majanduspoliitikaga. Kõigepealt on keskmine pension ja selle trend võrrelduna keskmise palgaga ning inflatsiooniga poliitiliselt tundlik teema, sest nende põhjal saab teha järeldusi ka valitsuse suhtumisest valimiskonnast suurt osa moodustavasse elanikkonna rühma. Teiseks on pensionisüsteemi rahalist tasakaalu mõjutavad otsused kõik suure, majandust tervikuna puudutava mõjuga. Rahaliste vahendite nappuse puhul on laekumise suurendamine võimalik sotsiaalmaksu tõstmisega, väljamaksete vähendamiseks on üks võimalus pensione töötamine, mis vähendab pensionäride arvu. Arvestades sotsiaalmaksu suurt osa üldises maksukoormuses ning samas suhteliselt lühikest eluiga, võrreldes rikaste riikidega, on mõlemad otsused poliitiliselt läbiviimiseks peaaegu võimatud. Samas finants- ja majanduskriisi süvenemine ei jäta ka seda valdkonda puudutamata.

Majanduse nõudluse poolelt vaadates on aga maksed pensionisüsteemi enast selles mõttes tagasi teenivad, et valdav osa nendest kulutatakse tarbimisele, kusjuures

res tarbitakse eelkõige kodumaiseid kaupu ja teenuseid (toidukaubad, kommunaal- ja transporditeenused).

Järgnevalt võrdleme Eesti sotsiaalse kaitse kulutusi Euroopa Liidu vastavate andmetega (joonis 6.3.8.), kusjuures siin on hõlmatud kõik vahendid, mis on eraldatud eesmärgiga kergendada üksikisiku või leibkonna toimetulekut sissetuleku osalise või täieliku kaotuse korral. Eesti näitaja on selles võrdluses eelviimane, eespool ainult Lätist, ning jääb oluliselt maha Euroopa Liidu keskmisest. Kui Euroopa Liidus olid sotsiaaltoetused keskmiselt 26,2% SKP-st, siis Eestis ainult 12,3%. Näeme, et sotsiaalse kaitse osas ilmneb tendents, mille kohaselt selle osatähtsus SKP-s on vastavuses SKP tasemega, st kõrgema elatus-tasemega riikides on sotsiaalse kaitse ulatus ka suhteliselt parem. Kõik Euroopa Liidu nn uued liikmed jäävad oma sotsiaalse kaitse suhteliselt tasemelt allapoole Euroopa Liidu vastavat keskmist. Samas jäävad Eesti ja Läti arvestataval määral maha ka teistest Kesk- ja Ida-Euroopa riikidest. Nagu eespool nägime, ei ole Eestis majanduskasvu kaasa toonud sotsiaalse kaitse osatähtsuse kasvu SKP-s, vaid isegi selle mõningast langust. Seetõttu võib Eesti majandussituatsiooni halvenemise korral ennustada olulisi toimetulekuriske arvestatavale osale elanikkonnast.

Poliitikate rakendamine läbi valitsemise

Vaadeldes Eesti sotsiaalsfääri tagasihoidlikku taset teiste Euroopa riikidega võrreldes, kerkib küsimus selle valdkonna valitsemisest, avaliku võimu tegevusest. Valitsemise laiem mõistmine seostab selle mitte ainult riigi ja omavalitsusega, kes oma tegevuses peavad lähtuma avalikust huvist, vaid ka muude kogudega, mis peaksid kaitsma ka erasektoris osaliste (näiteks omanike või töötajate) üldisi huve. Valitsemine hõlmab nii täidesaatvaid asutusi, esinduskogusid, kui otsuste täitmist jõustavaid ja valvavaid süsteeme ning mitteformaalseid reguleerijaid. Oluline osa valitsemisest on seotud võimu realiseerimisega, kas siis avalikes huvides või omanike huvides firmade puhul (European Commission 2005a, Jessop 2002, Kaufmann 2003, Michalski *et al* 2001).

Erinevate valitsemisasppektide kirjeldamiseks läheme käsitlusest, mis jagab valitsemise ühelt poolt avalikku ja erasfääri kuuluvaks ning teiselt poolt rakendatavate meetmete tüübilt toetavaks, reguleerivaks ja kompenseerivaks (Gereffi, Humphrey, Sturgeon 2003) (tabel 6.3.1.).

Sotsiaalsfääriga seotud poliitikate osas on tegemist nii toetavate, reguleerivate kui kompenseerivate mudelitega. Esimesed loovad tingimusi oma võimete realiseerimiseks nii üksikisikutele kui ettevõtetele, teised kehtestavad teatud standardeid, näiteks töötavishoiu alal, kolmandad põhinevad ümberjaotamisel ja loovad ressursse ning teenuseid elanikkonna jaoks. Selle jao tuse üks põhilisi rõhuasetusi on see, et kuigi majandustegevus on eeskätt seostatav eraomandiga, on suur osa majandust toetavast ja ka regulatiivsest mõjust

seotud avaliku sektoriga, jõustatakse riigi kaudu ning kasutab maksuressurssi.

Era- ja avalik sektor ning toetavad, reguleerivad ja kompenseerivad valitsemise valdkonnad on omavahel läbipõimunud ning nende eristamine üldtoodud mudelis aitab küll välja tuua eri valdkondade poliitikate iseärasusi, kuid samas ka lihtsustab nende tegelikku iseloomu. Sama poliitika võib ju olla seotud erinevate valitsemismudelitega, näiteks haridus- ja teaduspoliitikal on lisaks toetavale rollile teatav reguleeriv ning mõnevõrra ka kompenseeriv osa, tervishoiupoliitika kaudu lisaks kompenseerimisele ka toetatakse teatud valikuid jne. Samas võib siiski pidada ühte valitsemisaspekti nimetatud poliitikate puhul teistest olulisemaks. Näiteks hariduse suhtes on rõhutatud valitsemise *toetavat* poolt, kuigi ka seal on esindatud mõningal määral reguleeriv ja kompenseeriv aspekt. Tervishoiupoliitikas on samuti oluline toetav aspekt, seda eriti mitmesuguste haiguste ennetamise programmide puhul. Teistes sotsiaalpoliitika valdkondades on rohkem esil kompenseeriv külg ning lisanduvad mõned regulatiivsed jooned.

Vabatahtlikud kokkulepped, firmade sotsiaalne vastutus ja survegruppide tegevus peegeldavad kõige vahetumalt elanikkonna sekkumist oma elu- ja töötingimuste kujundamisse. Mitteformaalsed ühendused, kasumit mittetaotleva kolmanda sektori areng on seotud nii kodanike erinevate huvide parema ja konkreetsema määratlemisega kui üldise demokraatia arenemisega. Nende ühenduste teke ja aktiivne osalemine mitmesuguste protsesside mõjutamisel peegeldab nii ühiskonnaliikmete üldiseid organiseerimisoskusi, kui huvide teadvustamist ning kaitsmist, seostatuna ka poliitikaprotsessiga.

Ka ideoloogial on poliitikate iseloomu kujunemisel oluline roll, kasvõi selles, kui suure või väiksena nähakse üldse riigi rolli teatud valdkonnas. Viimane asjaolu määrab ühe või teise poliitika rakendamise ulatuse. Samas jäävad poliitikad igal juhul avalikku sfääri, kusjuures on võimalik eristada kohaliku omavalitsuse, riigi ja EL-i tasemel kujundatavaid meetmeid ning nende mõju üksteisele.

Olulised on valitsemismudelite ja nendega seotud poliitikate puhul jõustamise ja kontrolli mehhanismid. Hariduse, tervishoiu ja sotsiaalkaitse puhul on siin põhiline osa riigil ja omavalitsustel. Fimade sotsiaalne vastutus ja mitmesugused ühiskondlikku huvi kajastavad kokkulepped põhinevad vabatahtlikkusel ja nende rikkujaid ootab eelkõige moraalne halvaks-panu. Tasub rõhutada, et viimane võib olla väga tugev survevahend. Samas testivad erinevat tüüpi regulatsioone kriisilukorrad ja nendes on vabatahtlikest kokkulepetest kergem taganeda kui riigi jõustamisega toetatud regulatsioonidest.

Kokkuvõtteks

Eestis on majandusarengu ekstensiivsele viisile, kus põhiliseks on olnud majanduse areng suhteliselt lihtsa tootmise baasil, järkjärgult lisandunud enam inim- ja

Tabel 6.3.1. Valitsemise mudelid ja valdkonnad

Valitsemismudel	Valdkond	
	Avalik	Era
Toetav	Omandiõigus Äriseadusandlus Konkurentsipoliitika Haridus- ja teaduspoliitika	Turuideoloogia Erialased tavad ja normid
Reguleeriv	Tööseadusandlus Looduskeskkonda puudutavad regulatsioonid Tervise ja ohutusmeetmed	Vabatahtlikud kokkulepped Fimade sotsiaalne vastutus Survegruppide tegevus ja tarbijate boikotid
Kompenseeriv	Sotsiaalkindlustus (Täiend)koolitus ja ümberõppe programmid Tervishoiupoliitika	Kollektiivlepingud Filantroopia

Allikas: Gereffi, Humphrey, Sturgeon 2003.

sotsiaalset kapitali vajavaid tegevusi. Ühelt poolt on majandusliku arengu tase määranud ressursside ulatuse, mida on võimalik sotsiaalsfääri paigutada, ning teiselt poolt on suures osas sotsiaalsfääri kaudu tekkiv inim- ja sotsiaalkapital selleks kriitiliseks komponendiks, mis määrab selle, milline areng on majanduses võimalik.

Kuna majanduskasv on seotud säästmise ja investeerimisega, siis tähendab see samas tarbimise lükkamist tulevikku, näiteks laenude võtmist eluaseme rahastamiseks praegu, mida tuleb tulevikus kinni maksta tarbimise arvelt. Selliste tulevikuga seotud riskide võtmisel on oluline usaldus riigi institutsioonide suhtes. Sealjuures on olulisel kohal ka tagatised selles osas, et majanduskasvust saadavad hüved jaguneksid kõigile kodanikele. Seda tagavad erinevate valdkondade sotsiaalpoliitikad.

Eriti olulised on seda tüüpi tagatised mitmekesise etnilise koosseisuga riikides, mille hulka ka Eesti kuulub. Riigi elanikkonna mitmekesine etniline ja usuline koosseis üldiselt suurendab majandus- ja sotsiaalpoliitika koordineerimise kulu, kuna erinevaid lähtekoh- tasid ja taotlusi on sel juhul suhteliselt rohkem, võrreldes homogeense etnilise ja usulise elanikkonnaga riikidega (La Porta *et al* 1998).

Sotsiaalsete ja majanduslike vaatekohtade seostamine inimarenguga ning vastavate poliitikate ja valitsemismudelite hindamine peab lähtuma nii nende vastastikustest seostest kui ka olulistest erinevustest. Eraomandil ja kasumil põhinevat majandust ei saa selles mõttes sotsiaalsele allutada, et kehtestada reeglid, mis lähtuksid eelkõige ja peamiselt sotsiaalsest mõõtmest. Samas inimareng, millel majandustegevuses on oluline osa, on seotud just sotsiaalsete aspektidega ühiskonna korralduses.

Üheks majandus- ja sotsiaalpoliitika lahknemise põhjuseks on otsuste erinev ajahorisont. Sotsiaalpoliitilised meetmed arendavad riigi elanikkonna potentsiaali pikema perioodi jooksul ning seetõttu võtab tehtud kulutuste ära tasumine aega. Näiteks üldine kirjaoskus eeldab pikaajalist koolisüsteemi toimimist ning kogu vastavas vanuses laste kohordi haaramist haridussüsteemi aastakümnete jooksul. Kaasaegse

tehnoloogia kasutamine pole ilma hariduseta võimalik, rääkimata tehnoloogia edasiarendamisest.

Eesti valikute puhul tähendab see hariduspoliitika nappide ressursside kontsentreerimise vajadust ning selle seostamist terviklike poliitiliste valikutega. Haridussüsteemi muutmine põhikooli ja gümnaasiumi tasemel on üsna oluliselt seotud regionaalpoliitikaga, sh haldusreformiga. Kõrghariduse osas tähendab 1990 aastatel toimunud sündivuse järsk langus oluliselt väiksemate aastakäikude sisenemist kõrgkoolidesse alates 2010. aastast. Ka siin tekib konkureerimise vajadus ning need, kes ei suuda haridusturul olla konkurentsivõimelised rahvusvaheliselt, peavad paratamatult ühinema tugevamate ülikoolidega. Riigi hariduspoliitika on selle protsessi suunamisel kriitilisema tähendusega kui seniste valikute puhul.

Riigi poliitika ja inimeste majanduslik ning sotsiaalne käitumine on omavahel seotud mitte ainult selles mõttes, et demokraatia tingimustes poliitiline mehhanism seostab valijate tahte ja poliitilise võimu. Kohanemisel on ka teine pool, mille järgi elanikud kohandavad oma käitumist poliitika seatud tingimuste piires. Vahel on see kohandamine sellele ühiskonnale positiivse tähendusega, vahel mitte. Näiteks

suhteliselt tagasihoidlik sotsiaalkaitse suurendab muudel võrdsetel tingimustel põlvkondade vahelisi siirdeid, halb raviteenuste ja hinna vahekord suurendab survet erasektori tegevuseks või teenuste ostmiseks välismaalt. Niisuguste võimaluste olemasolu vähendab ressursse Eestis pakutavate teenuste rahastamiseks, kuid samas peaks selliste arengute teadvustamine läbi poliitilise valikumehhanismi suurendama survet valitsusele ning sotsiaalpoliitikat vastavalt kohandama.

Eesti valikuid mõjutab arvestatavalt ka EL-i foon. Uuringud ja võrdlused kinnitavad, et Eesti oli sotsiaalsele kaitsele tehtud kulutuste osatähtsusest Euroopa riikide hulgas eelviimane (eespool ainult Lätist) („Sotsiaalvaldkonna arengud” 2007). See koht tõestab ühelt poolt suhteliste sotsiaalkaitse kulutuste osakaalu seost elatustasemega (vähemalt Euroopa kontekstis). Eesti on vaatamata eelnenud aastate kõrgele majanduskasvule viimaste hulgas ka SKP-lt *per capita*. Samas on selles seoses ka võimalus, sest majanduskasv ja väike sotsiaalkaitsekulutuste osakaal peaks looma tingimused suuremaks panustamiseks sellesse valdkonda, millel pikas perspektiivis on positiivne mõju keerulisema struktuuriga majanduse kujunemisele.

Viidatud allikad

1. Aaviksoo, A., Paat, G. (2007). Tervishoiuteenuste kättesaadavus, (toim. A. Purju). Sotsiaaltrendid 4. Tallinn: Statistikaamet, lk 78–86
2. Aghion, P., Howitt, P. (1998). Endogenous Growth Theory, MIT Press, Cambridge, Mass. And London
3. Bell, S. G. (1975). The Coming of Post-Industrial Society. New York, Basic Books
4. Eesti Vabariigi põhiseadus. (1992). Tallinn
5. Eesti statistika aastaraamatud 2004, 2007, 2008. Tallinn: Statistikaamet
6. El-Erian, A., Spence, M. (2008). Growth Strategies and Dynamics: Insights from Country Experience, Working Paper No. 6, The Commission on Growth and Development, The World Bank, Washington.
7. European Commission (2005). Cohesion Policy in Support of Growth and Jobs: Community Strategic Guidelines, 2007–2013. http://www.europa.eu.int/comm/cohesion_policy_guidelines/index_en
8. Gereffi, G., Humphrey, J., Sturgeon, T. (2003). The Governance of Global Value Chains, Review of International Political Economy, No. 4, pp. 45–61
9. Jessop, B. (2002). The Future of the Capitalist State, Cambridge, Polity
10. Koppel, A., Lai, T., Aaviksoo, A. (2007). Tervishoiuteenuste kättesaadavust puudutavate valmislubaduste analüüs, Tallinn, Praxis
11. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., Vishny, R. (1998). The Quality of Government, NBER Working Paper Series, No. 6727
12. Leibkonna eelarve uuring, (2006). Tallinn: Statistikaamet
13. Michalski, W., Miller, R., Stevens B. (2001). Governance in the 21st Century: Power in the Global Knowledge Economy and Society, Paris: OECD
14. North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge, Cambridge University Press
15. Paying for Healthcare. A Survey, (2004), Economist, 17–23 July
16. Sotsiaalvaldkonna arengud 2000–2006, 2007. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr.2. Tallinn: EEV Sotsiaalministeerium
17. The Growth Report: Strategies For Sustained Growth and Inclusive Development (2008), The Commission on Growth and Development, The World Bank, Washington
18. The World Health Report 2000 – Health Systems: Improving Performance. (2000), WHO

6.4. Tööturg ja sellega seostuvad poliitikad

Käsitledes järgnevas allpeatükis Eesti tööturuga seotuid probleeme, peame arvestama kaheksaguste taustamõjudega: Euroopa Liidu vastavate poliitikatega ja maailmamajanduses valitsevate suundumustega.

Euroopa Liit on juba oma moodustamise algaastatest väärtustanud sotsiaalseid aspekte ka majanduses. On jõutud tõdemuseni, et eksisteerivad tea-

tud ühised väärtused, mida võib lühidalt kokku võtta Euroopa sotsiaalse mudeli mõiste alla. Euroopa sotsiaalne mudel sisaldab endas inimeste sotsiaalse kaitse ideed, koostöö ideed, mis väljendub eelkõige sotsiaalsete partnerite tegevuses, ning sotsiaalse sidususe teemat, ehk siis ebavõrdsuse vähendamist. Lissaboni protsessi käigus on Euroopa otsustanud suurendada

EL-i majanduslikku konkurentsivõimet ja vähendada tehnoloogilist mahajäämust USA-st. Üks võimalus seda teha on kaasajastada Euroopa sotsiaalsed mudelid, sealhulgas suurendada tööturu paindlikkust.

Rakendades teatud sotsiaal- ja tööpoliitika alaseid arusaamu, üritab EL leida tasakaalu töötajate sotsiaalse kaitstuse ning tööturu paindlikkuse vahel. Sellist uut lähenemist on hakatud nimetama turvaliseks paindlikkuseks (*flexicurity*), mis sisaldab endas nii tööturu paindlikkuse (*flexibility*) kui sotsiaalse kaitstuse (*security*) elementi³⁶. Turvalise paindlikkuse põhielementideks peetakse paindlikku tööturgu, aktiivset tööpoliitikat, sotsiaalset kaitset ning elukestvat õpet.

Teiseks fooniks, mida peame paratamatult arvestama, on kogu rahvusvahelist majandust mõjutav 2008. aasta sügisel USA-st alguse saanud finantskriis koos oma järelmitega. Maailmamajandus elab läbi raskeid ja ärevaid aegu. Kinnisvarasektorist alguse saanud võlakriis, mis viis pankrotti kommertspangad, tõi endaga kaasa pankrottilaine ka investeerimispanganduses. Investeerimispanganduse kriis muutis USA kriisi globaalseks, sest USA investeerimispankade projektid katavad pea kõiki kontinente. Tulemuseks oli jõuline riiklik sekkumine, kus Suurbritannia ja USA valitsused sisuliselt hakkasid natsionaliserima finantssektorit, neile järgnesid teised EL-i liikmesriigid. Pangandus võeti range riikliku kontrolli alla ja ilmselt võib väita, et sellisel kujul, nagu me oleme tundnud investeerimispangandust, see ei taastu enam kunagi.

Millised on finantssektori kriisi globaalsed mõjud reaalmajandusele, seda on 2009. aasta algul veel vara öelda. Tööturg reageerib reeglina majanduses toimuvatele muutustele viiteajaga. Üheks näiteks on palgakujundus, kus kehtib põhimõte, et palgad lepitakse reeglina kokku aastase ennustamisajaga. Teisisõnu, 2007. aasta palgad olid kokku lepitud 2006. aastal ning 2008. aasta palgad 2007. aastal. Seetõttu ei ole ka midagi imestada, kui Eestis 2007. aastal paljudes sektorites palgad tõusid mitukümmend protsenti, samas kui majandus hakkas juba tolle aasta keskpaigast näitama ilmseid mahajahtumise märke. Eesti ja tõenäoliselt ka teiste Balti riikide eripära seisneb selles, et ametiühingute roll on siin suhteliselt marginaalne ja töövõtja lepitab kokku oma palga tööandjaga enamasti individuaalselt. Tulemuseks on suhteliselt madal põhipalga osa ning suhteliselt kõrge lisatasude ning boonuste osa töötaja palgas. Kui majanduses läheb hästi, siis tulemuspalga osa kasvab kiiresti, aga kui läheb halvasti, siis teatud sektorites võib see kiiresti kaasa tuua brutopalkade languse.

Kas on alust võrrelda käivitunud finants- ja majanduskriisi 1929. aasta kriisiga USA-s ja maailmas, nagu mõned analüütikud on seda tegema rutanud? Ilmselt siiski mitte. 1929. aastal ei olnud töötajatel selliseid sotsiaalseid garantiisid, nagu me näeme tänapäevases turumajanduses: alates oma vara ja elu kindlustusest

ning lõpetades sotsiaalsete garantiidega töötuks jäämise puhul. USAs tekkis kahekümnendate lõpus ligi 25%-line tööpuudus, inimesed laostusid, sotsiaalne kihistumine ja vaesus suurenesid hüppeliselt, sama kordus ka Euroopas. Täna maailmas pole arenenud riikides alust sellist massilist vaesuse kasvu prognoosida. Ka on riigid reageerinud oluliselt jõulisemalt, sekkudes aktiivsete meetmetega finantsüsteemi toimimisse. Igal juhul saab väita, et majanduskriis kujutab endast tõsist testi eelpoolviidatud Euroopa sotsiaal- ja tööturupoliitikatele ja tõenäoliselt ka modifitseerib neid mõneti.

Enne kui asuda üksikute sotsiaalse turvalisuse aspektide käsitlemisele, peatume lühidalt Eesti tööturu muutustel kui toimuvate protsesside kontekstil.

Üldised muutused Eesti tööturul

Kuna globaalse finantskriisi mõjud on 2008. aasta lõpul alles reaalmajandusse jõudmas, siis ka tööturu olukord 2008. aastal ei peegelda veel tegelikult juhtuma hakkavaid sündmusi.

2007. aasta lõpus alguse saanud majanduse jahtumine tõi kaasa teatud koondamiste laine 2008. aasta teises pooles, mille ulatus pole aga veel selge.

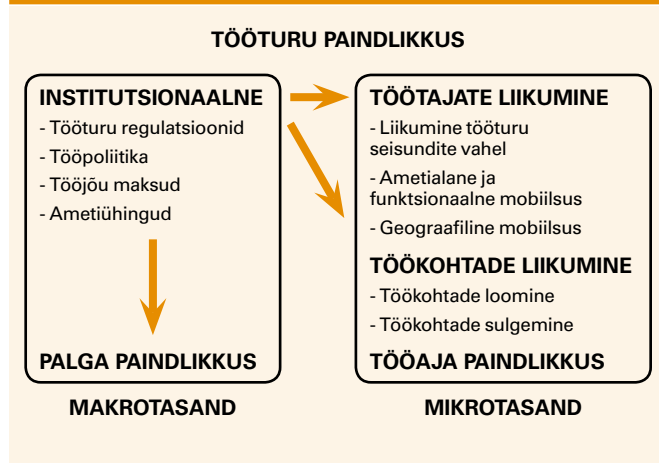
Rahandusministeeriumi andmetel kasvas reaalpalk 2007. aastal 13% (nominaalpalk 20%) ning tootlikkus ainult 5,6%. Ehkki see lõhe on 2008. aasta jooksul tõenäoliselt vähenenud, on majanduslik surve koondamiseks väga suur. Mitmed odavale tööjõule orienteeritud tööstused ongi oma töötajaid koondanud või ettevõtte isegi sulgenud (näiteks Narva Kreenholm). Kui 2006. aastal oli töötuskassast kollektiivse koondamise puhul toetust saanud isikute arv 1595, siis 2007 oli see arv 2567 ning 2008. aastal esimese kolme kvartaliga oli nimetatud hüvitist saanud 3854 inimest. See on suhteliselt väike arv, võrreldes kõigi töötutega. Ajalises mõttes kõige operatiivsema pildi töötute arvust annavad registreeritud töötute andmed. 2008. aasta oktoobri alguses oli tööturuametis registreeritud 20 000 töötut, mis on 54% rohkem kui eelmisel aastal samal ajal. Eesti tööjõu-uuringu (ETU) andmetel oli tööpuudus 2008. aasta kolmandas kvartalis 6,2%. Samas näeme, et hõive muutus ei olnud 2008. aasta kolmandas kvartalis veel eriti majanduse langusest mõjutatud.

Eesti Panga prognoosi järgi jõuab töötus 2009. aasta keskmise näitajana 7%-ni, negatiivsemate arengute korral võib töötus ka tõusta 9–10 protsendini. Seega võib prognoosida lähiaastatel majanduskonjunktuurist tingitud töötuse kasvu ja sellest tulenevalt muutub veelgi olulisemaks teemaks inimeste sotsiaalne kaitse, aktiivsete tööturupoliitika meetmete efektiivsus ning töötajate täienduskoolituse temaatika.

Samas ei tohiks tööturg minetada oma paindlikkust, sest täna oleme me olukorras, kus eelarvepoliitika on Eestis pigem protsükliline, võimenda-

³⁶ Pikemalt võib eesti keeles sellest kontseptsioonist lugeda Eesti majanduse globaliseerumist puudutavast keskkooli majandusõpikust (vt Eamets 2008).

Joonis 6.4.1. Tööturu paindlikkus mikro- ja makrotasandil

des majandusliku kasvu perioodidel kasvufaasi ning süvendades languse tingimustes langust. Aktiivset, majandust stabiliseerivat eelarvepoliitikat täna Eestis ei viljeleta, tulenevalt üldisest liberaalset turumajanduse ning nn „õhukese riigi“ ideoloogiast. Üheks selle ideoloogia tulemuseks on suhteliselt madal maksmkoormus, ja siit edasi kasinad võimalused majandust mõjutada, sest riigil pole lihtsalt piisavalt vahendeid ja vastavaid poliitikainstrumente. Tulenevalt valuutakomitee süsteemist on keskpanga võimalused raha pakkumist mõjutada ning inflatsiooni ohjeldada samuti suhteliselt piiratud. Seega jääb ainsaks majanduse „puhvriks“, mille kaudu toimub kohandumine, paindlik tööturg, ning nagu senine Eesti suhteliselt lühike majandusajalugu on näidanud, on ta seda rolli suhteliselt hästi täitnud.

Edasi vaatleme lähemalt turvalise paindlikkuse nelja aspekti.

Tööturu paindlikkus

Tööturu paindlikkus on teema, mille üle on palju ajakirjanduses sõna võetud ning mida erinevad autorid käsitlevad väga erinevalt.

Eesti majanduse tõsisemaks probleemiks on korduvalt nimetatud tööturu jäikust (vt näiteks Ansip 2008), tuues näitena Eesti 163 koha 181 riigi seas Maailmapanga *Doing Business*-indeksi järgi³⁷. Samas tuleb silmas pidada, et võttes vaatluse alla ainult ühe indikaatori, jääb pilt üheülbaliseks ning me ei hõlma tööturu paindlikkuse kõiki aspekte.

Tööturu paindlikkust võib hinnata nii mikro- kui makrotasandil. Makrotasandil mõõdetakse tööturu paindlikkust läbi seadusandluse ja regulatsioonide, palga paindlikkuse, viimases kajastub ka ametiühin-

gute mõju majanduses. Eelnimetatud indeksid kajastavad tööturu paindlikkuse just seda aspekti. Mikrotasandil, ehk siis töötaja ja ettevõtte tasandil, näitab paindlikkust see, kui tihti töötajad liiguvad erinevate tööturu seisundite vahel, ehk kui kerge on töötusest minna näiteks hõivesse. Lisaks sellele kuulub töötajate liikumise alla funktsionaalne paindlikkus ning ametialane mobiilsus, ehk siis see, kui sageli inimesed vahetavad erinevaid ametikohti, kui lihtne on ettevõtte sees töötajaid üksteisega asendada jne. Kolmas aspekt töötajate liikumise puhul on geograafiline mobiilsus. Töökohtade liikumine on tinglik nimetus, sisuliselt me räägime sellest, kui palju ettevõtted uusi töökohti loovad või vanu töökohti sulgevad mingi ajaperioodi (tavaliselt aasta) jooksul. Viimane element ettevõtte tasandil on tööaja paindlikkus, ehk siis kui palju kasutatakse paindlikke töögraafikuid, osaajaga töötamist, ületunnitööd jne (joonis 6.4.1.).

Eestis on omamoodi paradoksaalne olukord, kus makrotasandi näitajate, ehk siis OECD töötajate hõivekaitse indeksi järgi on Eesti tööturg jäik ja ülereguleeritud, ettevõtte tasandi andmeid vaadates aga selgub et tööturg on paindlik (vt lähemalt, Eamets, Masso 2005). Ka Maailmapanga *Doing Business*-indeksi, Heritage Foundation'i majanduse vabaduse indeksite järgi on Eesti tööturg jäik ja ülereguleeritud. Siinkohal jäetakse aga tihti kahe silma vahele tõsiasi, et need on jäikuse näitajad, millega opereeritakse riigi tasandil sätestatud regulatsioonidega ehk seadustega. Paljudes Euroopa riikides on riigi tasandil paika pandud väga minimaalsed nõuded ja enamus tööturu regulatsiooni on jäetud sotsiaalsete partnerite kokku leppida. Teisiti öeldes ei kajasta mitmed rahvusvahelised indeksid tegelikku tööturu regulatsiooni just nendes riikides, kus ametiühingute mõju on tugevam. Selleks, et näha reaalselt tööturu paindlikkust, oleks vaja analüüsida mikrotasandi andmeid. Järgnevalt püüame seda lünka Eesti tööturu olukorra kirjeldamises täita.

Vaatleme kahte aspekti tööturu mobiilsusest, töötajate liikumist erinevate tööturu seisundite vahel ning seda, milline on ettevõtetes töökohtade avamine ning sulgemine.

Esmalt vaatame, kuidas inimesed liiguvad erinevate tööturu seisundite vahel. Teatavasti on inimesed tööturu mõttes kolmes erinevas seisundis: hõivatud, töötud või mitte-aktiivsed. Hõivatud on need kellel on töö, töötud on need kes otsivad tööd ja mitte-aktiivsed on need, kes ei tööta ja kes ei otsi ka tööd³⁸. Kuna pidevalt liigub inimesi töötusest hõivesse, või jäädakse töötuks või keegi lahkub tööturult, ehk jääb mitteaktiivseks, siis toimub tööturul pidev liikumine ja seda nimetataksegi tööturu mobiilsuseks³⁹. Liikumiste arv tööturul on aastati erinev. Suured muutu-

³⁷ Tööturu regulatsiooni ranguse hindamiseks on kasutusel erinevad indeksid, millest tuntumad on Majandusliku Arengu ja Koostöö (OECD) *Employment Protection Legislation* (EPL) indeks, Maailmapanga *Doing Business* tööseaduse ranguse alaindeks ja Heritage Foundation'i majandusvabaduse indikaatori alaindeks.

³⁸ Kolme seisundi täpsemad definitsioonid leiab ETU metoodikat käsitlevates statistikaameti kogumikest, vt näiteks Eesti Statistikaamet, Tööturg arvudes. 2006. Labour Market in Figures.

³⁹ Omaette teema on tööjõu geograafiline mobiilsus, mida siinkohal vaatluse alla ei võeta.

sed majanduses/ühiskonnas (reformid, kriisid) põhjustavad tööturu mobiilsuse suurenemist, samas kui stabiilsematel perioodidel inimeste liikumine erinevate tööturu seisundite vahel väheneb. Erinevate liikumiste põhjal võib konstrueerida liikumiste maatriksi. Tähistusena kasutatakse ingliskeelsete terminite algustähti, ehk siis hõive tähistatakse tähega E, töötus tähega U ning mitteaktiivsus tähega I⁴⁰. Liikumisi näidataksegi vastava tähtede kombinatsiooniga ehk siis EU tähendab hõivest töötusesse liikumist ning IE mitteaktiivsusest tööle minekut. Kokku saame üheksa potentsiaalset liikumist.

Inimese seisundit tööturul hinnatakse aasta jooksul, näiteks jaanuarist jaanuarini. Ehk kui inimene jaanuaris 2000 oli töötu ja jaanuaris 2001 oli hõivatud,⁴¹ siis saamegi ühe liikumise töötusest hõivesse. Reaalsuses on nii, et maatriksis mööda diagonaali liikudes me näeme sama seisundi sees olevaid liikumisi ehk n-ö stabiilseid seisundeid. Ehk kui inimene oli 2006. aasta juulis töötu ning järgmise aasta juulis ikka veel töötu, siis oli ta samas seisundis kogu aasta jooksul ehk reaalset liikumiste ei toimunud. Põhimõtteliselt võis ta selle aastase perioodi jooksul ka teistesse seisunditesse sattuda, kuid seda käesolev metoodika ei arvesta.

Siin on üks erand: hõive sees (EE liikumine) võib teatud mõttes liikumistest rääkida, sest inimene võib aasta jooksul töökohta vahetada ilma, et ta hõivest väljuks.

Analüüsides empiirilisi andmeid on oluline teada, mitu protsenti kõigist hõivatutest või kõigist töötutest vahetas oma seisundit. See näitaks meile liikumiste osatähtsust kogu konkreetse tööturu seisundis olevate inimeste arvuga võrreldes. Tabelis 6.4.1. on ära toodud vastavad protsendid.

Tabelist on näha, et liikumiste aktiivsus oli suurem üheksakümnendate keskel. Näiteks 1996. aastal vahetas 16,8 % hõivatutest aasta jooksul töökohta, 53% töötutest sai aasta jooksul uue töö ning 11% mitteaktiivsetest sisenes aasta jooksul hõivesse.

Samas me näeme, et näiteks töötusest hõivesse liikumine on majandusliku kasvu tingimustes olnud väga lihtne. 2006. aastal tervelt 86% töötuid leidis aasta jooksul tööd. Kindlasti selline töö leidmise võimalus majandusliku surutise tingimustes väheneb, aga näiteks viimase tõsisema majanduslanguse ajal 1999./2000. aastal ei langenud see alla 40%.

Töökohtade liikumine

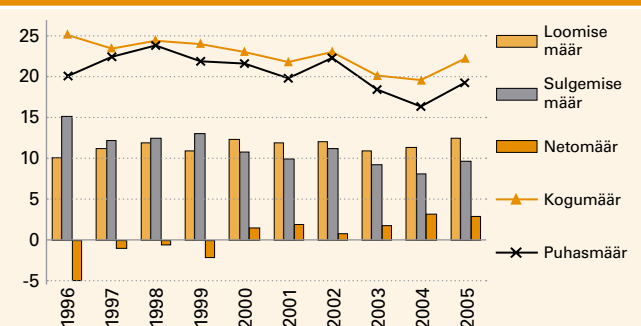
Töökohtade liikumise all ei vaadelda töökohtade füüsilist liikumist näiteks Eestist odavama tööjõuga riikidesse, nagu näiteks Hiina, vaid vaadeldakse töökohtade loomist ning sulgemist ettevõtte sees. Kasutatakse ettevõtlusregistri andmeid ning metoodika järgi töö-

Tabel 6.4.1. Töötajate liikumised erinevate tööturu seisundite vahel

	1996/1997	1998/1999	2000/2001	2002/2003	2004/2005	2006/2007
Hõivest hõivesse (EE)	16,8	11,8	9,6	10,3	10,3	10,1
Hõivest töötusesse (EU)	5,4	6,1	5,2	4,1	2,6	1,6
Hõivest mittaktiivsusesse (EI)	6,1	5,7	5,3	4,5	4,7	3,6
Töötusest hõivesse (UE)	53,5	53,3	55,5	69,0	70,9	86,5
Töötusest mitteaktiivsusesse (UI)	13,1	12,8	25,6	25,0	23,6	13,5
Mitteaktiivsusest hõivesse (IE)	11,0	5,4	5,6	6,3	6,8	7,6
Mitteaktiivsusest mittaktiivsusesse (II)	3,5	2,3	3,8	3,2	2,6	1,6

Allikas: Eesti tööjõu-uuring (ETU).

Joonis 6.4.2. Töökohtade liikumise indikaatorid Eestis (% tööhõivest)

Allikas: J. Masso arvutused Eesti Äriregistri andmete põhjal.

koht suletakse siis, kui võrreldes eelmise aasta jaanuariga järgmise aasta jaanuaris nimetatud ametikohta enam ei eksisteeri. Töökohtade avamisega on vastu-pidi. Kasutatakse viit näitajat: töökohtade loomise määr (*job creation*), töökohtade sulgemise määr (*job destruction rate*), neto määr (*net change*), nende kahe vahe, summaarne muutus ehk kogumäär (*gross rate*, joonisel *reallocation*), nende kahe summa ning puhasefekt (*job reallocation excess rate*), ehk siis summaar-sest efektist lahutatakse netoeffekti absoluutväärtus. Mida kõrgem on puhasefekt, seda volatiivsem on töö-turg, seda rohkem suletakse ja luuakse uusi töökohti.

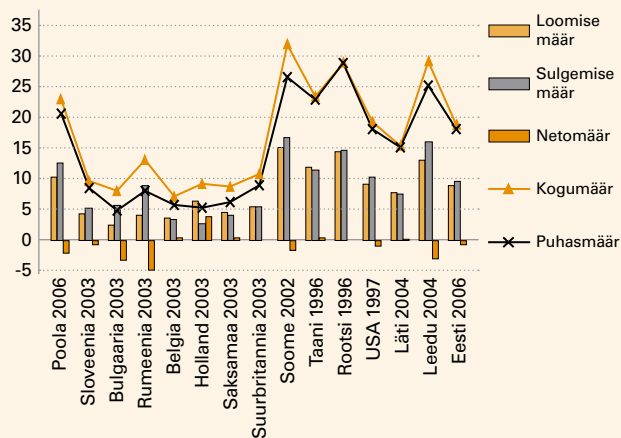
Vaadates puhasefekti dünaamikat Eestis (joo-nis 6.4.2.), näeme, et see on kõikunud pidevalt 20% ümber. Kui majanduses on väga head ajad, siis see on olnud natuke alla 20%, näiteks aastal 2006 oli vastav näitaja 19,1% ning majandusliku languse aastal 1999 oli vastav näitaja 21,7%.

Kui me paneme Eesti näitajad rahvusvahelisse kon-teksti (joonis 6.4.3.), siis me näeme, et tööturu vola-tiivsus on Eestis madalam, kui Põhjamaades, samal tasemel USA andmetega, ning meiega samas suurus-järgus on töökohtade liikumised Leedus ja Poolas.

⁴⁰ Inglise keeles siis vastavalt E – *employment*, U – *unemployment* ning I – *inactivity*.

⁴¹ Enne 2001. aastat vaadeldigi seisundi muutust jaanuar–jaanuar. Alates 2001. aastast on liikumine defineeritud kui seisundi muutus, võrreldes eelmise aasta sama kuuga. Seega on summeeritud kõik aastased liikumised kuude kaupa ning siis võetud keskmine. Aritmeetiliselt : aasta keskmine liikumine = summa (jaanuar –jaanuar, veebruar–veebruar, ...)/12.

Joonis 6.4.3. Töökohtade loomise indikaatorid rahvusvahelises võrdluses (% hõivest)

Allikas: Masso, Eamets, Philips 2006.

Tabel 6.4.2. Tööturuteenuste kasutamine

	2000	2002	2004	2005	2006	2007
Tööturu koolitus	8156	10 021	6968	9852	7073	5503
Hädaabitöö	3954	453	353	188	-	-
Tööturutoetus töötule ettevõtluse alustamiseks	441	375	296	320	289	141
Tööturutoetus tööandjale väiksema konkurentsivõimega töötü töölevõtmiseks	189	230	441	727	238	127
Karjäärinõustamine	2055	8130	7877	9494	8356	8272
Avalik töö	-	-	-	-	170	231
Tööharjutus	-	-	-	-	446	1208
Tööpraktika	-	-	-	-	676	792
Meetmed puuetega inimestele sh ...töökoha kohandamisega rakendunud	-	-	-	-	109	60
...tehnilise abivahendiga rakendunud	-	-	-	-	5	3
...tugiisikuga rakendunud	-	-	-	-	60	30
...intervjuul abistamise teenust kasutanud	-	-	-	-	43	25
Aasta jooksul registreeritud uued töötud	81 482	64 537	51 361	42 618	26 329	28 312

Allikas: Sotsiaalministeerium 2008.

Vanades EL-i liikmesriikides jääb töökohtade loomine ning sulgemine kordades alla Eesti vastavatele näitajatele. Seega ei tõenda ei inimeste liikumine erinevate tööturu seisundite vahel ega ka töökohtade sulgemise ning avamise statistika, et Eestit iseloomustaks väga jäik tööturg.

Kindlasti on neis andmetes natuke ka statistilist infomüra, sest igasugused ametikohtade ümberimistamised ja funktsioonide ümberjaotamised ettevõtete sees kajastuvad näiliselt töökohtade sulgemise ja avamisega. Aga sarnast müra on kõigis andmebaasides, mis kajastavad registriandmeid.

Lisaks on Eamets ja Masso (2005) põhjendanud töökohtade mobiilsust tööseaduste rikkumisega.

Ehkki seaduses on suhteliselt keeruliseks tehtud töötajate koondamine, lahkub suur hulk töötajaid töökohalt „poolte kokkuleppel“, mis enamasti tähendab, et koondamisega seotud hüved jäävad töötajal saamata (kui ei lepita selles spetsiaalselt kokku).

Kokkuvõttes võib öelda, et mikrotasandi näitajate analüüs kinnitab meie väidet: tööturg Eestis on paindlik ning toimib omalaadse puhvrina majanduse tasakaalustamisel. Olgu selle tõestuseks nii suhteliselt suur liikumine tööseisundite vahel või töökohtade sulgemise ja avamise suhtarvud. Viimaseks näiteks on majanduse languse tingimustes kiiresti kasvanud töötuse määr 2008. aasta kolmandas kvartalis.

Aktiivne tööpoliitika

Turvalise paindlikkuse oluliseks komponendiks on tulemuslik aktiivne tööpoliitika, mis aitab nii töötutel kui ka töötajatel leida sobiva töö. Aktiivse tööpoliitika hulka kuuluvad riigi tööturuasutuste poolt pakutavad tööturuteenused, näiteks töövahendus, nõustamine, koolitus, ettevõtlusega alustamise toetus ja palga-toetus. Eestis alustati tööturuteenuste pakkumisega 1990ndate algul, viimane ulatuslik reform viidi läbi 2006. aasta alguses, mil jõustus uus tööturuteenuste ja -toetuste seadus. Nimetatud seaduse alusel pakutakse riiklikes tööturumetes tänase kolmeteist erinevat tööturuteenust, lähtudes juhtumikorralduse põhimõtetest (tabel 6.4.2.). See tähendab, et töötuga tegeleb üks konkreetne konsultant, kelle ülesandeks on lahendada kliendi töötuse juhtum ning aidata ta võimalikult kiiresti tööle.

Võrreldes registreeritud töötute koguarvuga, on aktiivsetes tööturuteenustes osalejate arv siiski suhteliselt väike⁴². Tabelist on näha, et kõige enam tööotsijaid on viimastel aastatel osalenud karjäärinõustamisel (ligi pooled osalenutest) ja tööturukoolitusel (ligi kolmandik osalenutest) ning kõige vähem puuetega inimestele mõeldud meetmetes (tabel 6.4.2.).

Puuetega inimestele mõeldud teenuste kasutajate väikest arvu põhjendavad Lille ja Palmet (2008) näiteks ülemäärase bürokraatia, sobiva tugiisiku leidmise raskuste, liiga lühikese juhendamisperioodi ja teenuse pakujate vähesusega. Tuleb arvestada, et aktiivse tööpoliitika eesmärgiks ei peaks olema pakkuda koheselt tööturuteenuseid kõigile töötuna registreerujatele. Esmajärjekorras tuleks välja selgitada need töötud, kellel on tõenäoliselt kõige keerulisem tööd leida, ning pakkuda neile sobivaid teenuseid kohe töötusperioodi alguses. Parema konkurentsivõimega töötutel seevastu võiks lasta teatud aja omal initsiatiivil tööd otsida. Näiteks soovivad EL-i tööhõive põhisuunad sekkuda noorte töötute puhul enne esimese kuue töötuskuu ja täiskasvanud töötute puhul enne aastase töötusperioodi täitumist (Council of the European Union 2007). Kuid riikide praktikad on selles osas väga erinevad.

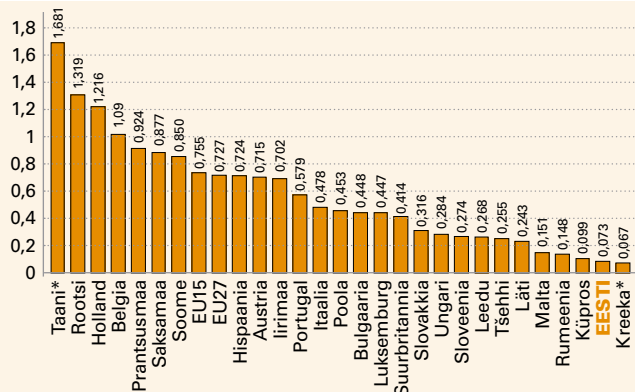
⁴² Tabelist 6.4.2. toodud arvud ei kajasta teenustes osalenute koguarvu, kuna üks isik võib osaleda mitmes teenuses. Osalejate üldarv ei ole kahjuks kättesaadav.

Vaadates kulutusi aktiivsele tööpoliitikale, selgub, et Euroopa Liidu liikmesriikide võrdluses on Eesti üks madalaima kuludega riike, seda ka juhul, kui võrrelda vaid sarnase töötuse määraga riike (joonis 6.4.4.). 2006. aastal oli töötuse määr võrreldes Eestiga (5,9%) madalam Taanis (3,9%), Hollandis (3,9%), Austrias (4,8%), Iirimaa (4,5%), Suurbritannias (5,4%), Leedus (4,6%) ja Küprosel (4,6%), kuid kõik need riigid kulutasid aktiivsele tööpoliitikale märksa rohkem. Võrreldes 27 EL-i riigi keskmisega, olid Eesti kulutused üle kümne korra madalamad. Eesti säilitab EL-i riikide võrdluses oma koha ka juhul, kui võrrelda kulutusi ostujõu pariteedi alusel ühe töötada sooviva töötaja isiku kohta (Eurostat 2008). Kui arvestada ka Euroopa Sotsiaalfondist finantseeritud projektidega, siis on Eesti kulutused aktiivsele tööpoliitikale mõnevõrra kõrgemad – vastavalt 0,11% 2005. aastal ja 0,09% 2007. aastal (Sotsiaalministeerium 2008). Sellegipoolest jääks Eesti ka sellele numbrile tuginedes üheks madalamate kulutustega riigiks Euroopa Liidus.

Madalate kulutuste põhjustena võib nimetada näiteks erinevaid sihtgrupe, kellele teenuseid pakutakse (Eestis vaid registreeritud töötud, mujal ka näiteks koondamisteate saanud inimesed ja koguni töötajad), ja programmide lühikest kestust (näiteks koolituse pikkus Iirimaa maksimaalselt kolm aastat (Irish National Training & Employment Authority, 2008), Eestis üks aasta; tööpraktika maksimaalne kestus puuetega inimestele Norras kolm aastat (Ministry of Labour and Social Inclusion, 2008), Eestis kolm kuud.

Tööturuteenuste pakkumisel on oluline roll Tööturuametil, kelle piirkondlikud esindused asuvad igas maakonnas ja Tallinnas ning harukontorid vajadusel ka väiksemates linnades. Eesti tööjõu-uuringu andmed näitavad, et töötute osakaal, kes pöörduvad töö otsimiseks Tööturuametisse, on märkimisväärselt vähenenud. Kui 1999. aastal pöördus Tööturuametisse 63% töötutest, siis 2007. aastaks vaid 28%. Sotsiaalministeeriumi poolt 2003. ja 2008. aastal tellitud Tööturuameti maine uuringud näitavad koguni, et Tööturuametisse on viimastel aastatel pöördunud vaid ligi viiendik tööotsijatest ja 41% tööandjatest. Tööandjate soov Tööturuameti poole pöörduda on võrreldes 2003. aastaga isegi vähenenud (uuringukeskus Faktum 2003; Turu-uuringute AS 2008). Üheks põhjuseks võib siinkohal olla ka nimetatud ajavahemikul paranenud tööturuolukord, mistõttu inimesed eelistavad tööd otsida omal käel. Kui 2000. aastal väitis 14% töötutest, et Tööturuametisse pöördumine polnud vajalik, kuna inimene sai hakkama iseseisvalt, siis 2007. aastaks oli vastav osakaal tõusnud tööjõu-uuringu andmetel juba 32%-ni. Teisalt on põhjuseks ilmselt Tööturuameti madal maine ja vähene informatsioon pakutavate teenuste kohta. Uuringud on viidanud ka asjaolule, et Tööturuameti madal maine on seotud konsultantide vähesuse ja madala palgatasemega (vt nt Leetmaa *et al* 2003), mis võib kujuneda oluliseks takistuseks tööturuteenuste laiemal pakkumisel käesoleva majanduslanguse kontekstis.

Joonis 6.4.4. Kulutused aktiivsele tööpoliitikale EL-i riikides 2006. aastal (% SKP-st)

*Taani 2004. aasta, Kreeka 2005. aasta andmed

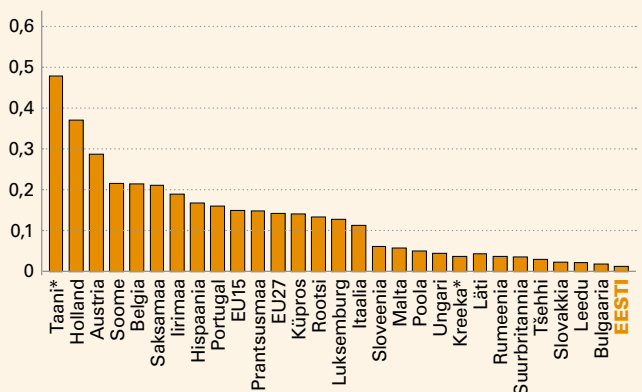
Allikas: Eurostat.

Erinevalt paljudest Euroopa riikidest ja Ameerika Ühendriikidest, on Eestis aktiivse tööpoliitika mõju hindamine toimunud seni ebaregulaarselt ja läbi on viidud üksikuid uuringud. Kuna kulutused ja ka osalejate arv aktiivse tööpoliitika programmides on olnud väikesed, ei ole tööpoliitika avaldanud olulist mõju töötuse üldisele määrale. Seda enam, et majanduskasvu perioodil mõjutas töötuse määra kiiret vähenemist eelkõige kasvanud tööjõuvajadus. Küll näitavad läbiviidud analüüsid, et tööpoliitika aktiivsed meetmed on aidanud kaasa nendes osalenud töötute kiiremale tööle naasmisele. Nii näiteks said aastatel 2000–2002 tööturukoolituses osalenud ligi 7–15% suurema tõenäosusega tööle, kui koolitust mittesaanud (Leetmaa jt 2003). Ka Eesti Töötukassa poolt 2005.–2007. aastal pakutud kollektiivsetele koondamistele reageerimise teenuses osalenud leidsid hiljem suurema tõenäosusega töö kui mitte-osalenud (Vörk, Leetmaa 2007). Samas on mitmeid puudusi tööturuteenuste pakkumisel riskirühmadele välja toonud Riigikontroll; rõhutatud on ka vajadust hinnata regulaarselt aktiivse tööpoliitika mõju (Riigikontroll 2008). Seega viitavad olemasolevad uuringud ja statistika pigem sellele, et aktiivse tööpoliitika roll paindliku tööturu kujundamisel on Eestis olnud tagasihoidlik ja nimetatud valdkond vajab suuremat tähelepanu, eriti praeguses olukorras, kus töötajate oskused peavad kohanema muutuva tööjõuvajadusega.

Sotsiaalne kaitse töötuse korral

Tööturu paindlikkust toetab omakorda sotsiaalkaitse süsteem, mis aitab töötajatel liikuda ühelt töökohalt teisele, tagades neile piisava sissetuleku ka töötaleku perioodil. Seeläbi toetab sotsiaalkaitse süsteem töötajate mobiilsust töökohtade vahel ning aitab kaasa majanduse struktuurimuutustele. Samas tuleb arvestada, et liialt helled hüvitised ja nende pikk maksimise kestus võib pärssida tööotsingu aktiivsust ning pikendada töötuse kestust (vt nt European Commission 2006; OECD 2005). Selle vältimiseks peaks sotsiaal-

Joonis 6.4.5. Kulud töötushüvitistele Euroopa Liidu riikides 2006. aastal (% SKP-st ühe protsendipunkti töötuse määra kohta)

*Taani 2004. aasta, Kreeka 2005. aasta andmed

Allikas: Eurostat, autori arvutused.

kaitse süsteemi poolt pakutavate hüvitiste saamisega kaasneva tööotsingulase abi ja teiste aktiivsete tööturumeetmete pakkumine, samuti peab sotsiaalkindlustussüsteem sisaldama stiimuleid, mis motiveerivad inimesi töötama. Lisaks sotsiaaltoetustele on turvalise paindlikkuse kontseptsioonis olulisel kohal töö ja pereelu paindlik ühendamine, mille eelduseks on kvaliteetsete hooldusteenuste olemasolu, s.o nii lapsehoid kui eakate hooldus.

Avaliku sektori kulutused sotsiaalkaitsele on Eestis ühed kõige madalamad Euroopa Liidus. Eestis moodustasid sotsiaalkaitsekulud 2006. aastal 12,4% SKP-st, samal ajal kui EL-27 keskmine oli 26,9% SKP-st (Eurostat). Töötuse seisukohalt on eelkõige olulised töötuse korral makstavad toetused ja hüvitised, mis on Eestis samuti olnud aastaid ühed madalamad Euroopas⁴³. Kui keskmiselt kulutavad Euroopa Liidu riigid töötushüvitistele ligi 1,2% sisemajanduse koguproduktist, siis Eestis jäävad vastavad kulutused vaid 0,08%-i piirimaile, mis on madalaim kogu EL-i riikide võrdluses. Seevastu Taani kulutab töötushüvitistele koguni 2,7% SKP-st ning Saksamaa ligi 2,1%. Eesti kulutused jäävad madalamaiks ka juhul, kui arvestada töötuse määrade erinevusega riikide vahel (joonis 6.4.5.). Seega võib järeldada, et üldiselt on sotsiaalne turvalisus töötuse perioodil Eestis võrreldes muu Euroopaga madal.

Eesti madalad sotsiaaltoetused soodustavad üldiselt inimeste tööhõives osalemist. Sissetulek töötamise korral ületab enamasti sissetulekut sotsiaaltoetustest, kuna nii hüvitised töötuse korral kui ka toimetulekutoetus on palgast oluliselt madalamad ning ka inimeste

poolt makstavad tööjõumaksud ei ole kõrged. Rahvusvaheline võrdlus näitab samuti, et Eestis maksu- ja sotsiaaltoetuste süsteemis on inimestel suuremad rahalised stiimulid tööle minna kui enamikes teistes Euroopa Liidu riikides (Vörk *et al* 2007, Eurostat).

Siiski saaks ka praegust sotsiaaltoetuste süsteemi muuta enam töötamist toetavaks. Esiteks võiks toetuste süsteem toetada enam just osalise koormusega töötamist. See aitaks säilitada või kiiremini taastada inimeste seose tööturuga ja suurendaks ka perekondade sissetulekut. Praegu on Eestis mõnel juhul tegemist olukorraga, kus osa-ajaga tööleminek ei suurenda inimeste lõppsissetulekut, vaid hoopis vähendab seda, kuna kaob kogu sotsiaaltoetus (vt Vörk ja Paulus 2006). Näiteks kaotab inimene kogu saadava töötuskindlustushüvitise ka siis, kui minnakse tööle väga väikese koormusega. Samamoodi jääb inimene ilma ennetähtaegsest vanaduspensionist, kui ta tahab tööle minna enne ametlikku pensioniiga. Mõningatel juhtudel võib madala töötasuga või osalise koormusega tööle minek olla pärsitud ka toimetulekutoetuste süsteemi tõttu, kuna toimetulekutoetus väheneb sama palju, kui suureneb inimeste töötasu. Ning ehkki vanemahüvitise süsteemis on töötamise ja töötasu saamise võimalus teatud kujul sisse ehitatud, viitavad uuringud sellele, et kõrgepalgaliste naiste tööturule naasmise kiirus pärast lapse sündi on vanemahüvitise tõttu vähenenud (Vörk, Karu ja Tiit 2009).

Teiseks näiteks, mil toetuste süsteem Eestis pikendab töötuse kestust, on koondamishüvitise ja töötuskindlustushüvitise saamine samaaegselt. Uuringud on näidanud (vt Leetmaa ja Vörk 2004 ja 2006), et koondamishüvitise saamine pikendab töötuse kestust ka siis, kui statistiliste mudelite abil arvestada muude tegurite mõju (vanus, sugu, staaž ettevõttes, eelnev palk, piirkond, koondamislaine suurus). Seega on väike osa töö kaotanutest ehk need, kes saavad nii koondamishüvitist kui ka töötuskindlustushüvitist (ligi 0,3% hõivatutest 2005. aastal) Eesti tööturul väga hästi kaitstud ning töötusperioodi algul ületab toetusena saadud sissetulek eelnevat töötasu kuni 1,5 korda. Eriti turvaliselt saavad end tunda avalikust sektorist koondatud, kellele makstav koondamishüvitis võib ulatuda isegi aasta palgani. Siiski, suurema osa töötute sotsiaalse kaitse tase on madal. Näiteks 2007. aastal sai Tööturuametis arvele võetud uutest töötutest töötuskindlustushüvitist vaid ligi 23% ja töötutoetust ligi 43%. Rohkem kui kolmandik arvele võetud töötutest ei saanud kumbagi hüvitist, kuid neil oli võimalus taotleda toimetulekutoetust.

Samas näitavad nii tööhõive kiire kasv viimastel aastatel ja ka tehtud empiirilised uuringud (vt Vörk ja Paulus 2006), et majanduskasvu perioodil sotsiaaltoe-

⁴³ Eurostat käsitleb töötushüvitistena nii töötuskindlustushüvitisi, töötü abiraha kui ka ennetähtaegseid vanaduspensione, mida makstakse n-ö tööturust tulenevatel põhjustel. Tööturust tulenevatel põhjustel makstavate eelpensionite osakaal töötushüvitiste kogukuludes on siiski väike (vt Eurostat). Enamuses riikides on märksa olulisem roll ennetähtaegsetel vanaduspensionitel, mis on pensionisüsteemi osa ning mis on üheks vanemaealiste töötajate tööturult eemaletõmbumise kõige olulisemaks põhjuseks. Eestis on ennetähtaegne vanaduspension senini olnud samuti üldise vanaduspensionisüsteemi osa ja finantseeritud pensionikindlustusmaksetest. Eestis läbiiviidud uuringud on näidanud, et peamine põhjus, miks ennetähtaegsele vanaduspensionile siirdutakse, on eelnev töötus (Leppik *et al* 2004).

tuste süsteem tervikuna ei ole kahandanud inimeste motivatsiooni tööle minna. Küll võib arvata, et töötamise stiimulite ja sotsiaaltoetuste ning osa-ajaga töötamise seos muutub taas oluliseks, kui palgakasv majanduses lähiaastatel oluliselt pidurdub ning töökohtade leidmine muutub taas üha raskemaks.

Nagu eelnevalt mainitud, on turvalise paindlikkuse kontseptsioonis olulisel kohal töö- ja pereelu ühitamine. Kohustust laste ja teiste lähedaste eest hoolitsemise peetakse üheks peamiseks naiste tööhõivet ning võrdsust tööturul pärssivaks teguriks. Lapsehoiuteenuste kättesaadavusega on olnud Eestis läbi aegade probleeme. Aastatel 2002–2008 on 40–50 protsendis kohalikest omavalitsustest olnud lasteaiajärjekorrad (Ainsaar, Soo 2008). 2004. aastal ootas lasteaiajärjekorras ligi 16 000 last (Kask, Rummo-Laes jt 2005) ning lasteaiaid on üle koormatud – lapsi on neis ligi 2500 võrra rohkem kui normkohti (Statistikaameti andmebaas). Alla 3-aastastest lastest sai 2006. aastal lapsehoiuteenust 18% ning vanematest 85% vähemalt ühe tunni, enamik siiski üle 30 tunni (Leetmaa, Karu 2008), Euroopa Liidu riikide keskmised on vastavalt 26% ja 84% (Eurostat 2008). Euroopa Liidu eesmärkideks on 2010. aastaks pakkuda lapsehoiuteenuseid 33%-le alla 3-aastastele ja 90%-le üle 3-aastastele lastele.

Lisaks formaalsele lapsehoiuteenusele oli kolmandik alla 3-aastastest lastest kas vanavanemate või teiste inimeste, harva professionaalsete lapsehoidjate hoole all ning keskmiselt vaid 2,5 tundi nädalas (Leetmaa, Karu 2008). Seega on väikeste, alla 3-aastaste laste eest hoolitsemine peamiselt lapsevanemate endi õul, mis väljendub selgelt ka tööhõives – alla 6-aastaste lastega naiste tööhõive oli 2006. aastal lasteta naiste tööhõivest 25,7%-punkti madalam (EL-s keskmiselt vastavalt 13,6%-punkti) (Euroopa Komisjon 2008).

Täiskasvanukoolitus

Lisaks töötute koolitusele on turvalise paindlikkuse kontseptsiooni oluliseks osaks ka töötajate koolitus. Nagu eelmise aasta inimarengu aruanne näitas, on Eesti täiskasvanute koolituse osas EL-i liikmete viimase kolmandiku seas, ehk elukestvas õppes osales ca 6,5% töötajatest („Eesti Inimarengu Aruanne” 2007). Alljärgnevalt vaatlemegi lähemalt täiskasvanute koolituses osalemist, kasutades selleks kahte hiljuti läbi viidud uuringut: „Täiskasvanute koolitus ettevõtetes” 2006 (võrdlusena ka 2000. aasta analoogne uuring) ja ning Eesti täiskasvanute koolituse uuringut (isiku-uuring) 2007. Analüüsitud on eelkõige 20–64-aastaste töötavate inimeste koolitustel osalemist ja alates 10 töötajaga ettevõtetes⁴⁴ koolituste võimaldamist.

Koolituses osalemine. Valimiga haaratud 315 000 mehest oli mingisugust koolitust saanud 134 000 (42,7%), naistel olid vastavad näitajad 314 000 ja 166 000 (52,8%). Lisaks torkab silma see, et eriti naiste

Tabel 6.4.3. Täiskasvanute koolituses osalenud töötajad vastavalt soole ja ametikohale

20–64-aastased, %	Kokku		Täiskasvanute koolituses osalenud	
	Mehed	Naised	Mehed	Naised
Kokku	100%	100%	100%	100%
Juhid, spetsialistid*	32%	48%	43%	63%
Muud valgekraed**	2%	8%	...	8%
Sinikraed***	66%	45%	55%	29%

*Juhid, spetsialistid: seadusandjad, kõrgemad ametnikud ja juhid; keskastme spetsialistid ja tehnikud; ametnikud.

** Muud valgekraed: ametnikud.

*** Sinikraed: teenindus- ja müügitöötajad; põllumajanduse ja kalanduse oskustöölised; oskus- ja käsitöölised; seadme- ja masinaoperaatorid; lihttöölised; relvajõud.

Allikas: Eesti tööjõu-uuring (ETU).

Tabel 6.4.4. 20–64-aastaste osalemine täiskasvanute koolituses 12 viimase kuu jooksul (sugu, haridustase ning koolituse läbiviija)

2007 Osatähtsus (koolituse läbiviijad kokku=100), %	Koolituse läbiviijad kokku	Oma töökoht	Kooli, koolitusasutus, koolitusettevõtte	Muu asutus, ettevõtte	Mitte-tulundus-ühing	Muu koolituse läbiviija
Mehed	100,0	35,7	40,2	14,3	6,1	..
Naised	100,0	27,1	47,4	11,9	9,0	4,6

Märkus: Kui inimene osales 12 viimase kuu jooksul mitmel koolitusel,

Allikas: Eesti Statistikaamet

puhul saavad koolitust eelkõige kõrgema kvalifikatsiooni ja haridustasemega inimesed, ehk n-ö valgekraed. Madala kvalifikatsiooniga naised, kes on tegelikult tööturul kõige halvemas positsioonis, saavad suhteliselt vähem ka koolitust. Hea näide on sellel aastal toimunud koondamised Narva Kreenholmis, kus sajad inimesed, kes kaotasid töö ettevõtte sulgemise tõttu, sai tööturu meetmetest osa alles pärast ettevõtte sulgemist, siis kui nad juba faktiliselt olid töötuks jäänud. Ennetavat koolitussüsteemi, kus oleks võimalik tegeleda nende inimestega, kes hakkavad töötuks jääma, paraku Eestis ei ole.

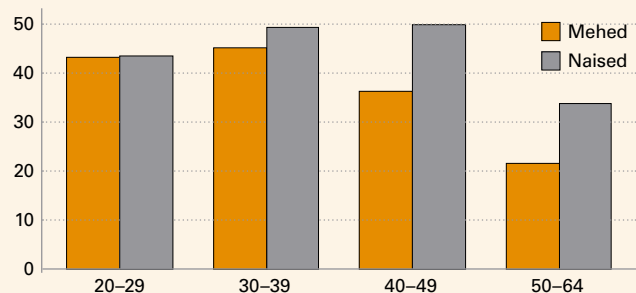
Kui inimeste käest küsiti põhjus, miks nad koolitusel osalesid, siis selgelt domineeris peamise põhjusena töö: koolitust oli vaja peamiselt töö tõttu. Naiste puhul arvas nii 86% koolituses osalenutest, meeste puhul oli vastav näitaja veelgi suurem: 90%.

Meeste puhul osalevad kõige aktiivsemalt koolituses 30–39-aastased, naiste puhul on nii 30–39- kui ka 40–49-aastaste puhul koolituses osalenute osakaal ca 50% vastava vanusegrupi töötajatest (joonis 6.4.6.).

Peaasjalikult tegelevad töötajate koolitamisega suureettevõtted (250 ja enam töötajat), kus üle 90% ettevõtetest nimetatud suurusklassis on tegelenud töötajate koolitusega (joonis 6.4.7.). Keskmise näi-

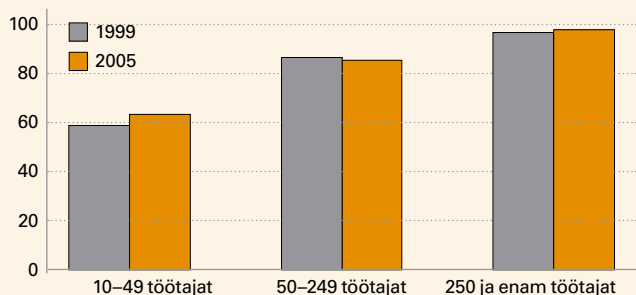
⁴⁴ Uuringu üldkogumi moodustasid äriregistrisse 2005. aasta seisuga kantud vähemalt 10 töötajaga ettevõtted, mille põhitegevusala oli uuringuga hõlmatud.

Joonis 6.4.6. 20–64-aastaste osalemine täiskasvanute koolituses 12 viimase kuu jooksul. Osatähtsus (täiskasvanute koolituses osalenud ja mitteosalenud kokku=100, %)

Allikas: Eesti Statistikaamet.

Joonis 6.4.7. Täienduskoolitust korraldanud ettevõtted (suuruse järgi)

Allikas: Eesti Statistikaamet.

taja oli 70% lähedal, jäädes väikeettevõtetes 60% piirimaile. Kuna valimisse ei mahtunud mikroettevõtted, keda tänases ettevõtlusmaastikul on tegelikult arvuliselt kõige rohkem, siis keskmine näitaja üle kõigi ettevõtete oleks tulnud ilmselt oluliselt madalam.

Kokkuvõtteks

Kuna Eestis on sotsiaalsete partnerite roll tööturu küsimuste reguleerimisel suhteliselt tagasihoidlik, on meie vastavad riiklikud regulatsioonid ikkagi veel suhteliselt ranged. Seetõttu on Eesti tööseadusandluse ranguse kontekstis suhteliselt reguleeritud ehk siis jäiga tööturuga riik. Samas kui vaadelda ettevõtlusstatistikat, siis ettevõtte tasandil suletakse ja luuakse palju uusi töökohti aastas. Samamoodi on suhteliselt aktiivne inimeste liikumine erinevate tööturu seisundite vahel. Tõsi, viimastel aastatel on see liikumine vähenenud. Teine argument meie tööturu paindlikkuse kaitseks on makroökonomiline. Eelarvepoliitika ja rahapoliitika ei ole kumbki Eestis aktiivne, st neid ei kasutata majanduse tsükliliste kõikumiste tasandajatena. Samas peab olema mingi puhver, mille kaudu majandus tasakaalustub ja üldise makromajanduse mudeli loogika järgi saab selleks olla ainult tööturg. Me nägime juba eelmise aasta (2008) lõpus, kuidas töötus kasvas seoses majanduslangusega. Täna ei ole veel reageerinud keskmised

palgad, aga karta on, et need mõnes sektoris langevad, nagu see juhtus 1999. aasta kriisi ajal.

Turvalise paindlikkuse teine komponent, aktiivne tööpoliitika, on saanud viimastel aastatel tõhusat tuge EL-i tõukefondide vahenditest, aga ka siin tuleb tunnistada meie mahajäämust EL-i keskmisest tasemest. Keskmiselt kulutab Eesti aktiivsele tööpoliitikale 10 korda vähem, kui EL-s (võrreldud on aktiivsetele tööpoliitikele tehtud kulutuste osakaalu SKP-st). Peamine põhjus on väga kitsas sihtgrupp (ainult registreeritud töötud) ning programmide lühiajalisus. Lisaks sellele otsib suhteliselt palju töötuid uut töökohta ilma Tööturuameti vahenduseta, seega ei ole võimalik neile pakkuda ka vastavaid teenuseid. Ka on ebaselge, kas pakutud teenused on aidanud suurendada osalenute väljavaateid tööturul.

Mis puudutab turvalise paindlikkuse kolmandat komponenti, sotsiaalset kaitset, siis ka siin on Eesti paraku punase laterna osas. Meie avaliku sektori kulutused sotsiaalsele kaitsele on ühed EL-i madalaimad. Samuti on ühed madalaimad meie töötuarihavad. Lisaks sellele on töötuskindlustuse süsteem suhteliselt jäik, näiteks ei soodustata osajaga tööle hakkamist, sest ka väga väikse koormusega tööle hakkamisel kaotab inimene hüvitise. Seega turvalise paindlikkuse üks põhimõtte, et töötuks olemise perioodil peab inimesel olema tagatud piisavalt suur sissetulek, ei ole Eestis alati täidetud. Nagu näitavad uuringud, on kollektiivse koondamishüvitise saanud ning avalikust sektorist töötuks jäänud teistega võrreldes paremal positsioonil. Teisalt võib alati väita, et madalad sotsiaalsed kulutused soodustavad inimeste tagasipöördumist tööturule. See on ka kooskõlas senise domineeriva liberaalse majandusideoloogiaga, mis minimeerib riigi sekkumist ja väärtustab indiviidi initsiatiivi. See ideoloogia ei ole aga kooskõlas Euroopa sotsiaalse mudeliga.

Sotsiaalse kaitse üks komponente on ka tööelu ja pereelu ühildamine. Siin on ilmselt kõige suuremaks probleemiks paindlike lapsehoiuvõimaluste defitsiit.

Mis puudutab täiskasvanute koolitust üldiselt, siis osaleb meil võrreldes EL-i riikidega koolituses suhteliselt vähe inimesi. Riiklik tugi täiskasvanute koolitusele katab laias plaanis ainult paari-kolme laiemat inimeste kategooriat. Nendeks on riigiametnikud, pedagoogid ja töötud. Lisaks mõned väiksemad sihtgrupid, mida rahastatakse üksikute projektide raames. Tavaline on ka, et koolitust saavad rohkem valgekraed ja tööturul konkurentsivõimelisemad töötajate grupid. Vähemkvalifitseeritud, vanemaelised jt riskigrupid, kellele oleks tõenäoliselt koolitust rohkem vaja, saavad seda vähem. Samuti ei ole hinnatud, kas pakutav koolitus vastab tööturu vajadustele.

Seega võib öelda, et vaadates turvalise paindlikkuse nelja komponenti, võib ainult tööturu paindlikkusega enam vähem rahule jääda. Ülejäänud valdkondades on Eestil veel väga palju ära teha selleks, et tunda ennast võrdväärseks vanade EL-i liikmesriike seas ja tagada tööturu paindlik toimimine. Sammu edasi selles suunas astub uus töölepingu seadus ja sellega kaasnev kol-

mepoolne kokkulepe, mis suurendab töösuhete paindlikkust eelkõige koondamist puudutava regulatsiooni liberaliseerimise teel ning parandab seeläbi Eesti positsiooni erinevate indeksite alusel koostatavates pingesindades. Teisalt suurendab uus seadus ka töötuse korral makstavaid hüvitisi (töötuskindlustus, töötutoetus) ning laiendab töötuskindlustushüvitise saajate ringi. Selle tulemusena kasvab töötute sotsiaalne kaitstsus

ning väheneb senine suur ebavõrdsus sotsiaalses kaitstsuses. Samuti paranevad täiskasvanute võimalused osalemaks nii tööga seotud koolitustel kui ka tasemeõppes. Aktiivse tööpoliitika osas uus seadus ning sellega kaasnev kokkulepe muudatusi kaasa ei too, kuigi tänases majandusolukorras oleks tööturuteenuste laiendamine ning pakkumine ennetavalt eelkõige juba koondamishohus olevatele töötajatele igati vajalik.

Viidatud allikad

- Ainsaar M., Soo K. (2008). Kohalike omavalitsuste toetus lastega peredele Eestis. Tartu Ülikool Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut. http://www.rahvastikuminister.ee/public/ARU-ANNE_2007_30.pdf
- Ansip, A (2008). Andrus Ansip: majandus ei kasva anonüüm-selt. Postimees 3.10
- Arrak, A., et al (2008). Eesti majandus: lõimumine Euroopa ja globaalses kontekstis, Avatar, 2008
- Council of the European Union (2007). Council decision on guidelines for the employment policies of the Member States. http://ec.europa.eu/employment_social/employment_strategy/pdf/guidelines07_en.pdf
- Eamets, R., Masso, J. (2005). Labour Market Flexibility and Employment Protection Regulation in the Baltic States, in European Journal of Industrial Relation Vol 11, No 1, 2005, 71–90
- Eesti Statistikaamet, Tööturg arvudes. 2006. Labour Market in Figures.
- Euroopa Komisjon (2008). Indicators for monitoring the Employment Guidelines including indicators for additional employment analysis. 2008 compendium. European Commission, DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities ec.europa.eu/employment_social/employment_strategy/pdf/2008compendium_en.pdf
- Eurostat (2008). Childcare in the EU in 2006, Eurostat News Release STAT/08/172, 5 December 2008
- Eurostat. Elektrooniline andmebaas. Tax rate on low wage earners – Unemployment trap. (09.01.2009)
- Eurostat. Elektrooniline andmebaas. Tabelid “Social benefits by function (% of total benefits)” ja “Total expenditure on social protection - Current prices (% of GDP)”. (09.01.2009)
- Eurostat. Elektrooniline andmebaas. Labour market policy – Public expenditure on labour market policies, by type of action (% of GDP). (09.01.2009)
- European Commission (2006). Employment in Europe 2006. Office for Official Publications of the European Communities
- Irish National Training & Employment Authority (2008). Overview Paper on the Individual Learner Plan for Community Employment Participants. An Innovation in identifying, recording and reporting on individual learner activities & preparation for progression. Official Paper. http://pdf.mutual-learning-employment.net/pdf/IE08/Official_paper_IE08.pdf. (09.01.2009)
- Kask U., Rummo-Laes T.-L., Eomois P.-P., Denissov G. (2005). Laps ja sotsiaalne keskkond. Statistikaameti teemaleht, mai 2005
- Leetmaa, R., Võrk, A., Eamets, R., Sõstra, K. (2003). Aktiivse tööpoliitika tulemuslikkuse analüüs Eestis. Poliitikauuringute Keskus PRAXIS
- Leetmaa, R., Võrk, A. (2004). Do Post-Soviets Behave According to Search Models? Econometric Analysis of the Effects of Incentives in the Estonian Unemployment Insurance System.
- Leetmaa R., Karu M. (2008). The Provision of Childcare Services in Estonia. External report commissioned by and presented to the EU Directorate-General Employment and Social Affairs, Unit G1 ‘Equality between Women and Men’, March 2008
- Leppik, L., Võrk, A., Tiit, E., Leetmaa, R. (2004). Euroopa Liidu ühiste pensionieesmärkide mõju Eesti pensionisüsteemile. Poliitikauuringute Keskus PRAXIS.
- Lille, T., Palmet, L. (2006). Ettekanne projekti “Puuetea inimeste tööhõive edendamise” lõpuseminaril 07.12.2006
- Masso, J., Eamets, R., Philips, K. (2006). “Job Flows and Worker Flows in the Baltic States: Labour Reallocation and Structural Changes”, in T. Paas and R. Eamets (Eds.), Labour Market Flexibility, Flexicurity and Employment: Lessons of the Baltic States, Nova Science, p 79.
- Ministry of Labour and Social Inclusion (2008). Vocational Rehabilitation in Norway. Official Paper. http://pdf.mutual-learning-employment.net/pdf/NO08/official_paper_NO08.pdf. (09.01.2009)
- OECD (2005). From unemployment to work. Paris.
- Riigikontroll (2007). Riigi tegevus tööturult tõrjutute tagasitoomiseks tööturule. Tallinn. <http://www.riigikontroll.ee/>
- Sotsiaalministeerium (2008). Tervis, Töö ja Sotsiaalelu 2007. Tallinn.
- Turu-uuringute AS (2008). Tööturuameti maine uuring 2008. Tallinn. [http://213.184.49.171/www/gpweb_est_gr.nsf/Html-Pages/TTA_maine_2008/\\$file/TTA_maine_2008.pdf](http://213.184.49.171/www/gpweb_est_gr.nsf/Html-Pages/TTA_maine_2008/$file/TTA_maine_2008.pdf)
- Töölepingu seadus 299SE. <http://www.riigikogu.ee>. (09.01.2009)
- Tööturuteenuste toetuste ja teenuste seadus. RT I 2005, 54, 430
- Võrk, A., Leppik, L., Leetmaa, R. (2005). Kollektiivsete koondamiste andmete ja praktika analüüs. Uuringu lõppraport. Poliitikauuringute Keskus PRAXIS. http://www.praxis.ee/data/Kol_koondamised_14092005.pdf, vaadatud 09.01.2009
- Võrk, A., Paulus, A. (2006). Eesti sotsiaaltoetuste ja maksude mõju inimeste tööjõupakkumise stiimulitele. Uurimisraport. Poliitikauuringute Keskus PRAXIS.
- Võrk, A., Leetmaa, R., Paulus, A., Anspal, S. (2007). Tax-benefit Systems in the New Member States and their Impact on Labour Supply and Employment. PRAXIS Working Paper No 26/2007.
- Võrk, A., Leetmaa, R. (2007). Kollektiivsete koondamistele reageerimise teenuse tulemuslikkus. Poliitikauuringute Keskus PRAXIS.
- Võrk, A., Karu, M., Tiit, E.-M. (2009). Vanemahüvitis: kasutamine ning mõjud tööturu- ja sündimuskäitumisele 2004–2007. Poliitikauuringute Keskus PRAXIS

6.5. Linnad kui arengumootorid

Tänapäeval elab üle 70% Euroopa Liidu kodanikest linnades ja linnastutes (Fostering the urban... 2008). Just linnades toimub lõviosa innovatsioonist. Linnade rahvusvahelise konkurentsi tulemusena otsustatakse suuresti, milline regioon või isegi riik suudab tänapäeva rahvusvahelises tööjaotuses avanevate uute võimalustega kaasa minna, milline mitte. Sealjuures rõhutatakse, et kuna linnapiirid on tänapäeval hakanud üha enam hajuma (suur osa linnas töötavaid inimesi, eriti kõrgemat sissetulekut omavaid, elab linna taga; osa tööstuslikku tootmist ja teenindust (näiteks transport ja ladustamine), mis nõuab suuremat territooriumi, viiakse linnast linna lähis-tele; mõnedes maades kujundatakse teadlikult mitmetseentrilisi suurlinnapiirkondi jne), siis ei ole põhiliseks territoriaalseks majandusühikuks enam mitte oma ümbruskonnast eraldi käsitletav linn, vaid linn koos oma tagamaaga, st linnastu või linnaregioon. Arenguindikaatorite (haridustase, keerukama tootmise ja teeninduse osakaal, sissetulek elaniku kohta jt) erisused nendes linnaregioonides, mis on saavutanud rahvusvahelist edu, ja riigi ülejäänud osade vahel, võivad ka tänapäeva Euroopas olla üllatavalt suured.

Seetõttu on põhjendatud järgnevas alapeatükis tähelepanu pööramine linnade, eriti Tallinna ja Tartu rollile Eesti regionaalses arengus.

Võrreldes Põhja-Eesti (Tallinn koos teda ümbritseva Harjumaaga) arenguindikaatoreid EL-i regioonide keskmisega, näeme enam-vähem võrreldavaid numbreid, ja kõrgharidusega inimeste osakaalult, kui jätta siinkohal kõrvale küsimus kõrghariduse struktuurist, edestab nn Suur-Tallinn ja tegelikult kogu Eesti EL-i regioonide keskmist oluliselt (tabel 6.5.1.).

Kui Põhja-Eesti regioon on interpreteeritav tegelikult Tallinna aglomeratsioonina, siis Lõuna-Eesti regiooni üldistatud näitajates domineerivad mitte Tartu, vaid Lõuna-Eesti maaliste maakondade näitajad. Sellest ka tabelist silma hakkavad suured vahed kahe vaadeldava Eesti piirkonna vahel. Võrreldes aga Põhja-Eesti näitajatega mitte kogu Lõuna-Eesti, aga Tartumaa (teatud, ehkki suurema tinglikkusega, kui Harjumaal puhul, saab seda käsitleda Tartu aglo-

meratsioonina) näitajaid, saame oluliselt teistsuguse pildi. Näeme, et kesk- ja kõrgtehnoloogilises (tööstuslikus) tootmises hõivatute osakaal ja kõrgtehnoloogia-teeninduses (*knowledge-intensive high-tech services*) hõivatute osakaal on Tartumaal praktiliselt sama, mis Põhja-Eestis (esimene 4 ja 5%, teine 3 ja 4% vahel. Tõsi küll, need numbrid ei tee, juhul kui võrdlusbaasiks on mitte EL-i regioonide keskmine, vaid esirinnas olevad linnaregioonid, eralist au kummalegi). Spetsialistide-ekspertide osakaal (HRST) ei jää Põhja-Eesti vastavast näitajast lootusetult maha (Tartumaal 38 ja 39 % vahel) ja elukestvas õppes osalenute protsent (10% kandis) on Põhja-Eesti omast kõrgemgi. Tõsi, kõrgharidusega inimeste osakaal on Tartumaal Harjumaast siiski 6% võrra madalam, vähemalt osaliselt võib siin taga näha kõrgharidust eeldavate avaliku sektori töökohtade suurt kontsentratsiooni Tallinnas.

Kõrgtehnoloogilise tootmise linn või teadmuslinn

On selge, et vähemalt Euroopa Liidu kontekstis pole edukate linnade/linnaregioonide hulka jõudmine võimalik ilma suure osa tööhõive koondumiseta keerukamatesse rahvusvahelisel turul kõrgelt väärtustatavatesse niššidesse. Paljudel juhtudel tähendab see ka võimet osaleda mingil viisil kõrgtehnoloogia väljatöötamise ja tootmise protsessides või vähemalt opereerida tänapäevaste kõrgtehnoloogiatega. Millised spetsialiseerumisvariandid aga taolise edu teel võiksid esineda ja kui tüüpilised need on, selle osas on pilt olnud küllalt segane. Mõningast selgust andsid siin hiljutilõppenud EL-i 6. raamprogrammi koostööprojekti „Crossworks” tulemused; selles osalesid Hollandi, Belgia, Saksa, Eesti ja Soome uurijad. Projekti käigus analüüsiti statistiliselt olemasolevate arenguindikaatorite (nii tehnoloogiliste, hariduslike kui majanduslike) alusel Euroopa Liidu edukamate regioonide tunnusojooni. Edukateks klassifitseeriti EL-i keskmisest kõrgema majandusliku arengutasemega ja samaaegselt ka positiivse arengudünaamikaga enam kui 50 Euroopa Liidu regiooni. Rõhutagem, et antud momendil pole veel alust võrrelda Eesti regioonide, st Tallinna ja Tartu linnaregioonide praegusi arenguindikaatoreid EL-i koorekhiiregioonide indikaatoritega, selleks on Eesti veel liiga värske turumajandusmaa ja EL-i liikmesriik. Küll aga võib EL-i liiderregioonide seisundit käsitleda Eesti seisukohalt kui eesmärkseisundit pikemaajaliseks sihiseadmiseks.

Uuring, mille põhilisteks läbiviijateks olid Bart van Looy ja Catherine Lecocq Leuveni ülikoolist, näitas, et edukad regioonid olid nii ühiseid kui erinevaid jooni. Võis eristada kahte edukate regioonide tüüpi sõltuvalt tööhõive struktuurist: esiteks mudel, kus suhteliselt suur osa on kesk- ja kõrgtehnoloogilistel tööstusettevõtetel, või teine mudel, kus juhtivat rolli mängib kõrgtehnoloogiline teenindus (Crosswerks,

Tabel 6.5.1. Eesti regioonide arenguindikaatorid võrreldes EL-i regioonide keskmistega

Indikaator	EL-i regioonide keskmine 2005	Põhja-Eesti		Lõuna-Eesti	
		2005	2007	2005	2007
Kõrgharidusega inimeste osakaal	23,59	42,2	43,4	29,3	28,3
Elukestvas õppes osalenute %	10,25	7,0	8,6	7,0	7,5
Hõivatute osakaal kõrgtehnoloogilises teeninduses	3,21	3,5	3,7	2,6	2,4
Hõivatute osakaal kesk- ja kõrgtehnoloogia tootmises	6,45	5,3	4,4	1,8	2,9
Spetsialistide/ekspertide osakaal tööjõus (HRST)	36,31	41,9	42,9	28,3	29,3

Allikad: Eesti Statistikaamet, Eurostat.

2008: 9–21). Uuringu autorid nimetasid esimest tüüpi linn-regiooni kõrgtehnoloogilise tootmise regiooniks ja teist tüüpi linn-regiooni juhtivaks teadmusregiooniks (ingl. *leading knowledge region*).

Kõrgtehnoloogilise tootmise regioonidele on iseloomulik väga kõrge patentide hulk. Üldine tööjõu kõrge haridustase on iseloomulik nii kõrgtehnoloogia tootmise regioonidele kui juhtivatele teadmusregioonidele, kusjuures viimastes on eriti kõrge ülikooliharidusega töötajate osa. Edukale kõrgtehnoloogilisele tootmisregioonile on vajalik ka küllalt suure arvu hea kutsealase väljaõppega nn sinikraelse tööjõu olemasolu. Kõrge elukestva õppe intensiivsus on vajalik mõlemat tüüpi edukatele regioonidele.

Statistiline analüüs näitab, et Euroopa edukate regioonide hulgas on teadmusregioone mõnevõrra enam kui kõrgtehnoloogilisi tootmisregioone, ja mis ilmselt veelgi olulisem, teadmusregioonid on viimasel ajal edenenud keskel läbi paremini kui kõrgtehnoloogilised tootmislinnad, majanduskasv on neis olnud kiirem.

Tallinna ja Tartu regioonide jaoks on sõnum teadmusregiooni/linna mudeli perspektiivist ilmselt positiivne, kuna see võimaldab paremini rakendada nende kõige tugevamat plussi, kõrget kõrghariduse osatähtsust, ja mõnevõrra vähendab Eesti ühe kõige suurema miinuse, väikese patentide arvu tähtsust, võrreldes teiste arenguteguritega. Võib ka arvata, et liikumine kõrgtehnoloogilise tootmisregiooni/linna mudeli suunas, mis eeldaks kindlasti tugevat rõhuasetust kutseõppele ja kõrghariduses inseneriõppele, oleks raskemini ühendatav Eestis noorte hulgas valitsevate väärtusorientatsioonidega, kui liikumine teadmusregiooni mudeli suunas. Siinjuures tuleb aga arvestada, et eesmärk jõuda kasvõi kaugemas tulevikus liidripiirkondade hulka, eeldab kesk- ja kõrgtehnoloogia-sektorites (tööstus ja teenindus kokku) töötavate inimeste osatähtsuse väga olulist tõusu, praeguselt alla 10%-liselt tasandilt vähemalt 15%-ni (ja tulevikus veelgi kõrgemale), samuti rahvusvaheliselt konkurent-sivõimeliste ja majanduskeskkonnaga koostöös olevate ülikoolide olemasolu ning praegusest olulisemalt intensiivsemat tegevust elukestva õppe osas.

Euroopa linnade uuringud tõendavad, et linna edukas majanduslik areng keskmisel või kõrgemal arengutasandil pole võimalik ilma mitmekesise ja atraktiivse kultuurikeskkonnata, mis stimuleerib üldist loovuse kasvu. Kuna kõrgemale arenguasemele on iseloomulik rahvusvaheline jaht talentidele, olgu nendeks tippinfotehnoloogid, disainerid või investeerimispankurid, muutub linnakeskkonna atraktiivsus ja loovus üheks elukvaliteedi võtmeteguriks, mis meelitab kohale rahvusvahelise taseme tipptegijaid (ja nende perekonnaliikmeid). „Crossworks” uuringu raames viidi läbi intervjuud viies teadmuslinna mudelit oluliseks arenguperspektiiviks pidavas linnas (Leuven, Endhoven, Aachen, Tallinn ja Helsingi), ja leiti, et kõigis uuritud linnades tõusid seoses kõrgtehnoloogial baseeruva tootmise ja teeninduse arendami-

sega esiplaanile linna kultuurielu, loomemajanduse ja linnakeskkonna atraktiivsuse küsimused. Sealjuures olid just need aspektid väga kriitilised alla 200 tuhande elanikuga linnade puhul, mille puhul talentide elamatõmbamist takistas kartus, et linn võib olla küll mugav ja turvaline, aga kultuurieluliselt mitte piisavalt mitmekesine ja põnev, et sinna pikemaks ajaks ankrusse jääda.

Loova teadmuslinna tunnusojooni

EL-i 6. raamprogrammi projektis „Accommodating Creative Knowledge Competitiveness of European Metropolitan Regions within the Enlarged Union – ACRE” võeti vaatluse alla 13 linna kujunemine või võimalused saada loovaks teadmuslinnaks. Selle analüüsi põhjal, kus küllalt kesksel kohal on kultuuri ja loomega seotud tegurid, on loovaks teadmuslinnaks kujunemisel paremaid eeldusi järgmistel linnadel.

1. Linnad, mida teatakse kui riiklike või rahvusvahelisi poliitilisi ja majanduslikke otsustuskeskusi, omavad paremaid eeldusi innovatiivseks ümberstruktureerumiseks (loovaks ja/või teadmuslinnaks), kui linnad, kus ei toimu olulist otsustamist.
2. Tolerantsed ja paljukultuursed linnad, kus kõik on teretulnud, omavad suuremat potentsiaali erinevate elustiilide ja kultuuritaustaga inimeste ligimeelitamiseks ning seeläbi innovatiivsuse suurendamiseks kui kinnised linnad.
3. Linnad, kus domineerib väikeettevõtlus, kõrgtehnoloogiline tootmine, ning linnad, mis on juba varakult olnud teenustepõhised, kus pole kunagi suurt tootmist olnud, omavad paremaid eeltingimusi loovale teadmistepõhisele majandusele üleminekul.
4. Rahvusvaheliselt tuntud ajaloolised-kultuurilised linnad on loovklassi jaoks atraktiivsemad ja seeläbi on neil eeliseid saada loovateks linnadeks.
5. Hea juhtimisega ja finants- ning organisatsiooniliste ressurssidega linnad on enam võimelisemad pakkuma sobivat keskkonda loovmajandusele.
6. Rõhutatakse, et hästi formuleeritud ja finantseeritud ning elluviidav linna/regiooni innovatsiooni- ja tehnoloogiapoliitika on oluliseks teguriks liikumisel kirjeldatud teel.

Kogu eelnimetatud kriteeriumide kogumi seisukohalt hinnates võib viidatud uuringu alusel lugeda loovate loomelinnade hulka kuuluvateks Amsterdamit, Barcelona, Dublini, Müncheni ja teatud mõõndustega ka Helsingi. Mittepealinnade ja väiksemate linnade kvalifitseerumine sellesse kogumisse on raskendatud juba esimese kriteeriumi tõttu. Siiski said kaks uurimise all olnud, riikide ega autonoomsete moodustiste ega liidumaade pealinnade hulka mittekuuluvat linna, nimelt Toulouse ja Birmingham, tervikuna suhteliselt hea punktide skoori, mille alusel neid võib lugeda vähemalt lähenevateks eelkirjeldatud ideaalile. Huvi-

Tabel 6.5.2. Arengukavade või strateegiade olemasolu

	Tallinn	Tartu
Kultuur	Eraldi arengukava puudub	Arengukava olemas: Tartu kultuuri, spordi ja noorsootöö arengukava aastateks 2008–2013
Ettevõtlus	Arengukava olemas: Tallinna väikeettevõtluse arendamise programm aastateks 2006–2009	Arengukava olemas: Tartu linna ettevõtluse arengukava 2007–2013
Transport	Erinevad arengukavad: - Ühtse piletisüsteemi ühistranspordi jätkusuutlik arengukava 2004–2010 - Tallinna programm “Liiklus ohutumaks” aastatel 2008–2014 - Tallinna magistraaltänavavõrgu arengusuunad 2005–2014	Eraldi arengukava puudub
Innovatsioon	Arengukava olemas: Tallinna innovatsioonistrateegia 2009–2013	Puudub linna tasandi arengukava. Olemas on vastav regiooni strateegia: Tartu regiooni innovatsioonistrateegia
Tehnoloogia arendamine, e-teenused jms	Erinevad arengukavad, programmid: - Tallinna avalike teenuste edasiarendamist tagava infotehnoloogilise keskkonna arengukava 2008–2013 - E-Tallinna tegevuskava põhisuunad	Eraldi arengukava puudub
Turism	Eraldi arengukava puudub	Arengukava olemas: Tartu linna turismi arengukava 2008–2013
Keskfond	Erinevad arengukavad, programmid: - Keskkonnastrateegia aastani 2010 - Keskkonnatervise tegevusplaan	Erinevad arengukavad, programmid: - Tartu linna jäätmekava 2005–2009 - Tartu linna keskkonna arengukava 2006–2013
Haridus	Erinevad arengukavad, programmid, mis puudutavad üksikuid haridusvaldkondlikke aspekte: - Tallinna munitsipaalkoolide võrgu korrastamise tegevuskava aastateks 2006–2008 - Tallinna munitsipaalkoolide võrgu korrastamise kava 2003–2012	Tartu linna munitsipaalõppeasutuste süsteemi arengukava aastateks 2008–2013

Allikas: Autorite koostatud Tallinna Linnavalitsuse ja Tartu Linnavalitsuse andmete põhjal.

tav on just Birminghami näide, sest tegu pole tuntud ajaloolis-kultuurilise ega varasema perioodi järgi hinnates mitte ka mitmepalgelise linnaga, edu on saavutatud just viimase perioodi teadliku loome ja loomemajanduse soodustamisele suunatud poliitika väljatöötamise ja realiseerimise kaudu.

Püüdes hinnata Tallinna ja Tartu eeltoodud aspektidest lähtudes, tundub, et Tallinnal on suhteliselt head eeldused enamike kriteeriumide osas. Ehkki ta oli sotsialismiajal nagu enamik teisi linnu üleindustrialiseeritud (“fordistlik”), on restruktureerumine kaasaegse teenusemajanduse suunas toimunud küllalt kiirelt. Plussiks on kindlasti pealinnastaatus, ajaloolis-kultuuriline tuntuus, suhteliselt kõrge rahvusvahelisistumise ja paljukultuursuse/tolerantsuse aste. Ekspertarutelud näitasid, et Tallinna peetakse avatuks, mujalt tulnud loojaid hästi vastu võtvaks, Tallinna erine-

vat tüüpi kontrastid mõjuvat inspireerivalt. Miinusteks aga loetakse linnaruumi kehva arendatust, auto-kesksust, kokkusaamise ja koostöö vähesust loojate vahel, sobivate kohtade puudumist selleks, “sildade” vähesust eestlaste ja venelaste eraldiseisvate maailmade vahel. Loovuspotentsiaal pole piisavalt kasutatud, loovisikute kaasamine linnaprojektidesse polevat piisavalt hästi korraldatud (Loova Tallinna...2008: 93–95). Tartu plussiks on ajaloolise ja tuntud ülikooli olemasolu, miinusteks aga see, et ei olda riigi tasandil otsustuskeskuseks, teatud rahvuslik suletus, ja kui jätta kõrvale Tartu Ülikooli rahvusvahelised kontaktid, siis ka mõningane kõrvalejäämine rahvusvahelistest põhilistest suhtlemisteedest. Samas on Tartu loomeinimesed näidanud suurt ja kiiduväärset kaasalöömissuovi linna kultuurikeskkonna arendamisel.

Tallinna ja Tartu liikumisest loova teadmuslinna mudeli suunas

Mis oleks siis vaja, et hakkaks toimima liikumine eespoolkirjeldatud rahvusvahelisest kogemusest ammutatud loova teadmuslinna/regiooni mudeli poole? Lühidalt kokku võttes: on vaja a) terviklikku majanduse ja elukeskkonna arendamist puudutavat visiooni linnaregiooni tasandil; b) kõikide innovatsiooni, teaduse ja loome tõusu puudutavate valdkondade pikaajalist kavandamist; c) eelnimetatud pikaajaliste kavade omavahelist ühendatust, et tekiks võimendus; d) instrumentaalset mehhanismi eelnimetatud kavade juurutamiseks.

Võrreldes sellest seisukohast Tallinna ja Tartu arenguvisioni, vastavate arengukavade või strateegiade olemasolu (tabel 6.5.2.).

Pealiskaudne järeldus eeltoodud tabelist võiks olla, et Tallinna areng suundub enam tehnoloogiapõhisuse ja Tartu areng enam kultuuripõhisuse suunas. Valmis ju eelmisel aastal Tallinna innovatsioonistrateegia, mis esmakordselt nimetab ära need teadus- ja tehnoloogilise arengu valdkonnad, mida Tallinn loeb linna arengu seisukohalt prioriteetseks, ning kus markeeritakse ka mõningaid linnapoolseid meetmeid, mille kaudu linn saab aidata kaasa liikumisele kõrgtehnoloogiatootmise ja kõrgtehnoloogiateeninduse osatähtsuse tõstmisel. Tartus jällegi valmis Tallinnast oluliselt detailsem kultuurilase tegevuse arengukava. Tegelikult ei avaks taoline järeldus siiski probleemi põhiolemust. Nimelt, ehkki nii Tallinn kui Tartu on hakanud viimasel ajal kavandama oma arengut varasemast komplekssemalt, st pühendama enam tähelepanu sellistele nähtustele, nagu innovatsioon, teadmusbaas, loome, ei saa kummagi linna puhul väita, et nimetatud arengustrateegiade või arengukavade koostamisel oleks lähtutud selgest kaasaegsest linnaarengu tervikvisioonist või kontseptsioonist. Seetõttu pole ka päris selge, kuivõrd hakkab üksikute kavade või strateegiade vahel ka nende realiseerimisel toimima võimendus. Teiseks, innovatsioonipoliitika linnade tasandil on ka rahvusvahelises ulatuses küllalt uus nähtus, seetõttu pole selget arusaama, mida see ikkagi

peaks sisaldama, mil viisil formeeruma („Crossworks” uuringu raames selgitati, et eri riikide linnaregioonides toimub see äärmiselt erinevalt), kuidas seostuma üleriikliku innovatsioonipoliitikaga, mis tavaliselt on, vähemalt teaduspoliitika osas koostatud mitte alt-üles vaid ülalt alla põhimõttel jne. Eelnevaga seostuvalt võib kahelda ka linnaregiooni tasandi innovatsioonipoliitika ja mõne muu kirjeldatud kompleksi kuuluva poliitika realiseerimismehhanismi realistlikkuses. Teiste sõnadega, linn deklareerib, et ta peab (samuti

nagu riik või erasektor) üht või teist arengut oluliseks ja püüab sellele kaasa aidata, mil määral ta saab aga seda arengut oma vahenditega toetada, jääb eriti käesoleva majanduslanguse tingimustes mõnevõrra õhuliseks. Võib aga siiski nentida, et ka Tallinn ja Tartu on teinud teatud sammud, kavandamaks oma tegevust liikumisel teadmulinna mudeli suunas senisest komplekssemal moel. Jääb loota, et sellest protsessist suudetakse õppida ja liikuda edaspidi seda rada veel enam teadlikul moel.

Viidatud allikad

1. Crossworks: R&D Investment, R&D Capacity, R&D Cooperation. Final report of the project. Endhoven 2008
2. EL 6. raamprogrammi projekt „Accommodating Creative Knowledge Competitiveness of European Metropolitan Regions within the enlarged Union – ACRE”, <http://www2.fmg.uva.nl/acre>
3. Florida, R., The Flight of the Creative Class. The New Global Competition for Talent. New York, HarperCollins Publishers, 2005
4. Fostering the urban dimension. Analysis of the Operational Programmes co-financed by the European Regional Development Fund (2007–2013). European Commission. November 2008
5. Loova Tallinna visiooni kontseptsioon. (2008). Tallinna Linnavalitsus. <http://www.tallinn.ee/est/g2402s39407>

6.6. Kokkuvõte

- Võrreldes Euroopa riikide objektiivseid näitajaid, mis iseloomustavad heaolu ja edasise arengu potentsiaali erinevaid komponente, samuti aga hinnanguid, mida inimesed nende komponentide seisunditele või funktsioneerimise tulemuslikkusele annavad, näeme, et Euroopa riike võib ikkagi veel jagada „kahte liigasse”, tugevamasse ja nõrgemasse. Riikide jaotus nende kahe liiga vahel sõltub sellest, mis kriteeriumi alusel liigitus toimub, ainult väga vähesel määral. Eesti kuulub praegu selgelt teise, nõrgemasse liigasse, seda mitte ainult inimkapitali sünteetilise üldnäitaja alusel, vaid vaatamata viimasel perioodil toimunud jõudsale majanduskasvule ka majandusliku rikkuse alusel hinnates. Samas, arengut toetavaks komponendiks, mille puhul võiks väita, et Eesti on ületamas kahe liiga vahelist piirjoont, või vähemalt sellele väga lähedale jõudnud, on sotsiaalse kapitali (institutsioonide kvaliteet, usaldus nii teiste inimeste kui institutsioonide suhtes) tase.

Iseloomulik on aga Eestile see, et inimeste subjektiivsed hinnangud on enamike hinnatud komponentide puhul riikide võrdluses paremad kui hinnatavate nähtuste enda tase. Rahuolult oma majandusliku seisundiga oleme teiste riikidega võrreldes paremas seisus kui majanduslikult rikkuselt, rahulolult hariduse ja tervisega paremal kohal kui inimkapitali objektiivselt seisundilt jne. Võimalik, et taoline suhteline ülehindamine on aidanud meil arendada hoogsamalt oma majandust, ei saa aga ka välistada, et see on kihutanud meid ka ületarbimisele, või tervise, kõrge kihistumise jms oluliste nähtuste alahindamisele. Küsimus on see, kuidas peab mõnevõrra üleskrutitud enesehinnang endale kui ühiskonnale vastu majanduslan-

gusega saabuva tagasilöögi ning kas säilib usaldus üksteise ja meie ühiste institutsioonide vastu.

- Alates selle aastakümne algusest on Eestis kasvanud nii SKP kui sotsiaalkulud, samas on SKP kasv olnud oluliselt kiirem kui sotsiaalkulude (tervis, haridus, sotsiaalne kaitse) kasv. Taoline areng tagas küll eelarve tasakaalu ja ülejäägi (viimane on küllalt oluline, arvestades et oleme sisenenud majanduslanguse perioodi), on aga inimkapitali pikema perspektiivse tugevdamise, mis on ka tuleviku majanduskasvu oluline eeldus, seisukohalt ettevaatlikuks tegev. Majanduslangus ähvardab tuua rea juba kriitilisel tasandil olevaid sotsiaalkulutusi veelgi madalamale, mis takistab kriisist väljumisel uue jõulise majanduskasvutsükli vallandamist. Tõsiselt analüüsida tuleks Eesti haridusmudeli jätkusuutlikkust.
- Seoses majanduslangusega kaasneva tööpuuduse tõusuga on Eestis palju diskuteeritud vajaduse üle muuta tööturg paindlikumaks. Selles suunas töötab ka uus töölepinguseadus. Samas ei saa rahvusvaheliselt Eesti tööturгу lageda jäigaks. Ehkki riiklikud regulatsioonid seoses tööturuga on olnud suhteliselt ranged, on seda kompenseerinud sotsiaalpartnerite kokkulepete kaudu toimiva regulatsiooni nõrkus. Töökohtade dünaamika on olnud suhteliselt kõrge, ja võib eeldada, et ka edaspidi toimub Eesti majanduse ümberstruktureerimine ja kriisist väljumine eelkõige tööturu, mitte näiteks riiklike makromajanduslike abinõude kaudu.

Probleemiks on pigem see, et Eestis on seni kas alarahastatud või muudel põhjustel nõrgalt toimivad sellised süsteemid, mis peaksid paindliku tööturuga kaasas käima (nn *flexsecurity*-süsteemid ehk tur-

valise paindlikkuse süsteemid), nagu täiskasvanukoolitus ja aktiivse tööpoliitika meetmed, samuti on Eestis kulutused sotsiaalsele kaitsele madalad ja töötuskindlustussüsteem suhteliselt jäik.

- Kui lähiaastatel on Eestis tõenäoliselt keskseks küsimuseks tööstuse ja tööstusliku tööhõive käekäik, siis pikemas perspektiivis sõltub meie tulevik eelkõige sellest, kui edukalt me suudame liikuda kaasaegse teadmusregiooni mudeli suunas. Selle mudeli realiseerimisel on võtmeroll endale rahvusvahelises tööjaotuses uusi, eelkõige teeninduslikke funktsioone haarata suutvatel linnadel. Äärmiselt oluline on, et Tallinna ja Tartu linnaregioonid suudaksid koondada keerukal kõrgtehnoloogilisel teenindusel (*knowledge-intensive high-tech services*) baseeruvat tööhõivet, kujuneda rahvusvaheliselt tõsiseltvõetavateks ja hästivõrgustunud teadmusregioonideks.

Mõned eeldused, eelkõige kõrge kõrgharidusega töötajate osakaal tööjõus, on selleks olemas, osa tuleb alles luua. Kuna teadmuslinna/teadmusregiooni tekke üheks oluliseks eelduseks on keskkonna atraktiivsus talendikate inimeste jaoks ja linnakeskkonna võime toetada ja ergutada loovust, tähendab suund teadmuslinna loomisele ühtlasi ka pürgimust loomelinna mudeli realiseerimisele. Siit tuleneb aga vajadus käsitleda teisiti, kaasaegses võtmes kultuuri ja kultuuriga seotud tegureid kaasaegsete, rahvusvahelises suhtluses toimivate majandusstruktuuride väljakujundamiseks, muuta linnade mentaalsust avatumaks ja loominguks, arendada kultuuri ja ettevõtluse sümbioosi (loomemajandust), muuta linnakeskkonnad loomeinimeste ideede rakendamise kaudu atraktiivsemateks.

7. PEATÜKK

Kokkuvõtvalt Eesti inimarengust ja sotsiaalsetest riskidest majanduskriisi kontekstis

Kuidas hinnata Eesti ühiskonna sotsiaalsed jätkusuutlikkust praegusel arenguhetkel?

Analüüsides tänases majanduskriisi situatsioonis Eesti inimarengut, on paratamatult esiplaanil teistsugused küsimused, kui need, millele otsiti vastust aasta tagasi. Majandustõusu ajal oli tähelepanu keskpunktis inimarengu mahajäämus, mis tõendas vajadust panustada rohkem vahendeid sotsiaalsele arengule. Ehkki käärid Eesti majandusarengu taseme ja näiteks rahva tervise vahel pole aastaga vähenenud, on täna hoopis rohkem põhjust arutleda inimarengu üle ka teisest vaatevinklist – kui ressursist, mis võimaldab (või ei võimalda) ühiskonnal raskustega toime tulla (tabel 7.1.).

Kuidas mõjutas 2004. aastast kuni 2008. aasta alguseni toimunud hoogne majanduskasv Eesti elanikkonna elukvaliteeti?

Tagasi vaadates tõdevad mitmed inimarengu aruande peatükkide autorid, et aastad 2004–2008 olid märkimisväärsed just rahva heaolu kiire kasvu poolest, mida peegeldasid kõrged eluga rahulolu hinnangud. Ühelt poolt vähenes mõnevõrra sissetulekute ebavõrdsus ja vähem inimesi oli vaesuses või vaesusriskis. Teisalt jõudis järjest suurem osa ühiskonnast tarbimistaseme poolest elukvaliteedini, mis on võrreldav jõukate riikide omaga. Võime öelda, et viimaste aastate majandusliku tõusuga kaasnes Eesti ühiskonnas senisest enam kindlustatud keskklassi kujunemine. Inimeste sotsiaalset enesehinnangut hakkasid senisest enam mõjutama info- ja tarbimisühiskonna arusaamad ja võimalused. Samas levis muretu tarbijalikkus, asjadekultus ja sotsiaalne passiivsus ning süvenes lõhe vanema ja noorema põlvkonna ning erinevate piirkondade elukvaliteedis. Püsis erinevus eesti- ja venekeelse elanikkonna eneseteostusvõimalustes.

Mis ohustab Eesti inimarengut kõige rohkem praegusel arenguhetkel?

Kõige suuremaks mureküsimuseks on jätkuvalt sotsiaalsetest ja käitumuslikest põhjustest tingitud madal

oodatava eluea pikkus, seda eriti meestel, ning nii meeste kui naiste lühikeseks jääv aeg elada oma elu täisväärtuslikult ja aktiivselt. Naiste pikemale elueale vaatamata on nende aktiivselt ühiskonnas osalemise aeg sama lühike kui meestel, ennustades vanadusepõlves suhteliselt vara saabuvat sõltuvust hoolekande- ja tervishoiusüsteemist. Inimarengu aruandes pakutav pilt sellest, kui suured on oma tervise suhtes hoolimatust käitumisest tingitud elu- ja tööaastate kaotused ning kuidas selline olukord mõjutab ka Eesti majanduse arengut, annab alust pidada rahva tervist Eesti riigi üheks kõige olulisemaks probleemiks. Eesmärgiks lähema aastakümne jooksul on Eesti meeste ja naiste keskmise eluea pikenemine ning ka vanemas eas inimeste aktiivse ühiskonnas osalemise toetamine. Aeg on mobiliseerida selle eesmärgi saavutamisele kogu ühiskond, nii riigiasutused, tervishoiu- ja haridussüsteem, kodanikuühiskond kui kõik pered ja suhtlusvõrgustikud. Infot masendavast olukorrast ja teadmisi sellest, kuidas oleks õige toimida, on piisavalt. Vaja on riigi ja rahva ühist tahet ja konkreetseid samme eluterve Eesti suunas liikumiseks, vaatamata mistahes majanduslikele raskustele.

Otsapidi jookseb rahva tervise probleem aga laiemasse väärtuste, elulaadi, inimsuhete, kasvatuse ja kultuuri valdkonda. Seetõttu on teiseks ohutsooniks tervise kõrval noorte elulaadi ja väärtushinnangute probleemid, noore põlvkonna elukvaliteet. Ühelt poolt on seda kujundanud hüppeliselt suurenenud materiaalsete võimaluste rohkus, teisalt aga on see tekitanud selliste sotsiaalsete riskide leviku, mis seavad tõsisesse ohtu Eesti ühiskonna sotsiaalse jätkusuutlikkuse järgnevatel kümnenditel. Inimarengu aruandes toodud faktid narkomaania, alkoholismi, koolivägivalla, noorte ja vanema põlvkonna vahelise kontakti vähesuse kohta osutavad noorte sotsialiseerimiskeskonna (kuhu kuuluvad pere, kool, kooliväline vaba aja keskkond ja meedia) võimetusele vältida noore põlvkonna murettekitavalt suure osa sattumist ühiskonna ääremaadele töötutena, narkomaanidena, seaduserikkujatena. Samas näitavad rahvusvahelised haridusuuringud ka seda, et praegune haridussüsteem tagab küll suurema osa noorte tub-

Tabel 7.1. Üldist rahulolu kujundavad tegurid riikide lõikes Euroopa riikide etniliste vähemusrühmade seas

	Ühiskonna kriisiga toimetulekut ja uuenemist soodustavad tegurid	Ühiskonna kriisiga toimetulekut ja uuenemist takistavad või ohustavad tegurid
Rahvastiku areng (vt ptk 1)	• Sündimuse kasv; • leibkondade heaolu tõus, süvavaesuse ja vaesusriski vähenemine; • väljarände mõõdukus.	• Lühike keskmine eluiga; • madal sündivus; • negatiivne iive; • sissetulekute suured erinevused (Gini); • siserände mõjul teatud piirkondade „tühjenemine“ ja sotsiaalne taandareng; • rahvuslikud erinevused.
Haridus (vt ptk 1, 6)	• Kõrge keskmine haridustase ja õppesse kaasatus.	• Suur väljalangevus; • hariduse sisu ja struktuuri mittevastavus tööturu vajadustele.
Tervis (vt ptk 1, 2)	• Suurem tervise väärtustamine aktiivselt elatud aastate kriteeriumit kasutades; • teatud meetmete positiivne mõju (näiteks passiivse suitsetamise vähenemine).	• Halvast tervisest tingitud suured tööjõu ja tööaja kaod; • parimas tööeas inimeste, eriti meeste kõrgendatud terviseriskid, sh kõrge vigastussurmade ja südame-veresoonkonnahaiguste surmade tase; • suhteliselt väga lühike aktiivselt elatud aasate tase, mis eriti naistel suurendab hoolekande ja suurte tervisekulutuste vajadust juba varases pensionieas ja takistab üldist pensioniea tõusu; • kasvav alkoholism, sh naiste hulgas; • narkomaania, alkoholismi, suitsetamise, seksuaalse riskikäitumise levik järjest nooremas eas; • ebatervislikust toitumisest ja vähe liikuvast eluviisist tingitud tervisehäired; • HIV-epideemia järsult kasvav koormus tervishoiule.
Elukvaliteet, sotsiaalne sidusus, osalus (vt ptk 3)	• Elukvaliteedi üldine paranemine, sh elutingimuste paranemine, perede mitte-toidukulutuste kasv, aktiivne reisimine jm; • kodanikeühendustes osalemise kasv.	• Süvenev elukvaliteedi erinevus noorte ja vanemaelaliste ning jõukamate ja vähem jõukate rahvarühmade vahel.
Lõimumine (vt ptk 3, 4)	• Eesti- ja venekeelse elanikkonna üldise heaolutaseme ja elukvaliteedi mõningane lähenemine; • eesti keelt oskava ja Eesti kodakondsusega venekeelse elanikkonna noorema põlvkonna konkurentsivõime tõus tööturul ja suhteliselt suurem eluga rahulolu; • võrdse kohtlemise seaduse vastuvõtmine ja venekeelse elanikkonna aktiivsem kaasamine Eesti meediaruumi.	• Suurem tööpuudus ja majanduslik ohustatus venekeelse elanikkonna seas, eriti vähese keeleoskusega mittekodanike hulgas; • venekeelse elanikkonna suurenenud usaldamatus ja rahulolematus riiklike institutsioonide ja Eesti riigi poliitika suhtes, samal ajal kõrgendatud ootused riigile heaolu ja turvalisuse tagajana; • sotsiaalse tõrjutuse ja võõrdumuse sündroom.
Tarbimis-kultuur (vt ptk 5)	• Üldine elukvaliteedi tõus, mis on suurendanud tarbijate aktiivsust, vajaduste mitmekesisust ja nõudlikkust kvaliteedi suhtes; • suurenenud tähelepanu eneseväljenduslikele ja identiteediga seotud mittemateriaalsetele vajadustele ning tervisele eluviisidele; • keskkonnateadliku tarbimiskultuuri tekkimine, sh jõukamate ja aktiivsemate noorte tarbijate seas; • konservatiivse säästlikkuse jätkuvalt tugev mõju keskealise ja vanema elanikkonna hulgas.	• Tarbimise kultuslik tähendus, tarbimisedukuse samastamine isiku edukusega ühiskonnas; • tarbijalikkuse kiire levik noorte ja laste seas, sh reklaami suurenev mõju lastele; • tarbijalike väärtuste domineerimise tõttu paisunud ületarbimine, sh tarbimislaenude levik ka noorte ja vähem kindlustatud gruppide hulgas.
Infoühiskonna areng (vt ptk 5)	• Üldine ligipääs internetile ja interneti kaudu saadavate teenuste levik kõigis rahvarühmades on muutunud elukvaliteedi oluliseks teguriks; • interneti laialdane kasutamine avalikuks suhtluseks suurendab kodanikualgatuste võimalusi; • interneti kaudu avaliku võimu jm asutuste tegevuse läbipaatus suurendab avalikkuse usaldust ja osalusvõimalusi ning avalikkuse kontrolli poliitikate teostamise üle; • avatud ligipääs olulisele infole suurendab inimeste võimekust kriisiolukorras iseseisvalt toime tulla; • internetikogukondade kaudu on võimalik sotsiaalsete ohtude ja kriiside pehmemdamine, solidaarsuse väljendamine ja vastastikuse toetuse saamine.	• Internetikasutuse erinev tase rahvarühmades suurendab sotsiaalse ebavõrdsuse ja tõrjutuse ohtu juhul, kui internet muutub ainsaks või domineerivaks avaliku võimu poolt kasutatavaks info-kanaliks või teenuse saamise võimaluseks; • internetiga seotud riskide vähene teadvustamine ühiskonnas, eriti lastevanemate poolt; • põlvkondade, sh õpilaste ja õpetajate vahel suurenev kuristik internetipädevustes; • laste internetikasutuse väljumine vanemate ja õpetajate järelvalve ulatusest; • interneti muutumine sotsiaalse vihavaenu jm negatiivsete emotsioonide väljendamise areeniks, mis võib kriisiolukorras võimendada paanikat või suurendada sotsiaalsete ja rahvuslike konfliktide ohtu; • interneti kaudu võimalik avalikkusega manipuleerimine.
Üldine majanduse arengutase, majanduskasv (vt ptk 6)	• Eesti on kindlalt jõudnud kõrge arengutasemega riikide hulka; • Eesti ühiskonnas on püsinud ka kehvemate objektiivsete tingimuste korral suhteliselt kõrgem subjektiivne hinnang heaolule; • Eesti kiire majanduskasv viimastel aastatel on olulisel määral suurendanud ka ühiskonna objektiivset heaolu.	• Senine liberaalne majandusarengu mudel ei ole võimaldanud piisavalt investeerida inimarengusse; • senine majanduskasvu allikas ei ole jätkusuutlik; • Eestil puudub selge strateegia üleminekuks uude majandusarengu paradigmasse, riik ei ole teinud selgeid majanduspoliitilisi valikuid.
Tööturg (vt ptk 6)	• Madal tööpuudus; • vanemaelaliste suhteliselt kõrge aktiivsus tööturul; • tööturu paindlikkus tagatud ettevõtte tasemel.	• Aktiivse tööturupoliitika puudumine; • tööturu paindlikkust võimaldavate ümber- ja täiendõppe võimaluste puudumine.
Sotsiaalpoliitika (vt ptk 2, 6)	• Töötuskindlustus.	• Sotsiaalpoliitika pidev alarahastatus; • sihtrühmade vajadusi vähe arvestav, paindumatu ja sissetulekute ebavõrdsust liiga vähe tasandav sotsiaaltoetuste korraldus; • hoolekandesüsteemi alaareng, eriti koduhoolduse puudulikkus; • lasteaiakohtade defitsiit; • tervishoiu alarahastatus ning rahvatervise meetmete, sh eluea pikkust eriti oluliselt mõjutavat haiguste, nagu vähi ja südame- ja veresoonkonna haiguste ennetuse süsteemi puudumine; • sotsiaalpoliitika spetsialistide vähesus.

liduse aineõppijatena, kuid ei loo piisavalt võimalusi noorte isiksuse arenguks ja väärtuskasvatuseks.

Kolmandaks läbivaks murejooneks on nii ter-
vise kui laiemalt kogu elukvaliteedi liiga suured eri-
nevused piirkonniti ja rahvuste lõikes, mis on tekita-
nud näiteks Kirde-Eestis erinevate sotsiaalsete riskide
kuhjumise. Olukorras, kus riigi majanduslikud või-
malused kahanevad, võib see viia sotsiaalsete pin-
gete plahvatusliku tõusuni. Samal ajal on venekeelsel
elanikkonnal välja kujunenud kõrgendatud ootused
ja tugevam sõltuvus riiklikest turvasüsteemidest, kui
seda on eestlastel, mis tekitab soodsa pinnase protesti-
meeleoludega manipuleerimiseks. Kuid lisaks vene-
keelsele elanikkonnale on ka teisi sotsiaalseid gruppe,
kelle haavatavus on kriis ajal kõrgem just selle pärast,
et nad on rohkem sõltuvad riiklikust poliitikast. Sel-
lised haavatavad rühmad on pensionärid ja puudega
inimesed, kelle seas leviv hirm ja abitusetunne võivad
mõjutada kogu ühiskonda.

Milliseid inimarengu aspekte mõjutab kriitiline situatsioon majanduses kõige rohkem?

Kõige otsesemalt mõjutab inimarengut olukord töö-
turul, juba alanud ning 2009. aastal lumepallina süve-
nev tööpuudus. Esmakordselt tabab töökaotus siirde-
ühiskonna „võitjaid“, kõrgharidusega ambitsioonikaid
ja tarbimishimulisi noori, kelle sotsiaalne enesehinnang
ja muretus on senini olnud väga kõrged. Nende grup-
pide ootused tööturumeetmete suhtes, sh ümberõppe-
vajadused, on sootuks teistsugused, kui töötuks jäänud
kangrutel või kaevuritel. Samas on nendel ka olemas-
olev sotsiaalne ressurss palju suurem. Sellele saaks
rajada sootuks suuremal määral Euroopa Sotsiaalfondi
kasutamise ettevõtluse arendamiseks. Seda olukorda ei
kajasta praegune tööturupoliitika, kus kõrgharidusega
töötutega praktiliselt polnud vaja arvestada.

Noorte perede kõrge laenukoormus (mis oli üheks
argumendiks vanemapalga vastavusse viimisel senise
töötasuga) võib kaasa tuua kriitilise olukorra palju-
des peredes, kui vanemapalga saamise aeg lõpeb, ilma
et avaneks töövõimalust. Seetõttu oleks mõistlik kaa-
luda vanemapalga suuruse kärpimist, pikendades
pigem selle maksamise aega. Vaatamata majanduskrii-
sile ei saa loobuda lastehoiu arendamisest. Ka üldi-
semalt tuleks majanduskriisi tingimustes eriti tähe-
lepanelikult suhtuda lastega peredesse, eriti neisse,
kus on vaid üks leivateenija, ja eriti olukorda, kus ka
see ainuke leivateenija võib jääda tööta. Kui selle taga-
järjel lapsed jäävad ilma võimalusest saada kvaliteet-
set haridust, osaleda huvitegevuses ja spordis, on sellel
kaugeleulatuvad sotsiaalsed tagajärjed.

Väga ohtlikku mõju avaldab majanduslan-
gus tervisele, eeskätt sotsiaalse stressi kaudu, mis
veelgi suurendab Eestis niigi pretseedenditult kõrgeid
südameveresoonekonnahaiguste, alkoholismi ja nar-
komaania, depressiooni ja suitsiidi riske, samuti ka
vägivalla ja agressiivsuse tendentse nii perekondades
kui koolides ja tänaval.

Silmas pidades sotsiaalseid ja rahvuslikke erine-
vusi nii usalduses riigi suhtes kui võimekuses raskus-
tega toime tulla, on tõenäoline sotsiaalse protesti ja
konfliktide võimendumine juhul, kui meedia, poliiti-
kud ja kodanikuühiskond ei suuda tekitada ja hoida
ühiskonnas valmisolekut ja usku üheskoos raskustest
ülesaamiseks.

Milline poliitika aitaks kriisist inimarengu suhtes võimalikult valutult välja tulla?

Majandus- ja eelarvepoliitikas (millest suuresti sõl-
tub ka sotsiaalpoliitika) on selles olukorras eriti tähtis
arvestada, et ka raskete otsuste tegemisel ei kaotataks
silmist nende sotsiaalset mõju, püüdes

- vältida või vähemalt pehmendada haavatavate siht-
rühmade elukvaliteedi halvenemist (negatiivseks
näiteks olid selles suhtes puuetega inimeste ja pen-
sionäride elukvaliteeti halvendavad otsused 2008.
aasta lõpul);
- vältida terviseriskide suurenemist ja jätkata enne-
tustööd rahva tervise parandamiseks;
- ära hoida kriisi negatiivsed mõjud laste elukvali-
teedile, rakendades spetsiaalseid toetusmeetmeid
lastevanemate töötuksjäämise korral;
- ära hoida negatiivsed demograafilised mõjud nii
sündivusele kui väljarände;
- ära hoida paanikat ja rahvuslike ning sotsiaalsete
pingete teravnemist.

Kuna riigil raha napib, tuleks just majanduskriisi ajal
pöörata suuremat tähelepanu elukvaliteedi mitte-
materiaalsetele aspektidele, eriti psühholoogilisele
turvalisusele. Eriti oluline on hoida usaldust selles
suhtes, et riigivõim tegutseb avalikes huvides ja hoolib
inimeste muredest.

Olulisel määral aitaks kriis mõjusid leevendada
Euroopa Sotsiaalfondi jm Euroopa rahade sihipära-
sem kasutamise inimarengu (st rahva tervise, iibe,
elukvaliteedi, hõive, osaluse, noorte sotsialiseerimise,
riskigruppide kaitse jms) seisukohalt, jälgides hooli-
kalt projektide sisulist vastavust kõige pakilisematele
sotsiaalsetele vajadustele (ministeeriumid koos oma-
valitsuste, teadlaste ja kodanikuühiskonna partneri-
tega peaksid need prioriteedid veelkord läbi kaaluma
ja sõnastama konkreetsete eesmärkide ja tingimustena
projektikonkursside läbiviimisel). Kriisiolukorras on
eriti häiriv bürokraatia ja asjatu ajakulu, mis pidurdab
eurorahade liikumist ja projektide elluviimist. Projek-
tide tulemuslikkust inimarengu seisukohalt peaksid
analüüsima teadlased ja kodanikuühiskonna esinda-
jad.

Kas saaks kriisisituatsiooni kasutada väärtushinnangute muutmiseks, sotsiaalse kapitali suurendamiseks?

Ei ole sugugi vältimatu, et kriisist tekkinud sotsiaalne
pinge peaks muutuma aknaid purustavaks ja riiki
lammutavaks negatiivseks energiaks. Kodanikuühis-

Tabel 7.2. Majandusarengu võimalikud variandid valitsuse erineva tegevusviisi ning väliskeskkonna lühema või pikemalt jätkuva languse korral

Majandusliku kriisistsenaariumi liik	1. Kiiresti stabiiliseeruv ja paranev väliskeskkond	2. Järsumalt või laugemalt langemist jätkav väliskeskkond
A. Otsustamist edasi lükkav	A1 – suur risk ebaõnnestumiseks	A2 – kindel katastroof
B. Sotsiaalseid prioriteete järgiv	B1 – lisavahendite leidmisel õnnestumise võimalus	B2 – pikema languse puhul ei ole jätkusuutlik
C. Ettevõtluse prioriteete järgiv	C1 – lootus õnnestumisele, eeldab sotsiaalset kokkulepet	C2- järsuma, kuid kiirema variandi puhul võib õnnestuda, eeldab ettevõtjate ja töötajaskonna ühist pingutust; väliskeskkonna pika languse korral suur ebaõnnestumise tõenäosus

konna algatusvõimele reaalse väljundi tagamine on parim tee kriisi negatiivsete sotsiaalsete mõjude ennetamiseks ja vältimiseks. Kriis annab tõuke väärtuste muutumisele, materiaalsete eduväärtuste asendumisele sotsiaalsete ja vaimsete väärtustega. Perede tarbimisvõimalusi piiravas kriisiolukorras on kergem hakata uute asjade muretsemise asemel väärtustama tervist, vaimsust, inimsuhteid, igas peres üksteisele, eriti aga lastele ja noortele pühendatavat aega, tähelepanu nõrgemate suhtes, hoolivust looduse ja kaasinimeste vastu. Investeerimine tervisesse, haritusse, sotsiaalsesse kapitali, noore põlvkonna väärtuskasvatusele ei vaja kallist importkaupa ega kulukaid infrastruktuure, küll aga vaimset erksust ja korraldavat pealehakkamist. Samas on siiski vaja märgata, et sotsiaalne kapital ei kasva iseenesest tühjal kohal ega lahtise taeva all – ta vajab avalikku ruumi, infot ja suhtlust, innustavaid sümboleid ja pühendunud omakasupüüdmatuid eestvedajaid. Sellest vaatepunktist on väga oluline roll kultuuriasutustel ja rahva vaimset toonust toetavatel kultuurisündmustel.

Kriisisituatsioonis avanevate uute võimaluste äratundmiseks ja kasutamiseks on vajalik nii nende probleemide avalik arutelu, kui ka ettevõtjate, ametnike, organisatsioonide juhtide ja tippspetsialistide, poliitikute ja kodanikuühenduste liidrite koolitus, mis aitaks vabaneda rutiinist mõtlemisest ja innustaks otsima uusi eesmärgi ja arenguteid.

Kuidas peaks ühiskonna sotsiaalseid ressursse silmas pidama majanduse kriisistrateegiate kujundamisel ja eelarveprioriteetide seadmisel?

Kriisistrateegiate kujundamisel on kaks aspekti. Esiteks paratamatu vajadus küllalt järsu kulude kokkuhoiu järele, kus avaliku sektori eelarvekulude kärpimisel on keskne tähtsus, ja teiseks, majanduse kiirele ümberkohandumisele, uue tööhõive loomisele, investeringute saamisele jms eesmärkidele suunitletud meetmete käivitamine. Ühiskonna sotsiaalsed ressursid ja saavutatud inimarengu tase mõjutavad neid mõlemaid.

Eelarvekulude kokkutõmbamisel on vajalik leida kompromiss ühelt poolt ühiskonna nõrgemas sei-

sus olevate kihtide taluvuspiiri ja teiselt poolt arengupotentsiaali hoidmise vahel. Kulude kokkuhoid infrastruktuurilt või hariduselt ei pruugi olla pikema perspektiivi seisukohalt õigustatud. Samas ei saa lubada ka sotsiaalse potentsiaali pöördumatut allakäiku. Taolise keeruka ülesandega edukas toimetulek on võimalik vaid siis, kui ühiskonnas on olemas usk iseendasse ja usaldus oma juhtijate vastu.

Ka majanduse arengut stimuleerivad meetmed saavad anda tulemusi vaid siis, kui vastavatel institutsioonidel on olemas võimekus neid kiiresti, aga läbimõeldult välja töötada ja käivitada ning on olemas ka inim- ja sotsiaalne potentsiaal, mis suudab neid meetmeid piisavalt hästi ära kasutada. Siia kuuluvad nii ettevõtjate initsiatiivikus, paindlikkus, koostöövõime, võimekus rahvusvaheliselt tegutseda, kui väga olulise tegurina tööjõu haridustase. Reeglina on kõrgharidusega tööjõule omane parem ümberorienteerumisevõime, kõrgem paindlikkus, see võib saada Eesti jaoks oluliseks ressursiks.

Rahvusvaheline majanduslangus sisaldab peale ohtude ka teatud võimalusi. Jõukamad naabermaad satuvad tugevdatud surve alla, et viia kulude kokkuhoiu motiivil oma tootmist või osaliselt ka teenindust (koos klientidega) odavamasse, aga siiski piisavalt usaldusväärse keskkonda. Ka pankadel on põhimõtteliselt krediidiressursi olemas, selle käikurakendamist aga takistab nõrk usaldus võimalike adressaatmaade makromajandusliku või sotsiaalse stabiilsuse, institutsioonide ja ettevõtluskultuuri taseme vastu. Juhul kui Eesti, olles siiski veel odavam tegevuskeskkonda pakkuv maa, suudab näidata, et ta toimib ka rasketes kriisitingimustes efektiivselt ja suudab säilitada sotsiaalset stabiilsust ning majandusprobleeme ületada, võib ta saada olulise eduseisundi teiste maade ees ja väljuda raskest arengutsüklist võitjana.

Millist majandusarengu kriisistsenaariumi võiks pidada inimarengu seisukohalt paremaks?

Võimalikke kriisistsenaariume saab eristada ühelt poolt valitsuse meetmetepaketi iseloomu järgi ja teiselt poolt selle järgi, kui palju halvenes või ei halvenenud rahvusvaheline majanduskeskkond pärast meetmete võtmist. Sealjuures on paraku praktiliselt võimatu vähegi täpsemalt ennustada, mis ja kui kiiresti rahvusvahelise majanduse fooniga ikkagi juhtub.

Valitsuse tegevuses võib esile tulla kolm võimalust: A) valitsus võib meetmete võtmisega venitada; B) võib eelistada aktiivsemat, kuid valdavalt siseturule orienteeritud ja tööhõive säilitamisele suunatud meetmete paketti; C) võib orienteeruda aktiivsemale ekspordiorientatsiooniga pakatile. Teisalt väliskeskkond võib areneda kahel moel: 1) hakata tasapisi veel selle (2009) aasta jooksul stabiliseeruma ja seejärel paranema, 2) jätkata langust. Viimasel juhul võib eristada edasist järsku langust või siis mitte nii järsku olukorra halvenemist, aga lihtsalt venimajäävat pikka kriisi.

Saame vähemalt kuus erinevat stsenaariumi varianti: A1, A2, B1, B2, C1 ja C2 (tabel 7.2.).

A-tüüpi poliitika puhul ei suudeta mingit selgemat ja jõulisemat lähenemist välja mõelda ja/või realiseerida. Natuke suudetakse kulusid kokku tõmmata, aga mittepiisavalt. Tasapisi ammendatakse reservid. Laenu võtta ei üritata. Ei julgeta võtta riske mingi selgema stimuleerimisprogrammi väljatöötamiseks, pealegi poleks sellise programmi jaoks rahagi. Stsenaariumi A1 puhul, st soodsa pöörde puhul väliskeskkonnas, võib taoline poliitika isegi riski piiril välja mängida, stsenaariumis A2, sõltumata sellest, kas realiseerub järsuma languse või venimise taoline allvariant, viib aga selline otsustamatus selgelt katastroofi. Valitsusel tuleb pöörduda abi saamiseks Rahvusvahelise Valuutafondi (IMF-i) poole, heal juhul kordub Lätis nähtud variant, halvemal juhul hullem.

B-tüüpi poliitikale on iseloomulikud eelkõige kaks eesmärki: hoiduda kõrgest tööpuudusest ja seista selle eest, et raskesse seisu sattunud inimestele ja peredele laieneksid suuremas mahu riigipoolsed tugimeetmed. Esimese eesmärgi osas saab rõhuda osalisele tööajale, palkade vabatahtlikule piiramisele ettevõtete, ümberõppele, stardiabile tootmise lõpetanud ettevõtete töötajatele omal käel ettevõtluse alustamiseks; teise eesmärgi osas töötute abirahadele, pensionide tasemelhoidmisele, korterilaenuade ajastamisele jne. Tõsiseks pähklikuks taolise poliitika realiseerimisel, seda isegi juhul, kui tööpuuduse suurenemist õnnestub pidurdada, kujuneb aga finantskatte leidmine vajalikele meetmetele ja toetustele, samuti on taolise lähenemise puhul vajaliku suurusega eelarvekärpe tegemine väga raske, sest kärpimine eeldab sotsiaalse suunitlusega kulude kallale minekut. Väljapääsuks võiks olla kas jõukama elanikkonna täiendav maksustamine (progressiivne tulumaks, automaks) või siis püüd iga hinna eest välislaenu hankida. Tõenäoliselt kumbki ressurside hankimise suund korralikult ei käivitu ja riigi rahaliste reservide ammendumine ei toimu oluliselt aeglasemalt kui A-poliitika puhul. Väliskeskkonna paranemahakkamise puhul (B1 variant) võib stsenaarium toimida, variandi B2 puhul sõltub kõik sellest, mis versioonis see stsenaarium tekib. Kui tegemist on

lühikese, võib-olla isegi järsu langusega, aitab stsenaarium vastu pidada, inim- ja sotsiaalse potentsiaali degradeerumist vältida. Pikema pidurduse puhul jääb aga vaesustuva rahvastikuga riigi sisenõudlus igal juhul madalaks, mis koos makromajanduskeskkonna halvenemisega paneb stsenaariumi jätkusuutlikkuse küsimärgi alla.

C-tüüpi poliitika tähendaks valitsuse toetust, eeldatavasti valikuliselt, ekspordivõimekatele ettevõtetele, näiteks riigi poolt nende krediitlaenu garanteerimist. Mõeldakse välja ka tugevdatud meetmeid ekspordiorientatsiooniga välismaiste firmade sissetõmbamiseks. Sellega kaasneb ka suhteliselt resoluutne eelarvekärpe, kuna makromajanduskeskkonna kordasaamist, sh eurole üleminekut, loetakse selle strateegia üheks põhitingimuseks. Kannatavaks pooleks võivad kujuneda sotsiaalse loomuga toetused ja pensionid. Poliitika võib stsenaariumi C1 puhul anda väga häid resultate, ta aitab kaasa majanduse restruktureerumisele ja lühikese aja jooksul ei pruugi veel alla käia ka inim- ja sotsiaalne potentsiaal. Efektiivselt läbiviiduna võib omada šansse ka stsenaariumi C2 nn lameda variandi korral, täielikuks läbikukkumiseks töötab kujuneda aga selle stsenaariumi rakendamine venima jääva tugevalt halveneva väliskeskkonna puhul. Sel juhul tuleb eksporditavate tootluste kulunud rahad lihtsalt maha kanda. Probleemiks on ka C-tüüpi poliitika puhul sellele sotsiaalse toetuse saamine, sest esialgne kasusaajate baas on (ka geograafiliselt) suhteliselt kitsas. Igal juhul oluliselt kitsam kui B-tüüpi poliitikal. Võrreldes teiste poliitikatega, sõltub C-tüüpi poliitika edu sellest, kui tugevaks osutub meie tööjõupotentsiaal ja ettevõtjaskonna tase.

Nagu eeltoodust näha, on üheseid soovitusi kriisipoliitikate osas teha üliiraske, sest väliskeskkonna muutused võivad osutuda teistsugusteks, kui eeldati. On võimalik aga siiski väita, et mõningad abinõud sobivad mitmesse stsenaariumisse, töötavad erineva väliskeskkonna dünaamika puhul. Nendeks on eelkõige investeeringud ja tööhõive tekitamine kaasaegsete infrastruktuuride rajamisel, ning haridus.

Autorid

1. peatükk

ENE-MARGIT TIIT, Tartu Ülikooli emeriitprofessor matemaatilise statistika alal, töötanud TÜs alates 1964. aastast, uurimisvaldkond matemaatiline ja rakendusstatistika, töid ka rahvastiku- ja ühiskonnateaduste alal. Helsinki ülikooli audoktor, rahvusvahelise statistikainstituudi ISI valitud liige, Eesti Statistikaeltsi asutajaliige ja president 1991–1997. Praegu töötab Statistikaametis vanemmetoodikuna ning on 2011. aasta rahva- ja eluruumide loenduse Teadusnõukogu president. (1.1., 1.2., 1.3., 1.4., 1.5.)

MARE VÄHI (MSc) Tartu ülikooli Matemaatilise statistika instituudi lektor, õpetab andmeanalüüsi ja rahvastiku statistikat, uurimisvaldkondnaks rahvastikuprotsesside matemaatilised mudelid. (1.2.)

HELERIN RANNALA (MSc) (Tartu ülikool, matemaatilise statistika eriala), töötab Statistikaameti Rahvastiku statistika talituse juhtivstatistikuna, uurimisteenusteks ränne. (1.2.)

ALIS TAMMUR (MSc) töötab Statistikaametis rahvastiku analüütikuna, tegelenud rändestatistika taasavaldamisega. Tartu Ülikooli Geograafia osakonna doktorant, uurimisobjektiks on ränne, keskendudes selle rahvuserinevustele. (1.2.)

KARMEN TRASBERG (MA, pedagoogika) Tartu Ülikooli haridusteaduskonna lektor, peamised uurimisvaldkonnad: võrdlev koolikorratus, haridus multikultuurses ühiskonnas, kooli jakasvatuse ajalugu. (1.3.)

TÖNU MERTSINA. Töötab Statistikaametis rahvamajanduse arvepidamise talitusejuhatajana. Rahvamajanduse arvestuste üheks olulisemaks tulemuseks on sisemajanduse koguprodukt ning selle kaudu mõõdetav majanduskasv. (1.4.)

2. peatükk

AIN AAVIKSOO (MD MPH) on Poliitikauuringute Keskus PRAXIS tervisepoliitika programmi direktor ja juhatuse esimees. Uurimisvaldkondadeks on tervisesüsteemide toimimine ning e-tervise rakenduste kasutamine tervishoius. (2.1., 2.2., 2.3., 2.4., 2.5., 2.6., 2.7., 2.8., 2.9., 2.10.)

GERLI PAAT (MA) on Poliitikauuringute Keskus PRAXIS analüütik. Uurimisvaldkondadeks rahvatervise programmide läbiviimine ning tervisteenuste arendamine Eestis. (2.4., 2.5., 2.7.)

LUULE SAKKEUS (PhD) töötab Tervise Arengu Instituudis ning Eesti Demograafia Instituudis vanemteadurina. Uurimisvaldkondadeks on põlvkondadevaheline ja erineva päritoluga rahvastikurühmade taastepotentsiaal ning iseseisvuse taastamise järgne rahvastikuareng Eestis. (2.4.)

ANDRES VÕRK (MA) on Poliitikauuringute Keskus PRAXIS vanemanalüütik ning Tartu Ülikooli rahvamajanduse instituudi lektor. Uurimisvaldkondadeks on sotsiaalkindlustuse ja maksude seos tööhõivega ning sotsiaal- ja tervisepoliitika mõjude hindamine. (2.8.)

JARNO HABICHT (MA) on Maailma Terviseorganisatsiooni Eesti esinduse juht. Uurimisvaldkondadeks on tervisteenuste kättesaadavus ja ebavõrdsus tervises ning valitsemistavad tervishoius. (2.9.)

3. peatükk

DAGMAR KUTSAR (PhD) on TÜ Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi dotsent, tema uurimisvaldkondadeks on lapsed ja pered ning nendega seonduvad sotsiaalsed probleemid (vaesus, tõrjutus) ja poliitikad. (3.5.)

KAI SAKS (PhD) on TÜ Arstiteaduskonna dotsent, Eesti Gerontoloogia ja Geriaatria Assotsiatsiooni juhatuse esimees, teadustegevus on keskendunud eakate inimeste heaolu ja terviseuuringutele, erialalt südamearst ja geriaater. (3.6.)

AVO TRUMM (MA) on Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi sotsioloogia lektor. Põhilisteks uurimisvaldkondadeks on leibkondade majanduslik olukord ja toimetulek ning sellega seotud sotsiaalsed probleemid (vaesus, sotsiaalne tõrjutus) ja nende probleemide leevendamisele suunatud meetmete sotsiaalpoliitiline analüüs. (3.1., 3.2, 3.4, 3.7.)

ANU REALO (PhD) töötab isiksusepsühholoogia vanemteadurina Tartu Ülikooli psühholoogia instituudis. Ta on avaldanud üle 40 artikli rahvusvahelise levikuga ajakirjades ja raamatutes. Põhiliste uurimishuvide hulka kuuluvad isiksuse seadumused ja rahvusliku iseloomu stereotüübid, emotsioonid, subjektiivne heaolu ja võrdlevad kultuuri-uuringud. (3.3.)

KAIRI KASEARU (MA) on Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi doktorant. Peamisteks uurimisvaldkondadeks on perevormide muutused, põlvkondadevahelised suhted ja sotsiaalne sidusus. (3.1., 3.2., 3.4., 3.7.)

4. peatükk

TRIIN VIHALEMM (PhD) on Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi dotsent. Peamised uurimisvaldkonnad on rahvussuhted Eestis, eriti identiteedi ja keelesuhete kujunemisega seonduvad probleemid, väärtused ja siirdekultuur. (4.1., 4.6.)

MARJU LAURISTIN (PhD) on Tartu Ülikooli sotsiaalse kommunikatsiooni professor. Peamised uurimisvaldkonnad on ühiskondlikud muutused siirdeaja Eestis, teadmus- ja infoühiskonna probleemid ning vene vähemus Eestis. (4.1., 4.6., 7.)

ANU MASSO (PhD) on Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi lektor. Peamised uurimisvaldkonnad on personaalne sotsiaalne ruum, geo-kultuuriline mobiilsus ja kollektiivsed identiteedid siirdeühiskonnas. (4.2.)

PEETER VIHALEMM (PhD) on Tartu Ülikooli meediauuringute professor. Peamised uurimisvaldkonnad kultuurilised ja poliitilised protsessid siirdeühiskonnas, eriti muutused meediasüsteemis ja meediakasutuses, samuti rahvusvahelises sotsiaalses ruumis. (4.3.)

PIRET EHIN (PhD) on Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi vanemteadur. Peamised uurimisvaldkonnad on poliitiline toetus ja legitiimsus nii rahvusriigi kui Euroopa Liidu tasandil ning Balti-Vene suhted Euroopa integratsiooni kontekstis. (4.4.)

KRISTINA LINDEMANN on Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi doktorant. Tema uurimisvaldkonnad on sotsiaalne kihistumine, eriti rahvusl põhinevad erinevused hariduses ja tööturul ning noorte sisenemine tööturule. (4.5.)

ELLU SAAR (PhD) on Tallinna Ülikooli professor. Peamised uurimisvaldkonnad on sotsiaalne kihistumine, haridus ja tööturg. (4.5.)

5. peatükk

VERONIKA KALMUS (PhD) on Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi dotsent. Uurimisvaldkondadeks on lapsed ja noored kujunevas info- ja tarbimisühiskonnas ning väärtushinnangud Eesti siirdeperioodi kultuurikontekstis. (5.1., 5.4., 5.5., 5.6.)

MARGIT KELLER (PhD) on Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi vanemteadur. Uurimisvaldkond on tarbimisühiskonna areng Eestis, hetkel peamise fookusega laste ja noorte tarbimispraktikatel. (5.1., 5.2., 5.4., 5.6.)

MAIE KIISEL (MA) on Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi assistent. Uurimisvaldkonnad on keskkonnateadvuse kujunemine, keskkonnateadlik tarbijakäitumine ja osalus keskkonnapoliitilistes otsustes. (5.2.)

PILLE PRUULMANN-VENGERFELDT (PhD) on Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi teadur. Uurimishuvid on seotud infoühiskonna arengutega Eestis, sh inimeste kaasamisega poliitikasse ning kultuuri- ja mäluasutuste töösse interneti vahendeid kasutades. (5.1., 5.3., 5.4., 5.6.)

KRISTINA REINSALU (PhD) on e-Riigi Akadeemia kohalike omavalitsuste programmi direktor ning Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi teadur. Uurimisvaldkondadeks on e-riik ja e-demokraatia kohalikul tasandil ning infotehnoloogia kasutamine avaliku sektori organisatsioonide kommunikatsioonis. (5.3.)

6. peatükk

ERIK TERK (PhD) on Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi (alates 2009 Tallinna Ülikooli Eesti Tuleviku-uuringute Instituut) direktor. Uurimistöö põhisuunad: tuleviku-uuringud, majandusarengu seosed sotsiaalsete ja poliitiliste arengutega, arengu kavandamine riikide ja regioonide tasandil. (6.6., 6.5., 7.)

REELIKA LEETMAA (MSc, majandusteaduste magister) on Poliitikauuringute Keskuse PRAXIS programmijuht. Uurimisvaldkonnad: töö- ja sotsiaalpoliitika (aktiivne ja passiivne tööpoliitika, tööturu paindlikkus, sotsiaalkindlustus). (6.4.)

SILJA LASSUR (BA sotsioloogias, jätkab õpinguid doktorantuuris) on Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi teadur/projektijuht, alates 2009. aastast Tallinna Ülikooli Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi teadur. Uurimistöö põhisuunad: innovatsioonipoliitika, innovatsioonialane rahvusvaheline koostöö, loomemajanduse poliitikad. (6.5.)

KÜLLIKI TAFEL-VIIA (MSc, sotsiaalteaduste magister, jätkab õpinguid doktorantuuris) on Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi teadur/projektijuht, alates 2009. aastast teadur Tallinna Ülikoolis. Uurimistöö põhisuunad: loomemajandus ja sotsiaalne innovatsioon. (6.5.)

HELJE KALDARU (PhD) on Tartu Ülikooli mikroökonomika professor. Uurimistöö põhisuunad: sotsiaalkapital, majandusareng. (6.2.)

ANNELI KAASA (PhD) on Tartu Ülikooli majandusteooria dotsent. Uurimistöö põhisuunad: sotsiaalkapital, majandusareng. (6.2.)

RAUL EAMETS (PhD) on Tartu Ülikooli makroökonomika professor, Rahvamajanduse Instituudi juhataja. Uurimistöö põhisuunad: tööturu paindlikkus, töösuhted, hariduse ja tööhõive seosed. (6.4.)

ALARI PURJU (PhD) on Estonian Business School-i majandusteooria professor, Sotsiaalteaduste Instituudi direktor. Uurimistöö põhivaldkonnad: institutsiooniökonomika, väliskaubanduse teooria, avaliku sektori ökonomika. (6.1., 6.3.)

Loovtööde konkurss „Minu Eesti”

Valik eestimaalaste loovtöid, millel on kujutatud nende jaoks olulisi ja mälestusväärseid hetki ning kaasmaalaste nägemust Eesti elust nii täna kui tulevikus.

Loovtööde konkurss „Minu Eesti” ootas eestimaalaste loovat lähenemist, et jäädvustada seda, mis on meie inimeste jaoks tähtis. Konkursi eesmärkideks oli Eesti kui elukeskkonna väärtustamine, toredate kaasmaalaste märkamine ning heade mõtete ja mälestuste säilitamine pildis.

Loovtööde konkursil oli viis erinevat teemavaldkonda: „Minu kodu on Eesti”, „Hetked, mis ma võtaks endaga tulevikku kaasa”, „Minu pere ja minu inimesed”, „See on minu jaoks oluline” ja „Minu Eesti aastal 2018”. Konkursist võttis osa sadu autoreid, eelkooliealistest mudilastest väarikas eas kaaskodanikeni välja.

Kokku laekus žüriile hindamiseks ligi viissada loovtööd.

Žüriisse kuulusid: žürii esimees Marika Valk, kunstnik Andres Tolts, ajakirjanik Pekka Erelt, Kumu Hariduskeskuse kuraator-metoodik Anu Purre, AIESEC Eesti juhatuse liige Maarja Nurm ja Eesti Üliõpilaskondade Liidu esindaja Birgit Pihelgas.

Konkursi võitjaks tunnistas žürii üksmeelselt 8-aastase Orissaare Gümnaasiumi II klassi tütarlapse Ann Kärneri töö „See on minu jaoks oluline. Ann mängib heliredelit”.

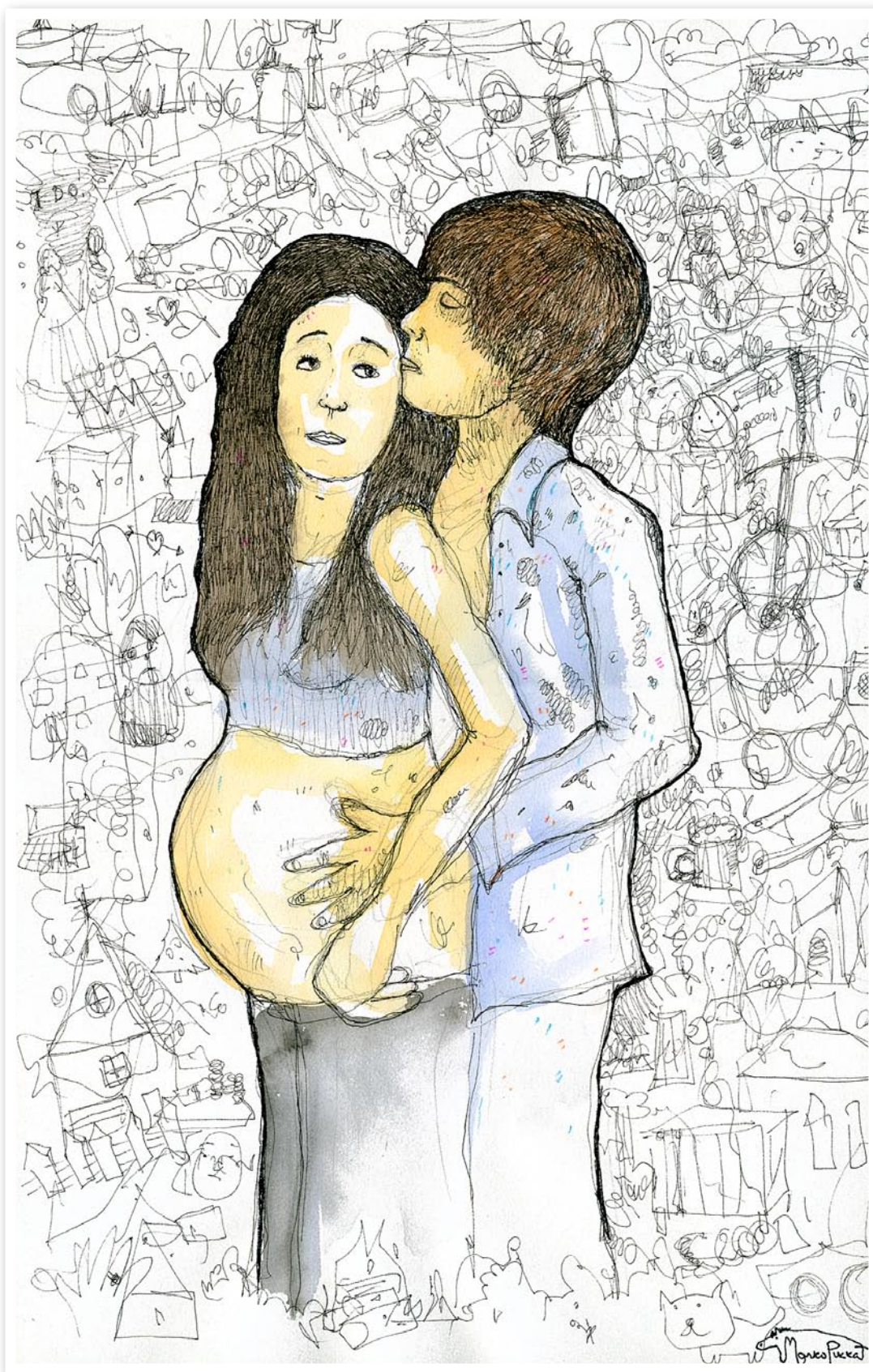
Võidutöö

Ann Kärner (8). Orissaare Gümnaasium, II klass. „See on minu jaoks oluline. Ann mängib heliredelit.”

Dima Bojarintsev (6). Kohtla-Järve Lasteaed Pääsuke. *"Minu kodu on Eesti."*

Marko Pikkat (21). "See on minu jaoks oluline – minu pere, naine ja laps, teised asjad keerlevad ümber meie."

Eestil on oma paabulind

Eestil on oma roos

Eestil on oma Auldkalu

Helmi Truman (21). "Minu kodu on Eesti."

Teele Annus (18). "Minu Eesti"

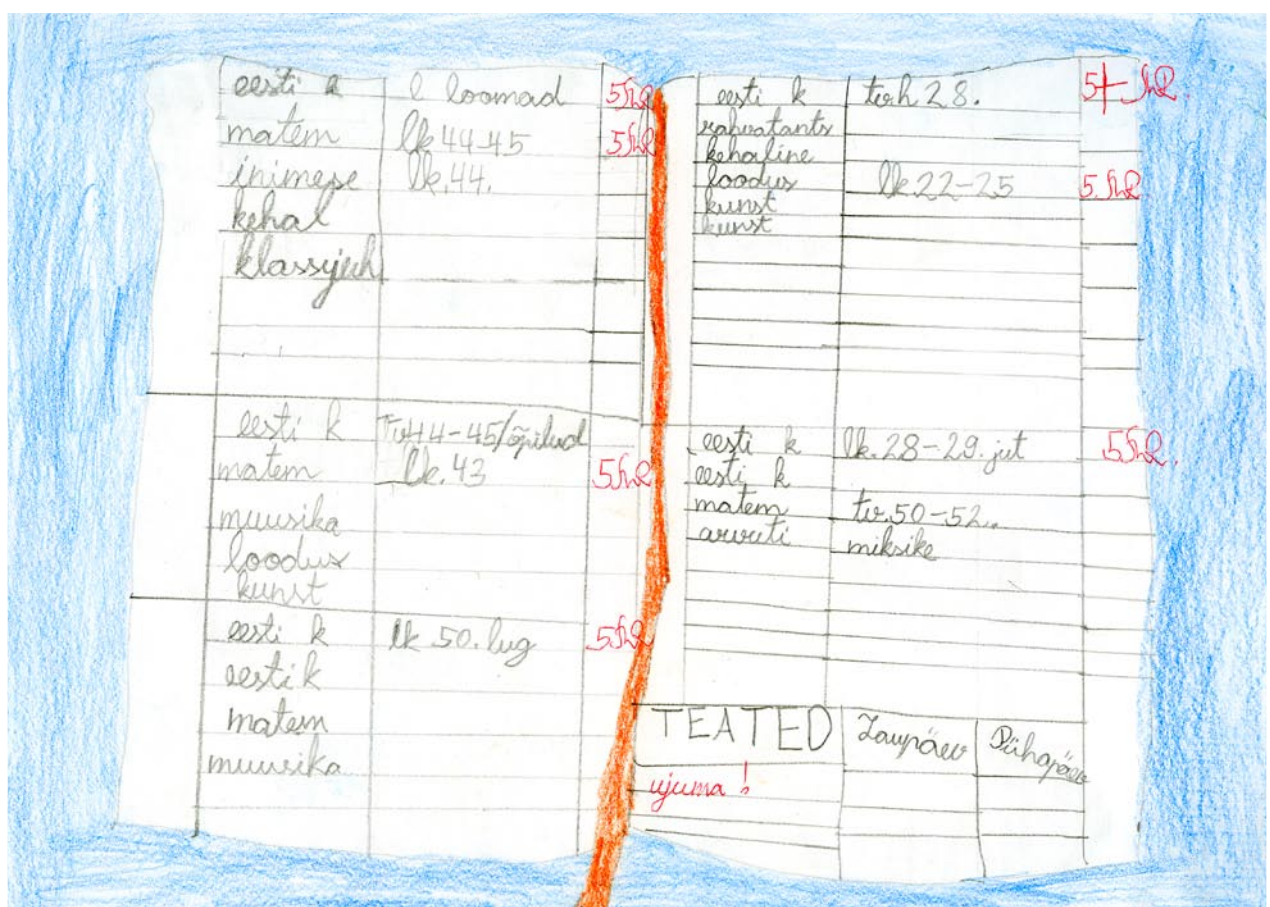
Mehirt Emmus (14). Päinurme Internaatkool. "See on minu jaoks oluline."

Hanna Loore Ney (6). Lasteaed Pääsupesa. *"Minu pere ja minu inimesed."*

Pille Kose (20). "Hetked, mis ma võtaks endaga tulevikku kaasa – pidulikud silgud."

Haldi Välimäe (8). "Hetked, mis ma võtaks endaga tulevikku kaasa."

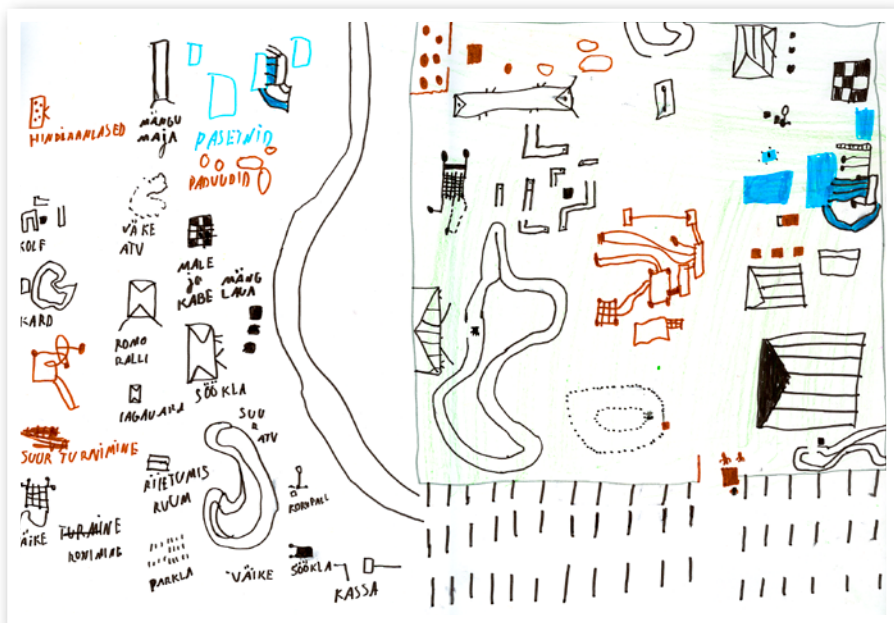

Tiina Georg (15). Pärnu Kunstide Maja. *"Minu kodu on Eesti."*

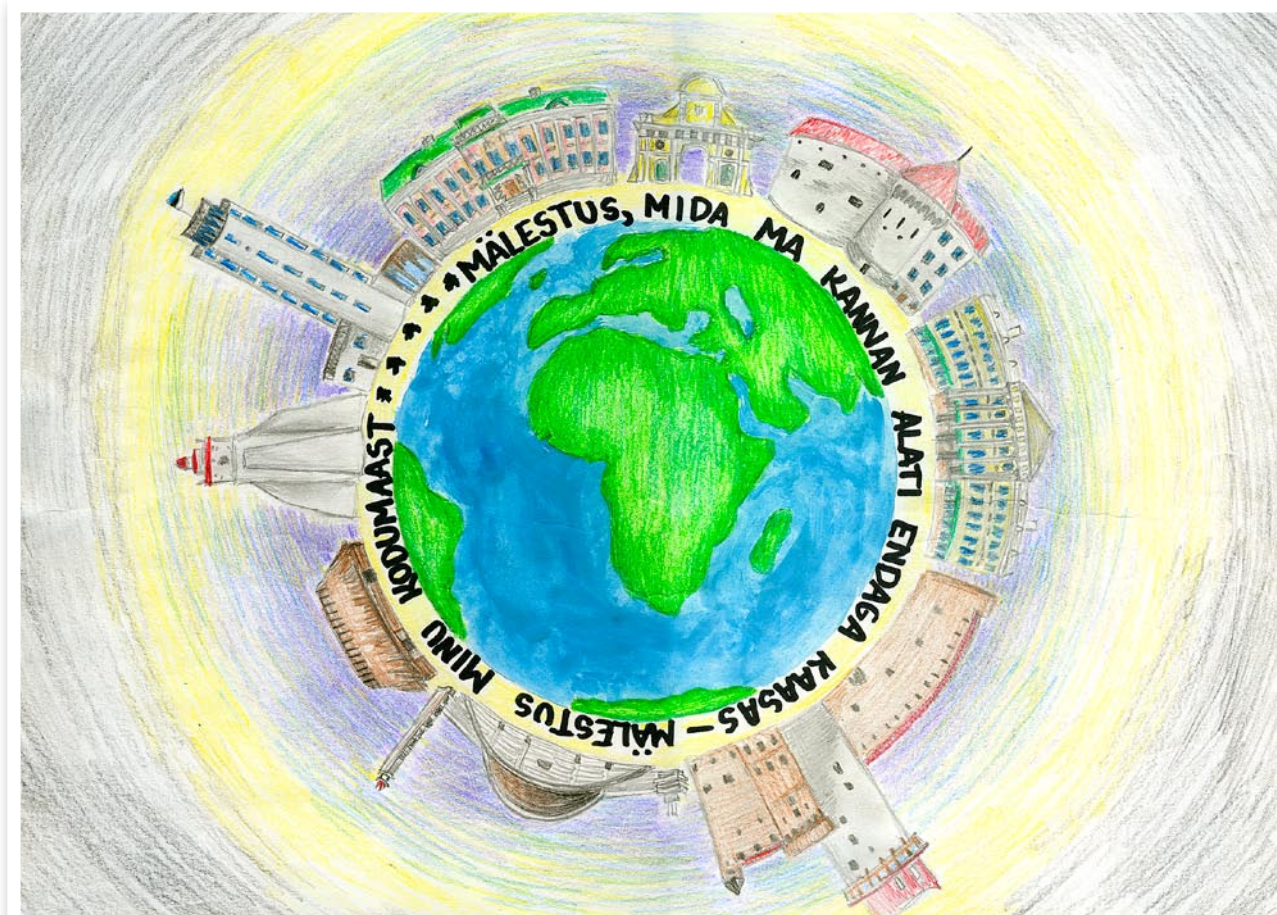

Nele Rubis (31). *“Minu pere ja minu inimesed - perekond veekogu ääres”.*

Kervin Lukas. Türi Gümnaasium 3b klass. "Vembu-Tembu maa."

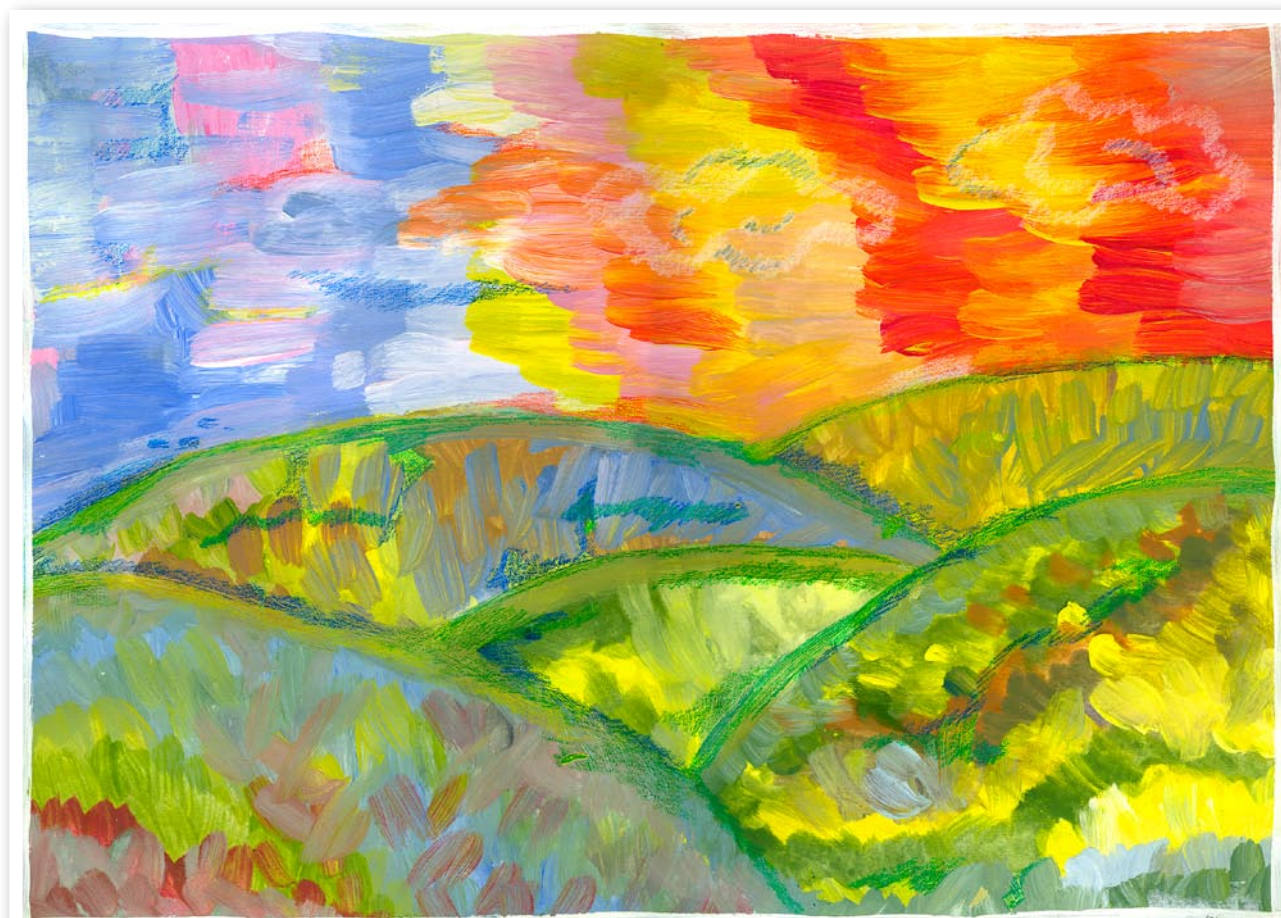
Jane Kalnapenkis (16). Vastseliina Gümnaasium. "See on minu jaoks oluline. Mälestus, mida ma kannan alati endaga kaasas - mälestus minu kodumaast."

Kewin Orion (7). Laeva Põhikool. *“Hetked, mis ma võtaks endaga tulevikku kaasa.”*

Piret Viljamaa (38). *"See on minu jaoks oluline."*

Greete Härma (14). Saverna Põhikool. *"Hetked, mis ma võtaks endaga tulevikku kaasa."*

Mai Kunnberg (16). Väike-Maarja Gümnaasium. "Eesti aastal 2018."

Minu Eestimaa püsib minus,
ta põldude ristikulõhn.
Minu Eestimaa püsib minus,
ta keel ja ta kodune õhk.

Annabel Teevet (8). Orissaare Gümnaasium. "Hetked, mis ma võtaks endaga tulevikku kaasa. Annabel ehitab lumememme."

Anna Goldrin (12). Tallinna 21. Kool. "Minu kodu on Eesti."

Enelin Treffner (11). Esku-Kamari Kool.

Triin Kruusimäe (10). Tallinna 21. Kool. "Minu inimesed."

2008 Eesti
Inimarengu
Aruanne

